

PAMÁTKOVÁ PÉČE NA MORAVĚ

MONUMENTORUM MORAVIAE TUTELA

7 2003
LIDOVÉ
STAVITELSTVÍ

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
územní odborné pracoviště v Brně

PAMÁTKOVÁ PÉČE NA MORAVĚ
MONUMENTORUM MORAVIAE TUTELA
7/2003

© Národní památkový ústav
územní odborné pracoviště v Brně
Nám. Svobody 8
601 54 Brno

Adresa redakce: Palackého 34, 612 00 Brno
Tel.: 549 522 853, e-mail: fabianova@brno.npu.cz
Rozesílka a objednávky: klusonova@brno.npu.cz

Redakční rada: Eva Dvořáková, Jitka Matuszková,
Bohdana Fabiánová, Petr Kroupa, Jaromír Mička,
Vlastimil Sochor, Miloš Stehlik, Zdeněk Vácha,
Pavel Wewiora

Odpovědná redaktorka: Bohdana Fabiánová

Odborná garantka čísla: Jitka Matuszková

Výtvarná redaktorka: Jarmila Marvanová

Jazyková korektura: Bohdana Borková

Překlady resumé: Mette Dvorská a Brno English Centre

Fotografie: autoři textů a archivy NPÚ (pokud není uvedeno jinak)

Na obálce: Lysovice čp. 33. Foto Jana Lorenzová

Předtisková příprava: Bronislava Bursáková

Tisk: Grafex, s.r.o.
Brno 2003

ISSN 1214-5327
ISBN 80-86752-13-5
reg.č. MK ČR E14336

*Za původnost a věcnou správnost příspěvků odpovídají autoři.
Jejich stanoviska a názory nemusí být totožné se stanovisky vydavatele.
Časopis je autorsky otevřen externím přispěvatelům.*

PAMÁTKOVÁ PÉČE NA MORAVĚ
MONUMENTORUM MORAVIAE TUTELA

7 2003

LIDOVÉ
STAVITELSTVÍ

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ V BRNĚ

Tento sborník statí s tématem lidového stavitelství je věnován k významnému životnímu výročí paní PhDr. Věře Kovářů, která se již téměř 35 let každodenně vydává na nelehkou cestu péče o architektonické dědictví a své celoživotní úsilí s neporazitelným elánem věnuje boji, mnohdy bohužel marnému, za záchranu koloritu moravského venkova, umění a pestrosti jeho architektury a za zachování tohoto jedinečného národního bohatství.

Zároveň paní doktorce společně přejeme, aby jí lidová muzika a láska k moravskému folkloru přinášely radost a dodávaly životní sílu a optimismus.

This collection of articles focusing on vernacular architecture is dedicated to PhDr. Věra Kovářů on the occasion of an important anniversary. For nearly 35 years, Dr. Kovářů has been pursuing the complex task of folk architecture conservation, using her unbeatable enthusiasm to fight (sometimes in vain, unfortunately) to preserve the local colour of the Moravian countryside with all its art-containing picturesque architecture, and save this unique national heritage.

We all wish Dr. Kovářů that folk music and love of Moravian folklore continue to bring her joy and supply her with strength and optimism.

Diese Sammelschrift mit Aufsätzen zum Thema Volksarchitektur befasst sich mit dem bedeutenden Jahrestag von Frau Doktor Věra Kovářů. Sie beschreitet seit fast 35 Jahren unermüdlich den nicht einfachen Weg der Pflege der Volksarchitektur und sie führt ihr Leben lang mit ungebrochenem Elan einen manchmal leider aussichtslosen Kampf zur Rettung des Kolorits der mährischen ländlichen Gebiete, der Kunst und Vielfältigkeit ihres Bauwesens und zur Erhaltung dieses einzigartigen nationalen Reichtums.

Zugleich wünschen wir Frau Doktor Kovářů, dass sie an der Volksmusik und der Liebe zur mährischen Folklore Freude hat, die ihr Lebenskraft und Optimismus verleihen.

Nové číslo časopisu brněnského územního odborného pracoviště Národního památkového ústavu se dostává k svým čtenářům s několika změnami. Především se změněným názvem jako Památková péče na Moravě a s podtitulem Monumentorum Moraviae Tutela. Tato změna byla učiněna v návaznosti na změnu struktury státní památkové péče v České republice, kdy řídícím a jediným státním památkovým pracovištěm je Národní památkový ústav se sídlem v Praze, přímo podřízený příslušnému odboru Ministerstva kultury ČR. V ostatních krajích pak pracují územní odborná pracoviště této instituce v krajských městech; pouze v nově vzniklých krajích Vysočina a Zlínském jsou postupně budována nová pracoviště, která mají své sídla v Telči a v Kroměříži. Co nová organizace státní památkové péče přinese, ukáže čas. Snad plánovanou koncepčnost a metodickou jednotnost v práci památkářů a lepší vyhlídky pro památky.

Další editiční změnou je doplnění anglického resumé k již zavedenému německému. Od tohoto čísla bude také vždy pravidelnou kapitolou galerie osobností. Autoři jednotlivých medailonů vždy zprostředkují čtenářům dílo, které významně zasáhlo do podoby měst a jiných urbanistických celků, kulturní krajiny nebo samostatných sídel, jež přesáhlo významem svou dobu, a osobu architekta, uměleckého historika či stavebníka subjektivním pohledem badatele, pozorovatele a kolegy jiné generace. Podnětem ke vzniku galerie byl příspěvek milého a váženého staršího kolegy PhDr. Jaroslava Petrá v pátém čísle našeho časopisu, kterým připomenul zakladatele památkové péče Maxe Dvořáka a vzpomenul jeho velké zásluhy a příležitostmi osmdesáti let, které v roce 2001 uplynuly od jeho úmrtí.

Přáním a cílem vydavatele tohoto časopisu je zvýšit jeho odbornou úroveň tak, aby zájem o publikování v něm přesáhl poptávku a aby doplňoval periodika jako jsou Zprávy památkové péče a Průzkumy památek svým regionálnějším zaměřením umožňujícím detailnější pohled na památky spadající do okruhu profesionálního zájmu vydavatele a dávajícím prostor chápat je v kontextu širších územních souvislostí. Proto jsme rádi, že můžeme v tomto monothematickém čísle věnovaném lidovému stavitelství nabídnout čtenářům příspěvky slovenských kolegů, mapující těsné souvislosti území na slovensko-moravském pomezí díla Dušana Jurkoviče.

Budeme rádi, když čtenáři budou zároveň kritiky, kteří nám svým názorem pomohou odstranit nedostatky, kterých si možná nejsme při svém pohledu vědomi.

Přejeme zároveň všem kolegům a přátelům památek úspěšné vykročení do roku 2004 s příslibem dalšího červnového, již osmého čísla věnovaného hradům a zámkům.

The new issue of the magazine published by the Brno Regional Office of the National Institute of Cultural Heritage comes with several changes, the first being a new title: Památková péče na Moravě (Monument Care in Moravia) and a subtitle: Monumentorum Moraviae Tutela. These modifications were introduced in the light of changes in the structure of state monument care in the Czech Republic, where the controlling and in fact sole monument-care institution is the National Institute of Cultural Heritage in Prague, which directly reports to the Ministry of Culture of the Czech Republic. The other regions are administered by regional offices located in regional capitals. Exceptions are the new Zlín and Vysočina regions, which are building their regional offices in Telč and Kroměříž. Only time will tell what benefits the new monument care organisation will bring. Let us hope that it will be the anticipated unification of methodologies and concepts in the work of monument administrators and as a result better prospects for the monuments themselves.

The addition of an English resume to the existing German is another editorial change. From now on, each issue will feature a chapter on „the gallery of personalities“. Authors of individual profiles always present works which dramatically influenced the appearance of cities, towns, other urban units or manmade landscapes, the significance of which went beyond their own time. They also present their architects, art historians or builders and subject them to the subjective view of a researcher, watcher and a colleague from a different generation.

The idea of creating such a gallery was initiated by the contribution of our honoured elder colleague PhDr. Jaroslav Petrá in the fifth issue of our magazine, which reminded us of Max Dvořák, the founder of monument care and of his great

merits in this field on the occasion of the 80th anniversary of his death in 2001.

The hope of the publisher is to increase its professional quality to such a level that it attracts more articles than can be printed, and to complement other publications such as „Zprávy památkové péče“ and „Průzkumy památek“ by being more focused on the region and thus offering a more detailed view of its monuments as well as providing room for learning to understand them in a context of broader territorial settings. For this reason, we are happy to present contributions from our Slovak colleagues, mapping their side of the area along the Moravian-Slovak border and Dušan Jurkovič's work in this issue.

We want our readers to become our reviewers and to let us know their opinions to assist us in eliminating weaknesses we might not be aware of.

We wish all our colleagues and friends a successful start to the year 2004 and we promise to be back in June with issue No. 8 focused on castles and chateaux.

Die Leser der Zeitschrift der Brüner regionalen Arbeitsstelle des Nationalen Denkmalinstituts werden in dieser Nummer einige Neuigkeiten bemerken. Vor allem handelt es sich um die geänderte Bezeichnung „Denkmalpflege in Mähren“ mit dem Untertitel Monumentorum Moraviae Tutela. Diese Änderungen traten in Anbindung an die Umarbeitung der Struktur der staatlichen Denkmalpflege in der Tschechischen Republik ein, wobei das Nationale Denkmalinstitut mit Sitz in Prag, das dem zuständigen Bereich des tschechischen Kultusministeriums direkt untersteht, die leitende und einzige staatliche Denkmalsbehörde ist. In den übrigen Bezirken arbeiten die regionalen Arbeitsstellen dieser Institution in den Bezirksstädten. Nur in den neu entstandenen Bezirken Vysočina (Böhmisch-Mährisches Hochland) und Zlín werden allmählich neue Arbeitsstellen eingerichtet, die in Telč (Teltsch) und Kroměříž (Kremsier) ihren Sitz haben. Die Zeit wird zeigen, was die neue Organisation der staatlichen Denkmalpflege vermag. Vielleicht bringt sie eine planmäßige Konzeption und methodische Einheitlichkeit in die Arbeit der Denkmalpfleger sowie bessere Aussichten für die Denkmäler.

Eine weitere Neuigkeit der Edition ist das Resümee in englischer Sprache neben dem bereits eingeführten deutschen Resümee. Ab dieser Nummer wird ferner das zukünftig regelmäßige Kapitel der Galerie der Persönlichkeiten angefügt. Die Autoren der Beiträge vermitteln den Lesern ein Werk, das in entscheidender Weise auf das Aussehen der Städte und anderer urbanistischer Komplexe, der Kulturlandschaft oder selbständiger Plätze, die mit ihrer Bedeutung die Zeit überdauerten, einwirken, und die Person des Architekten, Kunsthistorikers oder Baumeisters mit der subjektiven Betrachtungsweise des Forschers, Beobachters und Kollegen aus einer anderen Generation. Den Anlass für die Entstehung der Galerie lieferte der Beitrag unseres lieben und verehrten Kollegen PhDr. Jaroslav Petrá in der fünften Nummer unserer Zeitschrift, in welcher er an den Begründer der Denkmalpflege Max Dvořák erinnerte und seine großen Verdienste anlässlich seines achtzigsten Todestages im Jahr 2001 hervorhob.

Der Herausgeber dieser Zeitschrift hat den Wunsch und das Ziel, ihr Fachniveau in der Form zu erhöhen, dass das Interesse für Publikationen in der Zeitschrift steigt und dass sie Periodika wie Zprávy památkové péče und Průzkumy památek mit ihrer regionalen Konzeption ergänzt, die einen detaillierteren Blick auf die Denkmäler gestattet, die in den Kreis des professionellen Interesses des Herausgebers fallen und die sie im Kontext der breiteren territorialen Zusammenhänge zu verstehen ermöglichen. Deshalb sind wir froh, dass wir in dieser monothematischen Nummer über die volkstümliche Baukunst den Lesern Beiträge slowakischer Kollegen anbieten können, welche das direkt zusammenhängende Territorium im slowakisch-mährischen Grenzgebiet und das Werk von Dušan Jurkovič unter die Lupe nehmen. Wir sind froh, wenn die Leser zugleich als Kritiker wirken, die uns mit ihrer Meinung bei der Behebung der Mängel behilflich sind, denen wir uns bei unserer Betrachtung vielleicht nicht bewusst werden.

Wir wünschen unseren Kollegen und Freunden ein erfolgreiches Jahr 2004, für das wir im Juni die Herausgabe der bereits achten Nummer zum Thema Burgen und Schlösser versprechen.

Obsah / Contents / Inhalt

Editorial	4
PhDr. VĚRA KOVÁŘŮ	8
PhDr. Jaroslav Petrů Ad multos annos! <i>Přátelsky Dr. Věře Kovářů / In friendship to Dr. Věra Kovářů / Mit freundlicher Zuneigung für Frau Dr. Věra Kovářů</i>	8
Výběrová bibliografie PhDr. Věry Kovářů <i>Selected bibliography of PhDr. Věra Kovářů / Auswahlbibliografie von PhDr. Věra Kovářů</i>	9
PhDr. Věra Kovářů Kdo a jak vyráběl stavební prvky <i>Who made building features and how did they do it / Wer wie Bauelemente herstellte</i>	11
PLOŠNÉ VÝZKUMY SÍDEL / OVERALL SURVEY OF SETTLEMENTS / FLÄCHENERKUNDUNGEN DER SIEDLUNGEN	15
Mgr. David Jonek Zděná lidová architektura na Českomoravské vrchovině <i>Brick folk architecture of the Czech-Moravian Highlands / Gemauerte Volksarchitektur im Böhmisches-Mährischen Hügelland</i>	15
PhDr. Miroslav Válka, PhD. Poznatky ze současného průzkumu vesnických sídel na západní Moravě / <i>Results of a contemporary survey of village settlements in western Moravia / Erkenntnisse aus der aktuellen Erforschung der Dorfsiedlungen in Westmähren</i>	27
Ing. arch. Zuzana Syrová, Ing. arch. Jiří Syrový Památková zóna Lysovice <i>Lysovice Historic Heritage Zone / Denkmalzone Lysovice</i>	41
Mgr. Olga Floriánová Současný stav vesnické architektury <i>The current state of village architecture / Aktueller Zustand der Dorfarchitektur</i>	57
PhDr. Pavel Borský, CSc., PhDr. Dagmar Černoušková Vesnická památková zóna Kopánky <i>Kopánky Village Heritage Zone / Dorfdenkmalzone Kopánky</i>	65
Ing. arch. Maria Havajíková Papradňanská dolina – štíty papradňanskej doliny <i>The Papradno valley – The gables of Papradno valley / Papradno-Tal – Giebel des Papradno-Tals</i>	73

NÁLEZOVÉ ZPRÁVY / REPORTS ON SURVEY RESULTS / FUNDBERICHTE 87

Mgr. Alena Dunajová Usedlost čp. 28 v Hnanicích / <i>Farmstead No. 28 in Hnanice / Anwesen Nr. 28 in Hnanice</i>	87
Mgr. Jiřina Veselská Roubený dům čp. 69 v Raškovicích / <i>Timbered house No. 69 in Raškovice / Bohlen-Wohnhaus Nr. 69 in Raškovice</i>	101
Ing. arch. Přemysl Mazal O vztahu památkových objektů a jejich majitelů <i>The designers view of the relationship between historic structures and their owners / Über die Beziehung zwischen Denkmalsobjekten und ihren Eigentümern</i>	107
Mgr. Marta Procházková Nápisy evangeliků na roubených stavbách <i>Protestant inscriptions on timber buildings and chapels / Inschriften der Protestanten auf den Holzbauten</i>	111

DROBNÉ STAVBY / MINOR STRUCTURES / KLEINE BAUWERKE 115

Mgr. Jitka Matuszková, Ph.D. Miniaturní šperky v kulturní krajině / <i>Miniature gems in the cultural landscape / Miniaturschmuck in der Kulturlandschaft</i>	115
Doc. PhDr. Jaromír Kovárník, CSc. Roubená stodola v Pavlicích / <i>Timber Barn in Pavlice / Gezimmerte Scheune in Pavlice</i>	133

GALERIE OSOBNOSTÍ / GALLERY OF BIG NAMES / GALERIE DER PERSÖNLICHKEITEN 135

Ing. arch. Matuš Dulla Dušan Jurkovič (1868–1947)	135
---	-----

RESUMÉ / SUMMARY / RESÜMEE 149

ROZMANITOSTI / MISCELLANEOUS / VIELGESTALTIGKEIT 164

Cena architektů 2002 / Architect's Award 2002 / Architektenpreis 2002	164
Publikace / Publications / Publikationen	167
Výstavy / Exhibitions / Ausstellungen	169
Recenze / Review / Rezension	179

Významné životní výročí, jehož se v plné svěžesti dožila PhDr. Věra Kovářů, nás především nutí k metodické poznámce, že nejde o žádné „jubileum“. Již léta je toto označení nedůsledně zneužíváno, a tak je vnášen zmatek do bibliografií a životopisů našich osobností. V totalitní polovzdělanosti a nevědomosti ke kulturním hodnotám všeho druhu se postupně upustilo od vydávání sborníků k počtům padesátin, šedesátin a k podobným výročím vědeckých a odborných pracovníků. Takový profesor V. V. Štech a jiní se skromně přiznávali, že po té padesátce začínají svému oboru teprve trochu rozumět, a je tomu skutečně tak, že na vrcholu svých životních sil a zkušeností se takoví pracovníci dostávají do žádoucího životního nadhledu svého oboru a dobírají se i životní moudrosti. Životní běh těchto výjimečných osobností nekoresponduje s tíhou stáří, oslabením postřehu atd., a pak si křivíme i čteme o neuvěřitelných výkonech. Mnohdy je tato skutečnost brána s humorem. Sborník k šedesátinám profesora Josefa Cibulky nesl název „Sexaginta – pouhá finta“ a dokládá, že ty šedesátiny neznamenaají žádnou zábranu či omezující hranici.

Ale jak je to tedy s „jubileem“? Souvisí se slovem „jubil“, což hebrejsky znamená padesát. A tak ve skutečnosti je jedině jubileum padesátka a všechno ostatní jsou (jakkoliv významná) výročí.

Dnes si tedy připomínáme osobnost PhDr. Věry Kovářů, absolventky národopisu a hudební vědy na filosofické fakultě Masarykovy university v Brně. Již v době studií horlivě spolupracovala na výzkumu a dokumentaci lidové slovesnosti, písní a tanců s tehdejším Ústavem pro lidovou píseň, pozdějším Ústavem pro etnografií a folkloristiku v Brně. Do svého prvního zaměstnání nastoupila v Krajském muzeu ve Zlíně, které se později transformovalo v Krajský vlastivědný ústav v Gottwaldově. Byla to doba entusiasmů, s nímž v novém ústavu společně pracovali zkušení kolegové starší generace, jako byl např. dr. Kubeša z Rožnova pod Radhoštěm, s nastupujícími adepty, s nimiž sympatizovali přední vědci, jako třeba akademik Wirth. Ten rád vzpomínal na dobu, kdy eliminovat pro Národní kulturní komisi artefakty na zámku Lešná u Zlína, kde v sousedícím „Tirolhausu“ sídlil nový muzejní ústav, jehož pracovní-

ci v jeho bizarních podkrovních světničkách přes týden i přespávali. Zde mladá etnografka začala prožívat též manželské štěstí se svým životním druhem Jindrou Kovářů.

V té době probíhala reorganizace muzejní sítě, propřacovávaly se zásady muzeologie, muzejní práce se dostávala na vědecký základ. Bylo velkým štěstím, že ředitelem Vlastivědného ústavu byl nejoblíbenější žák rektora Palackého university v Olomouci, filosofa J. L. Fischera, PhDr. Zdeněk Strmiska, iniciativní sociolog, který umožňoval svým pracovníkům široký rozlet. Národopisný úsek byl posílen PhDr. Zdeňkem Mišurcem, byly budovány muzejní expozice a ve spolupráci s památkovým pracovníkem ing. Fialou bylo nově koncipováno pojetí skanzenu valašských lidových staveb v Rožnově pod Radhoštěm. Důraz byl kladen na publikační činnost, která byla PhDr. Věře Kovářů vždycky blízká. Již tehdy rozvinula mladá pracovnice součinnost s různými soubory jako choreografka, poradkyně ve věci krojů, zvyků a vůbec projevů lidové kultury.

Po reorganizaci krajského systému do většího celku Jihomoravského kraje měla PhDr. Věra Kovářů opět štěstí na velkorysého šéfa, jímž byl tehdejší ředitel Moravského muzea RNDr. Jan Jelínek a později od roku 1969 ředitel Krajského památkového střediska ing. arch. Jiří Grabmüller. Zde také krátkodobě ožila myšlenka skanzenu lidových staveb na předhradí Veverří, kterou podporoval doc. Václav Mencl. Myslím ale, že nejdůležitější byla práce nad zcela mimořádným dokumentačním souborem lidových staveb, které po léta s okruhem vysokoškolských žáků zaměřoval prof. ing. arch. Antonín Kurial; tento soubor ve spolupráci s arch. Františkem Kalivodou PhDr. Věra Kovářů postupně po jednotlivých okresech vydávala. Dokončení tohoto úkolu by bylo nesporným důvodem k ocenění mezinárodní Herderovou cenou. Víme přece, jak uznale byla oceněna spolupráce PhDr. Věry Kovářů při mezinárodním sympoziu ICOMOS ve Valticích v rámci UNESCO.

Kulturních, odborných a vědeckých akcí, jichž se neúnavně PhDr. Věra Kovářů zúčastnila a zúčastňuje, by bylo bezpočet. My jí k této činnosti ze srdce upřímně blahopřejeme a vzhledem k jejímu výročí jí po starodávnu přejeme: Ad multos annos!

Výběrová bibliografie PhDr. Věry Kovářů

O lidové písni a tanci ve Valašské Polance. Historický sborník Krajského vlastivědného ústavu v Gottwaldově, 1957, s. 116–119.

Odívání lidu v díle Františka Bartoše. Ze života a díla Františka Bartoše (sborník prací). Gottwaldov 1957, s. 17–29.

Lidové umění na Horiácku (průvodce výstavou). Gottwaldov 1958.

Účast skupin z Horiácka na národopisných slavnostech. Lidová kultura jihovýchodní Moravy II. Gottwaldov 1961, s. 96–109.

Friandsmuseum – Muzeum lidového stavitelství v Dánsku. Etnografie 9. Sborník SNM LXII 1968.

Výsledky návratného výzkumu lidového stavitelství a bydlení na Zlínsku. Časopis Moravského muzea 1967, s. 163–182.

Příspěvek k problematice zachrany lidového domu na Gottwaldovsku. Památková péče 1971, č. 2, s. 101–111. *Ako je to inde...* Příspěvek k poznání problematiky muzeí v přírodě v zahraničí. Projekt 1971, č. 1, s. 87–93.

Lidové stavby v Jihomoravském kraji (soubor pohlednic s úvodem). Praha 1971.

Lidové stavby Jihlavských vrchů. Praha 1972.

Dokumentace lidové architektury v KSSPPOP v Brně (sborník příspěvků z konference NSČ). Brno 1972.

Lidový dům na Valašsku. Praha 1973.

Dům moravského Valaška a jeho dokumentace.

In: Sborník Lidové stavitelstvo v Karpatské oblasti.

Ethnographica Carpatica. Bratislava 1974, s. 237–244. *Roubená architektura v Rožnově a okolí.* Národopisné aktuality XIII, 1976, s. 221–224.

Lidový dům v Jihomoravském kraji. Brno 1976.

Společná a rozdílná rysy ve stavebním vývoji města a vesnice. (Gottwaldov-Zlín). Slovenský národopis 25, 1977, s. 495–499.

Památky lidového stavitelství v Bílých Karpatech.

In: Chráněná krajinná oblast Bílé Karpaty. Sborník ČVTS. Brno 1977, s. 89–98.

Lidový kroy na Valašsku. Ostrava 1982.

Architektonické a výtvarné prvky lidového domu v moravských a slezských Karpatech. In: Lidová stavební kultura v Československých Karpatech a přilehlých územích. Brno 1981, s. 162–180.

Památky lidového stavitelství v současné vesnici. In: Socialistická vesnice a proměny lidové kultury. Uherské Hradiště 1981.

Památky lidového stavitelství na okrese Žďar nad Sázavou. Brno 1983.

Petrov-Pižve. Památková rezervace lidové architektury. Petrov 1987.

Brněnská předměstí a jejich vztah k městu v 19.

a 20. století. In: Slovenský národopis 35, 1987, s. 429–436.

Valašské Klobouky a jejich stavební vývoj se zřetelem k místní řemeslné výrobě. In: Venkovské město 2, s. 93–105. Uherské Hradiště 1987.

Tupesy. Staletá tradice lidové hrnčiny a keramiky. Zlín 1990.

Společná bádání o lidové architektuře. In: Sborník o česko-slovenských vztazích v bádání o lidové kultuře. Zlín 1991, s. 1–4.

Brněnská předměstí, problematika jejich stavební kultury a zachování historických a památkových hodnot pro budoucí století. In: Sborník SÚPP Praha–Kroměříž, 1994, s. 7–9 a obrazová příloha.

Hoří má panenka, komůrečka. Zprávy památkové péče, 1995, č. 3, s. 115–116.

Aktuální problémy ochrany vesnických památkových sídelních celků. Kroměříž 1994, s. 7–9 a obrazová příloha.

Sídla, usedlosti, obydlí. Zlínsko. Vlastivěda moravská, Brno 1995, s. 227–249.

Lidový kroj. Zlínsko. Vlastivěda moravská, Brno 1995, s. 251–258.

Hliněný dům, problematika jeho památkové obnovy a využití. In: Sborník SÚPP Zděná architektura v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 1996, s. 22–24.

Památky řemeslné a podomácké výroby a jejich současné využití. In: Sborník 25 let souboru lidových staveb Vysočina. Hlinsko 1998.

Oživit dědictví. S 98. Týdeník Vlády České republiky č. 4. Praha 1998, s. 26–28.

Program regenerace chráněných vesnických souborů památek a regulativy. In: Sborník SÚPP. Praha 1998, s. 3–5.
Moutnice – tradice a lidová kultura. In: Moutnice 700 let od první zmínky, Brno 1998, s. 140–151.

Program regenerace chráněných vesnických souborů památek a regulativy. In: Sborník SÚPP. Praha 1998, s. 3–9.
Lidové hrnčířství. In: Vranovská kamenina. Brno 2000, s. 61–62.

Život a kultura. Moravsko-Budějovicko a Jemnicko. Vlastivěda moravská. Brno 1997, s. 363–383.

Vesnice a jejich tvář v posledních dvou stoletích.

Veselsko. Vlastivěda moravská. Brno 1999, s. 378–394.
Podlužácké vesnice po stu letech od Národopisné výstavy československé. In: Sborník LVA. Praha 1999.

Zvonice a zvoníčky na Žďársku. Národopisné aktuality č. 2, 2000, s. 22–26.

Komory a boj o jejich přežití. In: Sborník SÚPP 2001. Praha s. 8–12.

Komory na jihovýchodní Moravě. Acta Musealia. 2001/2, Zlín, s. 45–58.

Stavební kultura Bílých Karpat, záchrana a využití. In: Sborník SÚPP Praha 2002.

Obnova roubeného domu. Technologie lidového stavitelství, II. řada, díl I. Videofilm a skript. Strážnice 2002.

Oděvní kultura valašských vesnic ve dvou posledních stoletích. Rožnovsko, Valašskomeziříčsko, Vsetínsko. Vlastivěda moravská okresu Vsetín, Brno 2002, s. 413–431.

Sídlo, dům a bydlení na Hřebečsku. Moravskotřebovsko, Svitavsko. Vlastivěda moravská Brno 2002, s. 299–316.

Obyčejové právo v lidovém stavitelství.

In: Obyčejové právo, Praha 2002, s. 107–114.

Příbytek a voda. In: Kult a živly. Studie Slovákckého muzea 4. Uherské Hradiště 1999, s. 43–50.

Českomoravská vrchovina – krajina, sídla, domy a lidé. In: Tvář naší země, sv. 1, Praha 2002, s. 43–48.

Lidové stavitelství a památky ve Žďárských vrších (CD Rom). Hlinsko 2001.

Vlčňov, kulturní tradice a památky. In: Slovákco, Uherské Hradiště 2002, s. 87–96.

Krajina jižní Moravy a vinohranická stavební kultura. Zprávy památkové péče 63, 2003, č. 1, s. 22–27.

Kdo a jak vyráběl stavební prvky

Věra Kovářů

Národní památkový ústav, Brno

Hané, její lid a kultura jsou již od první poloviny 19. století předmětem mimořádného badatelského zájmu. Tento zájem neutuchá ani po více než sto padesáti letech. Svědčí o tom pravidelná setkání vědeckých a odborných pracovníků se všemi, kdo se jako místní znalci zabývají regionem Hané a jsou zaměřeni na kulturní jevy venkovského prostředí střední Moravy, hmotnou lidovou kulturu tohoto regionu nevymýšlejí. Zpracování problematiky lidových staveb na Hané, jejich nejstarších forem vývoje a charakteristickými znaky se zabývaly významné vědecké osobnosti již v 19. a posléze ve 20. století. Patří mezi ně především František Škopalik, Vítězslav Houdek, Josef Kšir, Václav Mencl, Václav Frolec a mnozí další. Jejich pozornosti se těšily otázky, týkající se především formování a růstu rolnických usedlostí, vlivů, které tento vývoj způsobily. Zajímala je dispozice usedlosti, vertikální růst domu i jeho architektonické prvky, zvláště pak žudro, jeho tvar a postavení vůči konstrukci obytného domu.

Člověk, který dům stavěl, udržoval, respektive rozvíjel a obýval, zůstává převážně mimo pozornost uvedených autorů, či spíše jen na okraji badatelského zájmu přesto, že příbytek je dílo lidských rukou. Na jeho formování se podílely mnohé generace, které postupně usedlost upravovaly a formovaly pod tlakem měnících se historických, ekonomických, sociálních a někdy také politických podmínek.

Chtěli bychom tento chybějící článek doplnit, i když jsme si vědomi, že nelze mezery v literatuře nahradit výsledky současného terénního výzkumu, protože jde o jevy starší, pro něž se pouze s největší obtíží nacházejí pamětníci – informátoři. Rovněž v místních kronikách a v archivních dokumentech není zaznamenána potřebná suma informací.

Sledujeme výrobní činnost, spojenou se stavbou usedlosti, její údržbou a dalším stavebním vývojem, spektrem několika okruhů otázek a problémů. Za nejvýznamnější kategorii považujeme stavební materiál, charakteristický pro region Hané, což je hlína a dřevo, sláma, proutí, kámen a kov. Dále jsme se zaměřili na podíl výroby stavebních prvků přímo vlastníky – domácími lidmi, to jest neprofesionálními stavebníky, kteří budovali příbytek pro sebe

Rymice čp. 104. Výroba slaměných došků ovládali téměř všichni rolníci, aby po sklizni mohli doplnit krytinu nad domem.

a svou rodinu. Třetí okruh našeho zájmu tvoří některé činnosti svěřeně řemeslným výrobcům, bez nichž se venkovské stavby stěží obešly.

Mnohými druhy rukodělné výroby, která uspokojovala základní potřeby života a práce venkovského člověka, se zabývali drobní rolníci a venkovská chudina. Posléze však, v druhé polovině devatenáctého století a v následujícím období začala být rukodělná výroba díky rozvíjejícímu se průmyslu a strojovému vybavení ekonomicky neúnosná a ustoupila do pozadí před výrobky průmyslově zhotovenými. S upouštěním od ruční práce postupně zanikly rukodělné výrobní techniky spojené s výstavbou rolnického domu.

Výrobní činnosti typické pro venkovský dům a jeho výstavbu můžeme ve smyslu postulátů Josefa Jančáře rozdělit takto:

- a / na práce prováděné pro vlastní potřebu a pro život rodiny na základě dovedností děděných z generace na generaci,
- b / na podomáckou výrobu, která svým rozsahem byla určena širšímu okruhu spotřebitelů nebo případně pro jiné podnikatele či zákazníky; zisk z této výroby se pro tyto výrobce stal pomocným zdrojem obživy,
- c / na řemeslnou výrobu, která se rozvíjela na vesnicích a malých městech a tvořila hlavní zdroj obživy řemeslníckých rodin.

Lysovice čp. 33. Rekonstrukce válkového zdíva.

Lysovice čp. 33. Zdění z nepálených cihel.

Pod zorným úhlem této klasifikace se pokusíme o zařazení výrobních procesů spojených s lidovou architekturou Hané do jednotlivých skupin.

Základem hanáckého domu je hlína a dřevo. Hliníky s dobrou a pro stavbu vhodnou hlinou, žlutou či nahnědlou, se obvykle nacházely v blízkosti sídla nebo dokonce uvnitř intravilánu, nejčastěji v zahradách usedlostí. Tam hospodář, spolu s mužskými členy rodiny, těžil – kopal hlínu, aby ji vlastním potahem nebo jiným, jednoduchým

způsobem přemístil na místo stavby. Hnětením a prošlapáním v jámě spolu s plevami nebo řezankou a vodou byla hlína připravována pro výstavbu stěn.

Ve vývoji hanáckých usedlostí jsou doloženy různé typy zdění. K nejstarším technikám patřilo dusání a pýchování hliněné směsi v dřevěném šalování. Výstavba stěn touto starobylou technikou, z níž do dnešních dnů zůstaly zachovány již jen stěží udržitelné reliktu, vykonávala celá rodina, převážně však její mužská část s případnou sousedskou výpomocí. V dusané „pichované“ hlině stěn bylo možné uplatnit také řadu zbytků živočišného původu a spotřebovat mnohé méně hodnotné přírodní materiály, včetně zbytků.

Kdo ze stavebníků se zabýval výrobou a výstavbou stěn zděním z hliněných válků lze specifikovat jen obtížně. Utvoření válku z hliněného těsta patřilo mezi práce jednoduché, zda bylo možné tuto práci svěřit členům rodiny stavebníka nebo místním zedníkům již není jasné prokazatelně. Nesporná je však vysoká úroveň profesionality, kterou se musel vyznačovat zednický mistr, když kladl války diagonálními měry s prokládáním středovou vrstvou a slamenými povrchy způsobem, připomínajícím „opus spicatum“. Tato technologie dosud uchovaná v Klenovicích, na stodolách v Hrušce u Prostějova, na ohradních zdech v okolí Nezamyslic a na nemnoha jiných místech mohla být prováděna zkušenějšími stavebníky, častěji však vyžadovala spoluúčast místních zedníků, což se nám zatím nepodařilo spolehlivě prokázat. S rozvíjením se stavebními technikami přišly již v 19. století do hanáckých vesnic hliněné cihly „kotáry“ nebo „vepřovice“. K jejich formování sloužila jednoduchá dřevěná forma. Sušení cihel se uskutečnilo převážně na místech jejich výroby na větru a slunci. Tady se již průkazně snoubí výroba pro domácí potřebu s účastí cihlářů, rekrutujících se z drobných rolníků a chudiny, mezi níž nechyběli ani cikáni. Výstavbu mohutných zdí a klenutých vstupů půloblouků řídí nebo sám stavěl zkušený zedník, který byl za kvalifikovanou práci slušně odměněný, mnohem lépe, než cihláři z řad chudého obyvatelstva.

Jak tomu bylo s úpravou hliněných stěn? Tato fyzicky nenáročná práce, při níž však bylo třeba mimořádné pečlivosti, byla často svěřena ženám z rodiny stavebníka, které si dokázaly namíchat stejně jako zedníci řídkou jílu s kousky řezanky nebo ječmenných plev, později také s příměsí

prosetého písku, a tu pak nanášely na hliněné stěny. Sloužila jim k tomu hadry obalená „pucka“ na dlouhé tyči, ale také pouhé dlaně. Ty dokázaly vyrobit prostou, ale neobvykle estetičtí účinnou výzdobu hliněného zdíva na vnějších i vnitřních stěnách domu jižní Hané. Výzdoba zvaná „murl“ či těrkování byla doménou vesnických žen, které měly dostatek estetičtího citu a zručnosti, aby kresbu prsty otevřené dlaně otiskly do čerstvého hliněného omazu stěn a zůstávaly tak své řemeslné schopnosti nebo umění pro budoucí generace. Za tuto námahu dostávaly ženy drobnou penězi nebo jinou hmotnou odměnu. Na výrobě hliněného omazu – omítky se zvláště v mladším období podíleli také zedníci. Bylo tomu tam, kde byl pozván zkušený a placený řemeslník, aby uplatnil své estetičtí zřetěle a dokázal strohému zděnému průčelí statku vtisknout do žudrové stěny svoje výtvarné citění v plasticky jednoduché výzdobě a tvarování otvorů, okének, nároží i rámování, jak nás o tom přesvědčují kresby Josefa Mánesa i studie J. Kšíra a V. Mencla, odkazující na řešení žudek ve Stařechovicích, Velkém Týnci, Horce, Dřevohosticích a na dalších místech. Obdobným způsobem jako omaz stěn prováděly ženy líčku vápenným mlékem podle potřeby zahuštěným vhodnou stavební hlinou – jílem. Tyto postupy se uchovaly ještě v první polovině 20. století při údržbě domu, dusaných podlah a jejich výzdoby vápennými ornamenty.

Dřevo patří, stejně jako hlína, k základním stavebním materiálům. Hrubě otesané trámy srubu, přikryté vrstvou hliněnovápenné omítky, byly průkazným dokladem starých typů stěn hanáckých domů, a to nejen v podhůří Hostýnských vrchů, v Rymicích, Žeranovicích, na Holešovsku, ale také v Nové Vsi, Protivanově a jiných obcích Prostějovska. Dřevo z dubů, klenů a jiných listnatých stromů bylo trvanlivým a na mnoha místech Hané v 18. a 19. století dostupným materiálem. Jeho opracování přitom patřilo ještě za doby Skopalíkova života k povinnostem hospodáře nebo jiného mužského člena rodiny. Při stavbě, zvláště jestliže šlo o obnovu příbytku zničeného požárem, spolupracovaly celé spřízněné rodiny, bratři, švagři, kmotři, sousedé i přátelé. Ti všichni uměli zacházet se sekerou, dokázali stavebnímu dřevu určit jeho formu a ovládat tuto činnost, děděnou z otce na syna. Dokázali postavit roubenou stěnu i jednoduchý krov z větví či tenkých kmínků získaných z lesních porostů k uchycení a při-

vázání došků. Tato práce se tedy patrně obešla bez účasti profesionálního řemeslníka. Složitější krovové soustavy z druhé poloviny století i jiné náročnější práce ze dřeva byly svěřeny řemeslné zdatnosti tesařů, putujících z horských vsí do nížin, aby zde nalézali práci. Na Holešovsku to byli tesaři a výrobci dřevěného nářadí z Kašavy, Držkové, Podkopné Lhoty a dalších vesnic, na Prostějovsku z Konicka a Drahanělské vrchoviny. Jejich dílem byly patrně také složité deskové konstrukce horních komor nad žudry, bedněné štíty žudek v Příkazech, Cholině, Nákle, Stínávě a v obci Luká. Tesařům bylo svěřováno zhotovení trámových stropů jizby i žudra, jejichž pracnost vyžadovala odborné znalosti, jistou dávku rutiny i speciální nářadí. Práce vykonávali tito najatí řemeslníci přímo na staveništi, kde pracovali s materiálem získaným těžbou v lese. Materiál mohli stavebníci vyžít z vlastního lesa nebo z lesa obecního či dřívě z panských lesů, odkud si hospodář mohl za určitých podmínek koupit a s pomocí dřevorubců skácat a přivezt strom na stavbu.

Zhotovení oken, dveří a vrat zejména v jejich rozvinutější a zdobenější formě bylo rovněž svěřeno mistrovi truhláři nebo byly vyrobeny na objednávku v truhlářské dílně v blízkém městě.

Hanácké vesnice obcházely také šindeláři z horských oblastí a nablízí své výrobky ke krytí střech usedlostí na Holešovsku, Prostějovsku i Konicku. Josef Kšír vzpomíná, že měl možnost zaznamenat ve Stínávě žudro kryté šindelem. Šindel jako krytina se uplatňoval samostatně, ale také v kombinaci se slamenými došky. Kryl zvláště namáhané části na dolním okraji sedlové střechy nebo v jejím vrcholu, kde přejímal funkci kalenice.

Kuláčové stání a posléze dřevěná podlaha v jizbě, která v průběhu 20. století nahradila původní dusanou hlínu, patro v komoře, parkánové oplocení branky a různé důmyslné závory a dřevěné zámky, drobné hospodářské stavby ve dvoře a jednoduché typy nábytku (lavice, jednoduché postele) byly předmětem výroby domácích lidí, znalých základní práce se dřevem. Hospodáři i další mužští členové rodiny se této podomácké výrobní činnosti věnovali v čase, kdy jim to umožnilo uvolnění z polních prací. Bylo to, jak uvádí J. Skopalík ve svých pamětech, především v zimním období a v předjaří.

Kámen, jehož výskyt byl na Hané vzácnější nežli hlína a dřevo, byl zpravidla svěřen k opracování kameníkovy, af

se již jednalo o výrobu schodů do sklepa, kamenného klenutí nebo kamenného ostění. J. Kšir se zmiňuje pouze o jediné kamenné stavbě, a to žudru z kamenných kvádrů. Jak a kdy došlo k jeho výstavbě se nám zatím nepodařilo prokázat. Mistři kameníci, podobně jako tesaři, však byli vyhledávanými tvůrci drobných staveb v intravilánu i extravilánu hanáckých vesnic především proto, že svým umem vybudovali připomínku Boží přítomnosti, dílo k Boží cti a chvále, kamenný sloup připomínající utrpení Krista, kamenný sokl pod kříž či kamenná boží muka. Kamenická výroba nebyla rozšířena tou měrou, jako tomu bylo u jiných oborů, a tvořila pouze doplněk stavební činnosti.

Významné postavení ve stavební kultuře a různých výrobních procesech úrodné Hané zaujímala sláma. Umožňovala výrobu lehké, prodyšné a snadno udržovatelné krytiny na většině venkovských domů v regionu. Výroba slaměných došků a údržba střechy byla po generace děděnou dovedností a povinností rolníkovou, protože došek byla pokryta celá usedlost a přes protipožární nařízení i většina hospodářských budov. Výroba slaměných došků začínala u kvalitního, ručně skoseného a cepy vymáčeného obilí a vyžadovala pečlivou přípravu slámy. Vázání došků se provádělo ve stodole nebo v kolně po celé pozdní podzimní a zimní období, kdykoliv to dovolila jiná náležitá činnost, a tou bylo mlácení obilí. Obnovu střechy prováděl hospodář ponejvíce v jarním čase, kdy vyměnil vadné došky, opravil kalenici ve vrcholu střechy nebo upevnil vrcholové došky tyčemi podle krajových zvyklostí.

Výroba došků má poměrně značné množství pamětníků tradičního postupu od výmlatu až po uložení, či uvázání na střešní latě.

V hanáckém domě měly své oprávněné místo také výrobky z kovu. Byly to především kovářské práce, kované hřebky, klíky, petlice, kování dveří a oken a také mříže. Kované mříže se uplatňovaly především v oknech komor, která zůstávala nezasklená proto, aby potraviny zde uložené byly dobře větrány a zůstávaly v chladu. Výroba mříží spočívala na místním kováři, u něhož si nechávali zhotovovat hanáckí sedláci všechno potřebné kovové nářadí. Kovárny a kováři patří k vesnickým řemeslům, která byla potlačena až v druhé polovině 20. století v souvislosti s kolektivizací zemědělství a misty jsou, byť v nové formě, obnovovány pro současnou potřebu.

V hanácké usedlosti měly svoje místo také výrobky z proutí. Vrbové porosty na pomoravských lukách vytvářely jedinečné předpoklady pro zpracování tohoto přírodního materiálu. Pletením proutěných štítů, případně stěn, letních dveří do stájí a chlívů se v jižní části Pomoraví zabývali drobní rolníci a místní chudina, která si takto, spolu s výrobou košů a dalších proutěných výrobků, přivydělávala na živobytí. O Hané a uplatnění stavebních prvků z proutí v hanáckém lidovém stavitelství nemáme zatím dostatek potřebných údajů, proto tomuto výrobnímu odvětví věnujeme pouze okrajovou pozornost, i když jsme si vědomi, že hrálo významnou roli. Přesvědčují nás o tom mimo jiné Skopalíkovy poznámky o pletení plotů z proutí a o jejich opravě.

Naši skromnou studii, věnovanou otázce kdo a jak vyráběl stavební prvky hanáckého domu, uzavíráme shrnutím dosavadních poznatků o dané problematice.

Ve starší vývojové fázi lidového stavitelství na Hané byla převaha stavebních činností prováděna stavebníkem, rolníkem a jeho rodinou za sousedské a příbuzenské výpomoci. Náročnější práce však byly postupně svěřovány jednak místním výrobcům, jejichž odměnou byly mim o peněžní platby také produkty z rolníkových přebytků, a konečně také místním nebo dokonce městským řemeslníkům, kteří pracovali za peněžní odměnu z materiálu stavebníka nebo z materiálu vlastního. Dvacáté století, zejména však jeho druhá polovina, přineslo radikální změny v podnikání a v soukromém vlastnictví a znamenalo konec mnohým dovednostem. Je na nás, abychom se k některým z nich dokázali vrátit a na jiné nezapomněli.

Literatura:

- Frolec, V.: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*, Brno 1974.
Frolec, V. – Vařeka, J.: *Lidová architektura*, Praha 1983.
Kšir, J.: *Hanácký žudr, jeho druhy a rozšíření*, *Časopis vlastivědného spolku museijního v Olomouci*, roč. 55., sv. II, s. 3–15.
Kšir, J.: *Dřevěné zvoníčky na Hané*, *Časopis vlastivědného spolku museijního*, roč. 58, 1949 str. 1–24, roč. 59, s. 1–4.
Kunz, L.: *Rolnický chov dobytka a zánik rovinné pastvy na Záhoří*, *Časopis Moravského musea v Brně*, roč. XXXIX, 1954, s. 219–300.
Mencl, V.: *Lidová architektura v Československu*, Praha 1980.

PLOŠNÉ VÝZKUMY SÍDEL

Zděná lidová architektura na Českomoravské vrchovině – možnosti a limity dokumentace a mezioborové spolupráce

David Junek, Městské muzeum Polička

Kopcovité a chudé Poličsko dokázalo již na konci 19. století přitáhnout pozornost národopisců a místní specifika lidové architektury vedla k tomu, že v odborné literatuře zdomácněl pojem „poličský dům“, označující uzavřenou usedlost se čtyřbokým dvorem¹⁾, někdy doplněnou mnohobokou stodolou. Tradičně byla věnována pozornost roubeným usedlostem s rozmanitě skládanými štíty – lomenicemi²⁾. Popelkou zůstávala mladší zděná architektura z první i druhé poloviny 19. století. Nedostatek povědomí o významu těchto památek vede k přestavbě a zániku řady z nich. Významným, leč později nevyužitým přínosem byly průzkumy architektů Ladislava Štěpánka a Jaroslava Vajdiše z 50. a 60. let 20. století v Trhonicích a Širokém Dolu.³⁾ A tak až v roce 1996 jsou díky Městskému muzeu v Poličce obnoveny průzkumy zděné architektury v Širokém Dolu a posléze i v širokém regionu Poličska.⁴⁾ Řada památek i detailů dokumentovaných v 60. letech již neexistovala a řada objektů dále zaniká.

Regionální vymezení Poličska je zřejmé – v užším slova smyslu zahrnovalo panství českého královského věnného města Poličky, v širším slova smyslu je Poličsko bývalý politický okres Polička (zahrnující bývalé panství Polička, Bystré a Svojanov). Existují ale hranice méně viditelné, zato podstatnější – neúrodné Poličsko bylo „v horách“, severně ležící úrodné Litomyšlsko bylo „v kraji“. Tato hranice běžící dále na Moravskotřebovsko překračovala a relativizovala význam národnostní hranice – německojazyčného ostrůvku Hřebečska, přiléhajícímu k východní hranici Poličska i Litomyšlska.

Nanejvýš užitečné by byly průzkumy zaměřené na styčnou trojúhelník okresů Polička, Litomyšl a Moravská Třebová, neboť zde se po polovině 19. století vynořila nejvyspělejší forma patrové uzavřené usedlosti se čtyřbokým dvorem a hřeby střeš v jedné úrovni – jak ji skvěle dokumentuje usedlost čp. 37 Chmelík.⁵⁾ Zemská ani jazyková

hranice zde zjevně neměla zásadní vliv. Poněvadž se jedná o téma na samostatný výzkumný úkol, nemá smysl zde dále prodávát. K řešení tohoto úkolu je nesporně třeba početný a dostatečně zajištěný odborný tým.

Pokud stavby za moravskou hranicí na východě Poličska (na Svitavsku a Moravskotřebovsku) jsou pro nás zajímavé v druhé polovině 19. století, pak první polovina téhož století poskytuje řadu zajímavých staveb za jižní hranicí Poličska, kde se nachází někdejší moravský okres Nové Město na Moravě.⁶⁾

Nejzámožnější usedlosti ve vesnicích byly vždy vzorem pro méně zámožné a ty pak vzorem pro chudé chalupníky.⁷⁾ Pokud byly zkoumány rozlehlé zámožné usedlosti, mělo to výhodu ve setkání se stavebně velkorysým a „čistým“ pojetím. V řadě případů se však na usedlostech kruté podepsaly události násilné kolektivizace, kdy majitel byl vysídlen a dům zbaven hospodáře i polnosti – zanebaná údržba vedla k více či méně rozsáhlé stavební havárii. Řada zpustlých usedlostí v původně německy mluvících vesnicích má počátek zmaru opět v násilné kolektivizaci, kdy velká usedlost přišla o polnosti. Nicméně i usedlosti, které nepřišly o hospodáře a majitel i přes ztrátu polností dokázal provádět základní údržbu, nedopadly nejlépe – nebyly památkově chráněné, nebyly dostatečně „staré“, chybělo povědomí o významu jejich hmotové skladby i detailů – a tak byly přestavovány dle nových obytných potřeb, někdy citlivěji, jindy tragicky. Některé zděné usedlosti se dochovaly ve své památkové podstatě, nebyly přestavovány, ale byly soustavně udržovány – zpravidla zde dožívali rodiče, zatímco „mladí si postavili vedle“. Také chalupáři či alternativní umělci řadu domů uchovali, tu lépe, tu tristněji.⁸⁾

Ačkoli muzea nejsou součástí státní sítě památkové péče, mohou významně napomoci dokumentaci jednotlivých objektů,⁹⁾ ba i zapojit se do šířeji koncipovaných

průzkumů regionu. Zatímco ochrana a stavební záchrana cenných usedlostí je mimo možnosti i náplň muzejní práce (s výjimkou objektů využitých expozičně), je fotografická (případně i měřičská) dokumentace pro muzea většinou finančně i kapacitně dostupná. Pracovní fotografie a orientační nákresy půdorysů mohou být po letech jedinými doklady po zbořeném či přestavěném objektu.¹⁰⁾ Pokud se podaří provést profesionální fotodokumentaci, zaměření a popis (či dokonce stavebně historický průzkum nebo dendrochronologické datování), lze materiály využít i pro srovnávání, prezentování...

Teprve na základě kvalitně prozkoumaných objektů lze provádět srovnávací práce a souhrnné syntézy.

Jak z výše uvedeného vyplývá, je pro poznání vývoje zděné architektury na českomoravském pomezí v okolí Poličky (dnes součást Pardubického kraje) nezbytný rozsáhlý průzkum a spolupráce památkářů, muzejníků, řešitelů grantů, příslušných pracovníků krajských úřadů, starostů, majitelů objektů a dalších zainteresovaných osob – a to z české i moravské strany. Průzkum by měl mít výstup publikační, výstavní, v památkové ochraně i v praktické údržbě.

Domnívám se, že fotografická a měřičská dokumentace může levně a zásadně napomoci k poznání rychle zanikajícího fondu zděné lidové architektury. Pro zpracování co nejvíce objektů i pro následnou syntézu je nezbytná spolupráce institucí různého typu i mezioborová spolupráce.

Předkládaný příspěvek nemůže být syntézou, ale jen katalogovým přehledem několika zajímavých, dosud prozkoumaných usedlostí. Autor uvítá připomínky kolegů i uvedení analogických usedlostí.

Poznámky:

- ¹⁾ Z literatury je třeba uvést: Vajdiš, J.: Usedlosti v okolí Poličky, Památková péče 10, 1968, s. 289–303. Vznik a funkce domu se čtyřbokým dvorem, sborník příspěvků ze semináře ve Svobodných Hamrech 1984, Krajské středisko státní památkové péče, Pardubice 1986. Štěpán, L. – Vařeka, J.: Klíč od domova, Kruh, Hradec Králové 1991. Junek, D.: Dveře a vrata na Poličsku v 19. století, Městské muzeum, Polička 1998.
- ²⁾ Cenný popis lomenic přináší: Nováková, T.: Východočeské lomenice, Praha 1903. Štěpán, L.: Chalupy, zemědělské a technické stavby

- na Chrudimsku, Krajské středisko státní památkové péče, Pardubice 1987, s. 26. Z významných a dodnes pečlivě (chalupářů) udržovaných objektů je třeba připomenout Telci čp. 16, Sádek čp. 28 a Borovou čp. 54 a 58. Přípomínku si zaslouží i iniciativa ředitele poličského muzea Fr. Bukáčka, který v padesátých letech přispěl k záchraně usedlosti.
- ³⁾ Štěpánek, L.: Klasicistní štíty v lidové architektuře ve východních Čechách, Český lid 45, 1958, s. 153–155.
 - ⁴⁾ Vajdiš, J.: Zaměření a evidenční karta usedlosti Trhonce čp. 15 a Široký Důl čp. 4 a 33, SÚRPMO Praha, 1965 a 1967.
 - ⁵⁾ Průzkum vyřezávaných dveří a vrat na Poličsku přelšel ve výzkum lidové architektury, z něhož v roce 1997 vzešla za intenzivní spolupráce Ludka Štěpána muzejní výstava „Zděná architektura Širokého Dolu – výzkum specifick zděné lidové architektury v Širokém Dolu a význam zednické rodiny Lorenců v 19. století.“
 - ⁶⁾ Mácel, O.: Lidová architektura v oblasti Svitav, Moravské Třebové a Lanškrouna, Národopisné aktuality 17, 1980, s. 11–21. Týž: Vývoj lidového domu v oblasti Svitav, Moravské Třebové a Lanškrouna, Národopisné aktuality 1980, s. 183–197. Týž: Vznik a vývoj domu se čtyřbokým dvorem na Svitavsku, in: Vznik a funkce domu se čtyřbokým dvorem, SÚRPMO Pardubice, 1986, s. 25–37.
 - ⁷⁾ Junek, D.: Dveře a vrata na Poličsku v 19. století, Městské muzeum, Polička 1998.
 - ⁸⁾ Kovářů, V.: Sídlo, dům a bydlení na Hřebečku, in: Moravskotřebovsko, Svitavsko - 67. svazek Vlastivědy moravské, Muzeji a vlastivědná společnost Brno, 2002, s. 299–316.
 - ⁹⁾ Zde zaujme nepochybně ojedinělý motiv průjezdné síně domu – o tom ovšem blíže v tomto příspěvku u čp. 33 Sádek. Pro Novoměstsko (stejně jako pro Litomyšlsko) je charakteristický trojboký dvůr.
 - ¹⁰⁾ Zajímavě to na Poličsku dokládá snaha po úplném uzavření dvora i u nejhudších chalupníků, byt by se na dvoře ani s vozem neotočili (Kamenec čp. 35 ad.).
 - ¹¹⁾ *Vystěhování majitele a zpusnutí usedlosti*: Sádek čp. 8 a 33, Telci čp. 106 ad. *Vystěhování německých obyvatel a následky kolektivizace*: Chmelík čp. 37, Modřec čp. 6 ad. *Změna majitele a využití – zánik*: Polička čp. 122 Dolní předměstí, Pomezí čp. 37 a 87, Stašov čp. 178. *Přestavba na moderní bydlení*: Široký Důl čp. 4, 33, ad. *Spátá údržba – očekávání rozhodujícího kroku*: Široký Důl čp. 3. *Soustavná údržba a maximální dochovanost*: Borovnice čp. 36, Pomezí čp. 9, Sebranice-Pohora čp. 271, Střítež čp. 3, Široký Důl čp. 5, Trhonce čp. 20. *Chalupář s přiměřeným využitím*: Široký Důl čp. 8. *Novodobé využití pro alternativní kulturu a konzervační péče*: Trstěnice čp. 98 a 103 „Vojnarka“.

- Pro pochopení dobových souvislostí i citlivou obnovu usedlosti je instruktivní publikace Skabrada, J.: Lidové stavby – architektura českého venkova, Argo, Praha 1999.
- ¹²⁾ Městské muzeum Polička zajistilo od r. 1997 s podporou Pavla Bureše ze Státního ústavu památkové péče zaměření a fotodokumentaci usedlosti:
 - Chmelík čp. 37, Modřec čp. 6, Pomezí čp. 9, Sádek čp. 33, Sebranice-Pohora čp. 71, Střítež čp. 3, Široký Důl čp. 3, 4, 5, 8, 25, 33.
 - ¹³⁾ K tomuto tématu viz Razím, V.: K dnešnímu stavu dokumentování památek, Průzkumy památek 6, 1999, s. 1–4.

SÁDEK ČP. 33

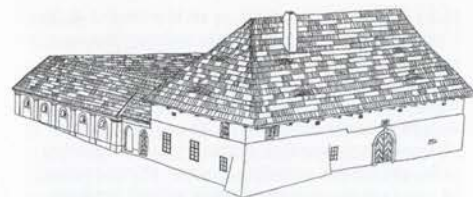
Stavební typ:

Volně stojící usedlost s uzavřeným čtyřbokým dvorem a domem se zděným přízemím a roubeným patrem, opatřeným valbovou střechou.

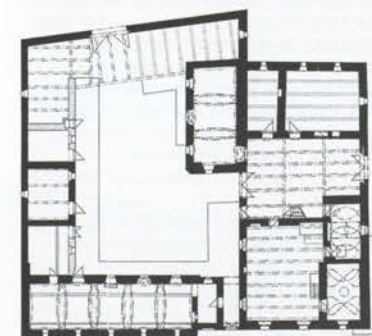
Skupinu příbuzných usedlostí tvoří čp. 33, 26 a 23 v Sádku a čp. 32 v Kamenci. Jde o nejstarší zděné stavby na Poličsku. Zvláštností je široká průjezdná síň procházející napříč domem (blíže viz Dostál, P. – Ebel, M. – Junek, D. – Konečný, S.: Průzkum usedlosti čp. 33 v Sádku u Poličky. Průzkumy památek I/2002, s. 61–82).

Historie:

Obec náležela k panství královského věnného města Poličky. Písemné doklady z poloviny 16. století uvádějí usedlost jako rychtu a krčmu – její podobu však neznáme. V roce 1650 bylo právo rychty převedeno na jinou usedlost, ale krčma zde zůstala. V roce 1672 usedlost kupuje Adam Češka, jehož rod zde žil další dvě a půl století. Roku 1715 se ujímá krčmy Matěj Češka (1695–1764). Novostavba objektu je datována do let krátce po roce 1755 a dům se dodnes dochoval bez podstatných změn. Počátkem 19. století byla zaklenuta světnička v přízemí a zřízena světnička v patře. Po roce 1855 bylo nově vystavěno křídlo s chlévy pro hovězí dobytek, maštal a volně stojící stodola (na místě starší polygonální dřevěné). Pozoruhodné je, že se dochovaly čtyři inventáře dobytka a vybavení (1780, 1803/1804, 1849, 1882). S 31 ha polí, 19 ha louky a 4,5 ha lesa šlo o nejmálozřejmější usedlost. V letech 1884–97 zde majitel zřídil lihovar, pro který byl mimo obvod usedlosti zřízen velký sklep na brambory. V roce 1905 bylo upraveno křídlo rovnoběžné s domem. V roce 1952 byl majitel Veleoslav Vavříček v rámci násilné kolektivizace nezákonně uvězněn a rodina vystěhována.

a) axonometrie (Josef Kánský)

b) půdorys (Petr Šafář a kol.)

Sádek čp. 33. Rekonstrukce stavu po roce 1855.

Usedlost v posledních desetiletích nebyla udržována a chátrala. Nyní došlo k prodeji.

Popis:

Obec se nachází 3 km jihozápadně od Poličky. Sádek je téměř tři kilometry dlouhá údolní lánová ves na Bílém potoce. Usedlost stojí v mírném svahu (mimo zaplavované území), zajímavé je její kosé natočení vůči údolní cestě, takže usedlost nemá hlavní průčelí a obě strany domu jsou rovnocenné.

Zděná usedlost se čtyřbokým uzavřeným dvorem dosahuje výjimečného výrazu kontrastem velké hmoty s valbovou střechou a drobných okenních otvorů v kombinaci s průjezdem v ose domu. Dům (26 m dlouhý) má obvyklou skladbu: světnice, kuchyně, světnička; síň; komory. Výjimečná je ovšem velikost světnice 70 m²

(9,3 x 7,3-7,8m) a skutečnost, že síň je průjezdná (š. 8m) – nelze vyloučit, že toto řešení bylo zvoleno pro provoz krčmy. Za vzor snad mohl sloužit panský dvůr na Dolním předměstí v Poličce. Zajímavé je, že usedlost svojí výstavností zjevně předstihovala roubenou rychtu v čp. 1. V roubeném patře (trámy až 21 x 35 cm, 26 m dlouhé, s distančními vložkami) se nachází síň, komory opatřené sedlovými portálky a mladší světnička – původně netradičně propojená schody přímo s velkou světnicí. Roubené patro bylo již od počátku z vnějšku omítnuto. Střecha byla šindelová. Pro klasicistní období byl doložen jednotlivý náter okrové oranžovou barvou (mladší nátery byly převážně šmolkové). Stavebním materiálem byly místní ruly.

Kolmé křídlo má vstup pro pěši a rozlehlý chlév pro hovězí dobytek, vnější fasáda byla opatřena velice mělkými arkádami. Zbývající dvě křídla sloužila jako chlévy a podstáj. K domu byla ve dvoře přistavěna maštal.

Volně stojící kamenná stodola má klasicistní tvaroslovi.

Památková ochrana:

Od roku 1990 je usedlost památkově chráněna. Nebyly však podniknuty žádné konkrétní kroky k záchraně této opuštěné a chátrající usedlosti. Městské muzeum Polička zajistilo v roce 1998 podrobné zaměření usedlosti a dendrochronologické datování a o tři roky později i stavebně historický průzkum (Dostál, P. – Ebel, M.: Sádek čp. 33. in: Průzkumy památek I/2002, Praha 2002). Bylo konstatováno dochování ojedinělého množství prostorů i jednotlivých prvků z doby výstavby po roce 1755, z památkového hlediska představuje usedlost cenný doklad stavební kontinuity od poloviny 18. století do poloviny 20. století. Proto byla v roce 2001 a 2002 svolána pracovní jednání zainteresovaných pracovníků památkové péče, majitele, starosty obce a městského muzea. Nyní došlo k prodeji usedlosti s tím, že nový majitel má zájem o citlivou opravu pro obytné účely. Nu uvidíme.

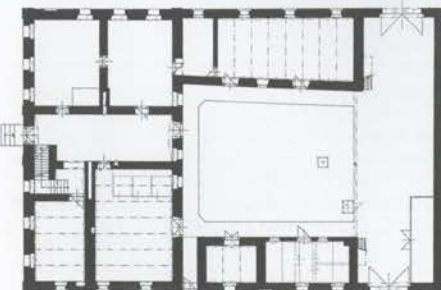
Nedaleká rovněž neobydlená usedlost čp. 8 ač památkově chráněná, je v havarijním stavu. Ukazuje to relativnost účinnosti ochrany samotným prohlášením objektu za kulturní památku. A právě podrobný průzkum u čp. 33 a cílevědomá snaha o jeho záchranu ukazuje cestu k zachování unikátní památky – nejstarší zděné lidové usedlosti na Poličsku.

ŠIROKÝ DŮL ČP. 4

Stavební typ:

Volně stojící zděná usedlost s uzavřeným čtyřbokým dvorem a domem s klasicistním štítem.

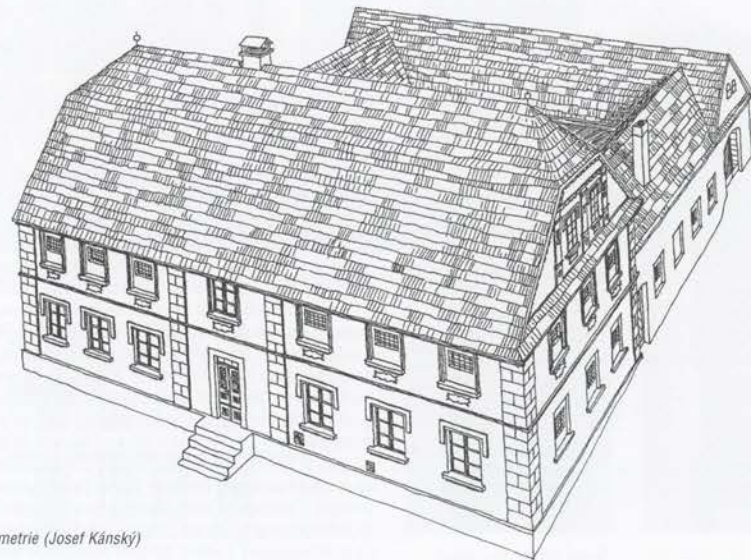
První skupina domů s klasicistním štítem se na Poličsku objevuje v letech 1840–1849 v Trhonicích a to čp. 11, 15, 20 a 21. Druhou svěbytnou skupinu tvoří v Širokém Dolu usedlosti čp. 3, 4, 5, 8, 25, 33, 73 a 82 vystavěné v letech 1868–1894 zednickou rodinou Lorenců patrně dle plánů poličského stavitele Tomáše Veselského. Zajímavé je, že nebylo dodrženo navržené střídání novorenesančního pojetí fasády, ale že zedníci použili vlastní projev vycházející z klasicistní tradice – štít sejmutý polovalbou a opatřený římsou a trojicí polopilířů, na něž se soustředila i štuková výzdoba: květiny vyrůstající z kalichu (odkaz na strom života?), evangelické kalichy, hvězdy a pod. Osobnost Josefa Lorence (1832–1909) i jeho synů je předmětem dalšího průzkumu. Právě Poličsko spolu s Náchodskem představuje zásadní vklad do pokladnice „východočeského domu s klasicistním štítem“.

Široký Důl čp. 4 – dům z roku 1881.
a) půdorys (Petr Šafář a kol.)

O usedlostech v Širokém Dole blíže viz Junek, D.: Dveře a vrata na Poličsku, Městské muzeum, Polička 1998.

Zajímavá je silná tradice domu se štítem, který je budován v konkurenci kompaktních usedlostí bez štítu a s hřebeny střech v jedné úrovni (viz Chmelík čp. 37). Monumentální štít přžívá do 20. let 20. století v hojně rozšířeném provedení geometrické secese (Polička, Horní předměstí čp. 109 z roku 1929). Na rozdíl od klasicistního štítu už nepoužívá polovalbu a podlomení štítu a ke zvýraznění dochází i tím, že je nasazen na patrovou stavbu. Štítová stěna domu je orientována ke komunikaci a je hlavní vizitkou usedlosti, ostatním stěnám není věnována pozornost.

b) axonometrie (Josef Kánský)

Historie:

Obec je mezi etnografy známá díky Chotkově monografii o Širokém Dolu z roku 1915. Ten však pozornost věnoval výhradně roubeným usedlostem a nikoliv novostavbám.

Na usedlost čp. 4 se okolo roku 1820 přiznal evangelik Václav Strítežský z Cikova u Horního Újezdu. Syn Josef (1829–1907) byl prozíravý, pracovitý a zbožný hospodář. Vlastnil 24 ha půdy a dvě další stavení. V roce 1881 nechal vystavět zděnou usedlost. Chtěl podnikat se lnem a zpracovávat ho, proto stavěl na patro, kde byly komory. Stavbě se v okolí říkalo „muštrgrunt“ a byla nepochybně vzorem pro sousední čp. 5. Vyprávění o zednících Lorencových se dodnes v rodině traduje. Starší volně stojící polygonální stodola s doškovou střechou zůstala za-

Široký Důl čp. 8 – nápis ve štítu usedlosti
(foto Zdeněk Holomý, 1996).

Široký Důl čp. 8 – 2. část nápisu ve štítu usedlosti
(foto Zdeněk Holomý, 1996).

Široký Důl čp. 33 – detail štu-
ku před zničením
(foto Zdeněk Holomý, 1996).

Široký Důl čp. 33 – detail
štku po „opravě“ roku 1997
(foto Zdeněk Holomý).

chována. V roce 1894 byly přestavěny dle dochovaných plánů T. Veselského chlévy a podstáj a roku 1899 byl vy-
staven volně stojící výměnek „Chaloupka“. Rod
Střítežských žije na usedlosti dodnes; otec se synem se
věnují výrobě slaměných došků pro památkové objekty.

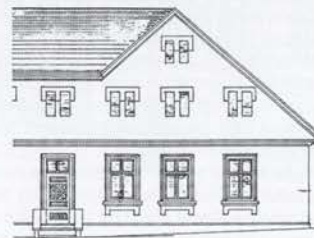
Popis:

Široký Důl byl po své délce rozdělen potokem mezi panství
poličské a litomyšlské, napříč pak na část „Rovina“ (od
510 m n.m.) a „Kopec“ (až 604 m n.m.). Na poličské stra-
ně bylo několik zámožných evangelických usedlostí, na li-
tomyšlské převládali katolíci. Rovina měla v podloží opu-
ku, Kopec pak ruly. Vesnice byla považována za zámožnou.

Čp. 4 je volně stojící usedlost se čtyřbokým uzavřeným
dvorem, s volně stojící polygonální stodolou, výměnkem
a suškou ovoce. Půdorysné řešení je obvyklé, delší strana
domu dosahuje 22 m. Stavebním materiálem je místní
opuka; obytné místnosti měly cihlové stěny opatřené
uvnitř vertikálními vzduchovými kanálky. Cihly se páily na
místě z kvalitní hlíny těžené v jámě za domem. U této stav-
by, ale i u dalších, byly v místnostech u oken osazeny vel-
ké opukové parapetní desky se žlábký na zachycení vody
stékající z potíků se oken. Restaurátorský průzkum dolo-
žil jednobarevný šmolkové modrý nátěr fasády bez ohledu
na architektonické členění. Barevně zdůrazněny byly pouze
štukové detaily na pilastrech štítu a kupodivu i vyřezávané
dveře. Na dveřích se objevuje motiv květiny v květináči

Široký Důl čp. 33 – usedlost v době po zápisu mezi nemovité památky (foto Památkový ústav Pardubice, 1964).

Široký Důl čp. 82 – detail štítu z plánu stavitele Tomáše
Veselského, 1892.

Široký Důl čp. 82 – detail štítu po realizaci zedníky Lorencovými
(kresba David Junek, 1997), štít zničen v 70. letech.

Široký Důl čp. 5 – dveře z roku 1885 s evangelickým kalichem – nyní v muzeu (foto Zdeněk Holomý, 1996).

Široký Důl čp. 25 – opuková parapetní deska u okna v kuchyni. Žlábký zachycovaly vodu ze zapocených oken a otvor v desce vodu odváděl do hrnku ve výklenku (foto Zdeněk Holomý, 1996).

Sebrnice-Pohora čp. 71 – detail psí boudy v soklu uvnitř dvora (foto Zdeněk Holomý, 1997).

(doložen ještě na čp. 5); tento motiv se běžně vyskytuje na malovaných skříních, ale v řezbářské výzdobě dveří je ojedinělý. K zajímavostem této velkoryse stavěné usedlosti patří i malované nápisy na krokech. Střechu pokrýval šindel.

Památková ochrana:

Usedlost byla v roce 1967 popsána a zaměřena Jaroslavem Vajdišem a navržena k památkové ochraně – zapsána však ke škodě věci nebyla celá usedlost, ale jen stodola. Poněvadž význam usedlosti nebyl podchycen zápisem, došlo k její modernizaci.

Poličské muzeum uspořádalo v roce 1996 rozsáhlý průzkum a následně v roce 1997 výstavu Zděná architektura Širokého Dolu. V té době však byla řada usedlostí přestavěna a některé zcela zničeny.

Chalupnická usedlost čp. 33 byla sice od roku 1963 památkově chráněna, ale bez ohledu na to postupně degradována ve hmotě i detailu – zřízení bytové jednotky v bývalém dvoře, přístavba garáže, likvidace půdní komory a krovu a v roce 1997 výměna fasády, vedoucí k drastickému zničení kvalitní štukové výzdoby.

Domnívám se, že v případě pozoruhodného souboru zděných usedlostí v Širokém Dolu selhaly orgány státní památkové péče a v obecné rovině lze diskutovat o smysluplnosti dosavadní památkářské koncepce. Významný soubor byl včas rozpoznán, ale nebyl souborně zapsán, podrobně zpracován a důsledně chráněn.

MODŘEC (RIEGERSDORF) ČP. 6

Stavební typ:

Volně stojící zděná usedlost s uzavřeným čtyřbokým dvorem a patrovým domem, výrazně převyšujícím ostatní křídla. Dům se obrací svou delší stěnou k obci a jednoznačně prezentuje zámožnost majitele.

Hmotově je patro domu plně vyvinuté a výrazně tak převyšuje zbývající křídla, která mají polopatra (zpravidla s hřebeny střech v jedné úrovni). Dům má v patře okna odpovídající svým formátem oknům v přízemí – v naprosté většině případů se však jednalo o kulisu a prostor se využíval jako sýpka. Dům měl nevýrazné zděné štíty pro nízkou sedlovou střechu. Štíty však nemají význam výzdobný ani hmotový a u řady staveb se užívá valbová střecha, takže štít pro tento typ domu je zcela bezvýznamný. Pokud je známo, jednalo se vždy o jedny z nejzámožnějších usedlostí v obci. Samotné pojetí se vzpíralo zmenšení tohoto typu na chalupnické usedlosti (tak, jak bylo běžné u jiných typů).

Hledání vzorů za současného stavu poznání je předčasné. Připomenout je však třeba vzdálenou obec Maršovice na Novoměstsku, kde byla bývalá rychta nově vystavěna roku 1859. Za regionální vzor by bylo možno

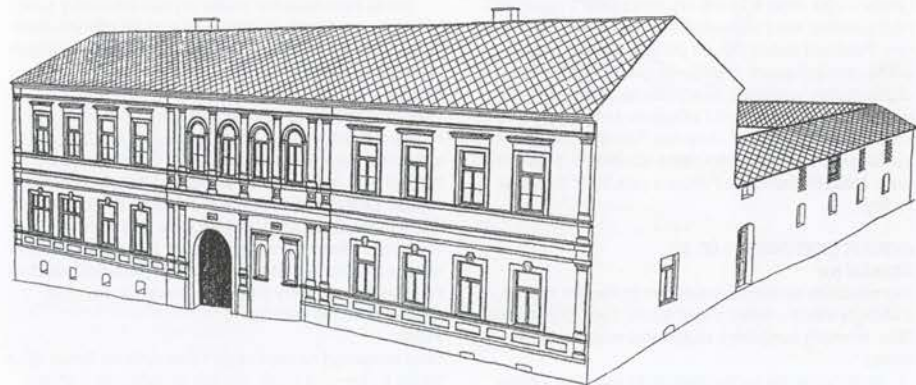
považovat panský dvůr v Pomezí. Z datovaných objektů v okolí je třeba připomenout čp. 105 v Trstěnici z roku 1882 (okr. Litomyšl), čp. 91 v Jedlové (Schönbrunn) z roku 1883 (okr. Polička) a větší množství nedatovaných objektů v Hradci nad Svitavou (Greifendorf) a jeho okolí (okr. M. Třebová). Srovnání se vzdáleným Novojičínskem je teprve v počátcích.

Historie:

Usedlost patří ke dvěma největším v obci (údajně 60 ha). Původně zde byla rychta, její stavební podobu neznáme. Novostavbu (sloužící pouze zemědělskému provozu) vystavěl v roce 1905 Anton Kreitschy. V roce 1946 bylo německé obyvatelstvo odsunuto. Národní správce zde zřídil hospodu (příděl půdy byl jen 4 ha), přičemž vyboulal řadu zdí, což se s odstupem doby projevilo v drastickém statickém narušení (rozestouplá štitová zeď, půdní trámy vyjeté z lůžek atd.). Nynější majitel obnovil zemědělskou výrobu a uvažuje o vestavbě bytové jednotky do patra (pokud se ovšem celý dům nezhroutí).

Popis:

Nevelká obec se nachází jižně od Poličky a rozkládá se ve velice mělkém údolí. Usedlost obci jednoznačně dominuje, a to i v dálkových pohledech.

Modřec čp. 6 – detail průčelí, 2002.

Volně stojící zemědělská patrová usedlost se čtyřbokým uzavřeným dvorem, v níž se dominantně projevuje dům s okapovou orientací. Dům je svou delší stěnou rovnoběžný s asi 30 m vzdálenou údolní cestou. Na první pohled upoutá monumentálně řešené průčelí.

Novorenesanční fasáda byla profesionálně vyprojektována i provedena a je plně městského typu (předmětem průzkumu je autorství poličského stavitele Veselského). Šířka průčelí o dvanácti okenních osách byla 32 m. V ose přízemí domu procházel vjezd do dvora, vlevo bydlel hospodář, vpravo byl výměnek. Razantní přestavba zcela setřela původní členění interiéru. Obě jednotky měly samostatné sklepy. Rovněž patro bylo rozděleno příčkou, sloužilo za sýpku. Původní barevnost se nedá spolehlivě určit, ale pravděpodobně byl použit jednobarevný nátěr středně šedomodrý (nezaměňovat se šmolkovou), na truhlářských prvcích snad středně hnědá barva, krytinu tvořily šedé cementové tašky.

Levé hospodářské křídlo zahrnovalo stodolu (a prostor pro vozy ?), pravé chlév a uličku s pěším vchodem k výměnku, zbývající křídlo chlév a výjezd na humna.

Památková ochrana:

Usedlost není památkově chráněná a její interiéry jsou po přestavbách zcela bezcenné. S ohledem na záměr majitele – vestavět bytovou jednotku do patra a osekát původní fasádu – však dojde k zániku nejvýznamnější a nejnápadnější památky, která již opustila škatulku „lidové“ architektury. Poněvadž fasáda byla od počátku kulisou, stálo by za úvahu zachránit pouze průčelí – to ovšem naráží na neochotu majitele vynakládat více peněz na obnovu členité fasády – poskytnutí státního příspěvku komplikuje to, že usedlost není památkově chráněná. Patrně dojde k zániku významného dokladu venkovského stavitelství, proto provedlo Městské muzeum v Poličce v roce 2002 zaměření fasády.

CHMELÍK (HOPFENDORF) ČP. 37

Stavební typ:

Patrová zděná usedlost s uzavřeným čtyřbokým dvorem a hřebeny střech v téměř stejné úrovni. Typická je absence štítu. Hmotově kompaktní, nezdobená, monumentální stavba.

Tento typ statku je charakteristický pro obce s český i německy mluvícím obyvatelstvem na styku Moravsko-

třebovska (Svitavska), Litomyšlska a Poličska, a to v době po polovině 19. století až do roku 1914. Nejstarší a největší usedlosti zatím známe z úrodného pásma bohatých vesnic Chmelíku a Karle (Karlsbrunn) – uvidíme, zda zde můžeme předpokládat vývojové centrum.

Variantu, značně rozšířenou na Poličsku, dokládá usedlost v Pomezi (Laubendorfu) čp. 9. Hřebeny střech jsou v jedné úrovni, patrové je jenom průčelí a zbývající tři křídla jsou přízemní. Zajímavým způsobem zde pokračuje vývoj půdorysného uspořádání usedlosti.

Badatelské srovnání je potřebné se severomoravským Novojičínskem a jihočeským Doudlebskem a Kaplickem. Dále je pak třeba zaměřit pozornost na severní břehy Dunaje v Dolních a Horních Rakousích (tzv. Landel) a v bavorském Pasovsku (Mühlviertel). Václav Mencl (Lidová architektura v Československu, 1980, s. 557) upozorňuje, že tam, kde pastviny a podhorské louky vytlačují pole, se chovalo mnoho hovězího dobytka a bylo potřeba rozlehlých chlévů a jim v patře odpovídající plochy seníků. Z výtvorného hlediska vidí vývojové ohnisko v kulturní sféře podunajské, vyzdvihující kompaktně uzavřený blok, který se projevuje jen kulisami čtyř průčelí. Protiklad spatřuje v severské funkčně diferencované skladbě usedlosti, kde je tolik forem, kolik funkcí – a zde také má své nezastupitelné místo domovní štít.

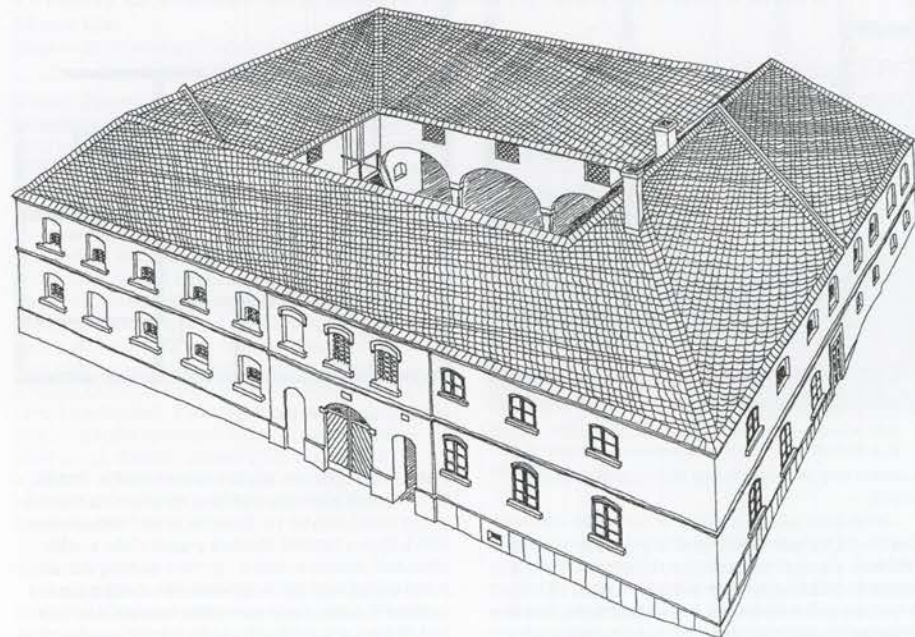
Dosud neprobádanou oblastí je podíl městských stavitelů (autorů projektů) na formování podoby zděných usedlostí a jejich místních forem. Nezbytný je archivní průzkum stavebních plánů.

Historie:

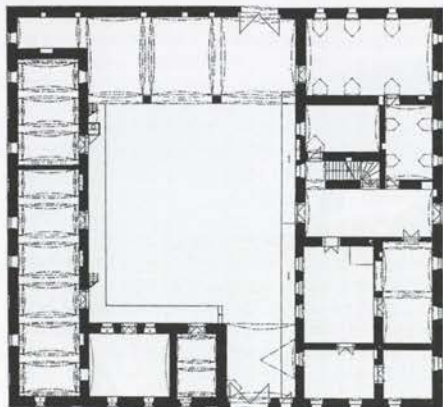
Usedlost patřila mezi největší v obci, měla asi 40 ha výměry. Její nejstarší podobu neznáme. Novostavba byla vystavěna velmi náročně a moderně roku 1864 pro Johanna Schlesingera. V roce 1946 bylo německé obyvatelstvo odsunuto. Za působení místního Jednotného zemědělského družstva stavba zásadně neutrpěla, ale po přičlenění k JZD Trstěnice v roce 1977 rychle chátrala, některé části se zřítily a uvažovalo se o demolici. V roce 1990 koupil usedlost František Kunart, který ji postupně opravuje a využívá k chovu hovězího dobytka.

Popis:

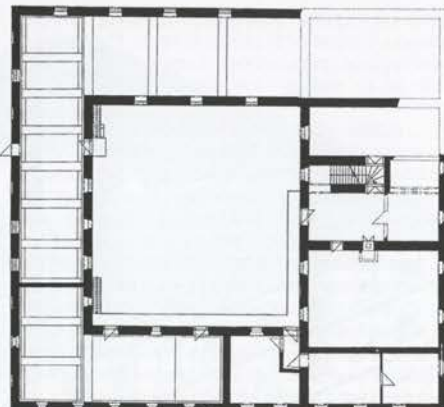
Obec se nachází na staré cestě z Litomyšle do Svitav, dříve patřila k okresu Litomyšl. Vesnice se nacházela v oblasti s úrodnou půdou a od toho se odvíjela i její zámožnost.

Chmelík čp. 37 – stav z roku 1864.
a) axonometrie (Josef Kánský)

b) půdorys přízemí (Petr Šafář a kol.)

c) půdorys patra (Petr Šafář a kol.)

Usedlost stojí na hraně plošiny nad hluboce zařezaným údolím.

Zemědělská patrová usedlost se čtyřbokým uzavřeným dvorem má hřebeny střech téměř v jedné úrovni. Hlavní průčelí (š. 32 m) je jedenáctiosé s mělkým rizalitem, ve kterém se nachází průjezd se skládanými vraty, po boku branka pro pěši a po druhém boku slepá branka. Fasáda je velice prostá, má celoplošně několik vrstev šmolkových nátěrů. Dřevěné prvky měly patrně fermežový modrozelený nátěr (dobově velmi oblíbený). Střecha byla původně kryta břidlicí. Výsledný dojem byl nepochybně monumentální, byť usedlost zcela postrádala zdobné prvky i štít. Upoutá velké množství kamenických prvků – prosté portály, profilované opukové podokenní římsy, krakorce pavlači na dvou stranách dvora, rulové monolitické pilíře podstáje, pískovcové desky soklu domu ap. Rozsáhlý soubor dveří byl vydrancován za působení JZD, vrata jsou dochována. Velká kolekce kovářské práce (mříže, zábradlí) je prostá. Stavebním materiálem je místní opuka, cihlové jsou stěny obytných místností a většina klenb.

Půdorysně jasně artikulovaná stavba. Hlavní křídlo – dům v obvyklé sestavě: světnice, světnička (zde méně ob-

vykle i druhá), kuchyň, síň; dvě komory, maštal. Protěží křídlo, klenuté plackami, je příčkou rozděleno na dva chlévy pro hovězí dobytek (až 35 kusů). Přední křídlo (orientované k obci) s vjezdem obsahuje prasečí chlév, protěží křídlo tvoří klenutá podstáje s výjezdem na humna. V patře je nad světničkami patrně výměnek, nad vjezdem komora výměnkářů, nad světnicí sýpka, dále horní síň a komora. Nad chlévem a podstájí byly seníky. Rozlehlý sklep pod domem je velkoryse řešený a překonává i řadu sklepů u měšťanských domů. Udržoval výborné klimatické podmínky pro uskladnění brambor.

Vně usedlosti za maštali je podzemní cisterna na vodu. Volně stojící kamenná stodola nese letopočet 1887.

Památková ochrana:

Usedlost není památkově chráněna. Je to zarážející s ohledem na to, že se jedná o vynikajícího reprezentanta stavebního typu, který masově zaniká. Městské muzeum Polička pořídilo v roce 1997 podrobné zaměření a fotodokumentaci, záhodný by byl stavebně historický průzkum. Usedlost byla těžce poškozena za působení JZD. Současný majitel ji postupně opravuje a rád by ji využil pro zemědělskou turistiku. Přejí mu hodně úspěchů.

Poznatky ze současného průzkumu vesnických sídel na západní Moravě

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty MU v Brně

V rámci výzkumného projektu Památkové dokumentace vesnických sídel v České republice¹⁾ byl v letech 2001–2003 proveden rekognoskační terénní průzkum současného stavu sídelní krajiny a venkovské architektury v západní části bývalého okresu Blansko, tj. přibližně na území západně od řeky Svitavy po Olešnici.

Novodobý blanenský okres jako historicky nekonzistentní celek, který vznikl po reorganizaci státní správy v roce 1960, zahrnul v sobě bývalé okresy Blansko, Boskovice, Kunštát a částečně Tišnov. Tato územní správní jednotka byla zrušena v důsledku reorganizace státní správy k 31. 12. 2002, kdy se místem pověřeným výkonem státní správy staly města Boskovice, Blansko a Tišnov. Určité pravomoci přešly na krajskou samosprávu (Jihomoravský kraj). Z menších lokalit, které jsou střediskem přirozených spádových oblastí, lze uvést Černou Horu, Lysice, Kunštát, Lomnici u Tišnova, Olešnici a Letovice. Oficiálně deklarovaných mikroregionů vzniklo několik: Kunštátsko-Lysicko, Letovicko, Olešnicko, Svratecko-křetínský trojúhelník.

1. Přírodní poměry

Z geografického hlediska území zahrnuje severovýchodní část Českomoravské vrchoviny (celek Hornosvratecká vrchovina), z Brněnské vrchoviny sem spadá část Boskovické brázd (Lysická sníženina) a západní výběžky Dražanské vrchoviny, ale hlavně její podcelek Adamovská vrchovina. Na severu, v povodí Křetinky se výběžky Českomoravské vrchoviny stýkají s Českokřtšovskou vrchovinou náležející horopisně k Východočeské tabuli. Vedle horských terénů s nadmořskými výškami nad sedm set metrů (Sýkoř 704 m n.m., Horniči u Rozseče n. K. 701 m n.m.) dosahuje území v oblasti Boskovické brázd výšky jen kolem tří set metrů (Skalice n. S. 311 m n.m.).

Ze zajímavých přírodních lokalit lze uvést např. Veselský chlum (578 m n.m.), pastvinná lada s kamennými terasy, dokládajícími hospodářskou činnost člověka, nebo Malý Chlum u Křhova (489 m n.m.), který spolu se sousedním Velkým Chludem (464 m n.m.) představují vý-

Ochoz u Tišnova. Po hospodářsko-technických úpravách půdy zmizela zeď z polí a zůstala jen v bezprostřední blízkosti sídla. Foto 2003.

razné krajinné dominanty, mající své místo při jedné z lokalizací staré obchodní cesty, spojující Moravu s Čechami. Chlupy se odrazily i v lidové vyprávěčské tradici. Další význačné krajinné dominanty s dálkovými výhledy jsou Babylon nad Kozárovem, Hradisko nad Loukou, Špilberk u Ústupu nebo zábludovské Hradisko.

Z kulturně historického a komunikačního hlediska důležitě údolí řeky Svitavy vytváří východní hranici zkoumaného regionu. Druhý významný vodní tok, řeka Svratka, se přibližuje jeho západní hranici. Z menších toků lze uvést Křetinku, pravobřežní přítok Svitavy, na kterém byla v roce 1976 vybudována údolní přehradní nádrž.

Relativní zachovalost přírodního prostředí a krajinná diverzibilita Českomoravské vrchoviny vedla k vyhlášení nejceněnějších partií chráněnou krajinnou oblastí (Žďárské vrchy). Ve sledovaném regionu se setkáváme s několika přírodními parky, kde jsou podmínky ochrany mírnější a hospodářská činnost omežována není. Přírodní park Halasovo Kunštátsko, vyhlášený roku 1980, zahrnuje

Louka u Olešnice. Vesnické sídlo na Českomoravské vrchovině s krajinnou dominantou. Foto 2002.

oblast mezi Zbožkem, Tasovicemi, Rozsíčkou a Drnovicemi (68,5 km²). Přírodním parkem se stalo také hornaté území západně od Lysic o rozloze asi 40,2 km². Park byl nazván Lysicko a vyhlášen roku 1994. Nejrozsáhlejší přírodní park Svratecká hornatina zabírá území o rozloze více jak 100 km² přibližně mezi Olešnicí na severu a Tišnovem na jihu. Kromě bývalého okresu Blansko zasahuje i do sousedních okresů Brno-venkov a Žďár n. Sázavou. Svého vyhlášení se dočkal v roce 1990.²⁾

Přírodní podmínky ovlivnily v minulosti osídlení kraje, který v nižších polohách patří ke starému sídelnímu území, ale v horské části byl kolonizován až během velké středověké kolonizace.

2. Počátky osídlení a vývoj sídel

Osídlování regionu postupovalo z Boskovické brázdý a údolí Svitavy a Svratky do výše položených oblastí pomezí hvozdu, jenž se v 11. a 12. století dostává do rukou feudálů duchovních i světských. A tak na úsvitu dějin vlastní v regionu pozemkový majetek kláštery břevnovský (později rajhradský), litomyšlský a opatovický.

V nejstarší písemné zprávě o zkoumané oblasti, v listině bilinského župana Eppa zmíněný velmož daruje břevnovskému klášteru sebranický újezd. Listina datovaná k roku 1043 je sice pozdějším padělkem, nicméně historikové se domnívají, že se opírá o starší tradici nebo klášterní záznamy. Když břevnovští mniši založili v Rajhradě

filiální benediktinský klášter, přešel sebranický újezd do jeho majetku. Rajhradští benediktini založili v Sebranicích kostel, jeden z nejstarších v kraji.³⁾ Klášteru opatovickému náležel na západní Moravě újezd olešnický, jehož hranice tvořily řeky Svratka a Svitava, na severu „bílé kameny“ a pustý les, kterým vede zemská stezka. Tento majetek si klášter nárokoval na základě listiny datované rokem 1073, jež se ukázala stejně jako darovací listina župana Eppa mladším falzem.⁴⁾ V sousedství Olešnice měl určitý majetek také klášter litomyšlský.⁵⁾

V mladém sídelním území Českomoravské vrchoviny kolonizace probíhala také úsilím feudální šlechty, pánů z Obřan (Kunštátu), Lomnice, Medlova (Pernštejna) a z Boskovic, abychom jmenovali alespoň ty hlavní. Kunštátsko se dostalo do rukou pánů z Obřan, kteří vlastnili rozsáhlé území na Žďársku a byli donátory žďárského cisterciáckého kláštera. Zakladatelem rodové državy byl Kuna, syn Heralta z Obřan, jenž se píše po Kunštátě poprvé roku 1280.⁶⁾ Na východě kunštátský statek sousedil s panstvím, jehož centrem byla stará klášterní ves Sebranice a které patřilo ve 14. stol. Boskovicům.⁷⁾ Pánům z Lomnice, kteří měli své rodové državy na Tišnovsku, náležel roku 1360 hrad Louka spolu s městečkem Olešnicí a s několika vesnicemi.⁸⁾

Významnou roli při kolonizaci kraje kolem horní Svratky sehráli Pernštejnové. Předek rodu Štěpán z Medlova území získal kolem roku 1240 od olomouckého biskupství.⁹⁾ Pernštejnové vytvořili na západní Moravě rozsáhlou državu, jejíž součástí se postupně stalo i panství hradu Louky a roku 1520 koupili samotné panství kunštátské.¹⁰⁾ Za Pernštejnů vznikl poprvé rozsáhlý správní celek, který sahál od Svitavy až k řece Svratce a zahrnoval vedle dvou městeček, Kunštátu a Olešnice, více jak čtyřicet vesnic. Kunštátské panství v tomto rozsahu existovalo až do zrušení patrimoniální správy. Dalšími sídly feudálních velkostatků byly Lomnice, Tišnov, Černá Hora, Lysice (Drnovice), Letovice a Křetín.

Středověkou kolonizační činností se v horské části regionu vytvořila síť vesměs drobných sídel, která přetrvala do současnosti, i když řada vesnic z různých důvodů zanikla.¹¹⁾ První písemné zprávy o většině vesnic se objevují ve 14. století, ale některé ze sídel ve vyšších polohách jsou v písemných pramenech doloženy teprve v 15. nebo dokonce v 16. století.¹²⁾

Běleč (Tišnovsko). Od devadesátých let 20. století se na vesnici opět objevují koně. Foto 2003.

Během třicetileté války byly válečnými událostmi a pustnutím gruntů nejvíce postiženy vesnice na letovickém panství, které vykazalo v Lánském rejstříku přes 30% poustek.¹³⁾ Na lysickém panství dočasně zpustla roku 1660 Kunčina Ves, protože vrchnost převedla poddané do blízkých Lysic.¹⁴⁾ Pro ostatní panství nebyly důsledky války tak tragické, ale nedařila se jejich poválečná obnova v důsledku sblížení poddaných. Jak vyplývá z údajů Lánského rejstříku,¹⁵⁾ pro panství v oblasti Vysočiny s malými vesnicemi bylo charakteristické, že společenské rozvrstvení zachovávala starší stav s velkými lánovými statky (Tišnov, Lomnice) a slabou vrstvou domkářů bez polí. Na kunštátském panství chudoba kraje způsobila, že na vesnicích hospodařili jen drobní a střední rolníci s výměrou do 50 měřic výsevu a ve vsích nebyli téměř domkáři (Kunštát, Letovice). Ti se vyvinuli jen ve větších vsích a byli vesměs bezzemci (Křetín).

V 18. a 19. století do charakteru sídel zasáhla domkářská kolonizace, která komprimovala stávající zástavbu starousedlíků. Její podoba nebyla jednotná, protože vycházela z lokálních terénních podmínek. Mohla se koncentrovat do nižších poloh návesního prostoru pod selskými statky blíž vodotečí (Lazinov, Vranová, Jasínov) nebo vytvářela shlukovou zástavbu stranou historického jádra sídla (Ochoz u T., Synalov), či řadovou kolem příjezdových

Chrov (Olešnicko). Rekonstruovaná náves po nedávné zničující povodni. Foto 2003.

Lázně (Černá Hora). Historické jádro vesnice s kontrastem staré a nové zástavby. Foto 2003.

i místních komunikací. V důsledku parcelace panských dvorů koncem 18. století vznikly domky tzv. familiantů, rodin, které získaly část dvorských budov a pozemků, např. v Rozseči n. K. (Famílie) nebo ve Svinošicích (Ve dvoře).¹⁶⁾ U zájezdni hospody při císařské silnici Brno – Svitavy byla založena roku 1776 osada Závist.¹⁷⁾

V 19. století pokračoval progresivní růst sídel jak z hlediska počtu obyvatel, tak také počtu domů. V údolí Svitavy rychlejší společenský vývoj ovlivnily místní průmyslové podniky a vybudování železnice z Brna do Prahy (1846).

V minulém století se vývoj vesnických sídel zastavil v důsledku migrace obyvatel do měst. Zásadní zlom v životě vesnice představovala socializace, provedená v 50. letech. Po združení vesnice sídelní strukturu dotváří nové hospodářské a správní areály JZD, někdy nevhodně situované často do dominantních krajinných poloh, a nové formy bydlení, bytové jednotky pro zaměstnance JZD. Pokud hospodářský areál vyrůstá z bývalého panského dvora, je jeho začlenění do sídelní krajiny harmoničtější.

Nová výstavba rodinných domů kopírujících městské předlohy bez vazby na lokální tradice vytváří nové části mimo historická jádra sídel. Bez zemědělského hospodářského zázemí dokumentují změnu zaměstnancké struktury vesnice druhé poloviny 20. století.

Jako poslední zásah do sídelní struktury regionu lze uvést zatopení části Dolního Poříčí a Lazinova po napuštění vodní nádrže Letovice (Křetínka) v roce 1976. Novodobé prvky sídelní krajiny, vybudované v dominantních polohách během devadesátých let, představují radio- a telekomunikační věže a stožáry. Některé jsou upraveny jako rozhledny s komerčním využitím (Kozárov).

3. Etnografická rajonizace

Etnografická rajonizace sledovaného území je poměrně složitá v tom, že se zde kontaminují etnografické regiony Horácka, Podhorácka, Hřebečska a Malé Hané, lišící se v některých jevech lidové kultury, včetně domu, a vedle toho i území přechodná a okrajová s nevýraznými kulturními projevy.¹⁸⁾ O přesnější vymezení národopisné hranice mezi uvedenými regiony se v minulosti pokoušela řada autorů, ale dospěla jen k dílčím výsledkům. Přední znalec západní Moravy J. F. Svoboda¹⁹⁾ stanovil hranici mezi Horáckem a Podhoráckem v linii Olešnice – Pernštejn – Velké Meziříčí – Třebíč – Moravské Budějovice. Severovýchodní hranici Podhorácka však nevytyčil, jak je patrné z jeho mapy publikované v roce 1940.²⁰⁾ Rozplyvá se někde v oblasti Tišnovska a Kunštátska. Ukazuje se, že alespoň z hlediska lidového domu bude třeba hranici Horácka posunout za Kunštát do údolí Křetínky a osvětlit situaci v oblasti Leto-

vicka, kde se setkávají regionální formy malohanácká, horácká a hřebečská.

I když označení „Horáci – Podhoráci“ je v minulosti doložené v různých koutech Moravy, v okolí Lysic se objevuje pojmenování „Horáci“ pro obyvatele Bedřichova, Kunčiny Vsi, Hlubokého a Lhoty už v 16. století a lze ho považovat za jeden z nejstarších názvů pro označení etnografických skupin moravského lidu, vedle názvů Hanák a Valach.²¹⁾

V severní části sledovaného území se Horácko přibližuje k Hřebečsku, bývalému německému jazykovému ostrovu, rozkládajícímu se po obou stranách zemské hranice mezi Moravskou Třebovou, Svitavami a Lanškrounem.²²⁾ V české odborné literatuře je termín Hřebečsko celkem málo frekventován na rozdíl od německého ekvivalentu Schönhengst, který se objevuje v topografické a vlastivědné literatuře od počátku 19. století.²³⁾ Hranice Hřebečska byly vymezovány spíše na základě etnickém než kulturním, přestože projevy lidové kultury včetně domu byly společné obyvatelům jak českého, tak německého etnika. Z českých badatelů se regionálním typem zdejšího domu zabýval detailněji O. Mácel.²⁴⁾ Pomineme-li práce souborného charakteru. Sídelní a domové formy Hřebečska lze ve sledovaném regionu nalézt v údolí Křetínky (Poříčí).

Údolí řeky Svitavy a území Boskovické brázdy (Lysická sníženina) vytváří východní hranici sledovaného regionu. Zde je nutno zdůraznit dvě skutečnosti. Jednou je existence staré obchodní cesty spojující Moravu s Čechami, pro kterou se v odborné literatuře používá nejčastěji termín Trstenická stezka. Řada badatelů z řad historiků i amatérů se snažila na základě písemných zpráv, pomístních jmen, reálií i rekognoskace terénu určit její pravděpodobný průběh, ale soudě podle posledních publikovaných prací jejich názory se diametrálně liší.²⁵⁾ Mladší císařská silnice vedla z Brna přes Lipůvku k Černé Hoře a Svitávce a svitavským údolím do Letovic, odkud směřovala ke Svitávám a do Čech.²⁶⁾

Jinou nepřehlédnutelnou skutečností je brzká industrializace sídel v údolí Svitavy, která vedla k změně sociální struktury obyvatelstva, kulturní nivelizaci a ke vzniku tzv. průmyslového ekotypu. Naopak ekotyp potravinářské produkce se formuje na severně ležícím Hřebečsku. Zdejší zemědělské produkty nalezly odbytu v místech koncentrace obyvatelstva v okolí průmyslových podniků v Posvitaví, kde poptávku nestačily uspokojit místní zdroje.²⁷⁾

Lipůvka čp. 14. Poslední ze staveb na návsi, která si uchovávala tradiční podobu. Foto 2003.

Lazinov (Křetínko). Selský statek čp. 4 památkově chráněný jako doklad lidové architektury první poloviny 19. století. Foto 2003.

Z hlediska etnografické rajonizace lze sídla při východní hranici sledovaného regionu v oblasti Lysické sníženiny přiřadit ještě k Malé Hané. I když se v odborné literatuře Malá Haná lokalizuje severovýchodněji do okolí Boskovic a Jevíčka,²⁸⁾ na základě charakteru zástavby a konstrukce tradičního domu s žundrem,²⁹⁾ lze název regionu vztáhnout i na jižněji položené území až k Černé Hoře, na vesnice Bořítov, Býkovice, Drnovice, Sebranice, Skalce n. S., Svitávka, Voděřady a Žerůtky.

Ústup (Olešnicko). Selský statek čp. 15 sloužící k rekreačním účelům. Foto 2002.

4. Urbanismus a architektura tradiční vesnice

Jak jsme již konstatovali v kapitole o přírodních poměrech, sídla sledovaného regionu se nacházejí ve dvou odlišných krajinných typech. V úrodné Boskovické brázdě (Lysická sníženina) se vyvinuly větší lidnaté vesnice, situované v kotlinách pod posledními výběžky Vysočiny a Drahanské vrchoviny nebo přímo v rovinném terénu brázdy. Převážná většina sídel se však nachází v horském terénu Českomoravské vrchoviny, v údolních, svažitých hřbetních a zvlněných náhorních partiích (Olešnická sníženina).

Základní tvar sídla formovala konfigurace terénu spolu s historickými faktory kolonizačními.³⁰⁾ Pro Boskovickou brázdou je charakteristická soustředěná zástavba s domy

vytvářejícími souvislou uliční frontu typu návesní silnicovky (Býkovice, Drnovice, Sebranice) a návesní ulicovky (Voděradly). Tento sídelní typ místy zasahuje i do vyšších poloh (Bedřichov, Brtov, Lhota u Letovic, Crhov). Na Vysočině se konstituoval typ drobné návesní vesnice s normovanou, ale uvolněnou zástavbou samostatně stojících usedlostí oddělených menšími prolukami nebo zahradami.

Důležité místo v sídelní struktuře měly vodoteče. Protékají sídlem, od 18. století napájely protipožární nádrže, dnes jsou většinou zatrubněny a prostor parkově upraven. Vodoteče s regulovanými břehy a řadou mostků jsou charakteristické pro Zbraslavce a Běleč. Protipožární nádrže najdeme ve všech sídlech, mají různé rozměry,

od malých až po velké nádrže sloužící jako koupaliště. Po povodni v roce 2002 jsou budovány retenční nádrže (Crhov, Jestřebí).

Dominantní zeleň je situována na návěs (Zboněk, Crhov), ke křížům a kaplím, kolem sídla vytvářejí zelený pás zahrady s ovocnými stromy. V některých sídlech lesní porosty dosahují až k zástavbě (Běleč, Křepetov, Jasínov, Petrov).

Jako výrazný stavebně urbanistický prvek se u sídel ve svažitém terénu uplatňují kamenné tarasy a zídky, v novodobé formě betonové (Běleč, Hluboké Dvory, Lazínov, Lhota u O., Synalov).

Starší štítová orientace byla postupně přestavbami selských statků nahrazována od 19. století okapovou orientací a dvorová dispozice se uzavírá až do čtyřboké formy, která představuje završení vývoje. Tato forma zástavby usedlosti, charakteristická pro lesní lánové vsi na sousedním Hřebečku, se ve sledovaném regionu objevuje v nejvyspělejší formě v údolí Křetinky, ve vesnicích Horní, Prostřední a Dolní Poříčí.

Menší domkářské usedlosti zastavují návesní prostor pod statky, situovanými ve vyšší poloze po obvodu sídla, nebo vytváří shluky stranou jádra. Mívají i svá specifická pomístní jména (Věpustek, Kopajny, Pazderna). Ve srovnání se selskými usedlostmi se liší nejen rozměry, ale i převažující dispozicí do úhlu nebo s jednotným dvorem. Od druhé poloviny 19. století se sídla rozšiřují o obydlí kovozemědělců, kteří výdělek v průmyslovém podniku kompenzovali z produkce malého zemědělského hospodářství, jehož chod zajišťovaly žena a děti. Další výstavba ve 20. století měla řadový charakter sledující komunikaci.

Pro celý region byly v minulosti typické jen přízemní stavby. Při modernizaci vesnice v druhé polovině 20. století jsou domy zvyšovány o podkroví nebo celé patro. Vesměs patrové byly novostavby z doby socialistické éry. Změnily tím výrazně výškové poměry sídel a pokud se konfrontují se starší zástavbou, působí předimenzovaně a disproporčně.

Stavební materiál prodělal od 19. století podstatný vývoj. Dřevo, které na indikačních skicách z první poloviny 19. století ještě v sídlech převažovalo, bylo v druhé polovině 19. století nahrazováno tvrdým materiálem, nejdříve kamenem (opuka, pískovce), nepálenou a nakonec ve 20. století pálenou cihlou. Zůstalo jen jako doplňkový materiál u pilí-

Hořice (Blansko). Novostavba roubeného domu z kuláčů opírající se o cizí kulturní tradice. Foto 2003.

řových stodol, ve štítech hospodářských staveb a u drobných hospodářských přístřešků. Roubené nebo z části roubené obytné stavby se objevují v regionu už výjimečně a slouží k rekreačním účelům (Jobova Lhota, Makov, Ústup, Křténov, Černovice) nebo jsou neobývány a nacházejí se ve špatném stavu (Petrov, Rudka). Po destrukci části omítky bylo roubení z tesaných trámů zjištěno u selského statku čp. 12 v Tasovicích, kde dojem zděné stavby měly podpořit plastické rámy kolem oken. Jen výjimečně se stavebníci ke dřevu vrací, jak je patrné z novostavby srubu v Hořicích (Blansko), který si nechal z kuláčů postavít k rekreačním účelům podnikatel.

Kámen, který jako stavivo nahrazoval od 19. století dřevo, pocházel z místních zdrojů. Používaly se snadno opracovatelné a dobře štípatelné druhy, opuka a pískovce. Opuka³¹⁾ se nachází v Lysicích na Horce, v Krhově, dva lomy pracovaly v Horním Poříčí. Žernovnický pískovec sloužil jako materiál na dveřní ostění a vratové klenáky, které jsou opatřeny datací a iniciálami majitele (Žernovník, Malá Lhota u Černé Hory). Vhodné druhy kamene se vybíraly v lesních sutích, na polích. U neomítnutých zděných pilířových stodol lze identifikovat jako pojivo ještě hliněnou maltu.

Makov (nad Kunštátem). Záhumenní cesta a pilířová stodola s uskladněným dřevem. Foto 2001.

Křepťov (Tišnovsko). Polní cesta zpevněná tradičně kameny. Foto 2003.

Pro horské i podhorské vesnice je typická červená střešní krytina, pálená falcová taška (křidlice), která se v některých sídlech střídá s šedou cementovou taškou vyráběnou v Rudce u Kunštátu. V menší míře se objevuje břidlice, eternit a glazovaná falcová taška z Pivoňkovy dílny z Vřesic. Na novostavbách se objevují i novodobé formy krytiny. Střešní krytina přírodního původu (šindel) je omezena jen na památkově chráněné objekty.

Stavby hospodářské, zastoupené chlévy, stodolami a kůlnami, vesměs postavené z tvrdého materiálu, po ztrátě funkce podlehy přestavbám, asanacím nebo dosud stojí jako skladovací prostory. Ojedinelé se dochovaly roubené

stodoly (Hluboké, Synalov), běžně rozšířené jsou kamenné pilířové stodoly s dřevěnou výplní nebo stavby celozděné.

V regionu se lze setkat v některých vesnicích s výraznými doklady zděného lidového domu včetně datovaných objektů na klenácích vrat (Jabloňany čp. 19 z roku 1844) nebo na fasádě (Brusná z roku 1849). Zděné objekty provází často plasticky ztvárněné průčelní fasády s římsami, pilastry a šambránami kolem oken, zvýrazněné navíc barevně. Nejvýraznější doklady se nacházejí v Křetíně, kde půjde patrně o díla stavebního mistra, který svou inspiraci a předlohy našel u místních neoklasicistních staveb z druhé poloviny 19. století, nového zámku, fary a školy.

Z technických staveb nejrozšířenější vodní mlýny se nacházely jak v údolí Svitavy (Zboněk, Dolní Lhota) a Svatky (Prudká), tak také u menších toků jako je Býkovka (Býkovice, Bořítov), Petrůvka-Úmofí (Sychotín, Jabloňany), Lysický potok (Lysice), Besének (Žleby), Hodonínka (Křetínov), Křetínka (Poříčí). Vedle přirozeného technického vývoje do mlynářství zasáhla protektorátní nařízení a po druhé světové válce státní monopol, který soukromé podnikání v tomto odvětví zlikvidoval. Ani restituční mlynářských objektů po roce 1989 nevedly v regionu ke zprovoznění alespoň některých mlýnů. V Dolní Lhotě byl rozsáhlý areál vodního mlýna čp. 123, jehož modernizace proběhla podle datace na fasádě roku 1908, upraven na restaurační zařízení. Některé mlýny se staly rekreačními objekty nebo slouží pouze jako obytné stavby, kde provozní část byla zlikvidována. Mlýnská hranice s dřevěným palečným kolem zůstala zachována v původně panském mlýně v Sychotíně, i když i zde bylo vodní kolo nahrazeno motorem.

Naproti tomu charakteristické řemeslné odvětví v oblasti Kunštátska a Letovicka – hrnčířství – se po roce 1989 dočkalo revitalizace. V kraji pracuje řada dílen (Drnovice, Lysice, Sulíkov, Křetín, Kunštát), ovšem v modernizovaných prostorech a jejich produkce odpovídá současné potřebe a vkusu dnešních uživatelů. Ze starých hrnčířských dílen lze uvést podniky ve Vřesicích a na Zbraslavi, z nichž vřesická Pivoňkova dílna je dosud v obci snadno identifikovatelná díky charakteristickým vysokým komínům od bývalých vypalovacích pecí.

5. Sakrální stavby a objekty

Integrovaní součástí kulturní krajiny a dominantami lidských sídel jsou sakrální stavby a objekty.³²⁾ Dominantní poloha farního chrámu nad sídlem je zřetelná ve všech starších lokalitách, např. v Újezdě u Černé Hory s románským kostelem Všech svatých z poč. 13. století nebo v Bořítově s kostelem sv. Jiří z doby kolem roku 1200.³³⁾ Zvlášť výrazné dominantní situování kostela nacházíme ve Svaté Kateřině, kde byla pozdně gotická sakrální stavba z 15. století vybudována na skalním ostrohu nad sídlem.³⁴⁾ Výraznou sídelní a krajinnou dominantou je i farní kostel sv. Maří Magdaleny v Sulíkově nebo filiální kostel Nejsvětější Trojice v Drnovicích. Lomnice u Tišnova má sice nad sídlem situováno panské sídlo, ale farní kostel Navštívení

Panny Marie³⁵⁾, barokní chrám s dvěma věžemi, svou hmotou převyšuje okolní zástavbu městečka a svou dominantní roli si zachovává. Filiální kostel lomnického chrámu, tzv. Stanislávek, se zvedá nad údolím Žlebů, několik kilometrů severně od městečka, stranou lidských sídel. Jeho vznik souvisí patrně s existencí nedalekého středověkého hrádka a hřbitov pod kostelíkem i vzdálenost okolních obcí od Lomnice způsobily, že přežil dobu josefínských racionalizací farní správy.³⁶⁾

Poutní kaple sv. Rodiny s ambitem vyrostla nad Černou Horou v 18. století.³⁷⁾ Ke kapli vede po úbočí kopce křížová cesta, která se dnes, stejně jako kaple, skrývá ve vzrostlé zeleni, avšak na vedutách z 19. století byla kaple výrazným krajinným prvkem, stejně jako kaple Nejsv. Trojice na kopci Hradisko nad Svitávkou. Ta patřila ke krajinným dominantám Boskovické brázdy, ale do současnosti se nedochovala, protože byla pro špatný stav v poválečné době zbořena.

V každé vesnici lze nalézt menší kapli nebo zvonici, která po vybudování oltáře a vysvěcení plní rovněž bohoslužebnou funkci, i když zvonice vznikly z praktických potřeb na základě nařízení ohňových patentů Marie Terezie a Josefa II. K baroknímu dědictví se svým tvarem hlásí stavby v Rozsíčce a Rozseči nad Kunštátem. Mají cibulovitou báň krytou šindelem, protože jsou památkově chráněny. V Rozseči byla zvonice spojena s přístavbou kaple sv. Antonína Paduánského (1992). Kaple v Horním a Prostředním Poříčí, i když vznikly v 19. století, tvarem svých věží ukazují také na starší předlohy.

Mnohé zvonice – kaple budované v 19. století představují z architektonického hlediska jen jednoduché stavby přibližně čtvercového půdorysu se stanovou střechou a různě řešenou věžičkou k upevnění zvonu. V Závisti byla tato stavba postavena roku 1830 a ve věži byl zavěšen starý zvon ze 16. století, který pochází ze zrušeného kostela sv. Klimenta na Lipůvce.³⁸⁾ V řadě obcí jsou střecha spolu s věžkou oplechovány. V poslední době, v srpnu 2003 se tato úprava realizovala v měděném plechu na zvonici v Lhotě u Letovic. V roce 1996 opravená a znovu vysvěcená zvonice – kaple P. Marie Bolesné v Hořicích byla pokryta netradičním červeným bonským šindelem.

Kaple typu věže, kde je zvon zavěšen v patře, stojí v Milonicích, Repce (1848), Petrově (1867), Hlubokých Dvorech a Veselce.

Orhov (Olešnice). Zvonice a kamenný kříž z roku 1848 na návsi. Foto 2003.

Sulikov (Kunštátsko). Sídlo s dominantou farního kostela. Foto 2003.

(1969) a po r. 1989 jednoduše řešená stavba v Hodoníně nebo naopak symbolicky ztvárněná kaple sv. Augustina a Moniky ve Vřesicích, kde se projektant inspiroval motivem slzy.

Vesnické zvonice nebo kaple jsou situovány v zástavbě, nejčastěji v rámci návěsního prostoru. Podle konfigurace terénu a komunikační situace je kaple nebo zvonice uprostřed návsi (Kozárov, Milonice, Lažany, Rudka Touboš, Žerůtky aj.) nebo na okraji návěsního prostoru (Ochoz, Strháře, Synalov aj.). Jejich dominantní poloha je zdůrazněna u sídel vybudovaných v silně svažitéch terénech (Jobova Lhota, Lazínov, Lačnov). V Sebranicích byly dvě nevelké kapličky přistaveny přímo k domům, protože sloužily při slavnosti Božího těla. Dochovala se pouze jedna. Stranou vesnické zástavby se nachází kaple P. Marie Bolestné v Prostředním Poříčí.

Drobné sakrální objekty, jako jsou zejména kříže, najdeme ve všech sídlech.³⁰⁾ Běžně jsou umístěny v intravilánu u zvonice či kaple, před domy donátorů, v extravilánu u příjezdových komunikací nebo na hranicích katastru. Kříž stál na okraji vesnice u cesty na hřbitov, jenž nebyl přímo ve vesnici, ale v sousední obci. U kříže probíhalo poslední rozloučení se zemělem a sem ho doprovázeli i ti, kteří se vlastního pohřbu neúčastnili. Kříže byly lokalizovány také na rozcestí a v místech zdaleka viditelných, kde plnily orientační funkci, zvláště v zimě při vysokém sněhu.

Specifické postavení mají objekty, vybudované v místech mimořádných událostí, zejména násilné smrti. Starší formu, tzv. smírčí kříže, najdeme v širším prostoru kolem bývalé císařské silnice u Lažan, Milonic a Závisti. V lidové tradici bývají často spojovány s cyrilometodějskou misí (Prostřední Poříčí). V Bukovici dva křížové kameny, umístěné nedaleko od sebe, označují podle pověsti místa, kde padli dva sokové v lásce.⁴⁰⁾

Velké kříže jsou v regionu zastoupeny všemi materiálovými a konstrukčními typy. Dřevěný kříž s plechovým korpusem byl v minulosti více rozšířen, než to dokládají zachovalé solitéry. Relativně rychlé poškození dřeva vedlo k jejich nahrazování odolnějšími materiály, litinou a kamelem. Doklady dřevěných křížů lze dosud spatřit v Kozárově u polní cesty k Osikům nebo u silnice mezi Brumovem a Osikami. Existence hutí a železáren na Blanensku a ve Štěpánově nad Svratkou přispěla v regionu k expanzi křížů litinových. Vedle jednoduchých tvarů zasazených do kamenného soklu (Běleč, Ochoz, Sychotín, Touboš aj.) se v terénu setkáme s rozměrnými, technicky náročnými a umělecky dokonalými artefakty, datovanými do 19. století (Lysice 1864, Drnovice 1872, Skalice n. S. 1848, Zboněk 1884 ad.). Jiným charakteristickým materiálem se stal nedvědký mramor. Výrobky kamenických firem A. Loose, J. Überalla a F. Uhlíře z konce 19. a 1. poloviny 20. století najdeme ve většině sídel.

V menší míře doprovázejí sídla a krajinu sochařské skulptury, plastiky světců. Omezují se na větší a bohatší, hlavně farní obce a městečka, která byla střediskem panství. Převažují plastiky dokládající v českých zemích běžné rozšířený kult sv. Jana Nepomuckého, sv. Floriána, patrona a ochránce proti ohni, a mariánskou úctu. Železářské tradice kraje dokládají litinové plastiky svatých v Drnovicích a v Kunštátě, vedle běžně rozšířených kamenných skulptur.⁴¹⁾

Z 18. století pocházejí dvojce boží muka, postavená v souvislosti s válečnými událostmi. V Sebranicích stojí podle lidové tradice na vojenském hřbitově ze švédských válek, v Ústupu u Olešnice byla postavena na památku bitky mezi rakouskými a saskými vojáky roku 1742⁴²⁾. Poškozená boží muka v Prostředním Poříčí byla v nedávné době znovu vyzděna a opatřena malbami světců přímo v nikách. Na Lipůvce jsou boží muka uprostřed pole v trati pod Mašůvkou. Místo se říká u sv. Trojice. O pokloně lze hovořit v Rozsíčce.

Makov (nad Kunštátem) Opravený litinový kříž z roku 1908 u polní cesty za vesnicí. Foto 2001.

6. Současná sídelně geografická charakteristika

Na základě historických, sociálních, ekonomických a geografických kritérií můžeme sledovanou oblast v současnosti přiřadit ke třem typům venkovského osídlení, jejichž hranice však nelze vést lineárně.⁴³⁾ V jižní části, nejbližší brněnské a blanenské aglomeraci, lze identifikovat rysy suburbánní zóny (Lipůvka, Svinošice, Šebrov-Kateřina, Hořice), kde do původního venkovského prostoru pronikají městské činnosti. Mimo historická jádra vesnic vznikají satelitní sídliště rodinných domků, které nemají charakter venkovského domu s hospodářským zázemím,

Sebranice. Návesní silnicovka ve starém sídelním území Boskovické brázdy. Foto 2002.

nýbrž podobu moderního rodinného domu. Prosazuje se městský způsob života, jak signalizuje úprava zahrady s bazénem, naopak zemědělské funkce absentují.

Typ osídlení, označovaný jako venkov v bohatých zemědělských oblastech, najdeme v Boskovické brázdě. Tradičně významná role zemědělské výroby zůstala zachována její koncentrací do velkých podniků, lokalizovaných ve větších sídlech s odpovídajícím počtem obyvatel. V návaznosti na produkci vznikají zpracovatelské podniky (Lysice). Sídla mají vyvinutou síť technické infrastruktury i dopravní obslužnost.

Horskou část regionu lze označit jako agrární vnitrozemí.⁴⁰ Tak nazýváme plošně nejrozsáhlejší část českého venkova od Rakovníka až na Českomoravskou vrchovinu. Tradiční česká zemědělská oblast ve středních a vyšších polohách, kde v důsledku horších půdních a klimatických podmínek vznikla malá sídla relativně blízko sebe. V minulosti se zde rekrutovaly pracovní síly, naposledy v 50. a 60. letech 20. století při vlně migrace do center průmyslové výroby. V důsledku centralizace a střediskového systému zmizela hospodářská základna drobných sídel a neinvestovalo se ani do občanského vybavení. Pracovní

příležitosti se hledají v okresních městech a regionálních centrech a za práci je třeba dojíždět, často i na delší vzdálenosti. Odchod mladé generace do větších center a měst změnil sociální strukturu a vedl k prodeji domů městským zájemcům, v našem případě z brněnské aglomerace. Nastartoval masový rozvoj chalupářství s jeho pozitivními i negativními důsledky. V některých malých, komunikačně špatně dostupných sídlech tvoří chalupáři až 50% obyvatelstva. Blíže městským centrům vznikají chatové kolonie (Kunštát, Lysice, Hořice, Olešná).

Vesnická sídla sledovaného regionu se ve 20. století průběžně modernizovala v návaznosti na technický pokrok a v důsledku změn ve způsobu života. Zatímco v první polovině 20. století bylo investováno do zemědělské techniky a hospodářských staveb, druhá polovina je ve znamení výrazných změn v bydlení. Zdrůstevnění, koncentrace zemědělské výroby a střediskový systém vedly k nerovnoměrnému vývoji sídel. V některých obcích byly vybudovány rozsáhlé zemědělské areály (Kozárov, Rozsčicka, Býkovice), jiné zachovaly původní urbanistickou strukturu z doby před kolektivizací (Jobova Lhota, Křepetov, Kněževsko, Toubor, Veselka).

Z tradičního lidového architektonického fondu zůstalo jen torzo. U řady usedlostí lze stavebně historickým průzkumem odhalit jednotlivé stavební zásahy a najít historicky cenné jádro. Jen některé lidové stavby se díky památkové ochraně podařilo uchovat do současnosti, i když jejich stav není vždy uspokojivý. Z památkově chráněných lidových staveb lze uvést statek čp. 4 v Lazinově, zastupující kamennou architekturu první poloviny 19. století, která vyjádří klasicistní prvky. Zástupcem roubeného stavitelství je usedlost čp. 46 ve Vranově, adaptovaná k rekreačním účelům. Obytný dům s výměnkem a chlévem jsou dřevěné s hliněnou omázkou a ořícené, stranou v zahradě je kamenná stodola z opuky. Roubenou stavbou je také mlýn čp.1 v Chrově s hospodářskou budovou a bránou a chalupa čp. 3 v Újezdu u Kunštátu. Malohánáckou stavební formu zastupují dvě chráněné usedlosti v Sebranicích, čp. 36 se zachovaným dřevěným žundrem a čp. 34 s roubenou světnicí. Veselka u Olešnice byla prohlášena památkovou zónou lidového stavitelství.

Poznámky:

- ¹⁾ Navázal na projekt Památkové hodnotná vesnická sídla v ČR, který probíhal v letech 1996–2000. Projekt Památkové dokumentace vesnických sídel v ČR (č. 96-01) je plánován na období 2001–2005. Hlavním koordinátorem projektu je PhDr. P. Bureš z Národního památkového ústavu, ústředního pracoviště Praha.
- ²⁾ Viz Lysice a okolí. Příroda, lidé, hospodářství, historie. Lysice 1999, s. 64.
- ³⁾ Viz Hosák, L.: Dějiny Boskovic I. Boskovice 1931, s. 6–8.
- ⁴⁾ L. Hosák, c. d., s. 10.
- ⁵⁾ L. Hosák, c. d. s. 9.
- ⁶⁾ Viz Tenora, J.: Kunštátský okres. Vlastivěda moravská. Brno 1903, s. 24.
- ⁷⁾ J. Tenora, c. d., s. 154–156.
- ⁸⁾ J. Tenora, c. d., s. 105–106.
- ⁹⁾ Viz Svoboda, J. F.: Novoměstský okres. Vlastivěda moravská. Brno 1948, s. 44.
- ¹⁰⁾ J. Tenora, c. d., s. 30 a 106.
- ¹¹⁾ Viz Nekuda, V.: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. Brno 1961. Nově byla po zpusnutí osazena Lhota u Olešnice.
- ¹²⁾ V 15. století jsou uváděny Běleč, Křepetov, Kněževsko, Krhov, Křténov, Lazinov, Tasovice. Až v 16. století je poprvé zmínován na letovickém panství Jasínov (r. 1504) a nedaleké Vřesice (r. 1524), Repka u Lomnice (r. 1531), Lačnov nedaleko Lysic (r. 1540), r. 1601 Kozárov na lomnickém panství. Viz Skutil, J.: Místopisný slovník obcí okresu Blansko. Blansko 1966. a Fic, K. – Zacpal, J.: Tišnovsko. Vlastivěda kraje od Pernštejna k Veveří. Tišnov 1999.
- ¹³⁾ Viz Matějka, F.: Lánové rejstříky Brněnského kraje z let 1673–1675. Praha 1981, s. 115.
- ¹⁴⁾ F. Matějka, c. d., s. 59.
- ¹⁵⁾ F. Matějka, c. d.
- ¹⁶⁾ Do Svinošic přišlo koncem 18. století 11 rodin z Čech z okolí Litomyšle. Viz K. Fic a J. Zacpal, c. d., s. 151.
- ¹⁷⁾ Viz J. Skutil, c. d., s. 98.
- ¹⁸⁾ Poslední souborné zpracování problematiky etnografického členění českých zemí viz Jeřábek, R.: Etnografická diferenciace. In: Slovník české hudební kultury. Praha 1997, s. 193–204.
- ¹⁹⁾ Viz Jeřábek, R.: Josef František Svoboda – objevitel Horácka. Národopisná revue 4, 1994, s. 5–9.
- ²⁰⁾ Svoboda, J. F.: Moravské Horácko. Jihlava 1940, s. 4.
- ²¹⁾ Viz Válek, M.: Příspěvek k etnografické diferenciaci západní Moravy. Zpráva o „Horácích“ ze 16. století. Národopisná revue 12, 2002, s. 27–31. Dále viz Jeřábek, R.: Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884. Strážnice 1997.
- ²²⁾ Ke vzniku hrbečského jazykového ostrova viz Severin, K.: Kolonizace Hrbečska. In: Archaeologia historica 28, 2003, s. 175–209.

- ²⁸⁾ Srov. Jeřábek, R.: Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884. Strážnice 1997. a Severin, K.: Národopis Hřebečska. Národopisná revue 12, 2002, s. 16–26.
- ²⁹⁾ Viz Máčel, O.: Lidová architektura v oblasti Svitav, Moravské Trebové a Lanškrouna. Národopisné aktuality 17, 1980, s. 11–21.
- ³⁰⁾ Srov. Severin, K.: Trstenickou stezkou cestou necestou. Pomezí Čech a Moravy 4, 2000, s. 353–388.
- ³¹⁾ Její existence je doložena množstvím zájezdních hospod, které ji lemují v obcích, např. v Lipůvce, Lažanech, Závisti, Svitávce nebo o samotě Pohodlí, Perná, Vaculka.
- ³²⁾ Viz Langer, J.: Co mohou prozradit lidové stavby. Rožnov pod Radhoštěm 1997, s. 210.
- ³³⁾ Viz Frolec, V.: Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku. Brno 1974, s. 288.
- ³⁴⁾ Žundr představuje roubený rizalit se sýpkou v patře nebo v podkroví, který je představen před obytným domem a je s ním konstrukčně spojen. Na Malé Haně je žundr doložen nejjižněji v Býkovicích čp. 43, ale tento stavební prvek pronikl hlouběji až do vzdálenějších území jako je např. Drásov na Tišovsku, viz Mencil, V.: Lidová architektura v Československu. Praha 1980, s. 72. Zde se nachází v prostředí s obdobnými přírodními a kulturními podmínkami, jaké jsou na Malé Haně. Zajímavé zjištění přinesla ve své diplomové práci T. Makovská, která tento prvek objevila ještě v Rozsíčce u Olešnice. Viz Makovská, T.: Holasův grunt. Brno 2003, rkp.
- ³⁵⁾ Viz Lázníčka, Z.: Typy venkovského osídlení na Moravě. Brno 1946.
- ³⁶⁾ Opuka (slínovec) se nazývá v lidovém prostředí pro svou barvu lipový kámen. V lomech v Horním Poříčí se z opuky vyráběly také koryta a dlaždice.
- ³⁷⁾ Dějiny kunštátského hrnčířství zpracoval V. Pražák. Viz Pražák, V.: Kunštátské hrnčířství. Národopisný věstník čsl. 33, 1956, s. 207–277.
- ³⁸⁾ Srov. Duchovní rozměr krajiny. Edice Tvář naší země – krajina domova 3. Lomnice n. P. 2001. Z nejstarších církevních archi-

tektur se nedochoval do současnosti kostel sv. Klimenta nedaleko Lipůvky, jenž je v lidové tradici spojován s cyrilometodějskou misí. Po zániku středověké vesnice byl v josefinské době zrušen a později rozebrán. Viz Šafránek, P. – Reibl, P.: Sakrální stavby okresu Blansko. Boskovice 1998, s. 15–16.

P. Šafránek a P. Reibl, c.d., s. 28.

³⁹⁾ P. Šafránek a P. Reibl, c.d., s. 53. Další lomnickou sakrální stavbou je kaple sv. Antonína Paduánského z r. 1670.

⁴⁰⁾ Oharek, V.: Tišnovský okres. Vlastivěda moravská. Brno 1923, s. 362–363.

⁴¹⁾ Viz P. Šafránek a P. Reibl, c.d., s. 40. Kaple byla postavena r. 1726 pro bratrstvo sv. Josefa.

⁴²⁾ J. Skutil, c.d., s. 99. Tento typ nacházíme např. ve Lhotě u Lysic, Kunicích, Lačnově, Brusné, Vranové, Kněževísku, Zábudově, Bukovici, Lubě, Zernovníku, Jenčí a ve Voděradech.

⁴³⁾ Soupis z bývalého boskovického okresu přináší práce Kaple, boží muky a památní kříže Boskovicka. Boskovice 1999.

⁴⁴⁾ Kol.: Kamenné kříže Čech a Moravy. Praha 2001, s. 44.

⁴⁵⁾ Plastiky sv. Jana Nepomuckého jsou v Bořitově, Drnovicích, Jabloněch, Křetině, Kunštátu, Lažanech, Lomnici, Lysicích (dvě), Oboře, Sebranicích. Silně rustikální charakter má plastika sv. Jana Nep. na návsi v Újezdu u Černé Hory. Sv. Florián se jako solitér objevuje v Drnovicích, ale na Lomnici je součástí monumentálního barokního morového sloupu spolu s dalšími světci. Mariánský sloup z počátku 19. století zdobí náměstí v Lysicích, náměstí v Kunštátě socha Imaculaty. Socha sv. Antonína Paduánského je situována u silnic z Lysic do Černé Hory.

⁴⁶⁾ Viz J. Tenora, c.d. s. 160 a 180.

⁴⁷⁾ Viz Perlín, R.: Venkov, typologie venkovského prostoru.

In: Česká etnoekologie. Praha 1999, s. 87–104.

⁴⁸⁾ V klasifikaci sídelních geografů se hovoří o vnitřní periferii. Protože termín je diskriminující, neužíváme ho.

Viz Perlín, R.: Venkov, typologie venkovského prostoru.

In: Česká etnoekologie. Praha 1999, s. 102.

Památková zóna Lysovice – poznatky stavebně historického průzkumu

Zuzana Syrová, Jiří Syrový
Národní památkový ústav, Praha

Lysovice patřily a nesporně dosud patří k nejzajímavějším obcím tzv. německého jazykového ostrůvku, který uprostřed slovanského osídlení vznikl v době velké kolonizace ve 13. a počátkem 14. století. Ještě ve 20. století zahrnoval vsi Komořany, Lysovice, Zvonovice, Terešov, Hlubočany, Kučerov, Čechyně a Rostěnice.

Pro obec jsme měli možnost v roce 1997 zpracovat s PhDr. Janem O. Eliášem stavebně historický průzkum, jehož výsledky shrnuje následující text.

Historický přehled

(1465 a 1527 Lissowicz; 1608 Liesswitz; 1635 Lisswitz; 1881 Lisovice; 1885 Lissowicz; 1924 Lysovice)

Ves se poprvé písemně připomíná až roku 1465. Je však nesporné, že na starém sídelním území vznikla daleko dříve.

Uvádí se, že klášter dominikánek U sv. Kateřiny v Olomouci, první známý feudální vlastník, musel ves získat již před rokem 1346, kdy byly založeny moravské trhově zemské desky, neboť v těchto deskách zápis vsi klášteru není uveden. Mimo jakoukoliv pochybnost však olomoucké dominikánky držely ves na počátku 16. stol., když byl v roce 1516 sestaven berní rejstřík Olomouckého kraje. Z té doby známe nejstarší údaj o počtu usedlostí ve vsi. Bylo jich 32. Ze jmen jejich držitelů lze usuzovat, že osada byla velkou převahou, ne-li úplně německá.

V roce sestavení lánového rejstříku, 1676, náležely Lysovice stále ještě k místně rozptýlenému církevnímu panství olomouckých dominikánek u sv. Kateřiny. Téhož roku zde bylo celkem 44 usedlíků na domech. Z toho 35 usedlíků starých, 8 usedlíků nových a jedna stará poustka. Starí usedlíci drželi 8 jedno a více lánových hospodářství, 16 usedlíků 2/4–7/8 lánových hospodářství a 11 usedlíků 1/8–3/8 lánových hospodářství. Je příznačné, že domky nebyly v obci žádné. Z nově osazených poustek měli 3 usedlíci jeden a více lánů, 3 usedlíci 2/4–7/8 lánu a 2 usedlíci 1/8–3/8 lánu. Jedna stará poustka obnášela 1/8–3/8 lánu. Poznává se, že v rejstříku z roku 1656 nebyl v Lysovicích zapsán poslední půllán, čtvrtlán a druhý

Chalupa s výstupkem – „žebračkou“ čp. 76. Foto Č. Šíla 1957.

Zaniklý dům usedlosti čp. 45 se žudrem. Foto Č. Šíla 1957.

Chalupa čp. 63 – lepenec. Foto 1997.

Chalupa čp. 63 – uliční průčelí. Foto 1997.

nový lán. Proti roku 1656 byl zrušen jeden jednolán, třičtvrtlán a čtvrtlán.

Roku 1685 byla feudální držba vsi sekularizována, olomoucké dominikánky vložily Lysovice do zemských desek Dominiku Ondřeji hr. z Kounic, který je připojil ke svému panství s centrem v nedalekém Slavkově. K tomuto světskému dominiu pak Lysovice náležely až do zániku patrimoniálního systému v polovině 19. století. V roce 1718 tu

bylo 43 usedlostí. V první pol. 19. století Lysovičtí využívali blízkosti dálkové obchodní cesty a vedle převládající zemědělské činnosti si přivydělávali povoznictvím. Bylo o nich známo, že zajížděli až do Polska. V roce 1822 v Lysovicích byla nákladem obce postavena triviální škola. Roku 1834 čítala ves 58 domů s 381 obyvateli. K roku 1860 nacházíme Lysovice přifařeny do Kučerova. Roku 1890 byl v obci založen německý hasičský sbor a pro něj postavena hasičská zbrojnice. Roku 1918 byla do Lysovic z Vyškova přeložena německá měšťanská škola, což souviselo s novostavbou odpovídající budovy.

I ve 20. stol. se obyvatelé Lysovic věnovali především zemědělství. Roku 1924 se uvádí 44 rolníků. Z řemeslníků zde působili pouze jeden kovář, jeden obuvník a dva řezníci. Roku 1930 tu žilo 477 obyvatel, z nich 32 Čechů, ostatní Němci. Do roku 1945 byly názvy tratí v katastru vesměs německé: Baumgartles, Kirlesfeld, Gernfeld, Breitesfeld, Krumplesfeld, Ortsraum, Windberk, Schmolesfeld, Voriösacker, Rauschingerfeld. V dubnu 1945 za osvobozovacích bojů byly Lysovice cílem náletů sovětského letectva. Vzniklé válečné škody byly odhadnuty na 568000,- Kčs. Bylo poškozeno celkem 37 domů.

Po odsunu Němců byla ves v roce 1946 osídlena českým obyvatelstvem. K roku 1960 zde žilo 413 obyvatel. Katastr se rozkládal na ploše 5,26 km².

Ačkoliv z tvarů místního jména by se zdálo, že k poněmčení obce mohlo dojít až v průběhu 16. století (ještě 1527 Lissowitz, kdežto 1608 už Liesswitz), jména usedlostí uvedená v berním rejstříku z roku 1516 vypovídají o německé národnosti obyvatel už na počátku 16. století. V následujících desetiletích hospodářského rozmachu moravského venkova, do třicetileté války, vzrostl počet domů v obci z 32 na 44. Přičemž po třicetileté válce tu nacházíme převážně střední rolníky, vedle nichž zde nebyl ani jeden domkař. Zdá se, že v době třicetileté války nebyla ves příliš postižena a že v druhé polovině 17. století její obnova proběhla poměrně úspěšně, i když od 70. let do roku 1718 se počet domů prakticky nezměnil (43). Výsledkem tzv. domkářské kolonizace z konce 18. a počátku 19. stol. pak byl převážně nárůst počtu domů na 58 k roku 1834.

Počet zemědělských usedlostí ve vsi byl až do 20. století vcelku konstantní (roku 1924 44 rolníků). Po celou dobu své existence až dodnes si Lysovice podržely zemědělský charakter.

Chalupa čp. 76 – stav po odstranění žudru. Foto 1997.

Českých obyvatel v dlouho německých Lysovicích začalo pozvolna přibývat po vzniku samostatné ČSR. Naprostý zvrat v národnostním složení ve prospěch českého živilu přivodilo znovuosídlení obce po roce 1945.

Stavební historický vývoj sídla

V. Burian řadí Lysovice podle Láznickovy klasifikace mezi návesní silnicovky. Jako vhodnější se jeví termín vřetenové přípotoční vsi, používaný pro výškovské vesnice Václavem Menclem. Vnější vymezení nicméně řadí Lysovice k typům uzavřeným, v nichž půdorys vsi neurčuje jen probíhající komunikace.

Historické jádro Lysovic je jasně vymezeno severní a jižní záhumenní cestou uzavíracími se na jz a sv straně do oválu. Odstup zahrad s řadou stodol od vlastní záhumenní cesty daný pásem v době pořízení stabilního katastru (1826) ještě nerozdělené obecní pastviny může být svědectvím o možném jednoduchém ohrazení vsi. Vnitřní návesní prostor je dán osou dnes napřímeného potoka, kterou sleduje jižní a severní řada usedlostí na západním konci se svírající do užšího hrdla; alespoň na této straně můžeme předpokládat uzavření branou (takové nalezl např. Vl. Nekuda v zaniklé středověké vsi Mstěnicích). Půdorys ukazuje na pravidelné vyměření; šířka nerozdělených usedlostí je čitelná zvláště na jižní straně, čp. 32–37. Určitou nepravidelnost v jižní řadě představuje na mapě stabilního

Dům čp. 102 s rohovou komorou. Foto 1997.

katastru obecní louka na západním břehu kolmému přítoku lysovicického potoka. Na její západní straně byl při návsi hostinec čp. 38 (který je na tomto místě ostatně dodnes). Další nepravidelností je obecní pastvina na východní straně jižní řady usedlostí s chalupou čp. 28, zahrnutou do prvního číslování, a mladšími vysazenými domky.

Historickou skladbu usedlostí upřesňuje indikační skica stabilního katastru s označením jejich jednotlivých částí. Základním prvkem usedlosti byl dům zalomeného půdorysu většinou s rohovým výstupkem žudru s navazujícím chlévovým křídlem (u většiny usedlostí na východní straně, v západní polovině jižní řady na západní straně dvora). Při záhumenní cestě v zadní části zahrady byla situována stodola, většinou příčně průjezdná. Druhá stodola, která měla a má spíše charakter kolny, uzavírala již některé dvory (především u severní řady usedlostí). Na půdorysu řady zadních i předních stodol se vyskytuje nápadný střední výstupek na zahradní straně. Ten odpovídá nejspíše vjezdovému rizalitu, jaký známe např. z dochovaných stodol z Rostěnic. Ve dvorech jsou dále zachyceny objekty označené jako kolny. Jsou situovány v zadní části dvorů protilehle k chlévovému křídlu a jsou převážně hloubkově orientované. Pravděpodobně se jednalo o kolny podélné průjezdné; dnes v Lysovicích existují pouze dvě, u čp. 11 a čp. 41 (druhá z nich vznikla až po pořízení stabilního katastru). Součástí usedlostí byly nepochybně i výměnky,

Domek čp. 80 s podstřešní lepenčovou komorou. Foto 1997.

Usedlost čp. 5 se zvýšeným půdním polopatrem. Foto 1997.

Usedlost čp. 9 – uliční průčelí. Foto 1997.

kteří můžeme předpokládat u všech usedlostí s dlouhým uličním křídlem. Jejich existenci mnohdy prozrazuje druhé krátké hloubkové křídlo (čp. 24 /dnes vydělené čp. 72/, čp. 22) nebo druhé žudro (čp. 29).

Souvislá řada 47 čísel popisných prvního číslování zahrnuje vedle usedlostí i dvě chalupy – čp. 1 na západní straně severní řady usedlostí vně záhumenní cesty a čp. 28 na východní straně řady jižní. Do pořízení stabilního katastru roku 1826 se počet čísel popisných rozšířil na 53. Na západní straně jižní řady přibyla škola čp. 51. Na východní straně skupina osmi za sebou v řádkách paralelně s návsi vysazených domků (z nich první tři se shodným čp. 49). Z dalších objektů zachycených stabilním katastrem zasluhuje pozornost dnes již neexistující kaple sv. Marie na jz okraji obce vně historického jádra vymezeného záhumenní cestou a drobné sakrální objekty – boží muka při cestě do Kučerova, která můžeme pravděpodobně ztotožnit s dnes přemístěnou sochou sv. Jana Nepomuckého, a kříž při cestě do Podběžic.

Většina staveb zachycených stabilním katastrem je značena růžově – z nespáleného materiálu. Slo nejpsje v naprosté většině o konstrukce z nepálené hlíny (nepálených cihel nebo u starších staveb hlíny dusané do bednění), které převládaly až do konce 19. století a byly široce používány i pro novostavby první poloviny dvacátého století. Některé kolny a stodoly jsou značeny žlutě. Mohlo se jednat o stavby roubené (jako je dochovaná stodola v Hlubočanech čp. 11) nebo jednoduše hrážděné s bedněnými výplněmi (čp. 29).

Urbanistický vývoj po pořízení stabilního katastru zachycují jeho reambulace. K roku 1869 se rozrostl počet domů na 73. Tendence směřovala nejdříve jednak k dalšímu rozdělování velkých usedlostí a vydělování výměnků (čp. 65, 66, 72), jednak byly přistavěny další tři řádky domků, tentokrát kolných k návsi, na východním okraji historického jádra za čp. 28–53. Jejich orientace podmiňuje změnu orientace u přestaveb starších domků v řádkách za návsi. Při přestavbách usedlostí spojených s odstraněním žudrů a doplněním druhého traktu uličního křídla docházelo mnohdy k posunutí starší uliční čáry do návsi.

Další vývoj pak již směřoval k extenzivnímu rozvoji podél cest vybihajících z historického jádra. Podle informací ze sčítání domů zde počet domů celkem plynule stoupal od 81 domů v roce 1880 po 113 domů v roce 1950.

K vybavenosti obce přibyla po roce 1890 dnes již neexistující hasičská zbrojnice, která byla situována v prostoru návsi u potoka, a ve dvacátých letech škola při záhumenní cestě na obecní louce ve středu jižní řady usedlostí a kostel se hřbitovem na jv okraji obce při cestě do Kučerova. Urbanistický vývoj obce se prakticky uzavřel na počátku 40. let tohoto století. Poválečné zásahy znamenaly postupnou likvidaci staveb historického jádra a nahrazování tradiční řadové zástavby usedlostí solitery rodinných domů ustupujícími od starší uliční čáry, což způsobilo místy očividné rozbití návsního prostoru. Příznačné jedinou novostavbou „na zeleném drnu“ je rodinný dům na parcele č. 73 při cestě do Rostěnic.

Typologie domu

Základním typem domu v Lysovicích je trojprostorový dům zalomeného půdorysu, jehož základními prvky jsou rohová vstupní síň, z níž je přístupná světnice v uličním křídle, a dolní komora na začátku dvorního křídla. Ze síně je při stěně světnice vydělena černá kuchyně (zpravidla na straně při návsi, u čp. 22 na straně dvorní), která se mnohdy zalamuje i do prostoru světnice. Zde je situována pec obsluhovaná z černé kuchyně (dnes ještě dochovaná u čp. 33). Dolní komora je výjimečně na polosklepě (čp. 46), což odpovídá ještě pozdně středověké prostorové skladbě domu. Patří k ní komora horní, která má formu do krovu pod hambalky vloženého lepence – bedněné konstrukce z fošen nebo krajinek s vrstvou hliněné omázkový (lepenice), která byla účinnou protipožární ochranou sýpky. Jde o konstrukce středověké tradice, které mají své ekvivalenty v lepenicích řady starobylých jihočeských sýpek (v Krníně čp. 3 snad z konce 15. století). Vlastní lysovicé lepenice jsou ovšem mladší; snad jen u čp. 33 s robustní konstrukcí se šikmými pásky přesahuje polovinu 18. století. Lepenčová komora, přístupná žebříkovým dřevěným schodištěm z dolní komory nebo síně, zaujímá ve většině případů prostor nad dolní komorou, síní a podsíní žudru. U některých domů je však část nad dolní síní jasně vydělena (čp. 72), což ukazuje, že jádrem lepenčové komory je vlastní komora horní, z níž se teprve rozšířila nad síň a žudr.

Zalomený půdorys domu je specifickým, s nímž se setkáváme na Moravě jižně od prostějovské Hané (oblast má pravděpodobně své návaznosti v Rakousku). Jeho nejstar-

Murel na ohradní zdi usedlosti čp. 5. Foto 1997.

Návratí u čp. 9, pohled ze dvora. Foto 1997.

ší příklady známe z renesančních domů z jižní Moravy (Pouzdrány, Dolní Věstonice...). Nezdá se, že by byl podmiňován šířkou parcely. V etnografické literatuře běžný výklad o změně orientace domu z hloubkové na podélnou zřejmě neobstojí i díky poznatkům středověké archeologie dokládající existenci (byť výjimečnou) podélně orientovaného trojprostorového domu. Zalomený půdorys zatím čeká na své objasnění. Prozatím se jeví alespoň pro dobu raného novověku jako rovnocenný ekvivalent trojprostorového domu, ať již hloubkově orientovaného, či podélného, jaký známe z olomoucké Hané. Oproti rovným půdorysům má některé evidentní nevýhody, jako je překážející černá kuchyně v síni. Pro prohloubení poznání o vývoji tohoto typu domu (stavu s topeništěm ještě v jizbě) se jeví jako důležité provedení lokálního archeologického výzkumu, resp. sondy, v oblasti topeniště některých zaniklých lysovicových domů, které byly dokumentovány zaměřením Kurialova archivu a jejichž parcely dosud nejsou zastavěny.

Charakteristickým prvkem lysovicových domů byl žudr (Sölder) předsazen před rohovou vstupní síní s lepenčovou komorou v krovu a podsíní s charakteristickým hřibovitým vstupním otvorem. Na mapě stabilního katastru z roku 1826 mají žudr prakticky všechny domy usedlostí s výjimkou čp. 42. U dnes zaniklé usedlosti čp. 45 jej zachycuje pouze indikační skica. Po roce 1826 vznikl

Podélně průjezdná kolna usedlosti čp. 41. Foto 1997.

Chlévové křídlo usedlosti čp. 26. Foto 1997.

nepochybně žudr vyděleného výměnku čp. 24 (dnes čp. 72). Výstupek ve středu uličního křídla najdeme na mapě stabilního katastru u čp. 27 a 37; na straně protilehlé dvornímu křídlu u hostince čp. 38. U čp. 27 se zjevně jednalo podle napojení chlévového křídla za žudrem o žudr rohový pravděpodobně s připojeným výměnkem v uličním křídle; jedinou dispoziční anomálií se tak jeví čp. 37, které snad mohlo mít podélnou nezalomenou dispoziční.

Otázce žudru a jeho vzniku se věnovala řada badatelů. Ve středověkých a raně novověkých textech se sice setkáváme s názvy: "solder, zoldr, želéf, zolif, ..." , nemáme však žádný důkaz, že by se jednalo o žudry. V. Mencl sice právě na příkladu německých vesnic z Vyškovska opíral svou teorii předkolonizačního původu žudru, podle současného stavu bádání se však žudr jeví spíše jako útvar renesanční. Z tohoto období pocházejí nejstarší známe příklady z městeček jižní Moravy (Pouzďřany, Dolní Věstonice, Troskotovice...); renesanční byl nesporně i žudr domu čp. 111 ve Velkém Týnci u Olomouce, jehož kresbu uvádí J. Kšir. Řada dochovaných datovaných příkladů, plán Rousínova z roku 1727 a především svědectví map stabilního katastru s vesnicemi s kompletními řadami usedlostí s žudry ukazuje na široké rozšíření žudru na Hané ve století osmnáctém a první polovině století devatenáctého.

Žudr, resp. jemu náležející dům, se na Vyškovsku liší od ostatní Hané lepenčovou komorou s dosud nevyvinutým sýpkovým patrem. V. Frolec cituje v této souvislosti

nepublikovaný akvarel obce Kroissensbrunn na Moravském poli z roku 1760 s domy úhlového půdorysu s předstupujícími žudry vyškovského typu (dnes se zde však s domem tohoto typu již nesetkáme).

Nejarchaičtější známe žudry v Lysovicích byly nepochybně u čp. 33 a dnes již zaniklého čp. 31. Oba s jasně odděleným štítem od konstrukce krovu, daným potřebou odsazení doškové krytiny od konstrukce lepeny.

Vyškovsko a Lysovice zvlášť byly nepochybně místem, kde se žudry udržely nejdéle. Ještě v 50.–60. letech 20. století byly v Lysovicích souvislé řady domů se žudry (čp.15–17 a čp. 21–72). Poslední lysovicí žudr vznikl u čp. 72 teprve po roce 1826 a oproti velké Hané se zde díky konzervativnosti místního německého obyvatelstva začalo projevovat ubývání žudrů později. V. Burian cituje v této souvislosti záznam komoňanské farní kroniky po požáru 9. července 1857, kdy "zmizely nepěkné přístavky před vchody, zvané žudra, čímž se vsi dostalo neobvyklé přívětivého a pravidelného vzhledu". Tato zpráva jednak ukazuje na skutečnost, že žudry byly v té době již číms zastaralým a současně nepochopeným, jednak časově zařazuje počátek přestavby domů se žudry.

Domy, které nahrazovaly starší domy s žudry, nebo vznikly jejich přestavbou po polovině minulého století (v Lysovicích nejspíše však až v jeho poslední čtvrtině) a především v prvních desetiletích dvacátého století, dosud vinou menší atraktivity a relativního mládí unikaly po-

zornosti badatelů s výjimkou V. Buriana, který je okrajově zmiňuje. Zalomený půdorys domu s rohovou síní v přestavbách zůstal nezměněn, nad dolní komorou a síní však byla vyzdvížena řádná sýpková komora. Pouze výjimečně (čp. 12) zůstává zachován vstupní rizalit. Horní komory jsou opatřeny většinou do ulice zvalbenou střechou; mohlo se jednat i o pouhé zvýšení části podélné sedlové střechy s měkkou přechodovou vlnou v doškové střeše, jak je patrné u neidentifikovaného domu na snímku lysovicke návisi z třicátých let tohoto století.

Druhá polovina 19. století je spojena i s rušením černých kuchyní a jejich přesouváním do uličního křídla za světnice do nově přistavovaného dvorního traktu. Dvouraktová dispoziční uličního křídla ovšem nepochybně existovala už na stabilním katastru (čp. 17, 42).

Dispoziční vývoj domu jako na celé Hané pak rychle směřoval k vytvoření řádného sýpkového polopatra nad celým uličním křídlem. Lysovicke domy se sýpkovým polopatrem (stejně jako v ostatních vesnicích na Vyškovsku) jsou specifické setrváváním na dispozičním principu s rohovou síní, světnicí v uličním křídle, komorou za síní a horní komorou nad síní, dolní komorou, která zůstává vydělena z prostoru jinak otevřeného podstřeší. Čitelnost dispozičního principu při povrchním pohledu znejasňuje existence kuchyně ve dvorním traktu uličního křídla, která může vést k záměně s běžným podélným dvouraktem. Velké usedlosti všech vývojových stupňů mívají více obytných místností. Časté jsou světničky v uličním traktu vedle světnice. V případě světniček výměnkářských se doplňuje ve dvorním traktu síň – kuchyně přístupná samostatně z průjezdu. V řadě případů je výměnek v uličním křídle od hlavního domu průjezdem oddělen. Obvykle byl vybaven vlastní lepenčovou komorou v krovu, situovanou často nad průjezdem. Průjezd (Forhaus) je vždy otevřen do dvora, což ukazuje na tendenci prodlužování uličního křídla překrýváním otevřených vjezdů (na mapě stabilního katastru ještě relativně častých zvláště na jižní straně návisi) střechou podepřenou jednoduchou původně dřevěnou konstrukcí (tyto útvary známe z jižní Moravy a přilehlých slovenských oblastí pod názvem "návrati" nebo "úkol").

Chlévová křídla (v přední části obvyklé se stájí pro koně, v zadní s chlévy pro krávy), v naprosté většině přestavovaná od konce 19. století, doplňuje někdy jednoduchá pilířová arkáda. V případě její neexistence je náspí běžným

Zadní stěna dolní komory zaniklého domu čp. 26. Foto 1997.

Detail „murlu“ komory domu čp. 26. Foto 1997.

způsobem chráněno přesahem sedlové střechy. Náspí v hloubce zadní dolní komory od konce 19. století často rovněž uzavírá krátká chodba. V zadní části na chlévové křídlo mnohdy navazuje sklípek, který byl v řadě případů součástí dnes již neexistující kolny.

Stodoly při záhumenní cestě jsou v naprosté většině příčně průjezdné se středním mlatem a dvěma pernami. Většinou byly do dnešní podoby přestavěny koncem 19. století. Oproti stavu zachycenému stabilním katastrem

Betonové silo za vsí. Foto 1984.

pozbyly střední vjezdové rizality na zahradní straně. Bývají stejně jako přední kolny spojeny se sklípkem.

Výjimečně se dochovaly dvě podélné průjezdné kolny, které na stabilním katastru tvořily běžné vybavení dvorů. Zajímavější z nich je nesporně až po pořízení stabilního katastru vzniklá kolna u čp. 41.

Chalupy a domky, o nichž víme, že vznikly velkou převahou až po roce 1771, mají běžnou trojdielnou dispozici se střední vstupní síní v zadní části s vydělenou nebo ještě nevydělenou černou kuchyní; po jedné straně síně je situována světnice, na druhé komora nebo z ní upravená světnička. Nad komorou a síní najdeme opět horní lepenčovou komoru (čp. 63, 80). Vstup do domu zdůrazňovalo ve většině případů žudro ve tvaru jednoduchého výstupku (střední domek čp. 49 na mapě SK a mladší u čp. 1, 56, 63, 66...), které bylo opatřeno obdobnou brankou, jaké nacházíme u velkých žudrů usedlostí. Tyto výstupky – „žeb-račky“ i formy branek podrobně dokumentoval V. Burian. Na fotografiích dnes zaniklého domu čp. 49 z třicátých let vidíme jinou formu vstupu – výřez v ploše podélného uličního průčelí ve formě hřibovitého oblouku, jaké známe z velkých žudrů, včetně vstupní branky.

Stavební materiál a povrchová úprava

Převažujícím stavebním materiálem staveb, existujících v době pořízení stabilního katastru a používaným až do třicátých let 20. století (např. čp. 100) byla nepálená hlína. O stáří hliněných konstrukcí na Vyškovsku nemáme k dispozici podrobnější údaje. Nejstarším známým dokladem hliněné stavby u nás je nabíjená dolní komora renesančního domu se žudrem v Pouzdřanech. Na severnější položené Hané ovšem musíme počítat s daleko větší mírou užití dřevěných konstrukcí. Roubené jizby „v kožichu“ ostatně na olomoucké Hané přezívaly až do konce 18. století a známe je ze severnější položených vsí Kroměřížska a Vyškova. Roubené byly pravděpodobně i stodoly žlutě značené na mapě stabilního katastru. Přezívaly dřevohlíněnou konstrukci jsou ostatně i půdní lepence. K výraznému obecnému rozšíření hliněných konstrukcí došlo nepochybně koncem 18. století díky opakovaným zákazům stavění ze dřeva (ohňový patent z roku 1751 pro malou účinnost obnovený roku 1787) a nedostatkem stavebního dříví způsobeným úbytkem lesů a skutečností, že po zrušení nevolnictví v roce 1781 odpírala vrchnost poddaným právo brát stavební dříví ze svých lesů. Aktivně přispěl k rozšíření zděných staveb dvorský dekret z roku 1819, kterým bylo poddaným umožněno vyrábět na svých pozemcích cihly pro vlastní potřebu i na prodej.

Nejstarší hliněné konstrukce na Vyškovsku jsou nabíjené (tj. dusané do posuvného dřevěného bednění); k oblíbené a rozvoji nepálené hlíny od konce 18. století nepochybně přispěla nepálená, na slunci sušená cihla (vepřovice, koto-vice, egyptská cihla). Rozpoznání použitého typu konstrukce metodou povrchového průzkumu znesnadňuje u obytných staveb jejich překrytí ochrannou hliněnou omítkou. Velmi archaicky v Lysovicích působí hliněné stěny domu čp. 33 zužující se od paty ke koruně.

Nejstarší hliněné stavby jsou provedeny bez podezdívků s odvodem povrchové vody zajištěným okapním hliněným chodníčkem. Naprostá většina lysovicových hliněných staveb má ovšem již kamennou podezdívku (někdy s mezivrstvou pálených cihel). Koruna zdi bývá zpevněna korunní římsou z pálených cihel, často na koso ozdobně kladených. Tato úprava paty a koruny zdi je dobře patrná na řadě lysovicových stodol. Kombinaci nepálené a pálené cihly najdeme i u chlévů s otvory se záclenkou z pálených režných cihel.

Zaniklý archaický dům s žudrem čp. 31. Foto L. Leydorf 193?.

Stavby na Vyškovsku charakterizuje dekorativní pojednání hliněné omítky s obloučkovým plošným dekorem vtačkových prstů do mokré hliněné omítky – „murl“ (palec vždy sledoval dolní oblouk a přidával se další čtyři prsty). Složitější florální motivy v Lysovicích dokumentoval pouze L. Leydorf u čp. 31; v kuchyni čp. 33 najdeme srdíčka. Pod stropem se někdy šířil obloučkové pásy kombinují s drobnějšími. Murl plošně pokrýval a v řadě případů dosud pokrývá vnitřní prostory domů, chlévů, mlatů, stodol, ohradní zdi i vnější průčelí (u čp. 33, 66; v exteriéru dosud např. na chlévech čp. 34). V případě exteriérového použití se jednalo o dekor nepochybně funkční, napomáhající rychlému odvedení vody z povrchu zdi.

Hliněná omítka se opatřovala vápennou ličkou s barevným podrovnáním (v Lysovicích dle průzkumu V. Buriana z let 1945–59 červeným, zeleným nebo modrým). Mladší technikou uplatňovanou od přelomu 19. a 20. století je plastická omítka (nanášená rákosovou štětkou nebo koštětem) kombinovaná s hladkými lemujícími obílenými pásy. U nově obnovených omítek některých památkově chráněných objektů byla hliněná údajně nahrazena sádrovou s obloučky kreslenými dle šablony.

Památková ochrana

Lysovice byly v centru pozornosti orgánů památkové péče od šedesátých let, kdy byla zapsána do státního seznamu

Detail murlu na domě čp. 31. Foto L. Leydorf 193?.

nemovitých kulturních památek většina v té době existujících domů se žudry (s výjimkou čp. 2 a 22), chalupa čp. 76 a socha sv. Jana Nepomuckého. Již v roce 1965, kdy architekt M. Kříž zpracoval evidenční karty, byly některé z těchto památek ve velmi špatném nebo zcela havarijním stavu. Citace těchto karet jsou uváděny v přesném opisu v katalogu objektů z důvodu dobového popisu chráněných staveb v polovině šedesátých let, i když zřejmě obsahují některé nepřesnosti a v řadě případů nemůžeme souhlasit ani s uvedeným datováním. Již v roce 1964 bylo upuštěno od ochrany některých a dodatečně pak v roce 1983 zrušeno prohlášení dalších domů se žudry. Tyto první zápisy se vztahovaly pouze na části usedlostí vymezující přední dvůr – tj. dům s chlévovým křídlem, případně i přední kolnu. Zcela opominuty a dosud nechráněny zůstávají zadní stodoly při záhumenní cestě, které jsou dle našeho názoru nespornou a nedělitelnou částí usedlosti.

Na začátku 90. let byla v rámci přípravy památkové zóny navržena PÚ v Brně a SUPP v Praze k prohlášení za kulturní památku řada chalup a domků z 19. a prvních desetiletí 20. století a řízení nejsou dosud po více než pěti letech ve většině případů ukončena. Některé z navržených staveb přitom již zcela zanikly (čp. 50) nebo byly radikálně přestavěny (čp. 55, 100).

Historické jádro vsi včetně mladé chalupnické a domkářské zástavby na západním a východním okraji obce

bylo památkovou zónou MK ČR prohlášeno roku 1995. Návrh zóny zpracovaný PÚ v Brně definuje dále objekty dotvářející charakter památkové zóny („památkového zájmu“); soustřeďuje se na prostor návsi a z ní vybihajících ulic bez znalosti vnitřních dvorů usedlosti a obou záhumenních cest. V elaborátu SHP byly proto doplněny další objekty dotvářející charakter památkové zóny, v grafické části pro rozlišení označené jako „doplňující“. Nejhodnotnější z nich byly vytypovány k podání návrhu na prohlášení za kulturní památku. Jedná se především o pozdně klasicistní kolnu usedlosti čp. 42 a některé příčné průjezdné stodoly severního a jižního humna.

Vzhledem k relativně dlouhému trvání památkového zájmu o obec, zdůvodněného na samém počátku výjimečně rozsáhlým souborem domů se žudrem, je velmi smutnou skutečností hluboce negativní vztah většiny vlastníků památek (ať již současných či zaniklých) k nim, který osvědčily při provádění průzkumu. Výjimku tvoří někteří chalupáři (čp. 33, které je vlastně malým soukromým muzeem nebo čp. 72 s nově obnovenou historizující fasádou) nebo nově přesídlivší obyvatelé z města (čp. 21). Příčiny tohoto stavu a jeho náprava jsou spíše problémem sociologickým, případně etnografickým. Pokud však nebudou tyto příčiny analyzovány a na tomto základě podniknuty kroky k nápravě, je další osud lysovických památek včetně jejich plošné ochrany problematický. V tomto ohledu by elaborát SHP vedle odborného a úředního využití mohl být důležitým podkladem pro nezbytnou osvětu v obci jako celku i mezi jednotlivými obyvateli.

Digitální zpracování

Grafická část průzkumu byla zpracována jako geografický informační systém (dále jen GIS). Základní práce byly provedeny v programu TopoL pro Windows a zpracované vrstvy přeloženy do programu ArcInfo s výstupem pro tisk a prohlížení dat v programu ArcView 3.0a.

K vektorizované mapě byly připojeny základní údaje příslušné databáze evidence nemovitostí nyspa*.dbf (popisná a parcelní čísla). Vedle aktuálních čísel popisných jsou uvedena bývalá čísla popisná dle poskytnutého mapového podkladu katastrálního úřadu, která jsou důležitá především pro identifikaci zaniklých staveb. V databázi jsou uvedena rovněž čísla dle indikační skici stabilního katastru, tedy zahrnující první číslování (1–47) a stav v době pořízení stabilního katastru r. 1826 (1–53).

Naskenovaná kopie císařského otisku mapy stabilního katastru z roku 1826 a půdorysy zaměření tvz. Kurialova archivu z poloviny 50. let tohoto století byly podtaženy pod vektorizovaný mapový podklad. Při porovnání s mapou stab. katastru jsme narazili na omezení dané neaktualností současného mapového podkladu (posunutí uličních čar při přestavbách od druhé poloviny minulého století).

Projekt GIS již obsahuje i základní fotografické náhledy jednotlivých objektů a umožňuje jejich interaktivní prohlížení a propojení s textovou a fotografickou částí databáze katalogu objektů.

Literatura:

- Belcredi, L.: Přínos archeologie k poznání stavební podoby středověkého venkovského domu. In: *Archeologia historica* 11/1986.
- Belcredi, L.: Půdorysná a stavební podoba středověkého venkovského domu na střední Moravě. In: *Archeologia historica* 12/1987.
- Bergmann, L.: *Deutsche Bauernhäuser aus Mähren*. Olomouc 1937.
- Burian, V.: *Vyškovské žudry*. Vyškov-Praha 1955.
- Burian, V.: *Vesnická sídla a lidové stavby na Vyškovsku*. Československá etnografie, VIII, 1960/1.
- Bureš, P. – Škabrada, J. – Šnajdrová, H.: *Památková ochrana historických vesnic v České republice*. Praha 1996.
- Frolec, V.: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno 1974.
- Frolec, V. – Vařeka, J.: *Lidová architektura*. Praha 1983.
- Frolec, V.: *Lidový dům na Vyškovsku*. In: Kurial, A.: *Katalog lidové architektury, část šestá, okres Vyškov*, Brno 1989.
- Frolec, V.: *Venkovská stavební kultura 16. a 17. století, výpověď krevních knih*. In: *Vesnický dům 16. a 17. století*. Praha 1992.
- Hosák, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské*, 1938.
- Hosák, L.: *Historický místopis Moravy a Slezska*, 1967.
- Hosák, L. – Šrámek, R.: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I*, 1970, s. 572.
- Houdek, V.: *Hanácký grunt*. In: *Český lid 2/1893*.
- Kšir, J.: *Lidové stavitelství*. In: *Lidové umění na Haně, lidová kultura hmotná*. Velký Týnec 1941.
- Kšir, J.: *Hanácký žudr, jeho druhy a rozšíření*. In: *Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci* 58/1949, 59/1950.
- Kšir, J.: *Hanácký žudr*. In: *Seznamík Krajského vlastivědného muzea v Olomouci* 3/1955.
- Kšir, J.: *Lidové stavebnictví na Haně*. In: *Československá etnografie* 4/1956.
- Kurial, A.: *Katalog lidové architektury, část šestá, okres Vyškov*, Brno 1989.

- Leydort, L.: *Deutsche Bauernhausformen um Brünn und Wischau* (nedatovaný strojopis s fotografickou přílohou). Muzeum Vyškovska ve Vyškově.
- Láznička, L.: *Typy venkovského osídlení na Moravě*. Brno 1946.
- Láznička, L.: *Typy venkovského osídlení v Československu*. Brno 1956.
- Matějka, M.: *Lánové rejstříky Olomouckého kraje z let 1675–1678*. Brno 1994.
- Menci, V.: *Lidový dům na Vyškovsku*. In: *Zprávy Okresního vlastivědného muzea ve Vyškově* 6/1957.
- Menci, V.: *Lidová architektura v Československu*, Praha 1980.
- Nekuda, V.: *Vesnický středověký dům na Moravě*. In: *Archeologia historica* 9/1984.
- Nekuda, V.: *Základní otázky historicko-archeologického studia vesnického sídla, domu a dvora*. In: *Archeologia historica* 12/1987.

- Nekuda, R. – Nekuda, V.: *Mstěnice, zaniklá středověká ves 2. Dům a dvůr ve středověké vesnici*. Brno 1997.
- Sussemilch, G.: *Siedlung, Hof und Haus in den deutschen Volksinseln bei Wischau*. Brno 1937.
- Syrová, Z. – Syrový, J.: *Hliněná architektura v České republice* (sborník ze semináře SEA). Praha-Průhonice 1995.
- Škabrada, J. – Voďera, S.: *Jihočeská lidová architektura*. České Budějovice 1986.
- Škabrada, J.: *K charakteru vesnického domu 16. a 17. století v Čechách*. In: *Vesnický dům 16. a 17. století*. Praha 1992.
- Škabrada, J.: *Lidová architektura*. Praha 1996.
- Škabrada, J.: *Pozůstatky středověkých stavebních zvyklostí v prostorové skladbě hanáckého domu*. In: *Archeologia historica* 11/1986.
- Vajdiš, J.: *Architektonický charakter vesnic při Moravě a Dyji*. In: *Zprávy památkové péče* 1971.

Průmět zaměření Kurialova archivu do katastrální mapy.

Mapa stabilního katastru.

Nekuda, V. (ed.): Vyškovsko. Vlastivěda Moravská. Brno 1965.

Wolny, G.: Kirchliche Topographie von Mahren II/3. 1860.

Wolny, G.: Die Markgrafschaft Mahren II, 1836.

Zemanová, R.: Ochrana památek lidové architektury bývalého jazykového ostrůvku na Vyškovsku. In: Socializace vesnice a proměny lidové kultury 3, Uherské Hradiště 1984.

Prameny, ikonografie, mapy a plány:

Stavební spisy v obecním archivu Lysovic se podle informace StOA ve Slavkově u Brna nedochovaly. Příslušný stavební úřad archivuje pouze dokumentaci z doby po r.1950. Obecní úřad rovněž starší plánovou dokumentaci nemá. Jediným historickým plánovým dokumentem, který se podařilo v rámci SHP nalézt, je projekt lysovickeho kostela z 20. let, uložený v archivu PÚ v Brně.

Dostupná odborná dokumentace se omezuje v podstatě na atraktivní téma domů se žudry, přičemž fotografie interiérů byly pořízeny pouze výjimečně. Příslušné odkazy jsou uvedeny v katalogu objektů.

Čískařský otisk mapy stabilního katastru z roku 1826.

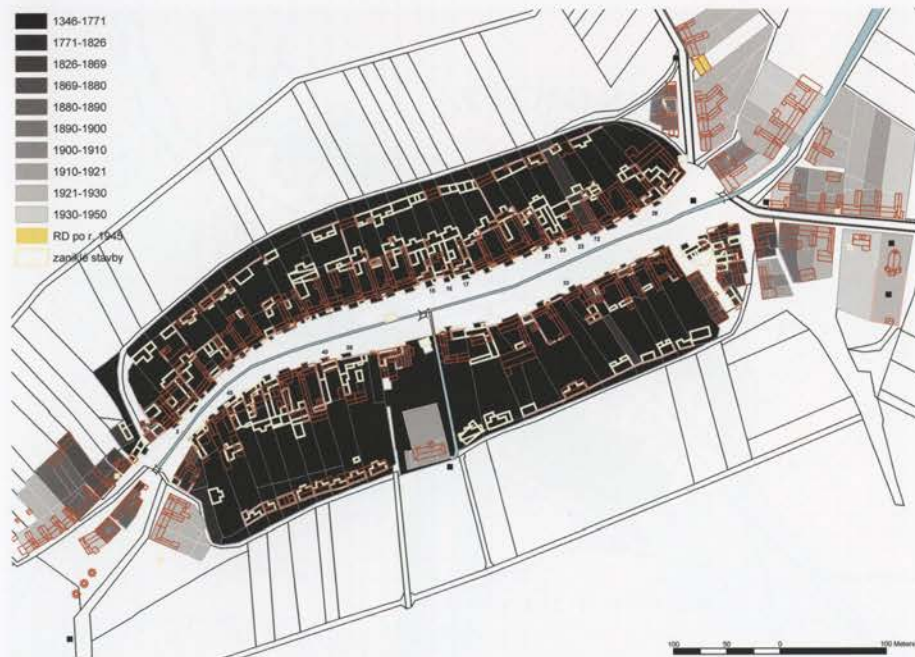
Nejstarší publikovanou fotografií je neidentifikované žuder os doškovou krytinou z počátku 20. století zařazený do Katalogu lidové architektury, okres Vyškov, a pocházející z archivu V. Frolce.

V. Burian cituje publikovanou německou fotodokumentaci z Vyškova ze třicátých a čtyřicátých let; u Lysovic se jedná pouze o fotograficky vděčný objekt domu čp. 33. V Muzeu Vyškova ve Vyškově je uložena obsahově jinak poměrně nezajímavá práce L. Leydorfa, který vedle čp. 33 fotografoval i archaiský dům se žudrem čp. 31 (včetně detailu hliněné omítky) a malá žudra čp. 66 a 1. V muzeu je dále uložena fotodokumentace z třicátých let, za-

chycující vedle čp. 33 opět i čp. 31 (včetně interiéru světnice !), žudro čp. 2 (fotografované nejspíše z estetických důvodů s uličním křídlem sousedního čp. 3, v té době ještě s doškovou krytinou), řadu čtyř usedlostí se žudry čp. 21–72, chalupu čp. 49 s doškovou krytinou a detail malého žudra čp. 1.

Fotodokumentaci soustředující se většinou opět na domy se žudry provedl v padesátých letech V. Menci, který je i autorem jednoduchých zaměření domů čp. 22 a 33.

V. Burian, který prováděl na Vyškovsku výzkum a dokumentaci lidové architektury v letech 1945–59, publikoval zaměření některých detailů staveb – vedle žuder detail branek a malých žuder

Urbanistický vývoj obce Lysovice.

Typologie staveb v obci Lysovice.

Souvislá řada domů usedlostí čp. 21–72 se žudry.
Foto Vl. Dufek 1934.

Chalupa čp. 49. Foto Vl. Dufek 1934.

(„žebraček“). Zda ještě existuje a kde je uložena fotodokumentace, o níž se zmiňuje ve svých textech, se nepodařilo zjistit.

Lysovice jsou jednou z nejlépe dokumentovaných vesnic především díky zaměření tzv. katalogu lidové architektury, uložených v tzv. Archivu moravských lidových staveb – Kurialově archivu. Jedná se o podrobná zaměření všech v polovině 50. let existujících domů se žudrem a o fotodokumentaci, pořízenou studenty VUT v Brně na základě výběru profesora Antonína Kuriala. Tato dokumentace je dnes pravděpodobně uložena na VUT v Brně nebo předána rožnovskému Valašskému muzeu v přírodě. Je dlouhodobě (od předání PÚ v Brně zpět VUT) nepřístupná a podle dostupných informací je v neuspořádaném stavu. Část zaměření z Lysovic byla publikována v Katalogu lidové architektury, okres Vyškov; publikace obsahuje řadu nepřesností v identifikaci zaměření a fotografií. Naštěstí byly pro její přípravu pořízeny fotografie všech plánů, uložené dnes v archivu PÚ v Brně (jejich kopie jsou zařazeny do katalogu objektů). Rozsáhlá zaměřovací Kurialova akce dodnes žije v povědomí lysovických občanů; je spojena s představou, že byly zaměřeny všechny domy a že vše o nich je už dávno známo.

Nedlouho po provedení Kurialových zaměření, v roce 1957, byla provedena kvalitní fotodokumentace Státního ústavu památkové péče v Praze. Vedle v té době existujících domů se žudry zachycuje i dnes již zaniklé chalupy čp. 1 a 66 a dům čp. 76. Další fotodokumentace byla provedena v rámci zápisů do státního seznamu v šedesátých letech. Je uložena v archivu PÚ v Brně; výjimečně zachycuje též interiéry několika staveb (čp. 33, 39, 40).

Mladší fotodokumentace (PÚ v Brně, muzeum Vyškovska ve Vyškově, Státní ústav památkové péče v Praze – oddělení lidové architektury, SOVAMM) se soustřeďuje až po počátku devadesátých let především na domy se žudry. Výjimečně najdeme záběry některých chalup a domků na jihovýchodním východním okraji obce. Pokud existují záběry návsi, jejich informační hodnota co se týče nechráněných domů je téměř nulová, neboť zachycují v naprosté většině stav po přestavbách v šedesátých a sedmdesátých letech. Teprve z konce osmdesátých a počátku devadesátých let pochází fotodokumentace přinášející informace o některých dalších stavbách (domky na západním a východním okraji obce, domy s rohovou komorou v patře, zastřešení sil...). I tato nejmladší dokumentace zachycuje stav mnohdy dnes už neexistující a spolu s výše uvedenou je základním podkladem pro obnovu. K jednotlivým objektům je veškerá zjištěná fotodokumentace citována v rámci odkazů v katalogu, případně je zařazena její kopie.

Současný stav vesnické architektury na příkladu obcí Suchov, Nová Lhota a osady Vápenky

Olga Floriánová

Ustav lidové kultury ve Strážnici

Obce Suchov, Nová Lhota a osada Vápenky patří do etnografického regionu Hornácka. Geograficky jsou situovány do horské oblasti Bílých Karpat. Nová Lhota a Vápenky jsou položeny nejvýše z hornáckých obcí, v nedaleké blízkosti nejvyššího vrcholu Velké Javořiny (970 m.n.m.). Vzhledem k této poloze byly také nejvíce izolovány od pronikání kulturního a civilizačního vlivu, který do oblasti přicházel z nížinného Pomoraví. Suchov leží na severnějších výběžcích tohoto pohorí, blíže vesnicím uherskohradištského Dolňácka.

Nová Lhota je nejmladší hornáckou obcí. Byla založena kolem roku 1598 Janem Jetřichem ze Žerotína.¹⁾ Osada Vápenky (správu náležející k Nové Lhotě) však byla osazena v lesnatém údolí pod Javořinou ještě později, až koncem 18. století lesními dělníky.²⁾ Ostatní vesnice byly osídlovány od 13. až 14. století ze sousední nížinné oblasti.³⁾

Půdorys zástavby obce Nová Lhota se vyvinul do tvaru široké „ulicovky“, která se na svém horním konci rozdvíjí a podél úzkých cest zástavba prudce stoupá do svahu až k lesu. Její současný tvar se v podstatě neliší od situace zakreslené na mapách stabilního katastru z roku 1827. Z map je patrné, že většina usedlostí na levé straně vesnice byla v této době hákového půdorysu, kdežto na pravé straně jsou téměř všechny domy štítově orientované. Celkem je zapsáno sto padesát dva čísel popisných, včetně v nedaleké vzdálenosti od obce o samotě stojících objektů, patřících k jednotlivým mlýnům. Mezi oběma řadami zástavby stála rozeseta domkařská stavení. Ze situace stabilního katastru, dalších pramenů i dochovaných objektů tradičního stavitelství je patrné, že docházelo k postupné přeměně od štítově orientovaných domů k okapovým, a to zastřešením průjezdu, vzniku návrátí i další přístavby vedle původní izby. Pro Novou Lhotu je rovněž charakteristické, že se rozšiřovala především dělením usedlostí a pozemků k ní náležejících. Je zřejmé, že již v roce 1827 si bratři dělili otcovský pozemek na polovinu a vedle stávajícího domu budovali nový. Tak vznikaly v obci hojně rozšířené dvojdomy. Jindy zase stavěli vlastní příbytky ve dvoře za

Nová Lhota. Současný stav štítově orientovaného „Špačkova mlýna“.

Suchov. Dvojdm čp. 4 poznamenaný chalupářskými úpravami.

rodičovským stavením. Tím se stávalo, že pod jedním popisným číslem bylo uvedeno více majitelů, původně pokrevně spřízněných, později však v podstatě navzájem již cizích rodin, které sdílely společný dvůr. Teprve nová zástavba, vznikající od první poloviny 20. století na dolním (západním) konci, prodlužovala půdorys vesnice do délky. Mimo obec stály samostatně jednotlivé mlýny. Na mapě je

Suchov. Řadová zástavba s objekty z 50.–70. let 20. století.

Nová Lhota. Ukázka stavebního řešení objektů z 50. let 20. století.

Nová Lhota. Chátrající stav objektu z 20.–30. let 20. století.

jedno popisné číslo mlýna opět rozděleno mezi několik majitelů, ne vždy stejného příjmení. Zakresleny jsou Hryzácký mlýn, Čerešnický mlýn a Fojtický mlýn. Kolem těchto mlýnů vznikaly později další shluky zástavby.

Ani půdorys obce Suchova neznal od prvního zakreslení v mapách stabilního katastru v roce 1827 zásadních změn. I zde se zástavba vyvíjela směrem od dolního konce vesnice vzhůru do svahu. Vesnici tvořila a dodnes

tvorí jediná ulice s řadovou zástavbou. Okolní reliéf neumožňoval rozrůstání do stran, pouze dále podél cesty. Frontová linie domů zde tvořila téměř souvislou zástavbu, přerušovanou jen v několika místech. Štitově orientované byly v této době pouze domy čp. 6, 15, 16, 68, 91, 108, 109. Ostatní objekty mají hákový půdorys. Z map je tedy patrné, že zatímco v Nové Lhotě v uvedeném roce proces přeměny štitově orientovaných domů v okapové teprve probíhal, v nedalekém Suchově byl v této době již v podstatě ukončen. V obou obcích na dvory navazovala humna, za nimi se pak zvedaly do svahu polní tratě. Téměř v každém humně stála dřevěná stodola, popř. seník. Suchov v roce 1827 tvořilo celkem sto padesát dva čísel popisných, včetně samostatně mimo obec situovaných mlýnů. Hlavní zástavbu představovalo sto dvacet čísel. Ostatní připadají na samoty, přičemž jedno popisné číslo zahrnuje někdy dvě až tři stavení. Jednalo se o spoluplastníky mlýna, kteří mohou být stejného (pravděpodobně příbuzní), ale i různého příjmení. Například majitelem čp. 140/a byl Horák Jan, čp. 140/b Horák Josef, čp. 140/c Horák Jan. Na území katastru obce jsou zakresleny: Horácké mlýny, Babušácký mlýn, Trnovský mlýn, Zámečnický mlýn a Pod Kozimelkou situovaná čísla popisná 152/a, 152/b majitelů Čerešňáka a Petruchy. Kolem mlýnských samot časem přibyla další zástavba a vyvinula se v osadu. Dnes se mluví o Suchovských Mlýnech.

Současná architektura zkoumaných vesnic je tvořena zástavbou z různých časových údobí. Každé toto období produkovalo určitý typ obytných objektů, které spolu určují celkový vzhled obcí. Se změnou společensko-ekonomické a sociální situace společnosti se měnil i charakter staveb. V závislosti na potřebách, požadavcích, životním stylu, obecných trendech ve stavitelství, ale i na vkusu a sociálním postavení majitelů se vyvíjela také architektura a její funkce. K nejstarší zástavbě v Nové Lhotě patří štitově orientované objekty. I když již v první polovině 19. století měla velká část usedlostí hákový půdorys, přesto vznikaly nové trojprostorové domy s řazením obytných místností za sebou (jizba, síň, komora). Nedá se tedy obecně konstatovat, že štitově řešené stavby jsou vždy ty nejstarší. V některých případech se jedná o návrat ke starším formám pravděpodobně z důvodů sociálních, ale možná i jiných, které nám nemusí být známy.⁴¹ Jako příklad lze uvést dům čp. 175 z Nové Lhoty, který na mapě z roku 1827 ještě není uveden. Vznikl tedy v pozdějších letech, ale přesto byl postaven do ulice ne podélnou stranou (jak by se od mladších staveb očekávalo), ale štitem.

Posledním zachovaným štitově orientovaným stavením na Suchově je čp. 125, situované samostatně mimo hlavní zástavbu v části zvané Drahý. V podélné ose na obytné místnosti navazuje chlév, kolmo k němu je přistavěna příčně průjezdná zděná stodola. Objekt je sice zakreslen v indikačních skicích z roku 1827, ale není k němu uvedeno popisné číslo ani držitel nemovitosti (podle zápisu v pozemkových knižkách se jednalo o obecní majetek). K roku 1886 se již jako majitel připomíná Samuel Šumbera, v roce 1904 jeho syn Jan. Roku 1936 dědi polovinu usedlosti dcera Eva Šumberová a o dva roky později se vlastníkem druhé poloviny stává další dcera Anna. Dnes je dům neobydlen.

V současnosti zůstaly v Suchově pouze dva štitově orientované objekty, z nichž však pouze čp. 125 není výrazněji poznamenáno dalšími přestavbami. V Nové Lhotě nalezneme štitově orientovaných objektů mnohem více, ale jejich stav je dost tristní. Jsou pusté, chátrající, dožívají: opadané omítky, popraskané zdivo, rozpadající se okna, zanedbané okolí staveb, interiéry většinou prázdné. Tak dnes vypadá i čp. 127 – tzv. Špačkův mlýn. Postavený byl z nepálených cihel na kamenné podezdívce, v průčelí dvě šestitabulková okna s okenní římsou a jedno okno v boční

Nová Lhota. Příklad současné úpravy objektu z první poloviny 20. století.

stěně osvětlovaly jizbu (uvnitř zůstala ještě zachována zelená kachlová kamna), za jizbou je řazena síň (do ní vedly hlavní vstupní dveře) a za ní komora, samostatně ze dvora se vcházelo do chléva, valbová střecha je kryta pálenou taškou (falcovkou). Opadávající omítka na popraskaném zdivu ještě prozrazuje předcházející barevnost – původně zřejmě bílou, později zdrsňenou světle modrou omítkou, nakonec sytě modrou s hnědočervenou podrovnávkou. Pozůstatek pláňového plotu před domem napovídá, že zde kdysi bývala předzáhrádka. Okolí domu je tvořeno ovocným (trnkovým) sadem. Příčně orientované domy se nacházejí i na mlýnských samotách, např. v Suchovských nebo Zámečnických Mlýnech. Jsou však v patře navíc opatřeny sýpkou. Jejich stavebně technický stav je však rovněž zanedbaný. Poměrně zachovalý je objekt čp. 95 z Nové Lhoty, jehož majitel bydlí v sousedství a alespoň hospodářsky jej využívá (věrná kopie této usedlosti byla postavena v Muzeu vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici).

Dobře udržované (v původní podobě) jsou i stavení čp. 267 a 270 z Vápenek, sloužící však pouze k rekreačním účelům. Jiný štitový dům čp. 358 byl ale modernizován bílým břizolitem, podrovnán kabřincovými obkladačkami, jeho střechu pokryly čtverce asfaltové lepenky, vedle domu byla přistavěna garáž, chalupářské oplocení získala zahrádka a okolí domu bylo osázeno anglickým trávnikem s jehličnany a velkými květináči.

Suchovéské Mlýny. Současná „podnikatelská“ výstavba.

Vedle příčné situovaných usedlostí patří k nejstarší zástavbě i okapově orientované domy, u nichž je patrná původní štítová stavba, ke které se přistavovala další světnice nebo komora a návratí. Vytvářel se tak hákový půdorys usedlosti. Zbudováním další obdobné bytové jednotky vedle stávající a jejich společným zastřešením vznikaly dvojdomy, rozšířené nejvíce v Nové Lhotě, méně v Suchově. Uvedené typy stavení časově spadají do 19. století a mají všechny atributy tradičních lidových staveb. Byly postaveny z nepaláných cihel s hlíněnou omítkou a bílým vápenným lícením s modrou podrovnávkou. Doškové střešky byly nahrazovány palénou taškou-bobrovkou, později i falcovkou. Okna byla dělena obvykle do šesti tabulek. Zástavbu dvora tvořily chlévy, navazující v jedné linii na původní obytné místnosti. Samostatně ve dvoře stály další hospodářské stavby (pravděpodobně se jednalo o krmníky, kůlny, možná i komory apod.). Příkladem tohoto řešení je usedlost čp. 15 z Nové Lhoty, která se dochovala takřka v původní podobě – se dvěma šestibokými okny a jedním menším v průčelí, s polovalbou na levé straně a otevřeným návratím na pravé straně (dnes opatřeným kovovou brankou). V roce 1827 se jako její majitel připomíná Martin Saitz, roku 1872 ji směnou získal Jan Malár. Na polovinu byla usedlost rozdělena mezi Josefa a Jiřího Malárovi v roce 1903. V následujících letech byl již držitelem pouze Josef Malár, kterému bratr Jiří odstoupil svůj dědičný podíl a ve dvoře rodičovské usedlosti si postavil

nový dům čp. 265, který byl zapsán v roce 1904 jako jeho majetek. Poslední majitelkou předního domu čp. 15 byla od roku 1931 Marie Malárová, provdaná Fořtíková. Jako poslední majitel zadního domu čp. 265 byl v roce 1932 uveden Jan Malár. V současnosti jsou objekty využívány pouze k rekreačním účelům. Jejich věrná kopie se nachází v Muzeu vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici.

Přestože byl pro dvojdomy zpočátku charakteristický jednotný vzhled, dnes tomu tak již být nemusí. Každý majitel si svou polovinu opravoval po svém. Výsledek takového rozdílného stavebního vývoje pak může vypadat podobně jako například u čp. 26 z Nové Lhoty, kde půl průčelí domu je upraveno v duchu první poloviny 20. století a půl v duchu počátku jeho druhé poloviny. Již v roce 1827 zde stál dvojdům, jehož majiteli tehdy byli Tomáš a Josef Štípačovi. Původně zde k otcovskému, štítově orientovanému domu bylo přistavěno další, obdobně řešené stavení.

Společný vchod na levé straně byl uzavřen návratím zbudovaným z kamene a dřevěnými vraty. V průčelí, na hranici obou objektů, byla ve výklenku zdíva umístěna soška svatého ochránce. Celou stavbu sjednotila sedlová střeška, pokrytá pálenou taškou. Dolní (levá) polovina usedlosti si i dnes zachovala dvě tradiční okna, kolem nich bílé šambrány na světle modré fasádě. Z omítky plasticky vystupující plochy jsou podtrženy bílým rámováním. Podrovnávka je zelená. U pravé (horní) poloviny však byla v padesátých letech 20. století dvě malá okna vyměněna za jedno velké čtyřdílné kastlové okno. Povrchová úprava byla provedena břizolitem v šedé a šedomodré barvě. Společné pro oba domy zůstaly předzahrádka s plotem z drátěného pletiva a dřevěná vrata.

V odlišný vzhled se vyvinuly i obě poloviny dvojdomu čp. 4 v Suchově. Již v roce 1827 byl zakreslen hákový tvar zástavby okapově orientované usedlosti. Původní půdorys a průčelí pravé poloviny usedlosti zůstaly zachovány prakticky dodnes. Archaický vzhled dodávají pravé půlce stavení dvě malá nečleněná okénka. Tím větším kontrastem pak působí nové moderní výklopné okno v levé polovině. Uprostřed průčelí, mezi oběma stranami domu se nacházejí dvojce dřevěná vrata. Každá polovina měla tedy samostatný vchod. Společná střeška je kryta pálenou taškou. Celý objekt je tradičně zaličen bílým vápnem s modrou podrovnávkou. Avšak tmavě hnědé dřevěné obklady pod okapem, necitelně v průčelí umístěný elektroměr i chalu-

pársky upravené předzahrádky s anglickým trávníkem a parkové zařízenými okrasnými dřevinami stavbu znemohodnocují.

O tom, že život našich předků nebyl zdaleka tak idylický, jak si dnes někteří lidé mohou myslet, že bylo nesmírně složité udržet i tyto malé grundy a dokázat přežít v těžkých podmínkách neúrodného podhorského kraje, svědčí například zápisy v drbě nemovitostí. Nejednou se hospodáři dostávali do komplikovaných finančních situací, které mohli řešit jediné půjčkou, na níž museli zastavit své usedlosti, nebo je prodat. Do podobných situací se dostávali i majitelé čp. 4. Již k roku 1777 se k tomuto půltřetnickému gruntu (přibližně 11 sáhů pole a 4/8 sáhu zahrady) připomíná Josef Tomčala. V roce 1825 se uvádí Antonín Tomčala. Od něho usedlost roku 1842 odkoupil Martin Migota. Ten grunt, jehož cena činila 360 zlatých, převedl v roce 1856 na syna Josefa, jenž ho však v roce 1876 prodává manželům Šimonu a Anně Horňáčkovým, kteří ho koupili na splátky se splátkovými úroky. Ani pro ně ale zřejmě nebylo jednoduché hospodářství provozovat, protože již v roce 1878 museli prodat několik pozemků a v roce 1885 se na koupenu nemovitost „na základě dlužnického úpisu vkládá právo zástavní pro půjčku 100 zl, 8% úroky a 8% úroky z prodlení, pro Rosi Mayerovou.“ Nakonec však vlastnický grunt přece jen Horňáčkovi udrželi, neboť v roce 1890 jej přepisují na syna Šimona. K rozdělení usedlosti na polovinu mezi jeho syny Martina a Josefa došlo v roce 1929. Vzhledem k tomu, že Martin zemřel bezdětný, zdědil obě poloviny Josefův syn Jan Horňáček, který dům vlastní dosud. Využívá jej však jako vikendovou chalupu.

Pozůstatkem dříve obvyklých dřevěných hospodářských staveb v humnech těchto tradičních usedlostí je dnes již jen několik stodol v Nové Lhotě. Mezi poslední z nich patří i tři roubené objekty v zahradě čp. 64. Dvě stodoly a seník jsou poměrně dobře zachovalé, příčně průjezdné. Jedna ze stodol je krytá pálenými taškami, druhá asfaltovou lepenkou.

V první polovině 20. století se další stavení budovala na koncích obcí nebo i uvnitř zástavby, na místě předcházejících objektů. Pro toto období je charakteristická podélná orientace domů, které zabíraly celou šířku pozemku, stavených buď ještě z hlíněných kotovic, ale v mnoha případech již i z cihel pálených. Změna orientace usedlostí

s sebou přinesla i změnu členění průčelí, které bylo doplněno o dveře vedoucí do průchozí chodby, jež nahradila dřívější síň. Z ní se obvykle vcházelo na jednu stranu do světnice, na druhou do kuchyně. Komora bývala umístěna často v zadní části domu. Další inovací byly fasády tvořené zdrsněnými omítkami, často s lisěními, šambránami, římsami apod. Pestřejší byla také barevnost fasád. V Nové Lhotě se prováděly i plastické ornamenty (tento typ výzdoby byl dílem novohotského samouka Pavla Kubíka)¹⁰, dnes patrné pouze u domu čp. 314. Okna i dveře projevují vyšší výtvarnou úroveň svými, u dveří někdy bohatě zdobenými, řezbářskými prvky. Okna se dělila na dvě křídla s dvěma čtvercovými větracími okénky nebo jedním podélným (v podobě písmene T). Mnohé domy byly podsklepeny, čímž se zvětšil užitočný prostor, především pro brambory apod. Novohotští občané si uvedené typy domů postavili ve dvacátých a třicátých letech za prostředky získané sezonní prací v tehdejších Rakousích.

Na Suchově výstavba pokračovala podél cesty směrem vzhůru do svahu nebo byla přestavována už existující stavení. K těm, které rozšířily zástavbu obce a dosud nezanikly, patří např. domy čp. 173, 237, 195, 218, 202 a 203 (modernizované okny bez členění). Na půdorys starších objektů navázaly například přestavby domů čp. 20,17, 40, 57 a 103. Prakticky žádný z nich nesloužil k trvalému bydlení. Udržovány jsou pouze domy chalupářů. K chalupaření byl nedávno zakoupen i dům čp. 57. Zvalbená střeška nad jízbou napovídá, že původní stavení bylo zřejmě štítově orientováno. Na indikačních skicách z roku 1827 je však již zakreslen hákový půdorys. V současné době je obytný prostor rozdělen chodbou na dvě části (napravo je světnice osvětlená dvěma šestitabulkovými okny a nalevo kuchyně s jedním čtyřtabulkovým oknem). Vjezd do dvora u-možňovalo vraty uzavřené návratí. V podélné ose za světnicí se nachází patrová komora ještě se zachovalým vnitřním vybavením policiemi, regály a skříní na obilí. Do komory se vchází z letní kuchyně, která byla za obytnou část přistavěna později. V jedné linii za komorou pak pokračují dva chlévy se samostatnými vchody, před nimiž se nachází jímka na močůvku, dříve zde bylo i hnojiště. K nim byl v dalších letech dostaven chlév pro vepře, který kolmo navazuje na z kamene vyzděnou stodolu oddělující dvůr od humna. Protější stranu dvora, přiléhající k návratí, tvořila malá domácí kovárna s dodnes patrnou výhní a s poměrně

Rozestavěný objekt nad obcí Nová Lhota – příklad toho, co všechno se dá dnes postavit.

zachovalou ruční vrtačkou. Pod dřevěným poklopem v podlaze kovářny se skrývá schodiště vedoucí do sklepa zaklenutého kvelbem. Celá podzemní část je pečlivě vyzděna z místního kamene. Podobné jednoprostorové sklepy byly pro mnohé objekty tradiční architektury v Suchově obvyklé. Velmi často zde byly umístěny i malé, rovněž z kamene vyzděné studánky. Takový sklep i se studánkou se dodnes nachází např. v domě čp. 237. Na kovářnu v usedlosti čp. 57 dále navazuje zděný kurník a dřevěné přístavky dřevárky a šopky. Dvůr je tak vlastně zastavěn ze čtyř stran, přičemž průchodem v rohu vedle stodoly se pod vzrostlým dvorem dominujícím ořechem vchází do humna. Na jeho okraji vpravo stojí z nepálených cihel vyzděná malá udřina, nyní už chátrající. Pás humna se snižuje ze svahu dolů, kde ho protíná protékající potok.

Nedaleko od něho byla studánka, kam se chodilo pro vodu. Za potokem se terén opět zvedá (na humno zde dříve navazovaly polnosti, dnes je protěží svah pastvinou).

Některé objekty z první poloviny 20. století jsou již modernizovány podle současných stavebních trendů (plastová okna, dveře, netradiční barevnost fasád apod.), většina z nich je však neobydlená a chátrající. Zástavba vzniká v této době ukončila v podstatě další vývoj půdorysu obce Suchov do délky, který byl později doplněn už jen

ojedinelými budovami. Všechny další novostavby se odehrávaly v rámci půdorysu stávajícího. K dalším dostavbám došlo i na mlýnských samotách a ve Vápenkách.

Přelomové změny, nejen v architektonickém vývoji, obcím přineslo období po druhé světové válce. Převratná politicko-ekonomická situace po roce 1948 se dotkla všech oblastí lidského života. Pro venkov byla zásadní především kolektivizace, která znamenala konec soukromého hospodaření a tím i konec tradičního způsobu života založeného na zemědělské činnosti v každoročně se opakujících cyklech. Obyvatelé vesnice se stali za mzdu zaměstnávány pracovníky v nově zakládaných zemědělských družstvech či státních statcích nebo dojížděli za prací (nejčastěji v průmyslu) do měst. Nový životní styl i nová sociálně-ekonomická situace na venkově se odrázily i v architektuře. Nastal poměrně čilý stavební ruch, který změnil tvář mnoha vesnic. Objekty přestavěné v padesátých až šedesátých letech 20. století sice ještě navazují na půdorys, přízemní charakter i vnitřní dispozici předcházejících budov, ale jinak již v ničem nerespektovaly místní tradici.

Stavebním materiálem se staly výhradně pálené cihly nebo škvárbetonové tvárnice, na ně přišla tvrdá omítka s koňečnou břizolitovou fasádou v nevýrazné barevnosti (šedavé, zelenkavé). Zvětšila se okna, která měla obvykle trojdielné členění, dveře již nejsou zhotovovány na zakázku u řemeslníka, ale kupují se jednoduché dřevěné, sériově vyráběné typy. Někde jsou stará dřevěná vrata nahrazována plechovými. Otvory oken a dveří nebo sokly domů byly obkládány opaxitovými obkladačkami. Oblíbenou se stala ornamentální výzdoba nad okny nebo v celých pásích v podokapní části průčelí. Ornament byl prováděn škrábáním v břizolitové omítce. Z předchozího období zůstalo zachováno dělení stavení průchozí chodbou na dvě obytné části. Rodinný život se odehrával převážně v kuchyni.

V podstatě novinkou jsou samostatné ložnice. Továrně vyráběné nábytkové vybavení těchto prostor bylo již pořízováno v obchodní síti. Někteří majitelé v zadní části stavení budovali letní kuchyně nebo verandy.

Zástavba dvora zůstala v podstatě stejná jako v předchozích letech. Ačkoli proběhla kolektivizace, obyvatelé dále vedli svá hospodářství alespoň pro svou vlastní potřebu. Postupně však docházelo k přeměně původních chlévů na dílny, prádelny apod. Měnil se i vzhled předzahrádek. Dřevěný plaňkový plot kolem nich většinou vystřídal

barevná kovová pletiva. V obcích se z tohoto období zachoval ještě poměrně vysoký počet dosud obývaných objektů. V Nové Lhotě k nim patří například dům čp. 274 (ve dvoře dvojdomo čp. 4), čp. 330 s ornamentální výzdobou mezi okny, čp. 63 a 94 s ornamenty nad okny, ve Vápenkách čp. 287 (se zachovanou tradiční předzahrádkou) a mnoho dalších. Na Suchově jsou to například domy čp. 98 (s oblady opaxitovými kachliky v černobílé kombinaci okolo oken, dveří a na soklu), čp. 46 (se zelenkavými obkladačkami na soklu), čp. 18 (s plechovými vraty s prosklenými světlíky), čp. 216 (s ornamentovým pásem pod okapem a černobílými opaxitovými obkladačkami kolem otvorů) a jiné.

Uvedené stavební trendy byly dále rozvíjeny v následujících šedesátých letech a počátkem let sedmdesátých. Nejvíce se rozšířily typizované vilky s obytným patrem, někdy už celé podsklepené. Některé sice ještě zachovávají předešlou dispozici s chodbou uprostřed, ale jinak již stojí zcela mimo jakoukoliv tradici. Jde o domy navrhované projektovými kancelářemi, doplněné dalšími obytnými prostory, jako například obývacími pokoji se sektorovým nábytkem a sedacími soupravami, koupelnami i splachovacími toaletami. Úprava fasády se nijak zvlášť nelišila od předcházejícího období – nadále dominoval břizolit s obkladačkami.

Velký stavební boom na vesnicích pokračoval i v sedmdesátých letech 20. století. Jestliže však objekty z padesátých let navazovaly alespoň na některé prvky tradičního stavitelství, objekty z let sedmdesátých nenavazují na prasto na nic. Snahou tehdejší státní politiky bylo docílit setření rozdílů mezi městem a venkovem i okázale prezentovat vysokou životní úroveň v socialistickém Československu. Tato snaha se projevovala velmi výrazně i ve vesnické architektuře, jež je v tomto období představována objevově i jinak naprosto nevhodnými stavbami. Charakteristická je pro ně absence výtvarného ztvárnění stavební hmoty. Domy zabíraly celou šířku pozemku, byly podsklepeny s vysokou nadezdívkou. Stavěly se na patro, které prakticky kopírovalo dispozici přízemí. Interiér byl tvořen množstvím velkých místností (často nadbytečných) spojených bezúcelně prostornými chodbami a schodišti. Nově přibýly dětské pokoje, často samostatné pro každé dítě. Do průčelí se nesmyslně situovaly balkony a lodžie, jež zůstávaly v podstatě bez využití. Povrchová úprava staveb

byla uniformní – představovaná nejčastěji bílým břizolitem a červenými obkladačkami. Vchody do objektů uzavíraly tehdy oblíbené prosklené hliníkové dveře a vrata. Budováním betonových ploch chodníků se mění i veřejné prostranství před domy. V řadové zástavbě byly tyto objekty postaveny v Nové Lhotě. Vyrůstaly však i uvnitř obce. Na Suchově nahradily značný počet starších usedlostí.

Po roce 1989 se ve stavební kultuře objevují cizorodé prvky inspirované zahraničním stavitelstvem nebo nabídkou specializovaných katalogů. Postavit se dá prakticky cokoliv a kdekoliv. Nové objekty (ale i přestavby starších) jsou velmi často stavěny bez ohledu na kontext okolní zástavby. Záleží především na finančních možnostech investorů. Takové příklady se, bohužel, najdou i ve sledovaných lokalitách. Nejčastěji v podobě stavebních úprav, kdy dochází k výměně dřevěných oken a dveří za plastová, fasády jsou opatřeny pestrými pastelovými barvami, budují se nevhodné půdní vestavby, velmi oblíbené jsou balustrády. Tak bylo nešťastně upraveno i stavení čp. 103 v Suchově, kde se majitelé rozhodli soukromé podnikat a tradičně okapově orientovaný dům přestavěli na hostinec. Na místě původního vchodu uprostřed průčelí byl postaven předstupující přístavek s jedním oknem a po straně situovanými vstupními dveřmi, jehož stříšku pokryl kanadský šindel. Celý objekt je nepřehlédnutelný především svou sytlou různou fasádní barvou. Jako odstrašující příklad mohou sloužit také dvě vedle sebe samostatně stojící „rezidence“ v Suchovských Mlýnech, jejichž pompéznost je v příkrém protikladu k přirozenosti přírodního lesnatého prostředí. Rozlehlé oplocené pozemky kolem budov poskytly místo i pro osvětlené tenisové kurty. Téměř kuriozitou je rozestavěný dvoupatrový objekt na dominantním místě ve svahu nad obcí Nová Lhota, který celkovým objemem své hmoty, s třemi řadami jakýchkoli arkád umístěných nad sebou v zabobleném nároží, nabývá až bizarního tvaru. Podobné „modernizovaných“ obydlí však lze najít samozřejmě více. Tradiční charakter vesnické zástavby tak zůstal zachován pouze v osadě Vápenky, a to pravděpodobně jen díky vyhlášení ochranné památkové zóny.

Vzhledem k tomu, že se zkoumané lokality nacházejí v přírodním prostředí Bílých Karpat, jsou objekty tradiční architektury v současné době často kupovány a upravovány lidmi z měst za účelem rekreace. Dochází tak v naprosté většině případů k stavebním zásahům, které vycházejí

ze zcela jiných potřeb a jiného výtvarného citění nových majitelů, než tomu bylo u původních držitelů usedlostí. Míra narušení charakteru staveb je rozličná. Některé úpravy jsou hrubě necitelné, nerespektující místní stavební tradici, jiné jsou provedeny ohleduplněji. Nejčastěji dochází k výměně dřevěných členěných oken za plastová bez členění nebo s jeho náznakem pomocí zclacených či jiných mřížek, k výměně řemeslně provedených dveří nebo vrat, k výměně pálené střešní krytiny za betonovou tašku či kanadský šindel, k budování půdních vestavěb se střešními okny, s vikýři či mansardami, mění se barevnost fasády, objevují se keramické i jiné obklady místo podrovnávek, mění se úprava prostranství kolem domů (dvory i předzahradky) – obvykle se vysazuje anglický trávnik, cizokrajné dřeviny a rostliny, budují se zahradní krby apod. Jen málo objektů tradičního stavitelství je využíváno k trvalému bydlení. I zde se projevuje obecný společenský jev, a to odliv mladých lidí z venkova, kteří, kromě jiného, nenacházejí na venkově pracovní příležitosti. Proto zůstává množství objektů tradičního stavitelství pustých nebo obývaných pouze o víkendech (tento trend dospěl nejdále ve Vápenkách, kde jsou, až na několik výjimek, vlastníky nemovitostí chalupáři).

Celkový architektonický ráz obcí Nové Lhoty a Suchova je v současné době nejednotný, tvořen často velmi rozdílně pojatými stavbami. Do značné míry ho ovlivňují objekty, pocházející z padesátých a počátku šedesátých let 20. století, jež jsou poslední fází domů, které ještě zčásti navazují na původní stavební tradici. Velké procento zástavby je tvořeno také objekty ze sedmdesátých až osmdesátých let 20. století. Současné stavební trendy se více projevily v obci Suchov, méně v Nové Lhotě. Obec jsou tedy tvořeny rozmanitou stavební směsicí, v níž se téměř ztrácejí poslední relikty tradičního lidového stavitelství. Změnilo se rovněž okolí obcí. Původní traťová plůžina byla v padesátých letech rozorána v široké plochy lánů, které po zániku státního statku zůstávaly ležet ladem. Dnes jsou některé z nich přeměněny v pastviny. Do budoucna nepříznivou tendenci však zůstává nejen pokračující úbytek osob trvale v obcích bydlících, ale i rychlé tempo stavebních změn, přinášejících na venkov nesourodé, funkčně neopodstatněné a místní tradici zcela odcizené formy. Původní stavby přitom stále více chátrají a je jen otázkou času, kdy zaniknou úplně.

Poznámky:

- ¹⁾ Dvorský, F.: Strážnický okres. Vlastivěda moravská. Brno 1914, s. 358.
- ²⁾ Frolec, V. – Holý, D. – Jeřábek, R. (red.): Hornácko. Brno 1966, s. 21.
- ³⁾ Tamtéž, s. 99.
- ⁴⁾ Langer, J.: Co mohou prozradit lidové stavby. Rožnov pod Radhoštěm 1997, s. 7–9.
- ⁵⁾ Máčel, O. – Vajdiš, J.: Slovácko. Architektonický vývoj vesnice. Praha 1958, s. 65.

Literatura a prameny:

- Dvorský, F.: Strážnický okres. Vlastivěda moravská. Brno 1914.
- Frolec, V. – Holý, D. – Jeřábek, R.: Hornácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat. Brno 1966.
- Langer, J.: Co mohou prozradit lidové stavby. Rožnov pod Radhoštěm 1977.
- Máčel, O. – Vajdiš, J.: Slovácko. Architektonický vývoj vesnice. Brno 1958.
- Niederle, L. (red.): Moravské Slovensko. Praha 1916.
- Mapy stabilního katastru z roku 1827. Fond D9. Moravský zemský archiv Brno, indikační skici obcí Nová Lhota inv. č. 1742, Suchov inv. č. 2603.
- Pozemková kniha obce Suchov z roku 1777, Fond C17. Moravský zemský archiv Brno, inv. č. 12411.
- Pozemkové knihy. Katastrální úřad Hodonín, vložky Nová Lhota inv. č. 94, 93, 1540, 15, 711, 11325, 769, 768, vložky Suchov inv. č. 94, 4, 56, 124, 595, 1342.

Informátoři:

- Halamičková Anna (*1935) ze Suchova
- Holeš Jan (*1930) z Nové Lhoty

Vesnická památková zóna Kopánky v Javorníku nad Veličkou

Pavel Borský, Dagmar Černoušková

Kopánky, místní část hornácké obce Javorníku nad Veličkou, byly vyhlášeny vesnicí památkovou zónou v roce 1995.¹⁾ V roce 2002 byl díky podpoře Nadace Občanského fóra zpracován autory tohoto příspěvku stavebněhistorický průzkum Kopánek, zahrnující 27 domů včetně čtyř chalup zaniklých v 50. letech 20. století.²⁾ K jednotlivým objektům byla zpracována archivní rešerše, vycházející z urbaniální fáze z roku 1775, matriky pozemkového výnosu z roku 1820, nejstarší gruntovnice Javorníka, založené v 70. letech 18. století, i mladších pozemkových knih.³⁾ Písemné prameny byly konfrontovány s katastrálními mapami z let 1827, 1879 a 1907 a s výsledky terénního průzkumu.⁴⁾

Javorník se poprvé připomíná v listině z 28. září 1370, v níž Beneš z Kravař doznává, že přijal od moravského markraběte Jana Jindřicha lénem tvrz a městečko Velká se vsí „Javorníčkem“ („*municionem et oppidum Welyka totam cum villa Jawornyczek*“).⁵⁾ Počátky Velké však sahají do podstatně starší doby a jsou spojeny s kolonizační činností velehradských cisterciáků od druhého desetiletí 13. století.⁶⁾ U Javorníku lze předpokládat, že ves vznikla až v první polovině 14. století. Byla vysazena na soutoku Hrubého a Šumného potoka na půdorysu široké ulicovky podobné Kuželovu nebo Hrubé Vrbce.⁷⁾ Osnovu zástavby určily vodoteče a komunikace vedoucí přibližně v ose severozápad – jihovýchod. Na mapě stabilního katastru z roku 1827 se zástavba zjevně dělí do tří částí. Střední část se širokými prostranstvím mezi řadami domů na březích Hrubého potoka je od spodního, severozápadního konce oddělena uličkou. Podle vazby zástavby na záhumenicovou plůžinu se nejstarší část vsi nachází na levém břehu potoka. Nesourodá zástavba horního konce vesnice bez vazby na plůžinu představuje její nejmladší část s novou toleranční modlitebnou z let 1782–1783.⁸⁾ Zde vznikla chalupnická čtvrť Kopánky podobná domkářským „Chalupkám“ v Kuželově, „Podsedkům“ nebo čtvrti „V jámě“ v Hrubé Vrbce nebo „Vrbovcům“ v Blatnici.⁹⁾

Dějiny obce, která patřila od roku 1492 až do zániku patrimoniální správy ke strážnickému panství, se útržkovitě

tě zabýval v roce 1909 Fr. A. Slavík ve své dějepisné črtě o Moravském Slovensku a v roce 1914 Fr. Dvorský v příslušném svazku Vlastivědy moravské.¹⁰⁾ Monograficky však dějiny obce zpracovány nebyly, a tak nejúplnějším, nikoliv však vyčerpávajícím a kritickým přehledem zůstává starší práce učitele a kronikáře J. Skácela ze Strážnice, zpřístupněná ve sborníku vydanému k pomyslnému 650. výročí založení obce v roce 2000.¹¹⁾ J. Skácel se podrobněji zabýval i historií zástavby. Větší význam získávají jím shromážděné statistické údaje o počtu domů od roku 1771, kdy byla zavedena popisná čísla. Na základě urbaniální fáze, uzavřené v Javorníku v předposlední den roku 1775, můžeme u domů čp. 41, 42, 43, 47 a 107 uvažovat o době jejich vzniku před rokem 1775, v případě domu čp. 47 před rokem 1768.¹²⁾ Do 80. let 18. století byla vystavěna přibližně čtvrtina zkoumaných domů.¹³⁾ Většina, celkem 14 z 27 domů, však byla vystavěna až v prvních třech desetiletích 19. století. Dnes již neexistující dům čp. 158 vznikl pravděpodobně současně se sousedním čp. 159 v letech 1845–1846, tři zbývající stavení (čp. 167, 177, 217) byla postavena asi v 60.–70. letech 19. století.

Stavební kontinuitu se u nejstarších domů památkové zóny nepodařilo jednoznačně doložit.¹⁴⁾ Jejich majiteli byli ve dvou případech podsedníci a domy stály na soukromých pozemcích ve výhodné poloze na terase nad korytem Hrubého potoka, kde bylo po roce 1782 vybráno i místo pro novou toleranční modlitebnu a přilehlou faru. Stavebníky ostatních domů byli bez výjimky chalupníci (hořeři), kteří své domy stavěli na obecním pozemku podél cesty ve vysokým břehem těsně poloze, kde vznikly vlastní Kopánky.¹⁵⁾ Chalupy byly až na výjimky (viz níže) zřejmě stavěny bez projektů neškolenými „náaturisty“ z kamene a vepřovic.¹⁶⁾ Tyto „egyptské cihly“ byly většinou použity v horní polovině stěn.¹⁷⁾

Podle O. Máčela a V. Frolece byla na Hornácku stejně jako na celém Slovácku původní štitová orientace domů.¹⁸⁾ Čtyřokapové stavby se zvalbenými střechami byly stavěny na hloubkově orientovaných parcelách a obráceny ke komunikaci průčelím světnice (čp. 41, 42, 127, 137, zaniklé

Kopánky v roce 1957 (domy čp. 39, 41, 42).

čp. 124). Od přelomu 18. a 19. století začala převažovat tendence k okapové zástavbě.¹⁹⁾ Postupným krokem byla výstavba domů s návratím, zastřešeným vjezdem do dvora (v Kopánkách spíše dvorku), které u chalupníků nahrazovalo stodolu.²⁰⁾ Vznikl tak charakteristický půdorys ve tvaru L (čp. 133, původně i čp. 118).²¹⁾ V některých případech spojilo návratí samostatně stojící objekty. Tento vývoj lze sledovat u čp. 107 s komorovým polopatrem vestavěným

do krovu nad chlévem po boku návratí. Dům, založený snad ještě v 18. století, je v roce 1827 na mapě stabilního katastru zakreslen se samostatně stojícím objektem (chlívem, komorou ?) v rohu parcely vpravo od domu. Návratím byly obě části spojeny před rokem 1879. S prakticky totožným půdorysem se setkáváme u mladšího domu čp. 146 z roku 1837, kde byla osvědčená dispozice použita přímo u novostavby. Návratí bylo také dodatečně připojo-

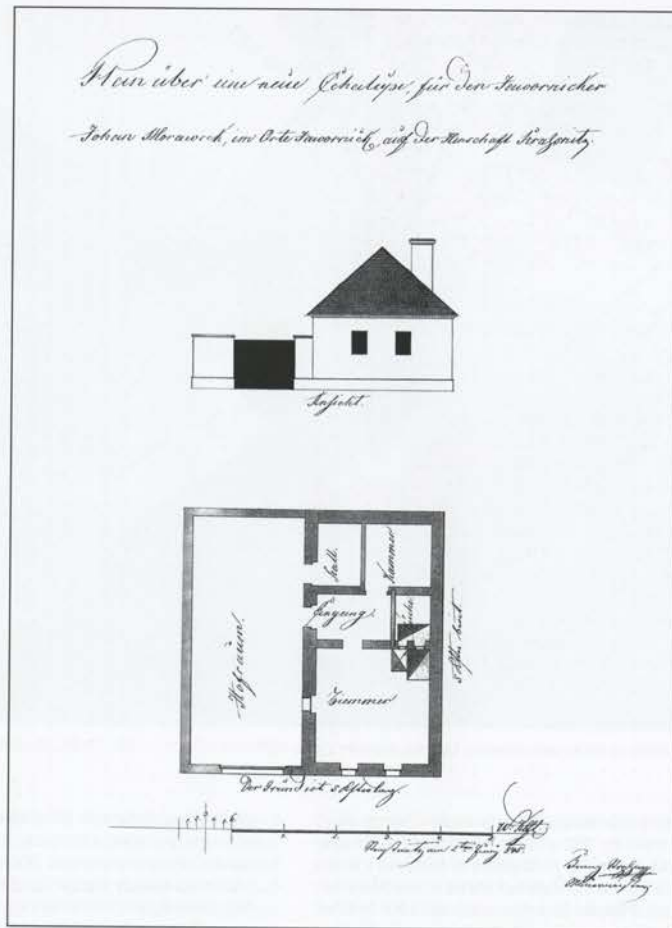

Kopánky na indikační skice mapy stabilního katastru Javorníku z roku 1827.

váno ke štitově orientovaným domům. Tuto možnost ilustruje vývoj domů čp. 158 a 159, ojediněle doložený projekty zednického mistra Franze Stephana ze Strážnice z června 1845. Pro stavebníky Martina Kolaříka a Jana Morávka navrhl zrcadlově řešené dispozice sestávající vždy ze štitově orientovaného domu se světnicí, síní s dymníkovou kuchyní, komorou a samostatně přístupným chlévem, který měl po boku ohrazený dvůr uzavřený pilířovou bránou

s vraty.²²⁾ Soudě podle výše zmíněných historických map byl půdorys obou domů kolem roku 1907 rozšířen přístavbou návratí do tvaru písmene L. U dochovaného domu čp. 159 byl ke komoře připojen ještě větší obdélný chlév.

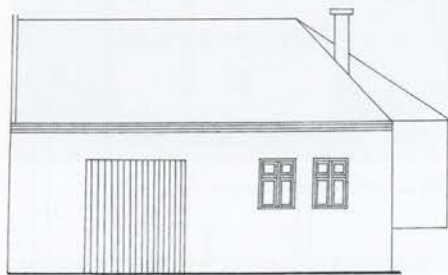
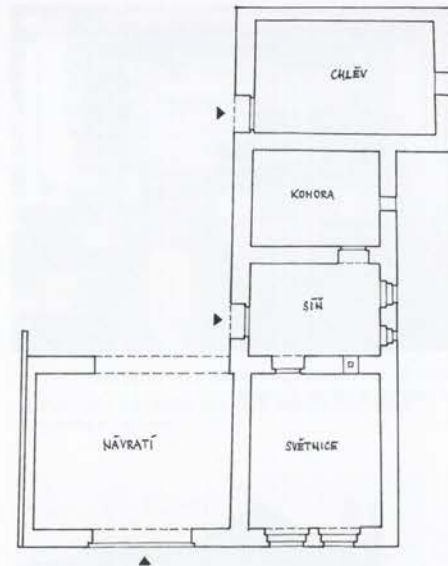
Nejrozšířenějším půdorysným typem je u zkoumaných domů trojdielný komorový dům sestávající ze síně ve středu dispozice a ze světnice a komory po stranách. Dvoudílný dům o síní a světnici, v němž je v nejvýhodnější části

Dům čp. 159, projekt zednického mistra F. Stephana ze Strážnice z roku 1845.

Hornácka spatřován karpatský vliv, byl zjištěn jen v případě čp. 134. U domu čp. 41 navazoval na světnici a síň nejprve chlév se samostatným vchodem, adaptovaný teprve při úpravách v 70. letech 20. století na komoru přístupnou ze síně.²³⁾ Atypickou dispozici štítově orientovaného domu čp. 128, u něhož je za světnicí připojena obytná kuchyně (druhotně upravená neobvykle velká síň osvětlená dvěma okny) a malá komora se nachází v pravouhlej připojeném křídle vedle dvou chlévů, podmínil tvar nehluboké parcely. Pokud to umožnil terén, byly obytné prostory (světnice, síň a komora) aditivně řazeny v podélné ose domu. Chlév pak navazoval na komoru (zaniklé čp. 124, čp. 159) nebo byl postaven po jejím boku (čp. 127). U okapově orientovaných staveb byl pak stavěn před ní (čp. 123, 126). U domu čp. 177 tvořil chlév, přístupný z návratí, dvorní křídlo dispozice na půdorysu písmene U.

Vertikálním vývojem byla v Javorníku vytvořena specifická forma domu s komorovým polopatrem („dům s výškou“), ovlivněná snad stavbami na Myjavě a ve slovenských Vrbovcích.²⁴⁾ Mezi domy v památkové zóně byl tento typ až do přestavby v roce 1968 zastoupen čp. 217, kde bylo komorové polopatro protaženo nad celým obytným traktem, k němuž přiléhalo návratí. Komorová polopatra, zasahující do krovu, byla zachycena v domech čp. 107 a čp. 177. Založení staveb ve svahu vedlo k výstavbě nevelkých sklepů. U okapově orientovaných domů čp. 123 a 166 byla podsklepena komora. Plochostropý sklep, jehož strop současně tvořil podlahu komory ve zvýšené úrovni, je v čp. 166 přístupný ze dvora. Původně volný byl i vstup do klenutého sklípku pod komorou domu čp. 123, k níž byla dodatečně přistavěna kůlna nebo chlév. U zaniklého domu čp. 143 s okapovou orientací byla podsklepena polovina světnice a vchod byl situován v průčelí. V případě štítově orientovaných dispozic byla pravidelně podsklepena část světnice nebo celá místnost. U domu čp. 127 se do sklepa pod světnicí vstupuje přímo, u domů s návratím na půdorysu L je vchod přesunut na boční průčelí a chráněn návratím (v čp. 159, v čp. 133 a původně i v přestavěném domě čp. 118). Střechy s jednoduchými krovy hřebíkové soustavy původně kryly došky, přímo zmiňované například u novostavby čp. 143 v roce 1834.²⁵⁾ Při postupném šíření nespálené krytiny ve druhé polovině 19. století byla při zachování tvaru střechy užívána nejprve břidlice, později pálené nebo cementové tašky.²⁶⁾

Dům čp. 159 s přistavěným návratím, stav z roku 1952.

Dům čp. 107, kuchyně dymníkového typu v koutě síně s vestavěným zděným sporákem.

Dům čp. 217, stav před rokem 1968.

K vytápění a vaření sloužila černá kuchyně s oltářovým ohništěm pod dymníkem v síni, odkud byla obsluhována pec a kachlová kamna ve světnici. Byla situována vždy v zadním koutě síně při světnici. U zkoumaných domů se kuchyně dymníkového typu zachovaly v domech čp. 41,

107, 123 a 166, kde také zůstaly původní komíny se zděnými hlavami (v čp. 166 byl komín odbourán pod střechu).²⁷⁾ Ohniště ohraničuje na straně síně proti vstupu krátký zděný pilíř a dymník vynáší k ose domu příčně orientovaný trám. Pouze v jediném případě, v čp. 123, je kuchyně oddělena příčkou v celé šířce síně. Mezi ohniště a příčku byl vestavěn kachlový sporák. Aparát černé kuchyně nahradily většinou železné sporáky, stavěné v síni na jejich místo.²⁸⁾ Při této změně byl při zdi světnice vyzděn od podlahy tahový komín, který již postrádá tradiční ukončení. Černé kuchyně v Kopánkách zanikaly hromadněji kolem roku 1950.²⁹⁾

Síně, komory i světnice jsou u nepřestavěných domů zastropeny trámovými stropy s příčně kladenými okosenými stropnicemi. Pouze v případě komory lichoběžníkového půdorysu v čp. 146 jsou stropnice kladeny v podélné ose domu. Okosy stropních trámů jsou ukončeny obvyklými výběhy při stěnách víceméně nahodile, u některých domů je takto opracován jen jeden nebo dva trámy. Je možné, že trámy bez výběhů okosy jsou použity druhotně při opravách nebo přestavbách. Ve světnici a v síni je pravidelně užit překladaný záklop, jehož prkna jsou na stropěch světnic většinou profilována. Komory jsou zakryty jednoduchým záklopem s prkny na sraz (malá komora domu čp. 107 je klenutá). Pod stropem světnice je zpravidla podvěšen podélný průvlak („rošt“), nahrazený v čp. 128 a 159 deskou plnící funkci odkládací poličky. Původní hliněná podlaha se zachovala ojediněle jen ve světnici domu čp. 166, většinou byla nahrazena prkennou podlahou, méně často betonovým potěrem. Síně jsou v některých domech dosud dlážděny kameny.

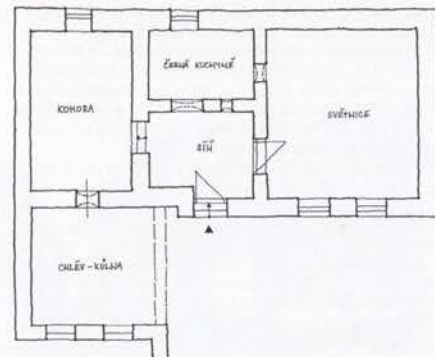
Z autentických stolařských prvků se v největší počtu zachovaly dveře zastoupené jednotným typem jednokřídlých dvouvrstvých svlakových dveří s lícovou vrstvou vykládanou z horizontálně kladených prken s profilovanými hranami. Dveře s vnějšími závěsy a nekrytým železným zámkem s klikou byly osazovány do trámových zárubní ve vchodech do síní, komor, světnic i chlévů. U okenních výplní lze rozlišit tři typy oken. V hloubce ostění malých klenutých okenních výklenků domu čp. 41 jsou osazena dvoukřídlá čtyřtábulková okna s ven otevřítelnými křídly, která jsou zavěšena na vnějších oválných plechových závěsech. Větší dvoukřídlá šestitábulková okna se zapuštěnými závěsy s bambulkovými konci z druhé poloviny 19. století

jsou osazena v lici průčelí a opatřena charakteristickými dřevěnými obložkami s nízkým štítem. Relativně nejmladším, pravděpodobně poválečným typem jsou okna členěná do tvaru T, kde poutec odděluje dvoukřídlá nedělená nebo čtyřtábulková okna od větracího křídla. Tato okna s dovnitř otevíratelnými křídly jsou opět zasunuta do hloubky ostění pravoúhlých okenních otvorů.

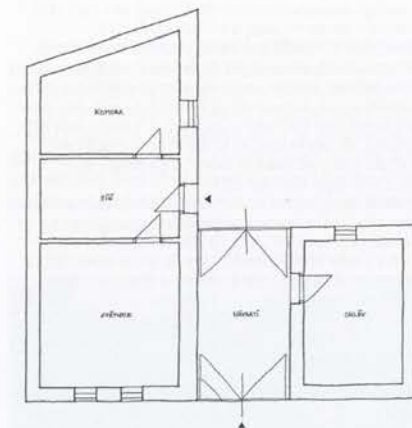
V Kopánkách je dosud evidováno osm samostatně památkově chráněných objektů, přičemž jejich počet by měl být rozšířen o dalších sedm domů a pilu. Mezi ně by měl být zařazen i mimořádně zachovaný řadový dům čp. 166 z roku 1810 s dochovanou černou kuchyní a hliněnou podlahou ve světnici.

Poznámky:

- ¹⁾ Návrh vypracovali V. Kovář a A. Jeřábková z Národního památkového ústavu, územní odborné pracoviště Brno.
- ²⁾ Vesnická památková zóna zahrnuje domy čp. 41, 42, 43, 45 (původně 130), 47, 107, 111, 118, 123, 126, 127, 128, 131, 133, 134, 137, 146, 159, 164, 166, 167, 177, 217. Zanikla čp. 124, 138, 143, 158, z nichž čp. 124 a 143 byla zaměřena v roce 1946 při dokumentační akci A. Kurála.
- ³⁾ Moravský zemský archiv Brno (dále MZA Brno), D 5, sign. U 20 / H, D 7, sign. M 280 / H, C 17, inv. č. 7 282a, Grundbuch über der Bauergründe bei dem Dorf Javorník vom Jahre 1777 (mladší pozemkové knihy jsou uloženy na Katastrálním úřadě v Hodoníně). Josefínský katastr z let 1787 – 1789 se pro Javorník nezachoval.
- ⁴⁾ MZA Brno, D 9, inv. č. 1134 – 1136, č. map 888, kart. 220.
- ⁵⁾ Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae X, s. 115, č. 94. Bez „znevažující“ zdrobněliny názvu se jako „Jawornik“ jmenuje v roce 1499, popřípadě 1513. Viz Knihy púhonné, kraj olo-moucký IX, s. 182.
- ⁶⁾ Hurt, R.: K historii městečka Velké nad Veličkou, Vlastivědný věstník moravský 4, 1949, s. 114–116.
- ⁷⁾ Máčel, O. – Vajdiš, J.: Slovácko. Architektonický vývoj vesnice. Praha 1958, s. 70 n., zvl. s. 81, 87.
- ⁸⁾ Je příznačné, že předbřlohorská českobratrská modlitebna je tradicí lokalizována do nejstarší střední části obce ke hřbitovu. K rozboru půdorysu srov. Frolec, V.: Stavitelství. In: Frolec, V. – Holý, D. – Jeřábek, R. (red.): Horňácko. Brno 1966, s. 100 (dále cit. jako Frolec, V.: Stavitelství).
- ⁹⁾ Tomeš, J.: Nouzová obydlí na jihovýchodní Moravě, Slovenský národopis 25, 1977, s. 508–512, zvl. s. 508.
- ¹⁰⁾ Slavík, F. A.: Moravské Slovensko od XVII. století. Dějepisné paměti a studie. Hodonín 1909, zvl. s. 112 n., s. 143–144, Dvorský, F.: Strážnický okres. Vlastivěda moravská. Brno 1914, s. 312–320.

Dům čp. 123 z doby kolem roku 1820, okapově orientovaný s přistavěným chlévem.

Dům čp. 146 z roku 1837, štítově orientovaný s návratím spojujícím jej s chlévem.

¹¹⁾ Viz Skácel, J.: O historii obce. In: Beránková, H. – Rychlík, B. (red.): Javorník 650. Brno–Javorník 2000, s. 7–55.

¹²⁾ Nejstarší gruntovnice uvádí majitele u domu čp. 41 od roku 1792, u čp. 42 je další majitel po držiteli známém z urbářální fáze uveden k roku 1790, u čp. 107 je řada majitelů známá od roku 1788. Kontinuita majitelů od roku 1775 je bezpečně doložena u čp. 43 a 47 (zde je známo i jméno majitele z doby sestavování tereziánského katastru v roce 1768).

¹³⁾ Celkem se jednalo o 7 domů. Podle gruntovního zápisu byl před rokem 1788 postaven ještě dům čp. 118. Původní fara čp. 111, nahrazená v roce 1947 novostavbou, která není z pochopitelných důvodů v gruntovnici vedena, byla pravděpodobně vystavěna krátce po vyhlášení tolerančního patentu a výstavbě nové modlitebny v letech 1782–1783.

¹⁴⁾ Například u čp. 107 byly podle dendrochronologického datování smrkové kmeny na vazné trámy krovu káceny v letech 1905–1906 (vzorky datoval J. Kyncl). V prvním desetiletí 20. století byl dům asi po požáru opraven. S rozvojem pojišťovnictví ve 20. století bylo často spojeno i úmyslné zakládání požárů. K tomu Stahel, P.: O zemědělství neboli sedlačině a o rodinných a společenských událostech na přelomu 19. a 20. století na Horňácku, zejména v Javorníku a na Nové Lhotě. In: Beránková, H. – Rychlík, B. (red.): Javorník 650. Brno – Javorník 2000, s. 95–131, zvl. s. 117.

¹⁵⁾ Místní jméno může být odvozeno od toho, že některé domy byly doslova zakopány do stráně (?). Objevuje se v roce 1833 v zápisu o stavebním řízení u novostavby čp. 143.

Obecní rada 5.11.1833 zapsala, že „Martin Zubek syn Jana Zubka, obyvatele Javornického, žádal obec o místo na vystavění jedné hoferské chalupy, kteráž mu jednomyslně takové místo v obecníku tak jmenovaném na Kopánkách vedle Jana Zubka Nr.143 [správně 134] naproti záplatě 5 zl. v obecní kase dání přislíbila, do panské kasy 20 kr. každoročně odvádět má a 13 dní roboty při velkém dvoře“. MZA Brno, F 90, inv. č. 779, sign. XVII, kart. 221.

¹⁶⁾ Roubené stavby nejsou na Horňácku doloženy. Zdejšími stavbami byly i dosud nejstarší popsané domy, zaniklé čp. 1 v Kuželově z roku 1687, dům čp. 236 ve Vápenkách z roku 1716 a v roce 1832 přestavěný dům čp. 91 ve Velké z 20. let 18. století. Niederle, L. (red.): Moravské Slovensko. Sv. I. Praha 1918, s. 68 a Frolec, V.: Stavitelství, s. 108. K činnosti neškolených řemeslníků na Horňácku srov. výpovědi informátorů ze 70. let. Vajdiš, J. – Večeřová, I.: Inventarisace lidové kultury v Jihomoravském kraji. Přízkum tradičních stavebních řemesel a technik. Okres Hodonín. Strojopis. SURPMO Praha 1970–1971. MZA Brno – SOKA Hodonín, fond KS PPOP Brno, inv. č. 2.

¹⁷⁾ Ojedíněle bylo zjištěno i nabíjená technika (v čp. 127 v omezeném rozsahu v síni). Pálené cihly byly užity jen na recentních přístavcích, například u domu čp. 126 na stavbu chléva z počátku 20. století nebo ke zvýšení štítu domu čp. 159 po požáru v roce 1952.

¹⁸⁾ O. Máčel a J. Vajdiš viz pozn. 7, s. 29 a Frolec, V.: Stavitelství, s. 104.

¹⁹⁾ Obecně trendy nelze na zkoumanou pauperitní zástavbu uplatňovat bez korekce. Orientaci domu podmiňovala i stísněnost parcely a nevhodný terén (okapově orientované čp. 123, 126, zaniklé čp. 143 stavěné u starší stavby čp. 134, čp. 164).

²⁰⁾ O. Máčel a J. Vajdiš viz pozn. 7, s. 32.

²¹⁾ Výjimečně bylo navrátní připojeno k okapově orientovanému domu (přestavěné čp. 164).

²²⁾ MZA Brno, F 90, inv. č. 2721–2723, fasc. 395. Ke Kolaříkově novostavbě čp. 158 vypracoval F. Stephan variantu v podobě okapově orientovaného domu s černou kuchyní v koutě síně. U štítové varianty projektu zakreslil stejně jako u sousedního domu neobvyklé řešení černé kuchyně zabírající celou šířku síně, s trámem vynášejícím dymník v ose domu.

²³⁾ Podle sdělení majitelky bylo nad chlévem údajně komorově polopatro zasahující do krovu (podobně jako u domů čp. 107 a 177).

²⁴⁾ Máčel, O.: Vertikální růst domu na jihovýchodní Moravě. In: Frolec, V. (red.): Lidová stavební kultura v československých Karpatech a přilehlých územích. Brno 1981, s. 144–154 a Frolec, V.: Stavitelství, s. 112–113.

²⁵⁾ Dne 17. 5. 1834 stavební komise zapsala, že chalupa byla vystavěna „z egyptských cihel a kamene, opatřena slámenou střechou a komínem“. MZA Brno, F 90, inv. č. 779, sign. XVII, kart. 221.

²⁶⁾ Se zavedením těžké krytiny spojuje V. Frolec u horňáckých domů se vyskytující přízední sloupky podírající vazné trámy krovů (v Kopánkách čp. 41). Frolec, V.: Stavitelství, s. 125–126.

²⁷⁾ V zaniklém domě čp. 124 s černou kuchyní a pecí byl podle zaměření z roku 1946 přistavěn k peci sporák obsluhovaný ze světnice. V druhém zaniklém domě čp. 143 byla z černé kuchyně vytápěna jen kachlová kamna stojící na podstavci zaniklé pece.

²⁸⁾ V domě čp. 107 bylo ohniště nahrazeno zdejšími sporákem s troubou v kachlové kobce.

²⁹⁾ V domech čp. 43, 127, 128, 159 a 177 je nové řešení pozoruhodně jednotné a vybourání dymníku je patrné i v odlišné skladbě záklopu v koutě síně. Podle plánu domu čp. 159 byl vyzděn nový komín pro sporák po požáru domu v roce 1952. Archiv Stavebního úřadu ve Velké (část uložena na OÚ Javorník). V domě čp. 128 došlo k této změně podle sdělení majitele na přelomu 40. a 50. let.

Papradňanská dolina

Maria Havajíková

Papradno – část Podjavorník, dom č. 1434. Vlastná skica.

Obec Papradno leží na severozápade Slovenska, na slovenskej strane Javorníkov. Je to najväčšia obec rovnomennej doliny, ktorá susedí so Štiavnickou a Marikovskou dolinou. V tejto oblasti sú obce prevažne s refazovitou zástavbou a s prirodzene vytvorenými centrami, ťahajúce sa pozdĺž ciest a rovnako sa nazývajúcich potokov.

Samoty i samovoľne vytvárané kopaničiarske osady sú nepravdepodobne rozmiestnené až po hrebeni Javorníkov.

Reliéf chotára je hornato kopcovitý, o rozlohe 5 596 ha, 80% zaberajú lesné plochy – prevažne ihličnaté porasty, 14% poľnohospodárska pôda, dôležitá pre obživu v tomto regióne.

Človek tu žil už v neskorej dobe kamennej, prvá historická zmienka je z roku 1525, obec Papradno patrila feudálnemu panstvu Bytča (veľká Jasenica).

V 14.–16. storočí nastalo osídľovanie valašskou kolonizáciou (v roku 1546 tu bolo 9 domov, v roku 1598 už 39 domov), postupne vznikali osady, napr. Podjavorník, u Havajov, Dolné Medvedie, Žilín. Najviac obyvateľov mala obec v roku 1965, a to 4765. V roku 1990 už len 2844 obyvateľov.

Papradno – část Podjavorník, dom č. 1434. Foto 1992.

Základným zdrojom obživy väčšiny obyvateľov bolo poľnohospodárstvo, hlavne chov dobytka, a tiež rôzne zamestnania sezónneho charakteru, ktoré výrazne pomáhali obyvateľom prežiť, prekonávať hlad a biedu. Medzi najrozšírenejšie remeslá patrilo v tejto oblasti šindelarstvo a tesárstvo, neskôr i výšivkárstvo a košíkárstvo.

Papradno pôvodne charakterizovala výrazne potočná zástavba, ktorú tvorili drevené zrubové domy so sedlovou šindľovou strechou. I dnes sa môžeme ešte stretnúť v tejto dedinke s množstvom reprezentantov pôvodnej architektúry, ktorá existuje v súdobej forme, či v podobe viac či menej vydatých rekonštrukcií.

Stavebný materiál používaný v regióne

Rozsiahle lesné porasty predurčovali najdostupnejší, najlacnejší stavebný materiál. Stínali stromy, aby získali dostatok ornej pôdy, ktorú potrebovali k vlastnej obžive. Drevo rúbali v zime alebo skoro na jar, keď ešte nebolo napadnuté hmyzom, bolo pevné a dobre sa lúpalo. Bolo základným stavebným materiálom, využívalo sa na stavbu všetkých typov budov, obytných i hospodárskych.

Väčšina stavieb sa vytvárala zrubovou technológiou, boli pokryté sedlovou strechou so šindľovou krytinou. Pri bednených štítoch bolo typické podlomenie, nachádzajúce sa na väčšine príbytkov.

Mapa obce Papradno.

Podľa starých tradícií sú staršie domy postavené na pňoch, medzi ktorými zrovnali terén, ktorý využili ako podlahu nového domu.

Najstaršie stavby pochádzajú z druhej polovice 18. storočia, majú dlhšiu životnosť ako chalupy postavené v nedávnej dobe, keďže v nich bolo otvorené ohnisko a unikajúci dym konzervoval drevo, teda nehnilo a nepráchnivelo. Najviac sa ku stavbe používali neotesané smrekové a jedľové brvná (na stavbu spodného rámu dubové), ktoré v zime udržiavajú teplo a nepremrzajú.

Kameň sa používal len zriedka, udržiava vlhkosť, miesto neho sa začala po roku 1945 stavať z pálených tehál, ktoré boli zhotovované doma.

Konštrukcia stavieb a ich tvorcovia

Tunajšie stavby stavali miestni tesári, ktorí sa remeslu naučili v domácom prostredí – náturisti, ktorí stavali stavby z prikrasovaných klátov. Mnohí nemali možnosť ani vychodiť obecnú školu, sami sa učili remeslu. Postupnou praxou, zručnosťou a svedomitosťou získavali vzdelanie. Úžasne prírodzene uvažovali, kombinovali rozne kompozičné princípy.

Pracovali doma i v okolitých dedinách, väčšinou v partiách. Ak bolo pripravené drevo boli schopní postaviť jednoduchú chalupu bežných rozmerov za jeden týždeň (chliev za štyri dni). Partia tesárov teda postavila za leto až 12 chalúp. Živobytie pri stavbe poskytoval stavebník, popritom sa veľa pilo, teda výkon sa niekedy úmyselne spomaloval a bol veľmi nízky. Technika a dispozičné usporiadanie stavby sa opakovalo, pracovali teda bez plánov, len podľa jednoducho načrtnutých pôdorysov.

Pri stavbe domu pomáhali členovia rodiny, príbuzní i susedia a priatelia, za stravu a počastovanie alkoholom. So stavbou sa začínalo na jar, často sem chodili pracovať i partie z Moravy, ktoré oboznamovali tunajších tesárov s im neznámymi technikami.

Stavebná plocha sa najprv vymerala povrazom alebo tenkou dlhou tyčkou, nekopali sa žiadne základy, len do rohov sa položili dva či tri kamene (úhlové). Neboli vhodné riečne kamene, lebo majú nedostatočnú plochu a dom často upadol.

Zo silného dubového dreva sa vytváral spodný trám, ktorý zároveň slúžil i ako prah vstupných dverí, tento sa teda nerozrezával, bol použitý v celku a stmeloval celú konštrukciu.

Najstaršie domy sú vytvorené z kmeňov zbavených kôry, ktoré majú zosekané konce kvôli väzbe v rohoch stien, kmene určené na stropy opracovávali obvykle zo všetkých štyroch strán.

Zo zrubových drev stavali steny, v nich vynechávali otvory pre dvere a i pre väčšie okná, no tie väčšinou vyrezávali dodatočne. Vzdialenosti medzi trámami kontrolovali, priemerne to bolo 8 cm. Na stavbu sa spotrebovalo 12–13 trámov, v neskoršom období už stavali len z 9–11.

V rohoch boli trámy spájané preplátovaním na praslicu, čo stmelovalo stavbu dostatočne. Len menšie zruby, pri ktorých nebola väzba príliš pevná, boli dodatočne spájané drevenými hrebíkmi – klincami.

Po dvoch, troch trámoch nasledoval podokenný trám, a následne okenným otvorom prerušené trámy, do ktorých zapadali zvislé okenné stĺpiky, neskôr sa miesto nich vsádzala okenná bedňa, kisa. Trám nad oknami a dverami sa nazýval závierka, neskôr sa postupne rozdelil, v závislosti na veľkosti okien a dverí. Krokvy boli osadené do posledného trámu, ktorý zakončoval stenu a nazýval sa pravidlo. Krokvy spevňujú laty, ktorých vzdialenosť je závislá na druhu krytiny. Príbijali sa drevenými, neskôr kovovými klincami. Na laty sa pripieňovali šindle, neskôr iné typy krytín. Povalový priestor sa mohol dostatočne využívať, keďže krokvy bývali úplne voľné, len prvý a posledný pár spevňoval v hornej tretine hambálok.

Strecha

Pre túto oblasť sú typické sedlové strechy drevených domov, s častým podlomením na oboch štítoch.

Sedlové strechy pokrývali šindľom, ktorý pripieňovali kovovými klincami, ktoré zhotovovali kováči alebo cigáni. Strechy sa budovali strmšie, aby voda nezatekala do šindľovej krytiny. Pôvodne sa ako krytina používala i slama, ktorá sa tu objavovala ešte na začiatku 20. storočia.

Komíny na strechách sa pôvodne nevyskytovali, keďže dym vychádzal z otvoreného ohniska otvorom v strope do podkrovia a strešnými dymníkmi von alebo dverami do siene, odkiaľ unikali hlavnými vstupnými dverami.

Vo vývoji štítov môžeme sledovať dve základné formy, jednoduchý drevený štít bez lišt a akejkolvek výzdoby, obvykle v hornej polovici s výrezom. Druhou formou sú doskové štíty s lištami, ktoré prekrývali zvislé medzery medzi doskami a obvod štítu lemovali rôzne profilované rimsy. Vrchol štítu často zdobil kabrinec, po jeho odpadnutí ho

v neskorších obdobiach nahradzovali vodorovne kladené dosky.

Poval bol prístupný z pitvora jednoduchými schodmi alebo dreveným rebrikom. V neskorších obdobiach, keď sa už nepoužívalo otvorené ohnisko a poval bol tak zbavený dymu, vyčlenili časť nad izbou a komorou zvisle kladenými doskami.

Úprava stien a stropov

Je malá možnosť stretnúť sa s domami s obielenou priečelnou a vstupnou stenou, väčšinou sú domy s neobielenými stenami, ktoré sú sfarbené do tmavohneda, s jednoduchšou údržbou.

Z vonkajšej strany sa špáry vyplňali skulníkmi, ktoré sa nabíjali drevenými klincami. Skulníky boli upravené lišty, ktoré presne zapadali do medzier medzi brvnami, teda ich vyplňali.

Z vnútornej strany boli špáry vyplnené machom, ktorý nabíjali motykou, následne ich rukou plnili bлатom. Handrou namočenou vo vápne zdobili steny okolo okien a dverí bodkami a pásmi. Často sa zdobili len nárožia jednotlivých chalúp. V skoršom období nanášali výzdobu hlinou, ktorou natierali i steny izby, pec, niekedy i vonkajšie steny chalupy, čo sa uplatňovalo hlavne u bačovov.

Často zdobili priečelia domov kríže, obrázky svätých, dekorácia s náboženskou tematikou sa využívala i pri ozdobe štítov.

Veľká pozornosť sa venovala úprave vnútorných stien, natierali sa hlinou, neskôr bielili, viackrát do roka sa vyrovnávali. Vedľajším miestnostiam sa nevenovala taká pozornosť, väčšinou sa ich steny už viac neupravovali.

Strop sa vytváral z drobnej gulatiny, ktorá sa v izbe osekávala. Podlaha povaly, teda vrchná strana stropu bola vytvorená povlakom z hliny, ktorá udržiavala teplo a mala možnosť zabrániť požiarom, neskôr sa tu používali dosky ukladané vedľa seba.

Keďže sa v tejto oblasti využívalo otvorené ohnisko, používala sa pri stavbe väčšia svetlá výška izby 2,4–3 m, aby sa dym udržiaval čo najvyššie. Teda strop v izbe pre-
vyšoval stropy v ostatných miestnostiach (sieni a komore) o 30–40 cm.

V neskoršom období, keď sa prestalo používať otvorené ohnisko, sa strop izby zrovnal so stropom ostatných miestností, teda sa zrovnala i úroveň podlahy povalu.

Otvory

Vstup do domu je obvykle z dvora (chalupy sú v tejto oblasti orientované čelom ku komunikácii), vstupnými dverami vedúcimi do siene, pitvora. Bývali obvykle široké 1 m, ich výška sa pohybovala v rozmedzí 1,5–1,6 m. Interiérové dvere, teda vstupné dvere do izby a komory boli o niečo užšie a nižšie (0,8–0,9 m x 1,3–1,6 m).

Konštrukciu dverí tvoria dva zvislé stĺpiky zo smrekového alebo jedľového dreva, dole uchytené do spodného prahového trámu. Na vrchu sú upevnené do vodorovného trámiku zachyteného do horného trámu (závierky) uzatvárajúceho vstupný dverný otvor.

Najstarším používaným typom dverí sú jednokridlové, vyplnené doskami, ktoré sú uchytené do rámu z dvoch ohraničujúcich stĺpikov. Dosky sú pribité hore a dole k dvom vodorovným trámikom, ktoré sú prepojené šikmou priečkou.

I tu sa prejavuje rozdiel v solventnosti majiteľa domu, chudobnejší obyvatelia mali dvere medzi okrajovými stĺpkami jednoducho pribité zvisle či vodorovne.

Zámožnejší stavebníci mali dvere s doskami ukladacími podľa stredovej osi šikmo dolu, zdobené ryhovaním.

Niektoré dvere mali zdvojené steny, teda vnútornú stranu tvorili zvislé dosky, upevnené zvlakmi.

Dvere sa zatvárali drevenou zábruhou (okolo 60cm), z vonku s možnosťou zaklopenia železným kľúčom.

Mládenci často polievali jamky, v ktorých bol uložený krajný zvislý stĺpik dverí (veraj) vodou, aby dvere nevzrgali a mohli sa ľahko dostať večer do domu za dievčatom.

Okná prešli postupným vývojom, postupne sa zväčšovali a vylepšovali.

Vstupná sieň bola presvetlená len vstupnými dverami, okná sa tu nerobievali. V komore sa vynechávala medzi trámami medzera, bez zasklenia, len na presvetlenie, nija-ko zvlášť sa neupravovala (len v zime sa otvor zapchával slamou).

Až v neskoršom období sa obkľadal latkami, zvonku sa potom pribíjal rámik so zasklením. Väčšia pozornosť sa venovala oknám v izbe, tieto boli štvorcového alebo obdĺžnikového tvaru (približne 40x40), boli lemované drevenými stĺpkami, zbitými klincami. K obvodu je vsadený napravo rámik vyplnený premasteným papierom alebo machom. Neskôr sa plocha okien predeľovala dreveným krížom (v skoršom období pevne vsadenom). Plocha sa delila na

štyri polia, neskôr na šesť, tieto polia sa zasklievali. Až postupne sa začali vyrábať otváracie, dovtedy sa vetralo dverami (čo bolo dôležité hlavne v období otvorených ohnísk), slúžili len na presvetlenie izieb. Niekedy boli kvôli bezpečnosti zabezpečené jednoduchými mrežami alebo drevenými okenicami.

Hlavná fasáda, obrátená do ulice bola prezentovaná dvomi oknami, symetricky osovo umiestnenými. Okno (prípadne dve okná – záležalo od rozmerov chalupy) sa nachádzalo obvykle i v bočnej stene, obrátenej do dvora. V zadnej stene sa okná nerobili, prípadne len veľmi malých rozmerov.

Interiér papradňanského domu

Život bol ťažší, ľudia skromnejší a vystačili s málom. V interiéroch sa stretávame skor s účelnosťou, než s prehnanou zdobnosťou, a to i u bohatších chalúp. Typický ľudový interiér sa zachoval už len v málo domoch, postupne sa prispodoboval potrebám rodiny, zmenám vykurovacieho systému, móde.

Najstaršie chalúčky mali v izbách do stien upevnené lavice, ktoré slúžili nie len na sedenie, ale i na spanie, no i ako miesta pre prácu. Boli z dosiek, podopreté stĺpkami. Okolo boli obvykle rozložené klátiky, ktoré slúžili tiež na sedenie, alebo po domácky vyrobené stolce. V rohu bolo ohnisko s pecou, na steny sa upevňovali dosky, ktoré slúžili ako police, zo stropu viseli drevené palice na sušenie odevov. Zariadenie domu si teda robili domáci sami, lavice sa umiestňovali už pri stavbe domu a robili ich tesári – ná- turistí. Všetci jedli zo spoločnej misy s drevenými lyžicami, sluhovia s rodinou dohromady, tento riad bol umiestnený na drevených doskových policiach na stene. Až 18 ľudí jedlo pri jednej mise, kdekoľvek, kde bolo miesto.

Najstarším typom nábytku je fogášek. Bola to drevená police, na ktorú sa ukladali misy, hrebeň i lyžice. Neskôr vznikali dvojposchodové police, ktoré sa ozdobne vyrezávali. Pre šúchy (oblečenie) mali kasne (skrine), v zámožnejších rodinách ozdobne vyrezávané. Postel sem prenikla až okolo roku 1915, dovtedy sa spávalo na laviciach a na peci. Stôl sa kedyś nepoužíval, len príležitostne sa dával dole z povalu, v izbe ho mali umiestnený len v bohatších rodinách, kde sa obvykle naň našlo miesto. Stôl bol masívny, umiestnený pred lavicami, z ťažkého dreva (orech, buk, hruška). Inak vyzeral v chudobnejších, inak v zámož-

nejších rodinách. Výška stolu bola 70–90cm, vrchná doska mala rôzne rozmery. V tomto regióne bolo ich zdobenie raritou. U lepších gazdov sa v neskoršom období nachádzali stoly so silnou vrchnou doskou a so 4 alebo 3 nohami. Robili sa i stoly na rôzne príležitosti zbité z dosák, položených na stĺpiky. Náboženstvo veľmi ovplyvňovalo život ľudu.

Na stôl sa nemohli klásť rôzne veci (hrebeň, sekera), lebo to považovali za hriech, nevykonávali na ňom žiadne práce, ani deti nemohli byť položené na stole. Ak sa niečo takéto prihodilo, z úcty ho pobozkali. Zvlášť bol zdobený štedrovečerný stôl. Miesto pri ňom bolo určené i vzácne-
mu hostovi, ktorý sedel na čestnom mieste pod svätými obrazkami. Stôl sa často umýval, keďže ho neprikrývali.

Svietlo sa faktami, horiacimi drevkami z ohňa, smolnými trieskami sa zakurovalo.

Neskôr sa svetlo petrolejovými lampičkami z plechu. Oheň roznecovali kresaním kameňa a hubky alebo no-
ža, čo sa často využívalo na bačovoch. Zápalky sa začali používať na začiatku storočia, no museli sa schovávať pred deťmi. Oheň si ľudia požižovali. Na kúrenie sa používalo suché drevo, čerstvé surové drevo bolo zlé, vtedy museli byť dokorán otvorené dvere.

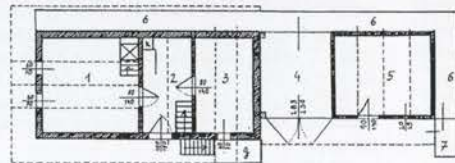
Na bačovoch sa nachádzalo len mohutné ohnisko, pece sa stavali v domoch. Pec stála v rohu, najprv bola hlinená, neskôr murovaná, obielená. Ak žilo v dome viac rodín, horelo tu viac ohňov. Postupne sa priame ohniská z peci odstraňovali, nahrádzali ich sporáky, potom kachle, pec sa búrala.

Keďže všetky stavby boli drevené, sadili sa medzi ne listnaté stromy, aby sa zabránilo šíreniu požiarov.

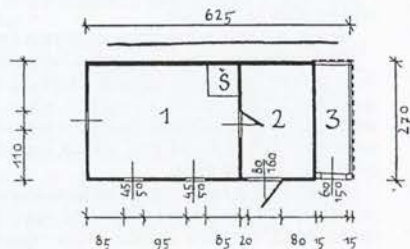
Pôdorys domu

Podorysne usporiadanie chalúp bolo účelné, nestavali sa zbytočné priestory, viac spriaznených rodín žilo v jednej izbe, ľudia si boli bližší, susedia si navzájom pomáhali.

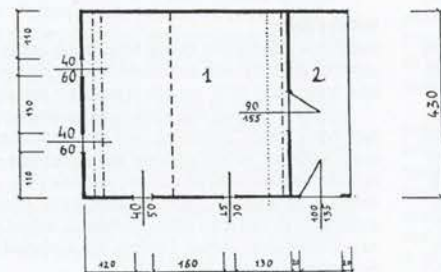
Môžeme sledovať viac vývojových foriem pôdorysných typov domov. Ojedinelou dnes zachovanou formou je dvojpriestorová, zložená z hlavnej izby a predsieni – pitvora. Vstupné dvere vedú priamo do predsieni (2x4 – 4x6m), z nej je priamy prístup do hlavnej izby. Predsieň a izba zaberali celú šírku domu. Komoru tu nahrádza jama na potraviny alebo pivnica. I bačový boli dvojpriestorové, dobytok bol usťajnený hneď vedľa izby.

Pôdorys trojprístorovej chalupy, stodoly
a chlieva: Papradno č. 456
1 izba, 2 pitvor, 3 dolná komora (dnes izba),
4 mlatoveň, 5 chliev, 6 paita, 7 záchod,
k – komín, p – plotňa, x – kachle,
g – gánok /odtiaľto prístup do hornej komory/

Pôdorys dvojdielneho domu:
Papradno č. 684
1 izba, 2 pitvor, 3 šopa, š – šporheľ

Pôdorys dvojdielneho domu, ktorý vznikol
poklesnutím z trojdielneho domu:
Papradno č. 242
1 izba, 2 pitvor
----- pôvodné poliene,
..... dymová rúra

Prebraté z literatúry, podľa J. Vaňeku.
Zborník SNM z roku 1967.

Vyvinutejšou formou bol dom trojprístorový, ktorý mal navyiac komoru. Niekedy na pitvor priamo naväzuje chliev, no tento často stojí osobitne na dvore.

Spätne niekedy vzniká z vyvinutejšej formy tá jednoduchašia odrezaním komory, napríklad pri dedičskom delení a podobne.

Trojprístorové formy boli dvoch typov, dom zložený z pitvora, izby a komory a dom skladajúci sa z pitvora a izby, tretí priestor vznikol predelením siene (vznikla malá komora). Tento vývoj prebiehal súčasne, čo je veľmi zaujímavé na oblasť, kde sa neprejavovali skoro žiadne sociálne rozdiely. No prevažne vznikali trojprístorové domy s väčšou komorou, lebo veľká rodina potrebovala miesto pre úschovu náradia a potravín. Keď sa postupne rozpadlo spoložitie veľkej rodiny, bytová otázka sa riešila odstahovaním jednej zo samostatných rodín do komory. Komora sa teda zmenila na zadnú izbu, sieň užívali spoločne.

Z tohto vyplýva, že sa nemení pôdorysný typ trojprístorového domu, mení sa len funkcia jednotlivých miestností. Najvyvinutejšou formou je štvorprístorový dom, ktorý buď dovali bohatší gazdovia alebo väčšie rodiny. Nemenila sa v podstate veľkosť pôdorysu chalupy, ale štvrtý priestor vznikol dvojakým spôsobom. Buď ďalší priestor vznikol predelením siene, takže z pitvora uprostred domu vedú dvere do izby, na protihľadej strane do komory a v zadnej časti do menšej komory, alebo ďalšie členenie je vertikálnym rozdelením zvýšenej komory na komoru hornú a dolnú. Dolná komora v podstate slúži ako zadná izba, dverami je spojená so sieňou a domáci v nej spávali. Horná komora slúžila k úschove úrody a ďalších potrebných vecí, vchádzalo sa do nej po rebriku.

Výnimočne sa tu vyskytol i dom päťprístorový, no tento zase nevznikol rozšírením pôdorysu, ale predelením komory, umiestnenej naproti izbe. Teda vedľa siene bola umiestnená na jednej strane hlavná izba a na druhej strane dve komory vzniknuté odčlenením pôvodnej miestnosti a sieň je v zadnej časti tiež predelená do ďalšej komory. No nestretávame sa tu s tým, aby nový priestor vznikol rozdelením hlavnej izby.

Postupným vývojom sa nemení pôdorysné usporiadanie domu, ale funkcia a názvy niektorých miestností.

Vznikali teda jednoduché formy obytného domu, nové priestory sa nepristavovali, vznikali vnútorným delением.

Vývoj siene

Do domu vedú jediné dvere vedúce do pitvora, dosažiteľné dvomi schodkami z plochých kameňov. Pitvor bol obdĺžnikový priestor zaberajúci celú šírku domu, alebo skrátený, predelením vznikla v jeho zadnej časti malá komora. Bol osvetľovaný len vstupnými dverami, až v neskoršom období sa pridávalo malé okienko. Pitvor bol po zatvorení dverí osvetľovaný iba vchodom do izby. Steny omazávali hlinou, výnimočne ich bielili. Podlahu tvorila len ubitá zem, no po dlhoročnom chodení bývala dosť krivá. No častejšie upravovali podlahu rovnako ako v izbe ílovou hlinou. Strop bol z guľatiny alebo z dosiek nesený jedným alebo dvoma stropnými trámami, vo výške 2,1–2,6 m, poval bol teda skoro o pol metra nižšie než strop izby. V strepe je vytvorený otvor, jediný východ na povahu, ktorá je dostupná jednoduchými drevenými schodmi, niekedy rebrikom. Izba bola a niekedy je aj v súčasnosti jediným obytným priestorom v dome.

Letné stavby

Hospodársky najvýznamnejšou stavbou boli papradňanské bačovy, zvláštna forma sezónneho ubytovania pre dobytok spojená s hospodárením a pasením. Existovali už v 17. storočí, ich rozkvet nastal na prelome 19. a 20. storočia.

Bačovy sa stavali vysoko v horách väčšinou mimo hlavných ciest. Boli to zrubové stavby spojené s chlievom, zastrešené sedlovou strechou krytou šindľom. Predný štít bačova obvykle obsahuje jednoduché dvere, ktorými sa podávalo senno. Stavby bývali často zapustené do svahu. V bočných stenách stáli prístavby s pultovou strechou, kde sa ukladalo drevo a chlieviky pre hydinu. V bačovoch bolo otvorené ohnisko, dym vychádzal von dverami alebo nezastropenou časťou povalu, na strechách sa nerobili dymníky. Keďže bačovy sú stavbami prechodnými, úprava stien tiež nie je taká dôkladná, medzery medzi trámami sa nemuseli utesňovať machom, keďže sa tu v zime nebývalo. Bačovy mali dvojprístorovú formu, tieto zrubové boli zložené z izby a chlieva, ktorý je zároveň vstupnou sieňou. Niekedy má pitvor v týchto stavbách dvojakú funkciu, kmeňom stromu je oddelená časť komunikačná a časť pre dobytok. Bačovy boli zariadené veľmi jednoducho, výrazne sa odlišovali od interiérového usporiadania domov v dedine, izby sú menšie, podlaha je len ubitá hlinou, v rohu bývalo ohnisko na murovanom alebo kamennom podstavci.

Na bačov nikdy nechodili i celé rodiny, ktoré si so sebou sťahovali i celý inventár. Strop sa nijako neupravoval, klasickejší bol z guľatiny nesený stropnými trámami, v izbe bol rovnako ako v dome o pol metra vyšší. Izby sa nijako nezdobili, od dymu by bolo i tak všetko sčernelo. Priečelná stena bola členená symetricky štvorcovými oknami.

Ak ľudia bačov nemali, starali sa o dobytok priamo v dedine a pásli ho na spoločných pastvinách.

Hospodárske stavby

Vzadu na konci pozemku za obytným domom, niekedy v jednom rade stávala stodola, ktorú v tejto oblasti nazývajú hŕmno, a tiež hŕno. Toto bolo niekedy postavené aj mimo dvora na druhej strane cesty. Sú to jednoduché zrubové stavby so sedlovou strechou pokrytou šindľom, predný a zadný štít je vytvorený zo zvislých dosiek s vyrezanými priechodmi. Stavali sa z guľatiny, tak, aby sa pri sťahovaní ľahko rozoberali. Medzery medzi trámami bývali

voľné, aby obilie dobre schlo. Dispozične bola táto stavba rozdelená na mlat a stodolu. V nových stavbách je mlat oddelený prepážkou z dosiek, v starších bývala zrubová stena do výšky stropu. Podlaha bývala z dosiek uložených na trámoch, musela byť takto zvlášťne upravená kvôli mláteniu. Podlaha v stodole bola vytváraná podobne, aby obilie nehnulo. Niekedy sa pod podlahu stavala i pivnica. Poschodie sa nazývalo voder, v lete sa tu i spávalo. Pri stodolách bývali pristavané rôzne zbité prístrešky s pultovou strechou, tieto vyplňali i medzery medzi stavbami.

Ďalšou hospodárskou budovou je šopa, kde sa ukladalo náradie, niekedy slúžila ako dielňa. Je to zrubová, častejšie len zo širokých dosiek zbitá stavba, s vrátami zasadenými v prednej bočnej stene. Bývala zastrešená sedlovou alebo pultovou strechou, vnútorné usporiadanie bolo veľmi jednoduché.

Sliepky kedysi boli umiestnené v izbe, no neskôr sa na dvore stavali kuriny, umiestnené nad chlievom alebo v šope. V starších domoch bola v pitvore kuracia diera, ktorou sa mohli sliepky voľne dostávať dnu do domu. Holubníky sa umiestňovali na bočnej stene pod presah strechy alebo hornej tretiny štítu pod kabrínc. Niekedy stáli holubníky na vysokom kôle uprostred dvora. Boli to búdky s kruhovým otvorom a sedlovou alebo pultovou strechou. Na dvore si niekedy stavali i udziareň na údenie mäsa, priamo pod nimi sa na hlinenej zemi zakladal oheň. Niektorí ľudia ale údili mäso na povale, kde sa rozptyľoval dym z pecky. V záhradách a na lúkach si gazdovia budovali sušiarne na ovocie, niekedy viaceri spoločne. Bývala postavená z tráv na nízkom kamennom podklade. Medzery sa vyplňali machom i skúňnikmi, ku stene pribíjali klincami. Strecha bola sedlová, so šindľovou krytinou. Sušiareň mala dvojprístorové usporiadanie, tvorili ju vstupný pítvor a izba v strede s kamennou pecou. Chovali sa i včely, v klátoch vydlabaných zo smreka alebo lípy a boli umiestňované na záhradách.

K úschove potravín, hlavne zemiakov slúžili pivnice. Keď bol dom umiestnený v kopci, pivnica bola vytvorená z kameňa a umiestnená pod prednou izbou, vstup do nej bol teda v prednej štítovej stene. V Papradne sa nachádzalo dosť takýchto domov, keďže táto dedinka leží v hornatom teréne. Bačov mávali tiež často kamenné pivnice s otvorom v prednej stene a niekedy súčasne i v izbe. Niekde nájdeme i malé osamelé postavené pivnice, čiast-

točne zabudované do svahu pri dome. Bola postavená z kameňa, vstupné dvere boli drevené z dosiek, nad nimi býval vetrací otvor. Boli pokryté sedlovou šindľovou strechou, na zadnom štíte býval vyrezaný otvor. Okrem pivnice sa tu často robili i zásobovacie jamy, ktoré ju hlavne u chudobnejších gazdov nahrádzali. Nachádzali sa hlavne v izbe, ale tiež i v komore. Mali obdĺžnikový pôdorys rôznej hĺbky, boli zakryté doskami. Bývali umiestnené pri peci alebo pri dverách, niekedy vykopané vedľa obytného domu kužeľovitého tvaru. Na bačovocho sú tieto zásobovacie jamy bežnou záležitosťou.

Zvyky spojené so stavbou

Stavbu ľudového domu sprevádzali v tejto oblasti rôzne zvyky, obyčaje, ktoré mali rodinu i ňou vlastníci majetok ochrániť pred nešťastím, zachovať im zdravie.

Pri búraní stavieb sa nachádzajú v základoch rôzne predmety, ktoré mali toto všetko zabezpečiť. Do základov domov sa vkladali peniaze, kúsok chleba, med, nalievala sa svätená voda alebo rôzne bylinky ochraňujúce proti vílam.

I pri sťahovaní boli dni v týždni vhodné a nevhodné, obvykle sa sťahovanie do nového domu uskutočňovalo na jeseň, aj to do novostavby najprv pustili psa alebo mačku, ak by tam náhodou niečo bolo, nech sa to nalepí na tohto tvora. Dôležitú funkciu pre chlapov vracajúcich sa z cudziny mala pec, pri návrate ju bozkávali, bola symbolom domova.

Pri požiariach sa verilo, že oheň môže uhasiť len niekto, kto ho nevidel.

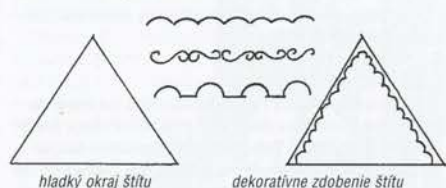
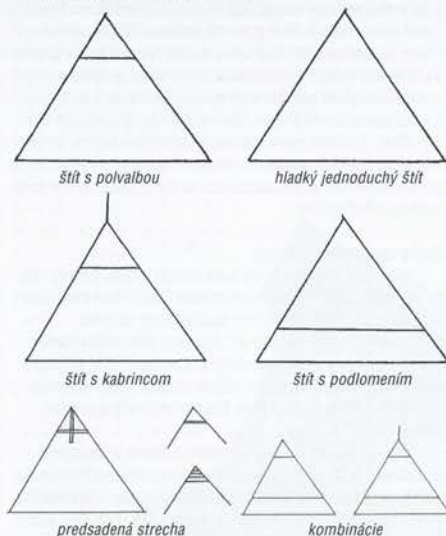
Voda a hygiena

Dedinami pretekala Papradňanka, rieka, na ktorej sa pralo prádlo, kúpali sa deti, vody, dôležitého zdroja pre život tu bolo dostatok. V dedinkách boli spoločné studne pre viac domov, vody v nich bolo dostatok. Čerpala sa rôznymi spôsobmi, háčikom so zavesenou nádobou alebo vedrom pripiepeným na pohyblivej žrdi. Gazdinky si priniesli z chalupy vedrá, do ktorých vodu zo studne prelievali a nosili si ju do chalúp. Ešte dnes sa tu dajú objaviť (hlavne v Brvništi) staré typy studní. Dedina mala v roku 1940 28 studní.

Záchod ešte na začiatku 20. storočia bol umiestnený len pri niektorých chalupách. Pri dome bolo hnojisko, kde

Vlastná skica domu v Papradňanskej doline.

sa bez hanby na dvore nezbytné potreby vykonávali. Deti často potreby vykonávali priamo v izbe.

Dôvodom ťažkého života boli zlé hospodárske podmienky, zaostalosť, negramotnosť, hygienické návyky sa sem dostávali len postupne. Život tu bol ťažký, pôda bola kamenitá a polia vysoko položené, bieda.

ŠTÍTY PAPRADŇANSKEJ DOLINY

Papradno, Horná a Dolná Mariková i Štiavnik sú centrá troch dolín severozápadného Slovenska, severne od okresného mesta Považská Bystrica.

Zaoberala som sa vývojom tunajšej ľudovej architektúry, jej základnými regionálnymi odlišnosťami a skúmala som životný cyklus ľudí, ich vzťah k „architektonickej tvorbe“. Zaujal ma hlavne štít ľudových stavieb, jeho vývoj, základné znaky, jeho regionálny význam.

Chcela som zmapovať súčasný stav štítovej architektúry, urobiť systém kategorizácie a následné výstupy do praxe. Snažila som sa vytvoriť príspevok ku dokumentácii autentickej architektúry, porovnať tento región s inými na základe vlastného skúmania v teréne a pozorovania. Táto téma nebola ešte spracovávaná, rada by som prispieť k uvedomenosti tunajších ľudí, k túžbe udržať si toto dedičstvo, chcela by som následne prispieť i k regulácii, k ochrane autenticity. Skúmam, prečo sa tvár dediny mení, prečo zaniká tento typ architektúry.

Takmer všetky stavby v tejto oblasti, rodinné i hospodárske, boli postavené ako drevený zrub so sedlovou strechou, niekde s typickým podlomením pri bedňených štítoch. Vyrezávané fragmenty na štítoch sa robili z trvácneho dreva (slivkové, dubové, smrekové), samotné štíty ako i celé stavby boli z dreva jedľového alebo smrekového. Vytvárali ich domáci tesári – nástúristi.

Najstaršie stavby, ktoré sa vytvárali v druhej polovici 18. storočia, sú stále dobre zachované vďaka otvoreným ohniskám vo vnútri domov, z ktorých dym konzervoval drevo. Kameň sa používal zriedka (udržiava vlhkosť).

Papradňanská dolina, ako i okolité, je nazvaná podľa najväčšej dediny čo do rozlohy, počtu obyvateľov, ako i počtu stavieb drevenej ľudovej architektúry. Je najzaujímavejšou nie len z hľadiska množstva objektov, ktoré je v regióne jednoznačne najpočetnejšie, ale zaujme i ich jedinečnosť a zachovalosť. Je tu možné pozorovať viaceré druhy štítov a cez ne vidieť záujem ľudí o zdobenie svojich príbytkov.

Fasáda bola väčšinou obrátená štítom k ulici a môžeme tu sledovať prezentáciu vlastného domu. Urbanisticky je zaujímavé, že chalupy sú v málo obvyklých prípadoch umiestnené bočnou stenou pozdĺž komunikácie. Nesporovala som ani jednoznačnú pôdorysnú orientáciu ku svetovým stranám, čo bolo pravdepodobne spôsobené

tým, že život ľudí sa odohrával prevažne vonku. Štíty domov sú orientované rôzne a výrazne sa na nich odráža obdobie, v ktorom vznikali. Je samozrejmé, že svoj podiel nesie i miesto, na ktorom boli vytvorené a i tu sú v regióne niektoré viditeľné odlišnosti, no v podstate architektúra štítu je v celej tejto oblasti typická.

Štít reprezentoval jednotlivé chalupy, bol voľným miestom ľudovej výtvarnej realizácie. Uplatňované dekoratívne motívy čerpali z prírody, náboženstva, vytvárali zaujímavé geometrické kompozície, ktoré môžeme pozorovať v architektúre i ľudovom odevu.

Štíty v regióne môžeme deliť:

rozdelenie podľa urbanistického umiestnenia objektu

- štít na domoch rovnobežných s komunikáciou
- štít na domoch kolmých na komunikáciu
- Napriek tomu, že štít je orientovaný do dvora, je rovnako zaujímavý zdobený a upútava na seba pozornosť. Obvyklejšie je ale urbanistické usporiadanie štítom do ulice, čo je podmienené i skladbou pozemkov v celkovom urbanizme obce.

rozdelenie podľa konštrukcie

- štít s valbou
- hladký jednoduchý
- štít s kabrincom
- štít s podlomením
- predsadené ostrešie (v hornej časti väčšinou rôzne zdobený križ, stuženie strechy i dekoratívna záležitosť)
- kombinácia uvedených

rozdelenie podľa vyzdoby

- štíty s geometrickým motívom (rôzne geometrické kompozície)
- štíty s prírodným, organickým motívom (napr. motív slnka)
- štíty s náboženskou tematikou
- jednoduché štíty bez motívu
- štíty s výzdobou, ktorá závisí od konštrukcie

rozdelenie podľa sklonu strechy

- kompozícia štítu utváraná podľa jeho celkového tvaru (prejavuje sa hlavne pri geometrických kompozíciách na štíte)

rozdelenie podľa ohraničenia štítu

- hladký okraj štítu
- dekoratívne zdobenie okraja

rozdelenie podľa pôvodnosti

- pôvodné neopravené štíty
- opravené príp. svojvoľne dotvárané štíty
- pretvárané štíty s nie pôvodnými dekoratívnymi motívmi (napr. jelene – Dolná Mariková)

rozdelenie podľa účelu stavby

- štíty rodinných domov

Vo vývoji štítu pozorujeme tri základné formy. Prvá predstavuje drevený štít so zložitejšou dekoratívnou výzdobou, prípadne s kabrincom, z 19. st. Druhá forma predstavuje drevený štít budovaný takmer až do konca prvej svetovej vojny, ktorý je prostý, no aspoň pri predných priečeliach ho členia lišty prekrývajúce zvislé špáry medzi doskami a obvod štítu lemuujú profilované esovitité rímly. Na vrcholoch štítov boli kužeľovité kabrince, ktoré sa po ich páde už nenahradzovali, len sa pozostalý priestor vyplnil vodorovne kladenými doskami. Zvislé lišty sa vnárali do vodorovnej, obvykle oblúkovo profilovanej rímly. Celý štít je inak jednoduchý, s malým vetracím otvorom v tvare obdĺžnika, štvorca, kosoštvorca, kruhu, hviezdy, pri novších domoch majú tvar štylizovanej kaplnky s križikom, či iný náboženský motív. Tretiu formu predstavuje jednoduchý štít postavený v posledných štyroch desaťročiach. Je vytvorený z dosiek kladených na doraz bez zvislých prekrývajúcich lišt, len obvykle s obdĺžnikovým výrezom v hornej polovici, bez ďalšieho zdobenia.

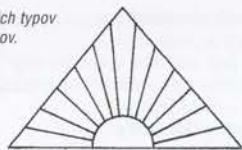
- štíty hospodárskych stavieb

Boli jednoduché, doskové, bez potreby ďalšieho zdobenia. Bačov, sezónne zrubové obydlia mali štíty debnené s charakteristickými prístreškami s 2–5 radmi šindľov. Predný štít máva obvykle vyrezané jednoduché dvere pre podávanie sena, podlomenie na zadnom štíte sa často vnára do zeme, keďže niektoré sú zapustené zadnou stenou do brehu. V štíte sa dosky nekladli na doraz, boli tu vynechávané medzery, ktorými unikal dym v čase otvoreného ohniska. Stodoly mali štíty obdobné, na prednom a zadnom štíte sú zvisle pribité dosky, v ktorých sú vyrezané priechody. Medzery medzi doskami bývajú voľné, aby obilie dobre preschlo. Na obidvoch štítoch je dole obvykle ostrešie na dva alebo tri rady šindľov, ktoré sú už v dnešnej dobe zakryté alebo nahradené plechom či škridlou.

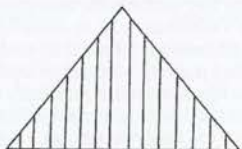
Šopa mala tiež obidva štíty so zvislých pribitých dosiek s jednoduchými priechodmi, dole na štítoch bolo ostrešie. Pri chove holubov sa umiestňovali holubníky v hornej

Nákresy rôznych typov drevených štítov.

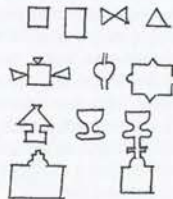
Štít A

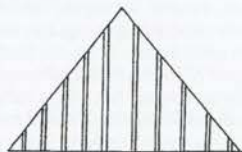
Štít B

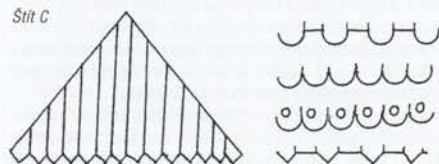
Tvary vyrezávaných otvorov.

Štít D

Štít C

treťine štítu pod kabrinec, v rohu spodnej hranice štítu (existujúci objekt v Dolnej Marikovej), alebo pod presah strechy na bočnej stene.

V štítovej stene zapustenej do zeme sa vytvárali dvere, ako to bolo u pivníc.

Rozdelenie jednotlivých objavených typov štítov v oblasti Štít A:

Motív: prírodný – sniežkový, svetivá a ochranná funkcia.

Konštrukcia: Dosky postupne zbíhajúceho sa tvaru fiktívne do jedného centrálného bodu, kde je umiestnený polkruh rôzneho polomeru – vystupujúci plasticky z plochy doskového štítu, ako i drevené lišty pokrývajúce medzery (šírka lišty 2–3 cm).

Výskyt: Tento typ štítu sa vyskytuje i v iných lokalitách na Slovensku (napr. Orava), v Papradne (čd. 1135), v Brvništi (čd. 215, 369), v Stupnom – teda v Papradňanskej doline, v Marikovskej a Štiavnickej doline som sa s takýmto typom nestretla v žiadnom objekte.

Štít B:

Motív: Vyrezávaný otvor a motív geometrický (kruh, štvorec, kosoštvorec, hviezdica, vertikálne umiestnený obdĺžnik), motív náboženský (rímsky kríž, kalich, srdce, kaplnka s krížikom). Na domoch bývali vyrezávané postavy sakrálného charakteru i obrazy, obvykle farbottlače.

Konštrukcia: Jednoduchý štít z dosiek pravidelne umiestnených vedľa seba vertikálnym smerom, u rodinných domov malé medzery, u hospodárskych stavieb väčšie a už vyššie uvedených praktických dôvodov. Zhora v 1/3 umiestnený väčšinou vyrezaný otvor (hlavne u rodinných domov) rôzneho tvaru – geometrický alebo náboženský motív v pomere 1:1, alebo 1:2. U hospodárskych stavieb väčšinou hladký štít bez otvoru, o niečo menej obvyklý je vyrezávaný geometrický otvor, u bačovov na štíte umiestnené dvierka. V neskoršom období (po r.1945) malé zasklené okienko, ktoré ale nevedlo do obytnej miestnosti.

Výskyt: Najjednoduchší typ štítu vyskytujúci sa po celom Slovensku, tento typ sa nachádza vo všetkých obciach i osadách Papradňanskej, Marikovskej i Štiavnickej doliny, v Brvništi sme objavili atypické umiestnenie vyrezávaného otvoru – srdiečka v 2/3 od vrcholu štítu (veľkosti 20x25).

Štít C:

Motív: Jednoduchá geometrická pravidelná kompozícia.

Konštrukcia: Doskový jednoduchý štít, kde medzery sú prekryté drevenými lištami vo vertikálnom smere.

Výskyt: Obvyklý štít, často sa vyskytujúci, hojne v obciach Papradňanskej, Marikovskej, Štiavnickej doliny. V súčasnosti sa tieto štíty často pri opravách farbja.

Štít D:

Motív: Jednoduchý štít doskový s lištami so spodným dekoratívnym ukončením geometrickými prvkami.

Konštrukcia: Snaha u domov, ktoré nemali ostrešie, akési dekoratívne oddelenie poschodí, funkcií, priestoru vertikálne usporiadaného štítu od horizontálnej konštrukcie spodnej časti stavby. Štíty boli v dolnej časti zdobené, väčšinou trojuholníkové ukončenie, snahu o iné zaujímavejšie stvárnenie je možné vidieť v Štiavniku, polkruhové ukončenie dosiek s vnútornými kruhmi.

Výskyt: Obvyklý, často sa vyskytujúci štít, objavený vo všetkých obciach Papradňanskej, Marikovskej i Štiavnickej doliny.

Štít E:

Motív: Vyrezávaný dekor, organický alebo geometrický motív

Konštrukcia: Doska pokrýva okraj štítu, je vyrezávaná na strane štítu tesármi- náturistami, používali ľudové zažité motívy i videné v cudzine. Môžeme tu pozorovať fantáziu ľudu i ich zmysel pre kompozíciu a skladbu dekorácií.

Výskyt: Táto dekorácia štítu sa uplatňuje vždy s niektorým z uvedených štítov. U jednoduchých štítov bola jediným reprezentantom výzdoby obytných chalúp. Nájdeme ju i pri zložitejších typoch štítov. Nachádza sa po celom regióne v každej dedinke objavíme jeho kombináciu s nejakým iným druhom.

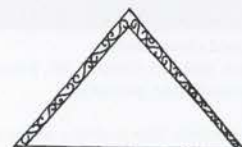
Štít F:

Motív: Rôzna dekorácia, tradične geometrický, organický alebo náboženský motív sústredený do kompozície v určitej časti štítu. Často je tu napísaný rok zhotovenia.

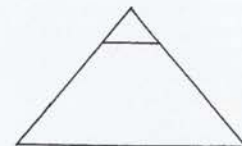
Konštrukcia: Štít je jednoduchý doskový, už vyššie uvedené, s dekoratívnou výzdobou v 1/3 od vrcholu štítu

Výskyt: Nenachádza sa často, objavili sme málo prípadov v Papradne a Brvništi, teda je ho možné nájsť Papradňanskej doline. V Marikovej ani v Štiavniku sme ho nespozorovali.

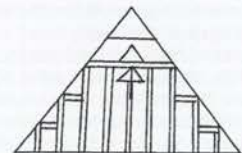
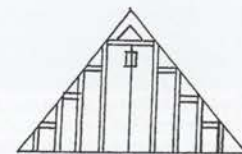
Štít E

Štít F

Štít G

Štít G:

Motív: Zdobenie kabrinca pestrou maľbou alebo bohato vyrezávaný. Obvod obvykle lemuje vlnovka, v strede býva kríž, písmená IHS, prípadne letopočet a okolo rastlinné alebo geometrické motívy.

Konštrukcia: Vo vrchole štítu predného priečelia sa v minulosti niekedy drevenými klincami pripieval ku krokvám polokruževitý útvar nazývaný kabrinec (banka). Pokrývali ho úzke, do špičky zrezané šindle, zospodu bol uzavretý doskami, ktoré sa zdobili. V dnešnej dobe býva kabrinec pokrytý plechom. Vrchol štítu zdobí profilovaný stĺpik z dreva (panák, v Brvništi tiež křistušák), dlhý 30–40 cm, ktorý je vyrezávaný z dubového, alebo slivkového dreva, aby odolával poveternostným vplyvom.

Výskyt: Pravdepodobne sa vyskytoval v celom regióne, aj keď som ho našla len v Papradne a Brvništi, jeden v Dolnej Maríkovci. Objavila som dva zdobené kabrince, no oveľa viac nezdobených, ktoré boli pravdepodobne len pomalované, bez vyrezávania. Na niektorých štítoch sú ešte voľné plochy vo vrchole s viditeľnými znakmi, že tam kedysi kabrinec bol, no odpadol.

Štít H:

Motív: Pravidelná geometrická pravouhlá kompozícia na hladkom doskovom štíte, prispôbená motívom sklonu strechy.

Konštrukcia: Štít z vedľa seba vertikálne poukladaných dosiek je zdobený lištami šírky 3 cm, ktoré sú umiestnené do rôznych geometrických kompozícií, čiastočne využívajú lišty na prekrytie medzier, alebo vytvárajú pravidelné geometrické útvary. Zaujme pravidelnosť s akou je drevo opracované, kompozičné myslenie ľudí a variabilnosť tvorená strieďaním jednoduchého motívu. Lišty boli pribíjané klincami ku doskám, v hornej časti, 1/3 od vrcholu štítu často vyvrcholenie kompozície prípadne vyrezaný otvor.

Výskyt: V Štiavniku najzaujímavejší typ štítu, tam je i najmenej obvyklý a najkomplikovanejší.

V Dolnej a Hornej Maríkovci je tiež jedným s tých najzaujímavejších pre jeho variabilnosť a dobrú skladanosť lištových prvkov. Papradno a ostatné dedinky v tejto doline tiež zdobia takéto štíty, sú tu veľmi rozšírené, keďže tu je najviac zachovanej drevenej tradičnej architektúry, ale je nutné dodať, že tu majú konkurenciu v iných už uvedených štítoch.

Papradno je obec, kde môžeme pozorovať najväčšie množstvo drevenej ľudovej architektúry, i keď Maríkovská dolina je známejšia, rozhodne obsahuje výrazne menej (čo do počtu i do množstva zachovalosti) objektov. Papradno je dedina, kde v súčasnosti ešte natrafíte na zhluky čisto drevených pôvodných domov, ktoré vás pretransformujú do obdobia, kedy vznikli. Nachádzame tu stopy minulosti, stretávame sa tu s ľuďmi, ktorí si ešte pamätajú ako sa žilo kedysi a rozprávajú o čo ľahšie sa im žije dnes.

Štíty Papradňanskej doliny je dôležité zachovať pre ďalšie generácie, dajú sa označiť svojou dekoráciou niekedy i za výnimočné, vyskytujú sa v celom regióne, niektoré motívy presahujú hranice kraja a sú typické pre rôzne oblasti Slovenska. Dekoračné motívy sa vyskytli v 1. pol. 20. storočia i na murovanej architektúre (obec Stupné), ktorá je veľmi farebná a dispozične obdobná. Pretrváva tu snaha zdobiť štít, aj keď v jednoduchšej miere. Socializmus zmenil ráz dediny. Dnes sa chalupy začali opravovať, väčšinou na rekreačné chaty a to často priliš gýčovou formou.

V regióne sa stretneme i s domami, kde zdvihli drevenú konštrukciu strechy, spodok odstránili a nahradili murivom. Na týchto zvláštnych objektoch môžeme badať ešte pôvodné zachované štíty.

Súčasná architektúra čerpá väčšinou z tej historickej, aj keď záleží od autora, v podstate sa snaží zachovať zhodný sklon strechy a používať materiály ovplyvnené prostredím. Štíty súčasných domov sa nezdobia, nečerpajú z pôvodnej architektúry, sú samozrejme dispozične odlišné, ale väčšinou zapadajú do prostredia.

Chcela by som ukázať ľuďom hodnoty ich obce, uviedla som pokus skategorizovať zmapované štíty Papradňanskej doliny, prezentujem porovnanie a význam v regióne. Snažím sa prispieť k zdokumentovaniu autentickú architektúru, ktorá postupne ubúda, zmapovať zachované existujúce štíty, porovnávam tvarovú rozdielnosť, originalitu. Vyvádzam z toho význam zhotovenia práce, ktorý spočíva v hodnote dokumentu a ojedinelosti, vytvoreni systému, kategorizácii, hodnote autenticity – príspevok k dokumentácii tohto prejavu, výstupy do praxe.

Odborná konzultácia: Ing. arch. Beata Polomová
Doc. Ing. arch. Eva Kráľová, CSc.
PhDr. Magdaléna Kvasnicová

NÁLEZOVÉ ZPRÁVY

Usedlost čp. 28 v Hnanicích

Alena Dunajová

Národní památkový ústav, Brno

Z dosavadního badání vyplývá, že existují určité rozdíly mezi jednotlivými stavbami i ve vzhledu celých vesnic s osídlením německého i českého etnika. Přestože toto prostředí zajišťovalo vcelku bezproblémové a vzájemně výhodné soužití příslušníků obou národností, které se navzájem ovlivňovaly, jsou tzv. německé domy včetně hospodářských i vinohradnických staveb považovány za členitější, rozlehlejší. Rozdíly byly zaznamenány rovněž ve škále používaných barev a v některých výzdobných prvcích.

Přirozený rozvoj těchto staveb byl násilně přerušen poválečným odsunem původních obyvatel. Díky politice československého státu zmizelo velké množství mnohdy velmi hodnotných objektů z povrchu země. Na druhé straně ještě dnes nalézáme stavby téměř v nezměněné podobě tak, jak je zanechali němečtí vlastníci na konci čtyřicátých let 20. století. V případě domu čp. 28 v obci Hnanice¹⁾ na Znojemsku můžeme poznat zachovalou zemědělskou „německou“ usedlost dokonce s majitelkou – starousedlicí. Přestože objekt není prohlášenou kulturní památkou a z hlediska uspořádání jednotlivých objektů nejde přímo o názorný příklad tzv. dyjskovsrateckého typu, má výjimečnou vypovídací hodnotu nejen v souvislosti s obcí známou především díky kostelu sv. Wolfganga, ale pro celkové poznání a pochopení vesnického způsobu bydlení, kulturních, hospodářských i sociálních vztahů.²⁾

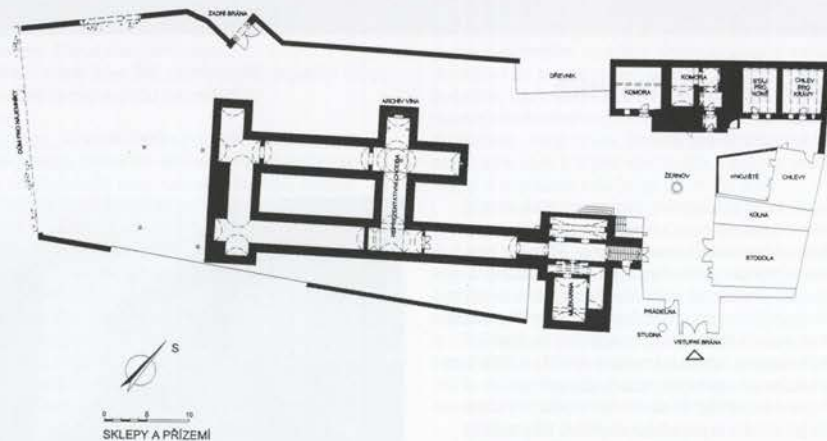
Usedlost je umístěna na dlouhé lichoběžníkové parcele na severozápadní straně návsi. Jednotlivé různé orientované stavby jsou uspořádány okolo celé parcely, vytvářejí tedy zcela netypickou dispozici. Některé objekty byly zaměřeny (jde pouze o zaměření orientační), ostatní nebyly zatím přístupné.

V případě usedlosti nelze použít ani jeden z běžných místních půdorysných typů (půdorys do tvaru L, U, půdorys hákový a uzavřená forma). O neobvyklém rozložení jednotlivých objektů rozhodlo zřejmě umístění parcely

Část obytného domu se vstupy do první komory a do chodby.

v rámci návsi, do níž zasahuje pouze velmi krátkým úsekem, a její výškově nesourodý terén. I přes tento zdánlivý handicap patřila usedlost vždy k největším a nejvýznamnějším a právem ji můžeme označit za jednu z nejstarobylších v obci. Svědčí o tom také údaje v patentu z roku 1775, kde nalezneme zmínky o odvádění naturálních dávek ke sv. Jiří (24. dubna) a sv. Michalu (29. září), přičemž dům společně s ostatním majetkem patřil k nejvíce oceněným. O sto let později (přesně v roce 1870) ohodnotili při koupi dům na 2 750 zlatých, což je v porovnání s ostatními velmi vysoká částka i přes to, že vyčíslená suma zahrnuje také příslušné polnosti a vinice.

Půdorys vymezené parcely statku čp. 28: a) sklepy a příměstí obytných i hospodářských budov

Od počátku vzniku domu měla každá místnost (a postupně i každý další objekt) svoji přesně vymezenou funkci, která většinou sloužila i pro jejich označení a vžila se do používané terminologie obyvatel domu. U obytných místností se funkce celkem neměnilo, maximálně vznikaly nové místnosti pro některé činnosti, spojené dosud v jednom prostoru (kuchyně), nebo se rozšiřoval jejich počet. K proměnám využití jednotlivých prostor i míst docházelo více v hospodářských částech.

Funkci nejdůležitějších místností a staveb můžeme spolu s některými frekventovanými termíny rekonstruovat na základě výpovědi majitelky Jany Schwarzové od konce 19. století do současnosti (jde o amatérský fonetický přepis termínů).

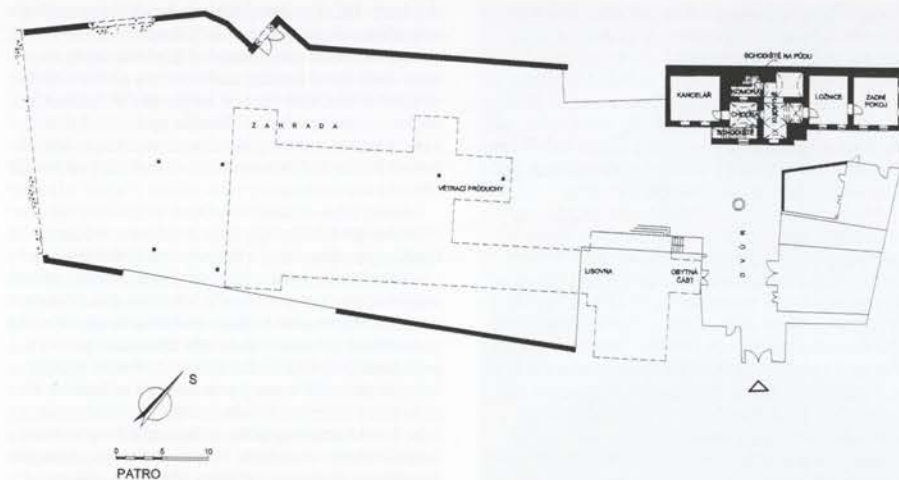
Do usedlosti vstoupíme zděnou omítnutou bránou „toe“ (Tor), která vyplňuje nejzazší roh návsi. Bránu ukončuje charakteristické nadpraží, ve spodní části zjemněle segmentovým záklenkem a na rovné horní straně vytvářející pultovou stříšku (na šířku stavby) se sklonem do dvora, kryté pálenou taškou bobrovkou. Vrata vyrobili z desek na

sraz kladených na výšku. Mezery překrývají úzké hraněné lišty a v dolní části vystupuje zdobný pruh s motivy on-dřejských křížů.

Stavby určené k různým funkcím stavěli, upravovali a bourali majitelé usedlosti postupně okolo vymezené parcely až do dnešní podoby, která pochází z devadesátých let 20. století, kdy byl zbourán obytný dům na konci zahrady. Střední část vyplňuje dvůr a zahrada, vzájemně oddělené pouze výškovým předělem (zahrada je položena výš).

Od vstupní brány se dochovaly tyto stavby (zprava doleva): podélně průjezdná stodola, kůlna, chlévy, patrový obytný dům s dalšími hospodářskými prostorami, dřevěná kůlnička, ohradní zeď, zadní brána, ohradní zeď, rozvaliny obytného domu, boční stěna stodoly sousedního domu uzavírající prostor, ohradní zeď, objekt s obytnou částí, lisovnou a se vstupem do sklepa, dřevěná stavba prádelny.

Obytný dům s nejdůležitějšími hospodářskými prostory stojí přímo proti vstupní bráně, okapově orientovaný směrem do dvora. Skládá se ze tří částí nesoucích sedlové střechy o různém sklonu, z nichž střední (je zde umístěno

b) patro obytné budovy

schodiště a kuchyně) výrazně vystupuje do dvora. Členění se opticky projevuje pouze na vnější straně. Uvnitř dům působí jako jednotný celek.

Vstup do obytných prostor se nachází v boční, štítové ustupující střední části domu. Umístili ho do malého přístavku krytého pultovou střešou. Jednoduché vstupní dveře jsou vyrobené ze širokých desek (až 40 cm) na sraz kladených na výšku, zjemněle uprostřed vsazeným kovovým madlem s motivem květiny.

Odtud se vchází do chodby se schodištěm „kank“ (Gang). Po dřevěných schodových stupních, vlevo ohrančených dřevěným zábradlím (zábradlí v horní části zakončuje umně provedený detail vzniklý kombinací dřeva a kovářsky zhotovené části), lze vystoupit do obytného patra. Místnost – chodbu patřící schodišti – zaklenuli křížovou klenbou. Schodiště osvětluje jedno okno. Dveře proti schodišti vedou k obytné místnosti dnes používané jako ložnice. Ze dvora ji osvětlují dvě okna. V letech 1918–1933 byla upravena jako kancelář kancle starosty. Tuto funkci zastával Franz Berger, otec Jany Schwarzové, který inicio-

val poslední výrazné opravy domu. Reprezentativní charakter místnosti pozvedla i nová kachlová kamna, která nechal postavit (dnes jsou rozebrána na půdě). Název kancelář si tato místnost ponechala až do současnosti. Strop má již zcela rovný, s největší pravděpodobností omítnutý na dřevěný základ podbitý rákosem. Za plnými dřevěnými dveřmi, rámově rozdělenými křížem na čtyři stejné části s prostými hladkými výplněmi a s monogramem FB v horní části kříže, nalezneme kuchyni „kuchl“ (Küche). Její půdorys má nepravidelný tvar (tvar T, k jednomu rameni připojen další čtverec), který umožnil praktické rozdělení kuchyně na část pracovní (vlevo od dveří z chodby), odpočinkovou a komunikační (vpravo od dveří z chodby). Rozměrově různorodá pole stropu klenou křížové hřebínkové a valené klenby (valené klenby se vyskytují nad pracovními prostory). U jednoho okna je zařízen kout s jídelním stolem. Levou stranu s pecí „pokůln“ přesně pro čtyři bochníky chleba a sporákem ořn k přípravě pokrmů rozšiřuje další plocha čtvercového půdorysu. Zde zřídili vstup na půdu – žebříkové schodiště vložili dodatečně do prostoru patrně

komory s valenou klenbou, odkud ústí jeden okenní otvor na chodbu s hlavním schodištěm. Za kuchyní následují další dvě místnosti (Mittelzimmer a Hinterzimmer). Střední pokoj „mitlchim“ neboli „šlőfcim“ s kuchyní i se zadním pokojem „hntalcim“ spojují kazetové dveře z počátku 20. století, v horní části prosklené. Stropy mají rovné zděné, podlahy dřevěné palubové (v první třetině 20. století měl zadní pokoj ještě trámový strop). Vytápění obou místností zajišťovala kamna (zjištěna pouze litinová, kupovaná).

Přizemí domu sloužilo k ustájení koní, dobytka, byly zde umístěny také komory. Každá místnost, s výjimkou druhé komory, má samostatný vstup ze dvora. Prvními dveřmi (desky diagonálně členěné do čtyř polí, uprostřed s kovovým madlem) se dostaneme do komory (Kammer) s omítaným výškově nesourodným stropem (předěl výšek ohraničuje trám) a hliněnou podlahou. Prostor odvětrává a částečně i osvětluje malé obdélníkové, dnes zasklené okno. Tato komora „kauma“ byla využívána jako sklad obilí. Dodnes se uvnitř zachovaly bedněné přepážky a nádoby. Druhá komora spolu s chodbou a kuchyní nad ní patří k nejhodnotnějším prostorům domu. Dveře má jednodušší, ve spodní části s mělkými kazetami, v horní rozděleny křížem na čtyři pravidelné prosklené čtverce, uprostřed se opět objevuje kovové madlo. Úzkou chodbičkou se stropem tvořeným valenou klenbou se dostaneme k dalším plným dveřím (jednoduché rámové rozdělení na spodní kratší a horní delší díl), vsazeným do zdi v základní úrovni domu. Za nimi pokračuje část komory se záklopovým trámovým stropem až po zděný oblouk vymezující třetí prostor, zaklenutý pruskou plackou. Vlevo vytvořili vstup do druhé souběžné místnosti, vystavěné ovšem pouze po úroveň základní linie domu. Stropy má opět kombinované – valená klenba s rovnou plochou. Podlahy jsou cihlové, hliněné, částečně i betonové. Druhá komora nazývaná „inderkauma“ sloužila jako sklad uhlí (místnost vlevo, uhlí je zde skládáno i nyní) a pro přípravu potravy pro dobytek. Byl zde umístěn také kotel na vaření brambor pro prasata. V pravé zadní části místnosti se stropem klenutým pruskou plackou chovali kdysi také prasata. Následuje stáj pro koně „rőštoj“ (Pferdestall), v níž je vstup řešen dveřním otvorem se segmentovým záklenkem. Osvětlené omítnuje jedno malé podélné obdélníkové okénko. Strop tvoří stájovalá klenba (zaklenutí do I profilů). Podobným způsobem představili i poslední prostor, chlív pro krávy „khujštőj“

(Kuhstall). Má však větší plochu a z každé strany obdélného dveřního otvoru je probourán jeden podélný okenní otvor. Dveře obou stájí napodobují (zjednodušenou formou) dveře druhé komory. Z boční strany přizdili ke štítové stěně střední části (vpravo) malou stavbu z pálených cihel a s pultovou střechou. Sloužila jako záchod. Okna v celém domě jsou jednotná kastlová (osazená ve špaletě) dvoukřídlá, členěná do tvaru kříže, v horní části mají zvlášť otevírací okenní tabulky.

Obytný dům – hlavní a současně nejstarší stavba – se vyvinul stejně jako jiné domy na Znojemsku i v oblasti Waldviertel a Weinviertel z tříprostorové formy jizba – síň – komora (Stube – Flur – Kammer).³¹ Součástí síně bývala většinou černá kuchyně (Rauchküche), po stranách komora a jizba. Patrně původní jizba, dnešní kuchyně, měla také část určenou pro vaření, která byla situována v prostoru pod valenou klenbou. Ze stávajících uspořádání vyplývá, že místnost dnešní komory s vestavěným schodištěm na půdu byla postavena buď jako komora umístěná za síň, nebo černá kuchyně (později potom zrušená a přenesená na dnešní místo s topeništěm). Stejně varianty lze předpokládat v části s dnešním topeništěm pod valenou klenbou. Hřebínkovou klenbou pak rozhodně zaklenuli jizbu. Právě proto můžeme tuto část ve středu domu považovat za nejstarší. Se zaklenutím hřebínkovou klenbou se setkáváme až do konce 18. století. V přizemí se objevuje kromě trámového stropu a valené klenby také pruská placka oblíbená v pozdním baroku, ve vesnickém prostředí ovšem používaná hluboko do 19. století. Přestože nelze podléhat zbytečným iluzím o objevu renesančního domu,⁴ můžeme dochované jádro domu považovat za velmi starobylé, pocházející i z konce 17. nebo počátku 18. století.

Vlevo od vstupní brány situovali další výraznou stavbu obdélníkového půdorysu se sedlovou střechou s valbičkami na obou štítech a jedním komínem z pálených cihel. Za života F. Bergera byla nazývána „verkštőd“. Bez věrohodné výpovědi majitelky bychom ji patrně považovali za výměnek. Leží téměř rovnoběžně s obytným domem, částečně zapuštěná do svahu, předním štítem je orientována do dvora, delší strana kopíruje parcelu. Do středu dvorní štítové stěny umístili vstup do sklepa „kelr“. Vlastní štít má dva kulaté větrací okenní otvory. Delší boční stranu ponechali pro dva vstupy – dveře do obytné části a vrata do lisovny (Preshaus), obojí vyrobeny ze svisle kladených de-

sek. V zadní štítové zdi je v dolní části na každé straně probourán jeden okenní otvor a ve štítu otvor s dvířky pro vlez na půdu, jedno obdélníkové a jedno kulaté větrací okénko. Půdní prostor využívali tradičně k uskladnění sena (které zde zůstalo až dodnes a svou váhou neúměrně zatěžuje strop). Vzhledem k tomu, že dům zasahuje do mírného svahu, ke vstupním dveřím bylo přidáno betonové schodiště. V době plného provozu usedlosti nečinilo problém přistavit až k vratům lisovny vůz s hrozny, v současné době by to díky této úpravě problém byl. (Vytlačenou štávu nejdříve přenášeli v dřevěných putnách do sklepa, později ji sváděli přímo otvorem v podlaze lisovny.) Obytná část má malou předsíň, která se rozšiřuje ve větší spíž. Z předsíně se po několika schodech na levé straně dostaneme do obytné kuchyně propojené dveřmi s úzkým pokojem, z něhož se vchází do ložnice. Ke každé místnosti patří jedno dvoudílné okno ve štítu. Největší kuchyně má ještě jedno okno na boční straně domu. Tuto část obývali kdysi nájemníci (ne vždy to byli však lidé sloužící přímo v domě) a později posloužila zručenému starostovi Bergerovi pro zařízení dílny. V místě dnešní malé ložnice stával rezervoár na vodu nutný k provozu sběrný mléka zajišťované opět manželi Bergerovými. Od doby, kdy začal v levé části domu bydlet nevlastní bratr Jany Schwarzové, nefekne tomuto objektu nikdo jinak (včetně paní Schwarzové a rodin jejich dětí) než u „střečka“.

Jednoduchými vraty (desky kladené na výšku s úzkými hranými lištami přes spáry) vsazenými do otvoru se segmentovým záklenkem se vstupuje do rozsáhlého sklepa (Keller), do něhož vede šijí kamenné schodiště. Sklep, konkrétně jeho soustava chodeb, sloužil výhradně pro ukládání vína. Od schodiště vpravo i vlevo najdeme místnosti s valenými klenbami, využívané při plném provozu a funkčnosti sklepa. Na vyzdění použili většinou kámen, někdy také cihlu. Nejvyšší místnost na levé straně byla uzpůsobena jako chladírna při uskladnění mléka v době, kdy zde fungovala sběrna mléka. V místnostech vpravo od schodiště přechovávali řepu, brambory a zeleninu. Na stejné straně najdeme při zemi za schodištěm zazděný otvor. Podlahy tvoří dusaná hlína. Valené klenby přecházejí ve styku chodeb v českou placku. Všechny klenby jsou zděny pálenou cihlou na hlínu i maltu, po patu pak kamenem někdy též cihlou. Jako reprezentativní prostor a místo určené k posezení byla zvolena první příčná chodba, do jejíhož č-

Hřebínková klenba kuchyně.

la umístili trezor pro archivní vína. Trezor měl uzamykatelné kovové oválné dveře. Na horní stranu nechal majitel napsat písmena FMB – Franz Maria Berger (písmeno B rozměrově převyšovalo ostatní dvě) a rok 1935. Plochu druhých dveří člení příhrádky pro postavení různých typů lahvi. Některé z cihel, jimiž vyzdili schránku, nesou dataci 1716 a signaturu MGS. Nad schránkou zůstali pod klenbou znatelné fragmenty nápisu, dnes zcela nečitelného. Zdivo po stranách po patu klenby omítlí a bíle nalíčili vápennou líčkou. Majitel Berger nechal v omítce zhotovit na každé straně řadu erbovních polí, ta však nebyla nikdy dokončena.

Kamenný komínek s letopočtem 1824 v zahradě nad větracím průduchem ze sklepa.

Protilehlou stranu chodby zdobí erb s monogramem FMB (Franz Maria Berger) a rokem 1922. Atmosféru chodby dokreslovalo osvětlení s barevnými skly a typové betonové, bíle nalíčené kantýře s nápisem F. M. Berger. Ze sklepa vedou větrací průduchy zakončené nad zemí kamennými komínky (jeden blok datovaný rokem 1824. Na zahradě jich můžeme najít celkem šest. Čtyři z nich patří k chodbám sklepů zasahujících sem ze sklepů ulice.

Kolmo ke dvorní štitové stěně objektu (zadní delší strana přímky k zídce směřující do ulice) přistavěli stavbu

obdélníkového půdorysu, připomínající verandy přistavované na počátku 20. století. Pokrývá ji pultová střecha se sklonem do dvora a vlastním komínem vyzděným z pálených cihel. Delší dvorní strana má omítanou podezdívku z pálených cihel, další část utváří skleněné tabule, vkládané do pravoúhlých dřevěných rámu. Dveře vsazené vedle prosklené plochy jsou vyrobeny z desek kladených na výšku, těsně narážejících vedle sebe, mezery překrývají dřevěné hraněné lišty. Objekt se skládá ze dvou místností.

V první z nich nalezneme studnu s pumpou. Zde zařídili prádelnu „voškuchl“ a sběrnou mléka „múlikamr“.⁸⁾ Pampa se stala postrachem pro místní školáky, kteří po příchodu ze školy museli pumpovat vodu do zásobárny.

K usedlosti neodmyslitelně patří vpravo od vstupní brány umístěná kamenná,⁹⁾ podélně průjezdná stodola „štódi“ (Stadel) se sedlovou, mírně prohnutou střechou. Štítem směřuje do dvora. Ve štítové stěně má dva oválné větrací průduchy, vedle vrat na levé straně ještě jeden malý obdélníkový otvor. Stodola je omítnutá a nalíčená bílou vápennou líčkou. Na levé straně byla přistavěna ke stodole jednoduchá dřevěná stavba kůlny (Schuppen) s pultovou střechou, která vznikla prodloužením střechy stodoly. Do stodoly se sváželo obilí a také se v ní původně určité mlátilo. Na počátku 20. století zde obilí pouze skladovali a mlácení (mlátičkou) probíhalo v přistavěné kůlně. Pod střechou kůlny stávaly i další hospodářské stroje. Na kamenném mlýně – žernovu „kepl“ pohaněném koňmi obilí mleli (v místě dodnes čitelného kruhu ohraničeného kamennými uprostřed dvora). Slámu skladovali v pravé části půdy hlavního obytného domu, kam ji vytažovali pomocí klady otvorem ve střeše opatřeným kovovými dveřmi.

Poslední zděnou stavbou na parcele je chlév pro prasata „sauštoj“ (Schweinestall). Jde o malou stavbu z pálených cihel s pultovou střechou. Na čelní stěně najdeme tři obdélníková okénka. Malá dřevěná vrátka umístěná pod okny vedou na hnojiště „hishthól“, které obezdíli cihlami přímo před chlévy. Vstup je řešen na boční straně, kde současně nalezneme ještě jedna menší vrátka pro zvířata. Část vnitřní podlahy zpevňuje pálená cihla kladená na plocho. Úsek určený pro prasata oddělený dřevěným bedněním dále člení zděné omítané přepážky.

Dřevník (Holzschuppen), přímknutý zleva k domu, stojí na místě dřívějšího hnojiště a chlévů pro prasata. Nazývali jej „hojčšupf“. Lze ho charakterizovat jako lehkou vzduš-

nou dřevěnou stavbu se sedlovou střechou. Také z těchto důvodů již není v příliš dobrém stavu. Na štítu domu rozeznáme dosud patrný otisk strmého štítu menší zděné stavby se sedlovou střechou. Není známo, kdy objekt zbořili, ani k jakému účelu sloužil, zda šlo například o chlévy ze vzpomínek Jany Schwarzové.

Zadní stranu zahrady „gartn“ (Garten) uzavírá rozbořený zdvo z nepálených cihel. Jde o zbytky objektu obdélníkového půdorysu, původně se sedlovou střechou, orientovaného okapovou částí do zahrady. V rozbořeném domě, z jehož pozůstatků by bylo možné určit vnitřní dispozici, bydleli nájemníci, kteří většinou pomáhali na této nebo jiných usedlostech v okolí. Za posledních nájemníků budově říkali „fréberghaus“. Je také možné, že zde bydleli všichni podruzi s početnými rodinami, jejichž jména známe od počátku 19. století. Nemuseli ovšem sloužit pouze v jedné usedlosti.

Zbytek zahrady (s výjimkou levé strany lemované zdí stodoly sousedního domu) obíhá kamenná ohradní zeď vystavěná převážně z lomového kamene na hlínu. V současné době je již bez pevné koruny. Do zahrady lze také vjet ze záhumenní cesty zadní zděnou bránou „hintaltoe“ se segmentovým záklenkem a nadpražím krytým pálenou taškou se sklonem do zahrady. Vrata vyrobili z poměrně širokých svisle kladených desek.

Střechy všech staveb usedlosti kryje pálená taška bobrovka. Komíny na střeších hlavního obytného domu, domu nad sklepem i objektem se studnou jsou vyzděny z pálených cihel nahore vytvářejících malou stříšku. Všechny čtyři komíny se vzhledově velmi podobají. Zděné objekty chrání hladká omítka na vápenné bázi a bílá líčka. Barva podrovnávky se mění. Vstupní brána, dveře i okna hlavní budovy a také vrátka chlévů nyní sladili do červené barvy, dveře, vrata i vrátka ostatních objektů natřeli hněd.

Chodník před hlavním domem je složen z šatovské dlažby,⁷⁾ pálených cihel a kamene. Nejfrekventovanější místem před objekty v rámci dvora a také některé části dvora zpevnil kamennými deskami. Na zbylých plochách roste tráva.

Hlavní dům ve své stávající hmotě existoval jistě již v polovině 18. století. Na konci 18. století stála zřejmě také stodola a dům nad sklepem. Indikační skica z roku 1824 zachycuje čtyři zděné stavby: hlavní obytný dům, stodolu, dům nad sklepem a dům pro nájemníky na konci

zahrady. Dle zprávy ze dne 22. dubna 1833 měla polovina staveb usedlosti k tomuto datu pálenou krytinu (Ziegeldach). Je pravděpodobné, že zámožní majitelé nechali položit pálenou krytinu někdy na počátku století. Z čtyřiaosmdesáti domů evidovaných v Hnanicích přitom mělo na střeše pálenou krytinu pouze čtrnáct. Požární pojištění usedlosti činilo tehdy 200 zlatých, což byla jedna z nejvyšších tax v obci. Ze zprávy není ovšem jasné (přestože zmiňuje stodolu), které objekty již pálená taška kryla a jaká byla původní krytina. Upozorňuje pouze, že na zbylé polovině zůstaly střechy doškové.¹⁰⁾ Podle důležitosti staveb by se dalo odhadnout, že pálenou taškou pokryli hlavní obytný dům a stodolu, došek pak zůstal na domě nad sklepem a na domě pro nájemníky na konci zahrady.

Stodola by se dala na první pohled označit za pozdně barokní stavbu, v případě vesnického prostředí by se dalo uvažovat i o novostavbě z 19. století. Vzhledem k tomu, že nelze prokázat šindel (v blízkém Znojmě hojně používaný), počítáme prozatím s doškem jako původní krytinou. Dá se předpokládat, že slámená střecha nebyla položena na krov se stávajícím štítem, ten musel vzniknout až s položením pálené krytiny. Štít vedlejšího domu (nad sklepem) je rozhodně mladšího data než štít stodoly. Možná k jeho úpravě došlo po požáru v roce 1852, nebo ještě o něco později.

Požár se v Hnanicích rozšířil dne 17. května 1852 ve 12 hodin. Poškodil též dům čp. 22. Celková škoda v obci byla vyčíslena na 23 754 zlatých konvenční měny. Při požáru nezemřeli lidé, ani dobytek.¹¹⁾ Škody na usedlosti čp. 22 (vlastník Ferdinand Eder) činily na 530 zlatých konvenční měny, což byla suma devatenáctá nejnižší z 39 poškozených.¹⁰⁾

Pokud jde o dům s lisovnou, stavby podobného vnitřního uspořádání se vyskytují obvykle v oblasti Waldviertel i v okolí Znojma. Objevují se pouze u některých usedlostí buď jako samostatné stojící objekty, nebo těsně začleněné do uzavřených půdorysů dvorů.

Do poloviny 19. století můžeme zařadit také obě brány. Jejich nejstarším prvkem je kastlový zámek zadní brány.

V první polovině 20. století tehdejší čp. 22 sestávalo z hlavní budovy (číslo katastrální 90), vedlejší budovy (číslo katastrální 91(1), zahrady (č. katastrální 5), polnosti (č. katastrální 2 542, 2 543, 2 683, 2 685(1), 2 685(3), lesů (č. katastrální 2 685(2), 2 847 a 2 848) a pastviny (č. katastrální 2 684).¹¹⁾

Stejně rozložení a shodný počet zděných objektů jako v indikační skice z roku 1824 zakreslili do indikační skici v roce 1876 (rovněž jako na pozdější katastrální mapě bez datace)¹²⁾, pouze prostor dvora není vybarven zeleně.

3. května 1908 se konalo komisionální jednání ve věci stavby kanálu přivádějícího vodu z místního potoka Daníž (Dainisch Bach). Na pozemku náležejícím k čp. 22 měl kanál mít délku 54,90 m.¹³⁾ Do potoka je dnes kanály sváděna voda z celého pozemku.

V souvislosti s některými pozdějšími opravami a přístavbami v usedlosti (vztahujícími se k 19. a 20. století) jsou užitečné dochované letopečty přímo v některých částech objektů. Řadu dat nacházíme ve sklepech, jehož stávající podoba s výjimkou elektrifikace je dílem Franze Bergera. Nejstarší nalezneme na některých cihlách, z nichž je vyžděna schránka pro archivní vína. Cihly datované rokem 1716 a označené signaturou MGS nejsou pro chronologický vývoj usedlosti rozhodující vzhledem k jejich zřejmému druhotnému použití. Letopočet 1824 vytesali do kamenných komínků, které zakrývají větrací průduchy vycházející nejen z vlastního sklepa, ale také ze sklepa, či sklepečů zasahujících pod zahradu do sklepní ulice. Další letopečty nalezneme na erbu a kovových dveřích trezoru na víno v chodbě sklepa určené k reprezentaci a posezení.

V roce 1935 byl zvýšen strop původního sklepa a vyžděny nové klenby a cihlové podezdívky. Ve třicátých letech nechal F. Berger také zvětšit všechny okenní otvory v obytné části domu a osadit je novými okny (současná), vybourat trámový strop v zadním pokoji a přestavět stropy ve stájích na stájovou klenbu. V té době byly vsazeny zřejmě i všechny interiérové dveře. O něco dříve (asi ve dvacátých letech) nechal postavit nové chlévy pro prasata, dřevník a přemístit hnojiště. Začátek 20. století je jistě také dobou vzniku prádelny, která dodnes chrání studnu.

V roce 1948 si upravil nevlastní bratr Jany Schwarzové levou část domu nad sklepem k bydlení (se svou rodinou zde bydlel až do osmdesátých let), současně zvětšil také okenní otvory a osadil novodobá dvoudílná okna. V devadesátých letech byl zbourán dům na konci zahrady.

Poznatky o některých dostavbách a opravách usedlosti by mohl lépe osvětlit nalezený signovaný stavební materiál, přesněji pálené cihly. Dosud se však nepodařilo zjistit jejich výrobce, ani přibližnou dobu vzniku. Víme, že v Hnanicích pracovala v 19. století cihelna Lauer. Kromě

cihel s rokem 1716 byly při stavbě použity pálené cihly označené MGS, IS, TG (nejstarší z nich MGS).

V průběhu tří čtvrtin století (doba kam sahají vzpomínky a vlastní zážitky Jany Schwarzové) nenastaly zásadní změny ve využití střežných objektů a prostor usedlosti. Neovlivnila je ani dobová modernizace (odrazila se pouze ve zvětšování okenních otvorů, rozšiřování sklepa, elektrifikaci atd.), která se projevovala na jednotlivých stavbách velmi citlivým a nenásilným způsobem (přestože stavební zásahy neusměrňoval odbornou radou žádný školený památkář) a byla prováděna pouze do míry, kterou vyžadovaly ryze praktické potřeby vlastníka v návaznosti na momentální finanční prostředky a pracovní síly, které byly k dispozici. I když se vlastník domu stal starostou, našla se dostatečně velká místnost pro vykonávání úřadu, aniž by ovšem zásadně utrpěly základní požadavky na životní prostor ostatních příslušníků rodiny. Pokud jde o hospodářské zázemí, základní stavbou byla stodola a v místě s vinařskou tradicí také sklep a lisovna. Své stabilní místo měla určitě stáj pro koně a krávy; umístění prasečích chlévů, králíkárny, hnojiště atd. se měnilo podle potřeby.

Malebnost základních staveb podtrhuje nezbytné detaily, zhotovované ve většině případů v první řadě z praktických důvodů. Dnes je ovšem vnímáme hlavně z jejich estetické stránky jako dokonalé zdobné doplňky. Vědomá či nevědomá práce s detailem je patrná na všech stavbách usedlosti, od hlavního obytného domu až po pitoreskní stavbičku prasečích chlévů.

Nejvíce zkrášlujících prvků nalezneme logicky v obytných místnostech a potom také v části sklepa. K nim rozhodně patří zakončení zábradlí u vstupního schodiště, dříve do kuchyně s monogramem FB (Franz Berger), výplně ostatních dveří v interiéru, ve sklepech potom erb s monogramem, připravená erbovní pole u archivu vln navozující iluzi malého rytířského sálu ad. Jedním z nejdůležitějších prvků obytné části jsou rozhodně hřebínkové klenby v kuchyni. Velmi jednoduchým a elegantním dojmem působí celé vstupní dřevěné schodiště. Všechny venkovní dveře na hlavním objektu opatřili kovovými madly po vzoru dvou nejstarších a současně nejdůležitějších dveří od první komory a vstupní chodby. Na venkovní fasádě se setkáme také s dvířky na dřevěný kolík. Na stodole zůstala ponechána jednoduchá střeška bez jakéhokoli plechu s mírným přesahem krytiny přes štít. Vrata do stodoly, ale také

vstupní i zadní brána mají dosud kastlové zámky a původní klíče. Velmi praktické byly také dnes archaicky vyhlížející prosté kamenné komínky nad větracími průduchy. Kamenná lavička před domem má po stranách postavené barokní vázy neznámého provenience.

V celé usedlosti bychom našli ještě řadu nejrůznějších historických i novodobých detailů, které nenásilným způsobem doplňují základní stavby. Majitelé si uměli poradit také s umístěním elektroskříní a elektrický rozvod ve sklepech využili nejen k prostému osvětlení, ale pomocí světla žárovky a barevných skel zpestřili prostředí v jeho nejdůležitější části. Drobnosti spojené s moderní dobou byly provedeny natolik citlivě a s notnou dávkou vkusu, že by to lépe nevymyslel žádný památkář, který dnes musí přistoupit na řadu kompromisů spojených s elektrifikací a plynotříděním, zasahujících mnohdy velmi necitlivým způsobem do historicky hodnotných staveb.

Usedlost čp. 28 a památková péče.

Vzhledem k tomu, že usedlost není prohlášena za kulturní památku a neleží ani na území, které by zajišťovalo jakýkoliv stupeň památkové ochrany, nabízí se otázka, co s ní, tedy přesněji zda je vhodné uvažovat o jejím prohlášení za kulturní památku.

Při otevření vstupní brány je i laikovi jasné, že aktivní život spojený s využíváním jednotlivých přesně specifikovaných staveb a prostor se zde zastavil někdy v době, kdy začaly slabnout fyzické síly jejich majitelky. I přesto působí na příchodícího specifická pozitivní atmosféra tohoto historicky cenného lidového¹⁴⁾ sídla.

V metodickém pokynu Ministerstva kultury ČR ze dne 17. května 2000 určeném organizacím státní památkové péče můžeme číst, že „základním cílem všech kulturních státních je ochrana, uchování a prezentace významných kulturních hodnot vytvořených v minulosti v jejich autentickém stavu, na původním místě a v dochovaném prostředí pro další generace“. Výše zmíněná usedlost v Hnanicích u Znojma byla podle řady znaků rozhodně vytvořena v minulosti. Jak moc je tato minulost vzdálena, není v našem případě až tak moc podstatné. Právě způsob, jakým zde žije minulost sklobená s nejmmodernější současností, z ní vytváří významnou kulturní hodnotu. Prostorů navší s gotickým kostelem sv. Wolfganga je více než vhodné.

Stodola v zahradě.

Problematická je v tomto případě otázka autenticity. Nelze si vypomoci tím, že stanovíme styl, případně styl, v nichž objekty vystavili. U tohoto typu staveb se můžeme spokojit s nalezením slohových ohlasů, které mají při řešení otázky autenticity ovšem pouze dílčí význam. Jak lze v případě vesnické stavby charakterizovat autentický stav? Snad českým ekvivalentem „původní“? Potom by šlo o nejstarší dochovaný stav, tedy část usedlosti s hřebínkovými klenbami, nebo by to byla podoba usedlosti z poloviny 19. století, kdy měly stavby doškové či šindelové střechy? Co by se však potom stalo s roztomilou stavbičkou chlévů pro prasata postavenou až ve 20. století? Zbourat? V případě, že odstraníme chlévy, ztratí usedlost svou kulturní hodnotu umocňovanou jejím postupným vývojem. A co potom budeme chránit a zachovávat pro příští generace?

Kdyby v době působení starosty Bergera usedlost prohlásili za kulturní památku, jistě by se nám dodnes dochoval historický sklep na víno nebo starší, a tedy v jistém smyslu původnější okenní otvory. Přišli bychom zase možná o dokonalý trezor na archivní vína a již výše zmíněný objekt s prasečími chlévy, které jako správná „lidůvka“ k vesnické stavbě rozhodně patří. Je tedy zřejmé, že právě na autenticitě – původnosti musí ztroskotat zodpovědné prohlášení objektů usedlosti za kulturní památku. Soustředíme se raději na další a možná i přesnější české

významy zkoumaného termínu – věrohodnost a pravost, které umožňují snadněji vynést soud o autenticitě staveb a takto je označit.

Usedlost se přirozeným vývojem dostala do takového stavu, jak byl popsán výše, a my stojíme před rozhodnutím, zda je žádoucí zasahovat do jejich dalších osudů, nebo přestože většinu staveb chybí v současné době plnohodnotné využití a vyžadují i některé opravy, není jejich fyzická životnost u konce. Když se budeme zabývat všemi aspekty, jež jsou nezbytné k posouzení pro navržení objektu za kulturní památku podle předepsané metodiky a zodpovědně je vyhodnotíme, dojdeme s největší pravděpodobností k závěru, že objekt vyhovuje pro navržení za kulturní památku. V případě, že se odpovědný pracovník rozhodne zpracovat návrh na prohlášení, je přesvědčen, že možné prohlášení za nemovitou památku je vůbec to nejlepší, co mohlo daný objekt za dobu jeho existence potkat.

Objekt, v našem případě zemědělská usedlost, by tu měl zůstat zachován co nejdéle a nejlépe na věky. Ale v jaké podobě? Nemůže se pak stát, že dobře miněným činem docílíme toho, že sice zachováme příštím generacím hodnotný obraz dovednosti předků, ale z vlastní stavby, která díky tvořivému přístupu svých vlastníků žila v průběhu času a aktivně ovlivňovala své okolí, vytvoříme z dobré vůle něco jako mrtvou, zakonzervovanou schránku, vycpané zvíře? K tomu, jak má památkář postupovat, aby k něčemu takovému u vesnických staveb – památek lidové architektury (lépe lidového stavitelství) nedošlo, bohužel žádnou metodiku jako v případě vyhotovení návrhu na prohlášení nenajde.

Pomíne-li hodnotu historickou a hodnotu individuální jedinečnosti, existuje v praxi nepsané pravidlo, že dle použitého materiálu a přímo úměrně s velikostí usedlosti se zvětšuje šance vlastníka na uplatnění soukromých požadavků při stavebních úpravách. U malých, zejména roubených staveb se v případě nároků na opravy trvá na zachování statu quo. Je jasné, že takové stavby nemohou splňovat požadavky a potřeby většiny dnešní populace na bydlení, a proto jsou také v této podobě jako prostor pro trvalé přebývání striktně odmítány. V takovýchto objektech dožívají staří lidé, slouží jako muzea, atd. Schránku těchto staveb ožívají novým specifickým způsobem chalupářů, jejichž romantické představy, odrážející se ve vnitřním i vnějším pojetí, je bezpečně identifikují a odlišují od běžné využíva-

ných objektů uvnitř vesnické zástavby. Jen někdy se v nich usadí mladí lidé znechucení přetechizovanou společností, toužící po návratu k tradičním formám života. V souladu s obecným trendem odcházejí mladí lidé z vesnic do měst za práci a zdánlivým komfortem, a naopak obyvatelé měst hledají únik před hektickým způsobem života v poklidných vesnicích uprostřed přírody, ať již právě formou chalupářství nebo trvalého bydlení. Všechny tyto změny mají za následek pochopitelně také proměnu tradičního vesnického společenství.

Mnohdy se hovoří o tom, že ten či jiný objekt nemohl být zachráněn, protože nebyl včas prohlášen za kulturní památku. Můžeme se tedy domnívat, že prohlášení objektu za kulturní památku přinese spásu pro naše lidové stavby. Co však myslíme tím, že objekt zachraňujeme? Většinou nám jde hlavně o konkrétní hmotu stavby, kterou můžeme přesně definovat jako usedlost, statek, mlýn, pazderna atd., vystavenou určitým způsobem a z jasně nebo analogicky předpokládaného materiálu podle více či méně známého tradičního modelu vyplývajícího z místního prostředí, na které vyzvedáváme dokonalé řemeslné provedení a harmonickou souhru s okolním prostředím a krajinou. Paradoxně máme na mysli většinou onu půvabnou, historicky cennou, nicméně prázdnou schránku, která mohla vzniknout díky aktivnímu životu odvíjejícímu se tradičním způsobem v průběhu let uvnitř i vně těchto staveb v rámci stejné živoucího vesnického společenství. Dnes máme často před sebou stavby sice na původním místě, ale v prostředí, které prošlo řadou změn, a daný objekt se mu z nějakých důvodů nestačil přizpůsobit. Běžně se v řadě patrových domů může objevit utopený klasický přízemní domeček obývaný stařenkou, na jehož zachování z více či méně pragmatických důvodů tvrději trváme.

Domy vždy utvářeli jejich majitelé s vlastním názorem a představami zformovanými pod vlivem místní tradice, přírodních a sociálních podmínek, všeobecného dobového vkusu přetaveného individuálním pojetím každého školeného či neškoleného tvůrce. Na osobnosti, postavení a přístupu konkrétního vlastníka závisel vzhled i kvalita dnes zkoumaných prvků. Osvědčené elementární metody a materiály prověřené generacemi předků se staly základem. Podle potřeb se domy renovovaly, rozšiřovaly, vše staré a nevyhovující se nahrazovalo novým. Každý vlastník měl právo vtisknout domu stopu svého bytí. Výsledek působení

ní těchto lidí hodnotíme s odstupem času kladně, působí na nás harmonicky a pozitivně. V době vzniku je jejich současníci považovali mnohdy za pokleslé a nevkusné. Používané tradiční stavební postupy na jedné straně v minulosti usnadňovaly stavitelům řadu rozhodnutí, ale nedovolily svobodně prosazení vlastní individuality. Jak by to vypadalo, kdyby třeba mezi bíle nalíčenými domy zářil jeden modrý či zelený. Na druhé straně např. právě fasády lidových domů, ať již jednoduché nebo s plastickými štukovými prvky, sgrafity, později s nejrůznějšími obklady či barevnými břizolitovými omítkami hovoří nejen o době svého vzniku, ale rovněž o vkusu a životní filosofii svých tvůrců. V případě výzdoby i některých stavebních prvků je zřejmá touha alespoň po napodobení bohatších, dokonalejších slohových staveb. Přesto však subjektivní přístup majitele při každé nové stavbě i sebemenší opravě zajistil stavbám přirozenost a věrohodnost. Nás tím přiměl zachovat je jako doklad tzv. lidového stavitelství. Patrně po každé dokončené opravě byl majitel – tvůrce se vlastním dílem spokojen a rozhodně se mu alespoň líbilo. O čem však vypovídají opravené fasády domů prohlášených za kulturní památky? Ztotožňují se s nimi jejich obyvatelé? V dnešní době se aktivní uživatel domu nezmění v pasivního v případě, že se jeho názory na stavební úpravy vlastního domu ztotožní s požadavky pověřeného pracovníka památkové péče.

Do vzhledu domů a kvality materiálů se promítala i řada vrchnostenských rozhodnutí. Principiálním zásahem do podstaty domů se stala změna krovu pro nové moderní, nehořlavé krytiny, na nichž participovala vrchnost v souvislosti s vydáním protipožárních nařízení. (Již královský patent z roku 1755 a požární řád Josefa II. zakazují například dřevěné komíny, paviče, půdní obytné místnosti.) Ve jménu logické ochrany majetku, životů i obohacení určité skupiny lidí se měnila postupně tvář usedlostí i celých vesnic. Soudobé regulační nařízení pracovníků památkové péče se snaží pochopitelně najít kompromisní řešení mezi zachováním estetických hodnot a bezpečnostními nařízeními pro umístění plynoskříní i elektroskříní (a dalších tzv. rušivých vymožeností moderní doby) na fasádách tradičních domů. Hlavní smysl nařízení „památkářské vrchnosti“ by se měl soustředit především na zachování a ochranu tradiční vesnice proti kulturní, ekonomické a architektonické uniformitě.

U velkého množství objektů došlo ke změně původní funkce, ať již celého objektu, nebo alespoň jednotlivých částí spojenými s tradičním hospodařením. Svou dřívější náplň pozbyly budovy mlýnů, lisoven, ale také malé většinou roubené stavby, jejichž využití k trvalému bydlení je v dnešní době nemyslitelné. Nejčastěji nastane jev, kdy si soubor staveb označovaných jako rolnická usedlost ponechá svůj půdorys, hmotové i prostorové uspořádání a rovněž vnitřní dispozici, ve skutečnosti však tento význam již dávno nenaplňuje, protože slouží pouze jako obytná jednotka. Hospodářské stavby se nově využívají jako prostory pro uskládování nevhodících se věcí, nebo se mění na garáže, koupelny, sauny, prostory hnojišť na baženy a ozdobná jezírka, vše spojené se současnými potřebami a představami o modernu a krásnu. Památkáři se individuálně s větším či menším úspěchem (často se tato činnost stává hlavní náplní jejich práce) dobrovolně podílejí na vytváření architektonických návrhů, v nichž se snaží aplikovat pokud možno místní tradiční prvky. Ty však byly praktikovány „kdysi“ a většinou jiným způsobem. Měla by tato nesporně záslužná činnost zabírat vůbec čas odborných pracovníků? Není snad důležitější důkladné studium tradičních staveb před často špatnými, byť tvůrčími počiny pracovníků památkové péče, vznikajícími díky mizerné znalosti sídla způsobené časovou tísní a hlavní preferencí dokonalého účel-níka před dobrým odborníkem?

Současně praktikované památkářské strategie, hra na tradiční usedlost, nedovolí však rozšiřovat a pro všechny zprůhladnit kdysi jasně definovaný předmět památkové ochrany. Přirozenost vývoje v čase tak z bezpečnostních důvodů (obav z necitlivých zásahů) prohrává nad konkrétními dochovanými stavebně historickými, kulturními a estetickými hodnotami.

V obcích, v nichž byly dochovány celé soubory lidových staveb, působí tradiční objekty nesporně na své okolí, ať již po stránce estetické, pramenné, nebo posilují regionální povědomí, identitu atd. Díky faktu, že se staly kulturními památkami, samy o sobě ztratily funkci přirozeně se rozvíjejícího sociálního subjektu. Tohoto zřejmého jevu si v první řadě všimají jejich uživatelé. Pro obecnou neznalost či špatnou informovanost, k nimž můžeme v mnoha případech přičíst totální absenci regionální či lokální identity, vztahu k tradici a ke kořenům, působí negativním způsobem i na ostatní příslušníky tradičního vesnického

společnosti. Nedostatek informací vytváří nejen prostor pro svobodnou fantazii (u schopnějších), ale také hromadné přijímání mediálně nabízených podnětů nemajících s tradičním stavitelstvím nic společného.

Při posuzování památek lidového stavitelství vítězí u profesionálních pracovníků památkové péče mnohdy estetické hledisko, ale hlavně úporná snaha po zachování „autenticity“. Samotnou autenticitu lze chápat jako pojem zahrnující v sobě řadu konkrétních dílčích autenticit.¹⁵ Při studiu namátkově vybraného spisu – odborného vyjádření – můžeme číst pokyny k opravám vesnického domu „...zůstanou zachována původní okna, původní dveře, původní dispozice, původní půdorys“. Skoro by se dalo uvažovat, že zůstane-li zachována například nadpoloviční většina původních stavebních prvků a forem, výsledek rekonstrukce nemůže být jiný, než původní, tedy autentický. Opak je však pravdou. Završení této odborně řízené činnosti rozhodně nemůže být původní, ani pravé. Asi se dá přiblížit k tvaru věrohodnému, absolutní věrohodnosti při cílené odborné regulaci dosáhnout nelze.

Vlastním odborným posouzením pak ztrácíme autenticitu pro autenticitu (autenticitu památkářskou pro autenticitu skutečnou).

Když procházíme kdekoliv na světě vesnicemi, obdivujeme nejvíce prosté domy, pokud možno vyhlížející co nejvíce archaicky. Uchvacuje nás téměř bezchybná harmonie, s jakou byly vsazeny do okolní přírody. Vyhovují našemu estetickému citění a zcela splňují naše představy o pravém vesnickém sídle, v němž bychom tak rádi přebývali, ale bohužel (nebo snad lépe naštěstí) v nich působíme jen jako návštěvníci. Míra vnějších, odborných zásahů do jejich existence se však diametrálně liší. Například v českých obcích rumunského Banátu se, kromě prostých, námi preferovaných staveb setkáváme běžně s objekty, u kterých motilejší majitelé okrášlili hladkou, pro ně obyčejnou fasádu, něčím zajímavým, jako jsou barevná zrcátka nebo pestré keramické obklady. Naše estetické citění velí rozhodně tyto fantastické ozdoby odstranit. Není však tento projev zcela přirozený u stavby, kterou my sami označujeme za lidovou? Škodí něčemu kromě našeho vkusu?

Jak by mělo však vypadat ideální „soužití“ vlastníka s kulturní památkou? U široké veřejnosti panuje názor, že vlastníků kulturních památek nejsou povolány žádné stavební úpravy. A pokud ano, tak s velkými potížemi, za

všech okolností musí rozhodně vše vypadat jako staré. Za ideální stav lze považovat usedlost, jejíž dochované historické, kulturní a estetické znaky jsou nesporné a v níž probíhá kontinuálně aktivní život vycházející z tradičních životních forem. V praxi se s tímto případem lze setkat v zanedbatelném procentu. Bylo by proto vhodnější počítat s reálnými případy, kdy dožívají stavební materiály i celé objekty, domy jsou modernizovány podle narůstajících nároků na životní prostor apod. V případě objektů, které prodělaly výrazné stavební zásahy do své podstaty, popř. výměna dožilych stavebních materiálů zapříčinila, že jde prakticky o novostavby, bychom se měli zbavit strachu před soudobým přirozeným nevкусem, který nám káže setrvat na pozicích neustupných obhájců jednou vyslovené mnohvrstevnaté památkové hodnoty a přistoupit k výrazné selekci objektů prohlášených za kulturní památky lidového stavitelství. Ideálního, tedy památkářského vztahu majitele k vlastnímu domu asi nedocílíme, ale hodně bychom se k němu mohli přiblížit důslednou výchovou a osvětou vycházející z mnohaleté moudrosti lidstva – navracet se ke svým kořenům a neodmítat staletími prověřené zkušenosti předků. Můžeme si nastolit rovněž otázku adaptace – kdo se vlastně musí přizpůsobit a komu, dům, památkář nebo vlastník?

Mělo by být zřejmé, zda chceme zachovat stavbu či komplex staveb jako přesný příklad tradičního stavitelství na daném území (z čehož logicky vyplývá, že prohlášením za kulturní památku končí její přirozený vývoj a nastává jeho – pokud možno – co nejdokonalejší konzervace), nebo kontinuálně působící a trávící živý tvar. V druhém případě by pak neměl být problém s přiměřenou přestavbou funkčně nevyhovujících prostor spojenou s architektonickým tvořením v podobě variací na klasický model a neměli bychom se pohoršovat ani nad vlastními, i když z estetického hlediska nám příliš nevyhovujícím projevem (tvůrčí invencí majitelů) třeba právě na fasádách. Samozřejmě za předpokladu, že nebudou zničeny dosud zachovalé historické stavební prvky a materiály a stavby si ponechají svou historickou hodnotovost a nezmizí reprezentativní zástupci jednotlivých stavebních typů. V tomto případě by snad postačila některá z forem plošné památkové ochrany. Stejně jako fyzickou devastaci či úplné zničení kulturní památky lze považovat za prohru památkové péče moment, kdy vlastník domu prohlásí, že fasádu udelá tak, jak si myslí,

že se bude líbit konkrétnímu památkáři. Ten by měl působit jako skutečný odborník a znalec ducha doby prosazující nadčasový cíl vycházející z tradičního modelu, jenž zajistí stávám přirozenou věrohodnost nikoliv, aby „vypadali jako.“

V praxi se však setkáváme také s tím, že nesmrtelnost nezisková památka lidového stavitelství tím, jaká je, jak ovlivňuje své okolí, popř. nejširší veřejnost, nýbrž zapsáním do seznamu (v tomto případě seznamu nemovitých a kulturních památek). Mnohdy se stává, že usedlost či dům byly zcela přestavěny, nebo dokonce zbourány, fakticky zmizely, nicméně papírově neustále existuje kulturní památka, na kterou se směle v místě dotazuje nový památkový pracovník. Pokud se nikdo těmito extrémními případy nezabývá, pak se nelze divit, že už vůbec není vedena diskuse nad památkovými objekty, u kterých majitel např. vyměnil všechny tradiční materiály (byť konzervační metodou materiál za materiál), které ovšem nejsou zpracovány tradičním způsobem a zůstane pouze nově postavený objekt, kopie napodobující historickou stavbu. Ve všech podobných situacích samozřejmě nejde o stavby svázané s nějakou významnou osobností, historickou událostí, či jinak významně spojené s daným místem či historií národa. Nedotknutelná konstantní kategorie památky podporuje společensky uznávanou hru na tradiční zemědělskou usedlost. Komplex staveb nazývaných rolnickou usedlostí i přes zachování řady dílčích autenticit kompletně přestavěný a proměněný (a navíc doplněný třeba novým bazénem na zahrádě) ztrácí věrohodnost, pravost i původnost.

Jak zodpovědět původní otázku, co s usedlostí čp. 28 v Hnanicích z hlediska památkové péče? Rozhodně by bylo žádoucí doplnit zaměření všech objektů a fotodokumentaci. Podrobnější studium archivních pramenů by přispělo k upřesnění stavebního vývoje i jejího společenského postavení v rámci tradičního vesnického společenství. O potřebě jejího zachování pro příští generace jako dokladu výjimečně věrohodné stavební formy v klasickém vesnickém prostředí není třeba pochybovat. Snad by současná doba – usedlost ukončila jednu životní epochu a dosud čeká na další – byla vhodná pro klidné zpracování návrhu a vyčkávání na možné prohlášení za kulturní památku. Nebo raději můžeme setrvat na pozicích pozorovatelů a doufat, že i v roli stálých obdivovatelů...

Poznámky:

¹¹ Hnanice (Gnadlerdorf) jsou malá obec ležící jižně od Znojma při hranici s Rakouskem. Obcí protéká potok Daně a do jejího katastru zasahuje také část řeky Dyje. Archeologické nálezy dokládají již paleolitické osídlení. První písemné zmínky o obci najdeme v listině z roku 1200, kterou Rudgerus, miles de Gnanlitz daroval klášteru v Louce u Znojma desítky všech svých vinic v Hnanicích právem německým. Již v roce 1284 patřila obec pod faru v Satově (spravovanou louckými premonstráty). Z dubna roku 1393 můžeme číst jméno Mikuláše, sedláka z Hnanic (*Nicolaus, rusticus de Gnanic*). Rokem 1480 lze doložit přímášení darů a peněžních příspěvků k záračné studánce sv. Wolfganga, aby z nich mohl být založen kostel. Stavbu kostela zahájeno v 1487 zdárně dokončili a r. 1510 zasvětili sv. Wolfgangovi. Od středověku do josefinských reforem ovlivňovaly významným způsobem život místních obyvatel pouť ke studánce v kapli místního kostela s vodou působící zárraky. Velkopolepě pouť a proslavené trhy (G. Wolny ve své topografii z roku 1846 uvádí, že „každou sobotu se zde od nepaměti pořádá týdenní trh, ale o jeho osudu se neví nic“), na nichž se setkávali obchodníci z celé jižní Moravy a severní části Dolního Rakouska, přispívaly k bohatnutí (určitou dobu vedle vinařství sloužily jako hlavní zdroj obživy) a zvyšování sebevědomí místních. Hrdě se, stejně jako v sousedním Satově, tehdy nazývali Bürger. Později toto označení přešlo do hanlivé podoby. Gruntovní kniha z roku 1794 vypovídá, že obec tvořili pouze čtvrtláníci (zaznamenáno 64 čtvrtláníků), z nichž každý vlastnil tak kus lesa. V obci však žili i domkaři (neměli les, všichni však vysazovali vinohrady), bezzemci a pomocní dělníci, kteří se nechávali najímat na různé práce. V 19. století hnanicé zemědělci založili svoji existenci na vinařství a pěstování ovoce. (Po katastrofě, která postihla vinice ve druhé polovině 19. století, nastal velký rozmach pěstování okurek). Jde o německou obec, patrně již od doby německé kolonizace ve 13. století, kdy byla mohutně podporována premonstrátským klášterem v Louce. V obecní kronice je však vyjmenováno několik českých majitelů usedlosti ještě po roce 1700. Na počátku 20. století žilo v obci 615 obyvatel německé národnosti (dochované vesnické usedlosti můžeme považovat tedy za německé). Čechů zde bydlelo pouze pět. Ti, kteří zde působili, pracovali pouze jako dělníci nebo příslušníci finanční pomocné stráže. (Na počátku třicátých let byla přesto postavena budova české školy – vcelku zajímavá budova, v jejímž průčelí jsou osazeny litinové sloupky). V roce 1919 byl vznesen požadavek Rakouska na odstoupení Satova a Hnanic. Ten byl však posléze českou stranou zamítnut a hranice zůstala shodná s bývalou administrativní hranicí mezi Moravou a Dolními Rakousy. Téměř veškeré obyvatelstvo s výjimkou čtyř lidí (z nich dnes žije pouze Jara Schwarzová) bylo po válce odsunuto. Odsun

německých starousedlíků se uskutečnil nečekaně v únoru 1946. Do té doby bydleli němečtí obyvatelé ve svých domech společně s nově příchozími osidlení, kteří se přistěhovali hlavně ze Slovácka a z Vysočiny. Společně pracovali na hospodářství, pomáhali při sklizení a mláčením obilí. V roce 1956 se v obci usadili také slovenští reemigranti. Hnanice můžeme označit za návesní obec. Okolo návsi, uprostřed s mohutným kostelem sv. Wolfganga, najdeme tradičně nejstarší a největší usedlosti, stála tady rovněž fara (18. století), škola i hospody. V současné době mají domy na návsi výhradně okapovou orientaci (náves je nyní jakoby zkrácena silnicí vedoucí ze Znojma k hranicím, která ji přetíná na jižní straně). Dle Frolcovy typologie odpovídají dyksovrateckému domu, stejně jako usedlosti na území ostatního Znojemska i Dolního Rakouska, Mikulovska, Moravskobudějovicka a Moravskokrumlovska. Domy otočené delší stranou do ulice (většina) jsou zaznamenané již v indikační skice z roku 1824. Na rozdíl např. od sousedních Havraníků, kde je patrná změna orientace ze štítové na okapovou ještě v průběhu 19. století, nenastaly v Hnanicích v orientaci domů mezi léty 1824 a 1876 prakticky žádné změny. Půdorysy usedlostí jsou sestaveny do písmene L, U, vyskytují se také půdorysy hákové v ojedinělých případech i uzavřené formy zástavby dvora. Domy mají sedlové a valbové střechy, ve 20. století kryté nejvíce pálenou taškou bobrovkou. V minulosti střechy pokrýval nejvíce došek, eventuálně také šindel (analogie s ostatním Znojemskem). Na stavbu usedlostí používali nejčastěji kámen, nepálenou a pálenou cihlu. Součástí obce, v níž je doloženo pěstování vinné révy již na samém počátku 13. století, tvoří rovněž sklepní ulice se samostatnými sklepy i sklepy s lisovnicí táhnoucí se nezvykle po úpatí kopce. Vinné sklepy i stavby lisoven nalezneme také uvnitř usedlostí. Díky vinařství se vytvořila v obci zvláštní privilegovaná skupina majitelů vinic, pevně spojená společnými potřebami i rozličnými ustanoveními horenských práv. K Hnanicím patří také část lokality při řece Dyji zvaná dodnes Devět mlynů (dříve Neunmühlen). Původně zde mělo stát skutečně devět mlynů. Do počátku 20. století se jich dochovalo ještě šest (včetně jednoho přestavěného na papírnu). V současnosti najdeme v této oblasti pouze mlynské náhony, rozvaliny jednoho mlýna (se zachovanou černou kuchyní i dalšími stavbami) a budovu bývalé papírny. Dle údajů v obecní kronice v obci fungoval také kamenolom (kdy byl zasypan, není známo). Rodina Lauerova vlastnila v Hnanicích cihelnu.

- ²¹ Text týkající se konkrétně usedlosti čp. 28 v Hnanicích byl sestaven na základě institucionálního výzkumu SPÚ v Brně z roku 2001, Usedlosti německého etnika na jižní Moravě, II. etapa, autor Alena Dunajová, spolupracovníci Dalibor Hodeček, Katalin Szabo.
- ²² Srov. DEHIO Handbuch: Niederösterreich Nördlich der Donau. Wien 1990, s. 27–38, dále Navrátilová, A.: Příspěvek k poznání lidového domu na Znojemsku. Český lid 58, 1971, s. 26–35.
- ²³ Na druhé straně není vyloučeno hypotéza o vlastníkovi okouzleném historií, který se snažil ukázat sousedům, co si může dovolit, a o šikovném zedníkovi, který úspěšně provozoval svou živnost v 19. století.
- ²⁴ V letech 1910–1935 v Hnanicích velmi dobře prosperovalo Mlékařské družstvo, které svázelo mléko zdalekého okolí.
- ²⁵ Lomový kámen zděný na hlinitovápennou maltu.
- ²⁶ Dlažba pocházející z cihelny v sousedním Šatově z období třicátých let 20. století.
- ²⁷ MZAB, fond F 53 Velkostatek Jaroslavice, inv. č. 76, sign. II 13/20 Verzeichniss über die der Wiener und Brünner k.k. Brandschaden Versicherungs Anstalt beigetretenen Gebäude Besitzer wieder Gemeinde Gnadlersdorf, Gnadlersdorf den 22. April 1833. Mathaus Fuchs, Marktrichter.
- ²⁸ StOA ve Znojmě, fond Archiv městačka Hnanice, inv. č. 22, kniha č. 19, kniha kupních smluv a dražebních protokolů.
- ²⁹ Tamtéž, do knihy volně vložený Ausweis über den Schaden den durch den am 17. Mai 1852 statt gehaltenen Brand nachstehenden Partheyen verursacht wurde. Gnadlersdorf den 13. September 1852.
- ³⁰ Katastrální úřad ve Znojmě, Pozemková kniha Hnanic.
- ³¹ Kopie mapy je součástí přílohy Diplomové práce Dalibora Zachovala, Hnanice, FF MU, 1996.
- ³² StOA ve Znojmě, Archiv městačka Hnanice, HN(1, karton 7, Protokoll aufgenommen beim Gemeinde vorstand Gnadlersdorf am 3. Mai 1908 als Baubehörde, über mündliches Ansuchen des Franz Berger No. 22, Benedikt Bürgermeister No. 21 und Karl Zehetner No. 20 sämtliche in Gnadlersdorf.
- ³³ Přestože mnoho diskutovaný a nepřesný termín lidový fakticky přesně nedefinuje charakteristiku předmětných staveb, bude v tomto příspěvku používán z důvodů, že je i přes svou nelogičnost všeobecně používán a zažitý.
- ³⁴ Srov. Libal, D.: Autenticita památek a historických sídel. Zprávy památkové péče 6, 1995, s. 185–188. Dále Kroupa, P.: Čas a autenticita památky, institucionální výzkum SPÚ v Brně.

Nálezová zpráva k roubenému obytnému domu čp. 69, zvanému „Ondrášův úkryt“

Jiřina Veselská

Valašské muzeum v přírodě, Rožnov pod Radhoštěm

Úvodem

V roce 2002 nabídla Valašskému muzeu v přírodě paní Anna Krupová k dokumentaci a případnému transferu roubený obytný dům čp. 69 v Raškovicích, který je jejím majetkem. Zaměření objektu provedli pracovníci oddělení stavebně technické dokumentace VMR (viz příloha) na podzim roku 2002.

Při zpracování etnografické dokumentace byly zjištěny některé zajímavé skutečnosti vztahující se nejen k dispozičnímu řešení domu a funkci jednotlivých prostor, ale také k významu, jaký je mu v povědomí obyvatel obce přisuzován.

Situace

Roubený obytný dům s přistavěnou kůlnou na okapové straně se nachází na katastru a v obci Raškovice (okres Frýdek-Místek), parc. č. 125, při silnici III/4773 Skalice – Raškovice.

Je orientován okapovou stranou k silnici, výškový rozdíl mezi terénem a prahem vstupních dveří je vyrovnán dvěma stupni, i když starší vyobrazení a také popis dr. Vařeky z roku 1953 se zmiňuje o několika schodech (Vařeka, 1953). Změna výškových poměrů nastala díky několika úpravám silnice a také sedáním objektu.

Dům je krytý sedlovou střechou s valbičkou a podlomením, krytina lepenková, opravovaná.

Na protilehlé okapové straně bezprostředně na dům navazuje dřevník – lehká konstrukce jednostranně obíjená deskami s pultovou střechou. Je přístupný přímo ze síně domu.

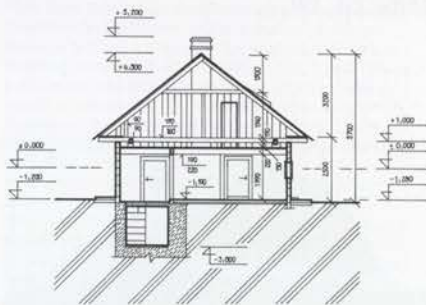
Předzahrádka na štítové straně domu, před oknem do jizby. Na opačné štítové straně je k okrají parcely průchod v šíři cca 5 m.

Vlastnické poměry a záznamy o nich

Je možné doložit, že se domek dědil v posledních třech generacích v ženské linii rodiny.

Objekt čp. 69 v polovině šedesátých let 20. století (archív paní Anny Krupové).

Rez A-A objektu čp. 69 z Archivu VMP v Rožnově p. R.

Současnou majitelkou objektu je paní Anna Krupová z Frýdku-Místku, která ho zdědila po své matce Lucii Březinové, rozené Uherkové, narozené 28. 9. 1920.

Ta ho zdědila po své matce Barboře Uherkové, rozené Mikolášové, narozené 20. 11. 1885. Domek byl jejím rodovým místem. Provdána byla za Antonína Uherka, narozeného 6. 2. 1888, který zde v letech 1913–1951 provozoval obuvnickou živnost (viz záznam v SOA Frýdek-Místek list. 17488/1902).

Vlastnictví domu v ženské linii bylo dle rodinné tradice důvodem, proč nebyly prováděny rozsáhlejší modernizace.

Současná majitelka vzpomíná, že „babička nedovolila žádné modernizace, i když se nám tady žilo velmi stísněně a nepohodlně. V roce 1949 ale musela přistoupit na změnu, když povodeň dům zaplavila a rozmočila hlíněnou pec v jizbě. Babička dovolila postavit na její místo sporák, vyměnit prkennou podlahu a zděný komín využít jako spíž přístupnou ze síně. Další a poslední změnou bylo v roce 1966 přenesení schodů na půdu ze síně do chléva, aby se mohl na jejich místo (za vchodové dveře) uložit dětský kočárek, když se mi narodilo první dítě. Po kontrole sociální pracovnice jsme také proto dostali nový byt.“ (Informace paní Anny Krupové ze srpna 2002).

O J. Mikolášovi jako majiteli domku se zmiňuje také J. L. Mikoláš (1912) v souvislosti s vyjmenováním skryší zbojníka Ondráše.

Další vlastnické poměry nejsou dosud doloženy a jsou předmětem archivního výzkumu.

Popis objektu

Jedná se o přízemní roubený dům se sedlovou střechou s valbičkou a podlomením, orientovaný okapovou stranou ke komunikaci.

Půdorys objektu je rozdělen střední průchozí síní na dvě části s rozdílnou zastavěnou plochou.

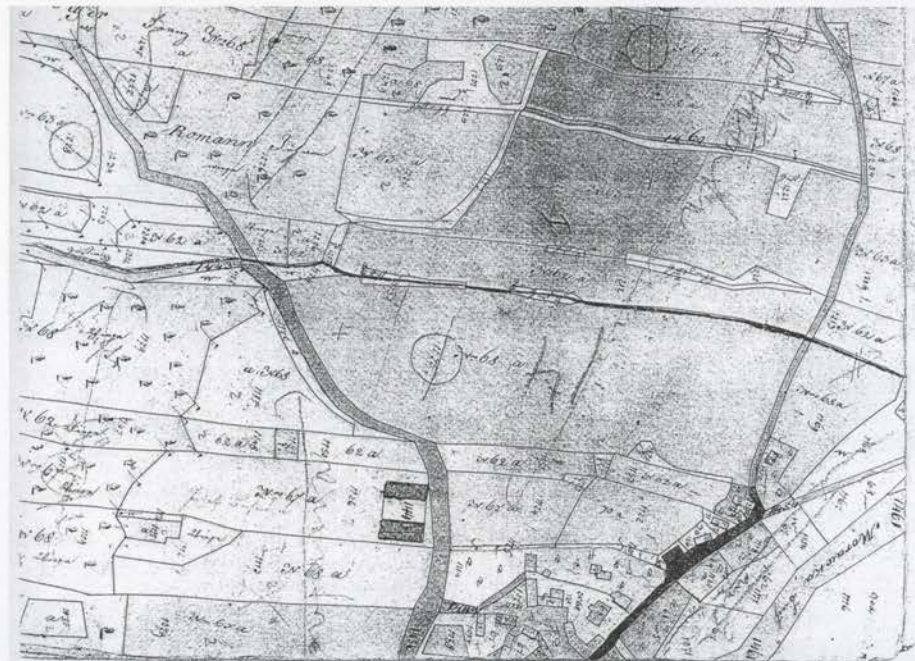
Vlevo od vstupu do síně vstup do prostorné jizby o podlahové ploše cca 25 m². V levé boční stěně jsou prolomena dvě dvoukřídlová okna s výhledem na cestu, ve štítové stěně okno jedno.

Místo vedle dveří, kde v pravém rohu stávala pec na pečení chleba se sporákem, je volné. Stěny místnosti jsou omazané a nalíčené vápennou líčkou světle modré barvy. Stropní trámy dodatečně obloženy deskami a natřeny stejně jako stropní desky. Podlaha desková, dodatečně natřená.

V pravé stěně jizby dodatečně prolomen vstup do komory, která byla původně přístupná pouze ze síně. U původního vstupu do komory prkenný poklop kryjící vstup do sklepa pod podlahou. Přístup je po 5 stupních. Hloubka sklepa je 3 m pod úroveň podlahy. Stěny komory jsou bez omazání, trámy zčásti nehraněné, zčásti se sejmutými hranami, průměru od 28 do 33 cm. V kratší štítové stěně komory je prolomeno jedno okno. Část vnější stěny komory je zakryta dodatečně lepenkou, nese stopy mnoha oprav a je značně poškozena. Podlaha betonová. Stropní trámy jsou zakryty vlnitou lepenkou a nabíleny.

Průchozí síň o podlahové ploše 15,3 m² odděluje část pro majitele domu od druhé poloviny domu, která byla určena jednak k bydlení nájemníka – „kumorníka“, jednak k chovu hospodářských zvířat.

Na levé stěně síně z neomítaných trámů je viditelný zděný komín o půdorysu 72x194 cm, procházející až nad hřeben střechy. Po odstranění pece byla ve zdivu komína ohrazena a dvoukřídlými dveřmi opatřena spíž, přístupná ze síně. Podlaha síně dodatečně pokryta betonovou mazinou. Strop je deskový, zakrytý lepenkou. Až do poloviny šedesátých let 20. století se za vstupními dveřmi s vysokým prahem nacházely schody na půdu, které byly v té

Kopie listu ze stabilního katastru – indikační skica Raškovice 1836.

době přeneseny do chléva a opěny k otvoru sloužícímu původně pro shoz sena (vzpomínky paní Krupové, 2002). Celkem je v síni 6 vstupů.

Chlív má stěny z tesaných trámů, má dva vchody – jeden ze síně, druhý z venkovní násyp. Vlevo od vstupních dveří ze síně je část stěny, navazující na místnost pro nájemníka, vyzděná z cihel. Podlaha chléva je z dřevěných dýl, strop z fošen. Ve stěně je prolomen malý otvor na vyhazování hnoje. Podle sdělení paní Krupové zde chovala babička jednu krávu s teletem nebo dvě krávy, místo zde našla také koza. Od padesátých let 20. století se chlív nepoužívá.

Vedle chléva se nachází ze síně přístupná místnost pro nájemníka – „kumorníka“. Její podlahová plocha činí 15,5 m². Má dvě okna, jedno ve štítové, druhé v okapové stěně. V pravém rohu místnosti, z pohledu od vstupu je vyhloubena v podlaze jáma na uskladnění brambor, o půdorysu 210x220 cm, hluboká 80 cm, se stěnami obloženými kamenem, schůdky jsou zrušeny, otvor krytý deskami. Desková je také zbývající plocha podlahy. Stěny jsou omazané s malbou, stropní trámy obloženy deskami a natřeny, deskový strop má spoje kryty lištami.

105

zaměření objektu a fotografickou dokumentaci pro archiv muzea.

Radu velmi zajímavých informací podala současná majitelka objektu paní Anna Krupová, která také iniciovala dokumentaci objektu a pokusila se získat všechny dostupné dokumenty ke zjištění stáří objektu.

Archiv Stavebního úřadu v obci nemá k dispozici žádné doklady o stáří domu.

Vyhodnocení

Objekt má značnou dokumentační hodnotu z několika pohledů:

Je poměrně dobře zachovaným dokladem dispozičního řešení obytného domu roubeného, který byl od počátku budován jako dům s možností pronajímat jeden obytný prostor nájemci – v místě zvaném „kumorník“. O tomto způsobu soužití často příbuzensky nepropojených rodin se zmiňuje J. Langer ve své práci „Co mohou prozradit lidové stavby?“, i když přímo shodné dispoziční řešení objektu v jiné lokalitě nezaznamenal.

Skutečnost, že místnost byla v rodině vlastníka vždy vnímána jako prostor k pronajmutí, dokládá mj. i to, že pan Antonín Uherek, který zde provozoval od roku 1913 do 1951 obuvnickou živnost, pracoval a zakázky přijímal pouze v jizbě, ačkoliv by bylo jisté snadné, osamostatnit dílnu do komory a uvolnit jizbu pro tradiční funkci.

Vybavení obou obytných částí podzemním prostorem pro uložení zásob je v terénu zachováno pouze výjimečně. Zvláštní pozornosti si zaslouží také rozdílnost velikosti a vybavení – v komoře schody, hloubka 300 cm, podlaha kamenná, zakryto poklopem, v nájemní komoře hloubka 80 cm, zakrytí volnými deskami. Uchování tohoto archaického způsobu péče o zásoby bylo možné pouze proto, že majitelka domu nesvolila k zásadním úpravám a po její smrti bylo trvalé obývání zrušeno.

Zvláštní pozornosti si zaslouží skutečnost, že právě hluboký, zřejmě atypicky umístěný sklep, dal vzniknout pověstem o tom, že se zde ukrýval zbrojník Ondráš – hrdinská postava mnoha krajových pověstí. V samotné rodině se tato informace předávala z generace na generaci a současná majitelka ji od svého dědečka slyšela mnohokrát. Také mezi současnými staršími obyvateli obce se tato sku-

tečnost vzpomíná. Že to nebyla zcela běžná záležitost dokládá i snaha místního vlastivědného pracovníka Jaroslava Ludvíka Mikoláše uveřejnit nejen zprávu, ale také vyobrazení domu, o němž se v pověstech vypráví.

Pověsti o skrytí nás vedou k závěru, že ani na počátku 20. století již nebyl způsob ukládání zásob do sklepů vykonaných pod úrovní obytných místností s přímým vstupem v obci a jejím okolí zcela běžný a neobvyklostí byla zřejmě i pro tehdejší obyvatele důkazem významu pro osobní bezpečnost známého zbrojníka.

Při prohlídce objektu nás na první pohled zaujme samotná konstrukce srubu a také použité trámy. Podle dochovaných obnažených roubených stěn v síni a v komoře bylo použito poměrně rovných jehličnatých stromů o značném průměru (30–36 cm), část hospodářská s komorou pro nájemníka, budovaná také s použitím dřeva listnatých stromů, vykazuje naopak snahu vyrovnat nepravidelnosti v profilu trámů temováním slámost, mechem i lištami. Celá konstrukce obvodových stěn ukázkou vynikající práce tehdejších tesařů, s jakou si poradili s nerovností průběžného trámu o délce 12 metrů. Prohnutí trámu nad vstupem je oproti přímce až 20 cm.

Pozornosti nemohou uniknout ani změny ve stavbě, jejichž příčinou byla povodeň na několik metrů vzdálené řece Morávce v roce 1949. Voda tehdy zatopila strom, který byl pro obyvatele domu měřítkem nebezpečnosti stoupající vodní hladiny.

Jakmile voda dostoupila k jeho koruně, rodina se evakuovala. Po návratu do zaplaveného domu museli zbourat chlebovou pec, změnit způsob vytápění, vyměnit podlahu.

Zaznamenání zaslouží také vztah, který k domu má poslední majitelka, usilovně pátrající po všech dokumentech vztahujících se k historii domu.

Literatura a prameny:

Vařeka, J.: Terénní výzkum na Morávce a okolí s Alenou Plessingerovou v roce 1953.

Archiv EÚ AV ČR Praha, inv. č. 0472NSC, popis k fotografii objektu čp. 69 Raškovice, publ. *Lidová architektura v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, (kritická edice CD ROM. Etnologický ústav AV ČR, Praha 2001.

Mikoláš, J. L.: *Památník Raškovic a okolí. Příbor 1912.*

O vztahu památkových objektů a jejich majitelů z pohledu projektanta

Přemysl Mazal
AAA studio, s.r.o. Brno

Stavebníci, chtějící se pustit do obnovy svého státem chráněného majetku, se dělí do těchto skupin:

- romantici, kterým nevadí vlhké zdi s plísníovými mapami všech známých i dosud neobjevených kontinentů, společnost červotočů a tesaříků, mají omezené prostředky a jejich cílem je, aby dům přečkal zimu; skupina těchto lidí má ke svému domu silný vztah, je to jako návrat (z města) domů, ke kořenům,

- pragmatci, tedy stavebníci, kteří získali dům na „výhodné parcele“, přistupují k památce z pozice neomezeného majitele bez vědomí hodnot a kvality objektu, zásahy pracovníků památkové péče chápe jako omezování základních lidských práv,

- mecenáši, což je téměř neexistující skupina, teprve na základě stavebně historických průzkumů formují rozsah využití objektu, jeho podobu a charakter.

V roce 2000 jsem byl osloven klientem, abych se ujal obnovy lidového stavení v rezervaci lidových památek v Pavlově u Dolních Věstonic. Není příliš obvyklé, aby si stavebník ve vesnické lokalitě přizval ke spolupráci architekta. Když se tak stane, jde v převážné míře o skupinu stavebníků – pragmatiků, kteří usilují o funkční přeměnu objektu a hledají u projektanta „odborné“ argumenty, aby rekonstrukce mohla být všemi dotčenými orgány schválena. V případě Pavlova však šlo o stavebníka – mecenáše. Cíl rekonstrukce byl od začátku jasný: víkendové chalupě v havarijním stavu navrátit trvalou obytnou funkci, při zachování dispozice a maximálního počtu prvků, které tvoří jeho památkovou hodnotu. Vzhledem k malým stavebním zásahům do vlastní podstaty domu a shody ve využití a charakteru objektu, byl stavebně historický průzkum prováděn postupně, při odhalování jednotlivých konstrukcí. Výsledky nedestruktivního a archivního průzkumu tak mohly být přímo na místě ověřovány (např. dendrochronologií povalového stropu, charakterem zdva a omítek, atd.). Tímto byl vytvořen „příběh“ domu, který, jak věřím, pomohl dále kultivovat majitele objektu.

Rekonstrukce domu trvala dva roky. Kromě projektové přípravy jsem prováděl i autorský dozor a spolupracoval

Pavlov, dům čp. 49 – pohled do dvora, stav před rekonstrukcí.

Pavlov, dům čp. 49 – pohled ze dvora, stav po rekonstrukci.

Pavlov, dům čp. 49, 60. léta 20. století.

Pavlov, dům čp. 49, 80. léta 20. století.

Pavlov, dům čp. 49, stav po rekonstrukci v roce 2002..

při výběrech dodavatelů. Vesnické domy stavěli zedníci mistři, kteří domům vtiskli v drobných detailech neopakovatelné kouzlo. V této rekonstrukci jsem také nechával řemeslníkům drobný prostor pro vlastní invenci, protože nejde o „jednonázorové“ dílo, o architektonický počín. Jde o zachování identity s prostředím.

S mírným odstupem času je to až neskutečné, že do záchrany relativně obyčejného venkovského domu, kterých jsou v okolních vesnicích desítky až stovky, bylo vynaloženo tolik prostředků, tolik lidských sil a umu.

Co však čeká okolní domy, které jsou v podobné situaci, mají problémy s vlhkostí a statikou? Majitelé neznají „příběh“ svého domu a ani je příliš nezajímá, při výměně oken za „lepší“ plastová by jim překážel.

Kdo bude mecenášem a kdo bude provádět osvětu?

Obnova domu Na Návsi čp. 49 v Pavlově

Výběr z průvodní zprávy

Pavlov je položen ve vinorodém kraji, 8 km severovýchodně od Mikulova na břehu umělé vytvořeného jezera. Obec leží na úpatí Pálavy, která je markantní dominantou v rovinatém kraji a která výrazně určuje okolí až k Mikulovu. Mezi Pavlovem a Dolními Věstonicemi vrcholí hřeben Pálavy rozvalinami hradu Děvičky (Maidberg, 428 m).

Samotný vznik obce můžeme datovat do 10. století, kdy tato oblast (po Dyji) byla součástí babenberské Východní marky (Ostarrichi). Hranici s přemyslovskou Moravou bylo třeba chránit systémem strážních hradisek, ke kterým vznikaly i zásobovací podhradí. Nová podhradní obec mohla vzniknout na půdoryse již zaniklé (nebo zpus-tošené) slovanské vsi. Při postupném odhalování konstrukcí domu se obnažila i část zdiva z dusané hlíny (lepenice). Jde o nejpřimitivnější užití hlíny ve stavební výrobě. Půdorys domu se před 18. stoletím blížil typickému příkladu pomoravsko-panonského hlíněného domu. Tento lidový dům nížinného typu byl častým v Pomoraví a Podunají, na území Dolních Rakous a Uher. Měl úzký, protáhlý půdorys, k ulici se obracel užší stranou.

Celé 18. století bylo pro Pavlov ve znamení rozkvětu. V poslední třetině 18. století byly zvláště úrodné roky na víno a místní vinaři značně bohatli. Tvář návsi se postupně měnila. Domy se rozšiřovaly nebo úplně bouraly a stavěly se nové. Kaple byla roku 1740 rozšířena na kostel, v roce 1787 byla postavena fara. U našeho domu došlo k radikální přestavbě v 80. letech 18. století. Byla zbourána celá

Pavlov, dům čp. 49, náspí, stav před rekonstrukcí.

přední část, zachovány zůstaly jen dvě komory ve dvorním křídle a sň s černou kuchyní. Nový dům využil z části starší založení z plochých kamenů, nakládaných bez pojiva na sebe; z části byl založen zcela nově – dům se rozšířil o celý trakt směrem k sousednímu domu, zůstal tak jen poměrně úzký průjezd, ukončený do návsi branou, oválně završenou. Do domu se už vstupovalo z návsi do větší místnosti – mážhausu. Tato místnost sloužila k obchodním účelům, byly zde vystaveny vzorky vín. Láhev pro ochutnávku vína byly uskládněny v nově vyhloubeném příruč-ním sklípku s valenou klenbou. Zpracování hroznů a vlastní výroba vína zůstala ve vinohradnickém domě s vinným sklepem. Do roku 1945 bylo provedeno ještě několik drobných úprav dispozice (např. přepažení mážhausu po roce 1889, atd.). Po Mnichovské dohodě byla obec přičleněna

Pavlov, dům čp. 49, náspí, stav po rekonstrukci.

k nacistické říši a v roce 1945 byl dům zkonfiskován man-želům Langovým, kteří v domě měli od roku 1929 podatel-nu poštovního úřadu.

Dům až do konce šedesátých let značně chátral. V této době byl „objeven“ Pavlov jako místo vhodné pro rekreaci a začal přisun chalupářů, převážně z Brna. Místní národní výbor se tak zabýval opuštěných a polorozpadlých domů, kterým by jinak hrozila demolice. Dům byl od té doby jen udržován, byly provedeny jen nutné opravy (oprava kryti-ny, náter odlupující se fasády, apod.).

Po zakoupení domu v roce 2000 současným soukro-mým investorem – stavebníkem byl proveden stavebně-technický průzkum a bylo zjištěno, že dům je v havarijním stavu. Stěny přízemí byly na mnoha místech v soklové části vlhké, vlivem prosákých spodních a povrchových

Pavlov, dům čp. 49, vstupní dveře, detaily řezbářské práce.

vod. Střední a obvodové zdi byly značně prostoupeny tahovými trhlinami, vzniklými odtrháváním vybočující štítové stěny. Tyto deformace štítové zdi byly způsobeny zejména jejím chybějícím ztlužením v úrovni stropu a také nedostačným provázáním zdva v rozích s nosnými podélnými stěnami. Krov byl napaden tesaříkem krovovým v takové míře, že bylo nutné jej neprodleně vyměnit za konstrukci stejného typu a profilace (poškozenou krytinou docházelo k značnému zatekání a hrozilo zhroutení celé konstrukce). Vnější i vnitřní omítky byly značně poškozené vlivem vlhkosti. Samotný dům byl bez hygienických prostor. Pro zachranu objektu bylo nutné přistoupit k celkové rekonstrukci.

Byla provedena: výměna nevyhovujících částí krovu a krytiny, oprava a rozšíření komínových těles, výměna napadeného povalového stropu, sanace vlhkosti (osazení drenáží kolem domu, aplikace „větrných“ podlah), statické zajištění objektu, přípojky instalací (plyn a dešťová kanalizace), nové vnitřní rozvody instalací; byla zřízena chybějící odpadní jímka na vyvážení. Stávající okna a dveře byly v co největší možné míře zachovány a repasovány. Značně poškozené výplně (vlivem vlhkosti a napadení) byly nahrazeny kopiemi při zachování původního kování. Venkovní i vnitřní omítky byly opraveny, včetně stávající štukové výzdoby, barevnost fasády byla zvolena podle provedené sondy.

Dispozice přízemí zůstala zachována i se stejnými funkcemi, jako v době trvalého obydlení. Absence hygienických prostor byla vyřešena půdní vestavbou (půdní vestavba byla v tomto případě proveditelná jen proto, že se nezasáhlo do původních konstrukcí, krov bylo nutné vzhledem k tragickému stavu zcela vyměnit), při zachování stávajících okenních otvorů (přední a zadní štítová okna, boč-

Pavlov, dům čp. 49, vstupní dveře před opravou.

Pavlov, dům čp. 49, vstupní dveře po opravě.

ní okno ze stávajícího vikýře). Stav samostatně stojící hospodářské budovy ve dvoře byl po odkrytí zdva označen statikem za havarijní, nejschůdnějším řešením byla nová výstavba budovy ve stejné stopě a velikosti.

Při záchraně této památky bylo snahou současných majitelů navrátit domu trvalou obytnou funkci, tzn. obnovit atmosféru zabydleného a udržovaného domu, takového, jakým byl před rokem 1945. Bylo ovšem nutné zastavit destrukci, která měla počátek v padesátých letech a pokračovala chalupářským romantismem, kdy byla důležitější nová barva na fasádě než neřešené problémy se statikou. Cílem současné rekonstrukce bylo maximální zachování památkové hodnoty domu. Akceptovalo se, že tato památka není jen soukromým vlastnictvím, ale i naším společným kulturním dědictvím.

Architektonická studie, projekt pro stavební povolení:

červen – září 2000

Zahájení stavby, realizační projekt, stavební dozor, kolaudace:

září 2000 – březen 2002

Návrh interiéru, prováděcí dokumentace, autorský dozor:

červen 2001 – listopad 2002

Projekt, realizační dokumentace, autorský dozor:

Ing. arch. Přemysl Mazal

Návrh interiéru, výběru barev, materiálů, textilu:

Ing. arch. Lenka Mazalová

Nápisy evangelíků na roubených stavbách a modlitebnách

Marta Procházková

Národní památkový ústav, Brno

Okolí Jimramova na Českomoravské vysočině bylo po Bílé hoře oblastí, kde přetrvával velký počet tajných evangelíků. Po vyhlášení tolerančního patentu se zde některé menší obce přihlásily jako ryze evangelické (Ubušínec, Polom, Veselí, Hluboké atd.). Před tímto datem se scházeli evangelici tajně, nejčastěji v noci, na odlehlejších místech, ve stodolách, staveních a mlýnech. V Pamětech městečka Jimramova v souvislosti s líčením prozrazení tajného shromáždění roku 1736 v Jimramovských Pasekách je poznamenáno: „Aby se snáze, bez prozrazení poznati mohli, mivali mnozí z nich na dveřích nebo na lomenici znamení sv. Kříže červené s bílými okraji vymalované.“¹⁾ Nevíme, na kolik je uvedená zpráva pravdivá. Vede nás však k otázce, zda se víra odrážela ve vzhledu výzdoby lidových staveb.

V. Frolec uvádí, že nad záklopním nápisem bývá často zdobené psaný monogram mariánský, který se však na domech evangelíků nevyskytuje.²⁾ Existovala i výzdoba ryze evangelická? A kdo ji asi maloval? V Jimramově v lokalitě zvané Hliník se uchovalo několik posledních roubených stavení.³⁾ Stavení čp. 149 má na záklopě kabřince nápis: G. W.

Náss duum Hospodina gest

Krow ten vyzdvížen gest leth 1700

Nakladem Gyrzika Wotruby : Mistr Bednarz

k Chwale Hospodina Pana Nasheho : Amen

Postavil : Mistr Tesarskeg Wit lánskeg : z Polički

Uprostřed nápisu je namalován červený⁴⁾ kalich.

Vyobrazení dosti ojedinělé a nečekané, zvláště, mělo-li by vzniknout v roce 1700. Místní kronikář J. Dobíáš letopočet čte jako 1799.⁵⁾ Při pozdějších opravách mohlo samozřejmě dojít ke změnám. Též kalich nemusel být namalován zároveň s nápisem.⁶⁾

V sousedním Ubušíně je na čp. 21 na záklopě kabřince nedatovaný nápis:

„Pane Bože, rač dáti Požehnání své Domu tomu.

Tento krov byl vyzdvížen Nakladem Josefa Šipa“

V Ubušínku se nám podařilo objevit torzo nápisu na záklopě nad lomenicí zadního, od obce odvráceného štítu. Čitelné je již jen slovo července.⁷⁾ Při datování tohoto rou-

Jimramov čp. 149.

beného statku čp. 5 pomáhá však vědomost, že se zde po vyhlášení tolerančního patentu konala první shromáždění organizovaná Tomášem Jurenem. Statek byl tedy postaven před rokem 1781.

Tomáš Juren, evangelický učitel a laický kazatel ve Veselí, Sulkovci a okolí je významnou osobností počátku evangelických sborů na Horácku. Utisk tajných evangelíků a posléze zakládání sborů sepsal ve svých pamětech.⁸⁾ V nich mezi zprávami z roku 1776 a 1779 nečekaně též čteme:

„...Zlá příhoda. Jednoho času stavěl sobě jistý člověk v Malém Ubušíně chalupu a požádal mě, abych jemu dle obyčeje jeho náklad a léta, kdy jest stavěno, na visle té chalupy zaznamenal; já ale takové poznamenání takto sem psát začal: „Vystaveno jest vlastním nákladem“ atd. Když pak já to konám, toť tam přišli myslivci a taky na to stavení ke mně přišli a jeden pak to pismo čísti začal a tu mně to mé psaní hanět začal, že takový l žádny i není, že se u něj nemá ten na vrchu připnutý oblouček psát. Já pak ale dal sem přinést tištěnou knížku a ukázal sem mu takovou literu s tím obloučkem C. Tu on mně tu knížku, z které

Humpolec – Mt 21, 13. Foto Marek Fajman.

jsem jej přesvědčil, vytrhl z mých rukou a tak mně tou knížkou do mé hlavy praštil, až mně hned krev mezi oči a po mně dolů lila..."

Díky následujícímu líčení potyčky byla zaznamenaná běžná práce – psaní „poznamenání“ na hotový dům, o které by se ve stručných pamětech nejspíše nezmínil. Obdobně se pak dovidáme o práci přemalování starých hodin jen díky líčení neobvyklého snu.⁹⁾ Tajný evangelik Tomáš Juren tedy mimo jiné v době před tolerančním patentem lidem psal záklopní nápisy.

Obliba nápisů, jako téměř jedině výzdoby, je u evangeliků v tomto období mimořádně veliká. Na toleranční modlitebny v Humpolci, na průčelí pod římsou čteme verš: *Dům můj dům modlitby gest. (Mat. XXI. 13).*

V kronice obce Horní Čermná¹⁰⁾ ve Východních Čechách se dochoval podrobný popis výzdoby toleranční modlitebny. Bylo to: „stavení asi 8 m dlouhé a 9 m široké, 5,5 m vysoké, postavené ze dřeva ale zevnitř nahozené a z obou stran nabitěné, takže dělalo dojem zděného.“

Na zdech byly namalovány v květinových věncích nápisy. Z následujícího výčtu všech užitých biblických veršů zjišťujeme, že v této poměrně malé prostře bylo kromě desatera napsáno na stěnách celkem 11(!) poměrně dlouhých textů. Nápisy však nebyly pouze na zdech, mnohdy zdobily i kazatelnu, stůl Páně, kruchtu atd.¹¹⁾ Prostor byl plně využit. Výzdoba chrámu nebyla samoučelná. Sloužila ke vzdělání, potěšovala a napomínala sbor.¹²⁾ Je logické, že evangeličti „písmáci“ po dlouhém období tajného čtení a poslouchání Pisma chtěli mít nyní texty zobrazeny veřejně.¹³⁾ Rozsáhlé texty desatera, vyznání víry apod. pokrývají též zdi toleranční modlitebny v Daňkovicích. Zděná modlitebna bez věže zde pochází z roku 1818 a nahradila dřívější dřevěnou postavenou v roce 1788.

Velká Lhota – Ga 1, 11–12. Foto Mira Urban.

Na rozdíl od Slovenska, kde artikulární kostely mohly být stavěny jenom ze dřeva,¹⁴⁾ toleranční patent Josefa II. přes mnohé jiné restrikce neurčoval a neomezoval nijak stavební materiál modliteben. Na Vysočině bylo stavěno většinou z kamene.¹⁵⁾ Pouze v nechudších sborech se stavělo ze dřeva. Při čtení zápisů v pamětních knihách se opakovaně dovidáme, jak bylo dřevo pokládáno za podřadný materiál,¹⁶⁾ jak stavebníci „trpěli“, když ho museli použít a jak modlitebna ze dřeva byla brána jako provizorium. Při prvním zlepšení finanční situace sboru byla dřevěná modlitebna (a později i fara a škola) odstraněna a nahrazena zděnou. Dočasné dřevěné stavby byly pak často omitány, aby „dělaly dojem zděného“.¹⁷⁾

V ČR je dnes dochována již jen jediná dřevěná roubená modlitebna ve Velké Lhotě u Valašského Meziříčí. Její přestavby, včetně transferu do skanzenu se několikrát vážně plánovaly, k realizaci nedošlo kvůli nedostatku financí a odlehlosti místa. Chudoba a horský terén zachránily tuto stavbu.¹⁸⁾ Srub, z vnější strany natíraný a nespárovaný, je uvnitř obílen mnoha vrstvami vápna. Na stropě je ve věnci namalován nápis:

*Dům můj
Dům modlitby
gest. Mat. XXI. 13.
1783*

Nahlédnutí do historie tolerančních modliteben nám pomáhá lépe pochopit i lidovou architekturu v jejích okolí. Byli to tiž lidé, kteří je stavěli, a byl to jeden týž učitel, který maloval číslice na hodinách, psal biblické verše i „poznamenání“.

Daňkovice – toleranční modlitebna. Foto Jan Vondra.

Daňkovice – desatero. Foto Jan Vondra.

Poznámky:

- ¹⁾ Novotný, J.: Z dějin Horácka a českobratrského evangelického sboru ve Veselí. Nové Město na Moravě, s.a.
- ²⁾ Frolec, V. – Vařeka, J.: Lidová architektura. Encyklopedie. Praha 1983, s. 260–261.
- ³⁾ Stavení č. 169 se přes velký odpor vlastníků podařilo zachránit roku 2000 před demolicí.
- ⁴⁾ Červený „husitský“ kalich. Červená barva byla na základních nápisích dle Frolece užívána na tzv. ochranných znameních. Frolec, tamtéž
- ⁵⁾ Dobiáš, J.: Historie osídlení a zástavby Jimramova, rukopis Josefa Dobiáše: Jimramov, SURSUM 2002.
- ⁶⁾ Otázku letopočtu, souvislost kalichu s nápisem i jeho barvu by ujasnil restaurátorský průzkum, datací by potvrdil dendrochronologický průzkum krovu.
- ⁷⁾ Majitelka se rozpomněla, že zde býval letopočet, nepamatuje si však, jaký.
- ⁸⁾ Monografie Tomáš Juren. Horácká knihovna 1, 1912, č. 1, s. 29–53 Tomáš Juren se narodil r. 1750 v Prosetíně, v letech 1769–1778 byl učitelem v Sulkovci, bydlel v Ubušínku, v letech 1784–1792 žil ve Veselí, kde se stal evangelickým učitelem, umřel 1828 ve Vitochově.
- ⁹⁾ s. 33, s. 51, tamtéž
- ¹⁰⁾ Melmuková, E.: Patent zvaný toleranční, Praha 1999, s. 197.
- ¹¹⁾ Jimramov, Humpolec, Libiř u Mělníka atd.
- ¹²⁾ Melmuková, tamtéž
- ¹³⁾ „Protož to, což jste v uši šeptali v pokojích, hlášáno bude na střechách.“ Luk. XII, 3
- ¹⁴⁾ Artikule ze sněmu v Soproni z roku 1681. Krivoňová, J.: Drevené evanjelické artikularne kostoly na Slovensku. In: Dřevěné stavby, průzkum, dokumentace, ochrana, využití. Sborník ze semináře v Rožnově pod Radhoštěm 11.–13. září 2002, Praha-Rožnov p. R.-Ostrava-Vsetín 2003, s. 65–66.
- ¹⁵⁾ Veselí, Sněžné, Horní Vilémovice, Horní Dubenky atd.
- ¹⁶⁾ Při sporu, stavět-li modlitebnu ve Sněžném nebo v Krátké, vítězili sněžňští argumentem, že oni mohou stavět z kamene, kdežto Krátká jen ze dřeva.
- ¹⁷⁾ Viz citovaná kronika Horní Čermné. Na tento fakt několikrát upozornil J. Škabrada
- ¹⁸⁾ Křivohlaví, K. a P.: Dřevěný toleranční kostel ve Velké Lhotě. Velká Lhota 2003.

DROBNÉ STAVBY

Miniaturní šperky v kulturní krajině

Mgr. Jitka Matuszková

Národní památkový ústav, Brno

Poetický titulek jsem si půjčila z jedné regionální studie¹⁾ o drobných sakrálních stavbách, jimž se v posledních letech konečně věnuje patřičná pozornost. Svědčí o tom množství studií, soupisů, výzkumných úkolů i novinových článků a zpráv s tematikou drobných sakrálních objektů.²⁾ Celé půlstoletí byl tento svěbytný projev lidového stavitelství nehodný zájmu z ideologického hlediska a na jeho význam upozorňovali jen ojedinělí badatelé.³⁾

Cílem mé práce bylo zmapovat drobné sakrální objekty ve všech lokalitách národopisného regionu Podluží a zaměřit se především na jejich kulturní konotace. Vycházela jsem ze soupisu nemovitých památek ve zkoumané oblasti. Zarazilo mě, jak málo informací je o jednotlivých památkách evidováno. V podstatě se jednalo jen o formální popis, často bez uvedení, komu je objekt zasvěcen, a zcela scházelo zařazení jednotlivých objektů do historického a společenského a kulturního kontextu. Požádala jsem proto Ministerstvo kultury o financování projektového úkolu „Výzkum drobné sakrální architektury na Podluží, její identifikace a kulturní konotace“ (identifikační kód PK00P04OPP016), který jsem řešila v letech 2000–2002. Podluží bylo zvoleno jako modelová oblast, protože zde stále žijí některé projevy lidové kultury a od konce 19. století se vyznačují tendencí expandovat do okolních oblastí.⁴⁾ Region se rozkládá mezi soutokem Moravy a Dyje, na východě hraničí se Slovenskem, na jihu s Rakouskem. Městským střediskem je Břeclav. Jádro oblasti leží v břeclavském okrese, severní část oblasti v hodonínském. Mezi podlužácké obce se řadí na jižním Podluží: Hlohovec, Hrušky, Charvátská Nová Ves, Ladná, Lanžhot, Kostice, Moravská Nová Ves, Poštorná, Stará Břeclav, Tvrdonice a Týnec; na severním Podluží: Dolní Bojanovice, Josefov, Lužice, Mikulčice, Prušánky a Starý Poddvorov. Obce Charvátská Nová Ves, Ladná, Poštorná a Stará Břeclav jsou dnes městskými částmi Břeclavi.

Hlohovec. Socha sv. Floriána.

Kostice. Kaplička sv. Terezie v době hodové bohoslužby.

Týnec. Obraz a kaplička Panny Marie s památným stromem.

Dolní Bojanovice. Boží muka nebo poklona Sv. Huberta.

Ladná. Poklona sv. Vendelína.

Terénní výzkum se uskutečňoval s vědomím starostů a za přispění kronikářů obcí nebo místních písmáků, případně znalců terénu, kteří byli ochotni v katastru obcí hledat i objekty umístěné v těžko dostupných místech. Spolupracovníky, kteří si zaslouží být jmenováni, jsou Josef Uher-Jožulka z Lanžhota³⁾ a Jan Blaha, obecní kronikář z Dolních Bojanovic.⁴⁾ Jejich pomoc byla neocenitelná při doplňování soupisu drobných sakrálních objektů, vyhledávání v terénu a zjišťování pověstí. Excerpci podstatné části archivních pramenů, jmenovitě fondů brněnské konzistoře, velkostatku Břeclav a velkostatku Hodonín, zajistil Mgr. Dalibor Hodeček. Jako srovnávací materiál posloužila kresebná dokumentace Jaroslava Koželuha z padesátých let 20. století. Výsledkem je katalog sakrálních objektů, sestavený pro každou lokalitu samostatně.

Typologie

Řešení úkolu odhalilo několik problémů. Jedním z nich je terminologická neujasněnost. Než ji předestřu, pokusím se charakterizovat tři stavební druhy, jež moravská odborná literatura rozlišuje: boží muka, kapličku a poklonu.

Boží muka definovali Josef Tumpach a Antonín Podlaha⁷⁾, opíraje se mimo jiné o materiál, který v Českém lidu publikoval Čeněk Zíbrt.⁸⁾ Autoři hesel v pozdějších slovnících vycházeli z jejich definice a jen ji nepatrně obměňovali a připustili, že boží muka mohou mít i jiný tvar než sloup: drobný pašijový památník, obvykle ve tvaru sloupu nebo pilíře s kaplicí-lucernou pro umístění sošky, reliéfu nebo obrazu, a s křížem ve vrcholu, umístěný v sídlištích, zejména však na polích, křížovkách a ve volné krajině. V otevřené lucerně se zapalovalo světlo. Boží muka mohou být památníkem šťastných i tragických událostí v životě obce i jednotlivce, symbolem usmíření sporů, pokoutou za spáchaný přečin nebo vymezení hranice pozemků a katastru.⁹⁾ Typologií božích muk se zabýval blanenský badatel Adolf Bunny Král a vymezil čtyři základní typy:

1) **Sloupová**, převážně kamenná, mají svůj původ ve středověku a sestávají z různě tvarovaného sloupu s lucernou. 2) **Čtyřboká** jsou tvořena jediným pilířem, obvykle čtvercového půdorysu, lucerna bývá vymezena římsami a prolomena otvory nebo nikami, některé pilíře jsou členěny vertikálně mělkými výklenky; tento typ se staví většinou z cihel od 18. století. 3) **Trojboká** boží muka mají trojúhelníkový půdorys a jsou charakteristická pro pozdní baroko. 4) **Atypická** boží muka mohou mít, mnohohúhelný půdorys, kuriózní vzhled nebo jsou součástí jiných staveb.¹⁰⁾ Další badatelé se zaměřili na popis jednotlivých částí božích muk a jejich terminologii.¹¹⁾

Dosavadní teorie o genezi božích muk i terminologickou literaturu shrnul Zdeněk Vácha, podotkl však, že publikované teze je nutno podrobit kritické analýze.¹²⁾ Pro účely této práce stačí připomenout, že na našem území to byl kníže Boleslav II. Pobožný (panoval 973–999), kdo nařídil, aby na každé bráně křesťanského města bylo namalováno nebo vytesáno znamení umučení Božího a aby u každé křesťanské vsi bylo postaveno takové znamení na sloupě kamenném nebo dřevěném.¹³⁾ Trefil se tím do lidového náboženského citění, v jehož duchu se papež Řehoř Veliký (540–604) zastával zobrazování křesťanských námětů: „Jedna věc je uctívat obraz; jiná věc je dovidět se pro-

střednictvím přiběhu na něm, co máme uctívat. Co čtenáři předkládá kniha, předkládá takový obraz negramotnému, který naň hledí. Z obrazu je i neučenímu zřejmo, jaký příklad má následovat. V něm si negramotní čtou. Proto obrazy zastupují knihy, zejména pro barbary (kteří neumějí číst).“ (Dopis 11:13)¹⁴⁾ K tomuto důvodu se přiklánějí také mladší vykladači Boleslavova nařízení.¹⁵⁾ Za nejstarší boží muka, která se na našem území dochovala, je pokládán kamenný sloup z obce Všeštiny, pocházející z 13. století a depopovaný v okresním muzeu v Chomutově.¹⁶⁾ Nejstarší jihoomoravské středověké památky, jejichž katalog pořídil v již citované práci brněnský umělecký historik Z. Vácha, jsou vesměs datovány 15. a 16. stoletím.

Kaplička je samostatně stojící drobná architektura s uzavřeným vnitřním prostorem, která svými proporcemi, členěním a výtvarným pojetím odpovídá, jak doplňují etnografové, lidovému stavitelství v regionu, není však prostá ani slohových vlivů. Uvnitř kapličky bývá oltář se sochou nebo vyobrazením světce, jemuž je zasvěcena. Liturgicky se od kostela odlišuje tím, že v ní nikdy není přechovávána eucharistie.¹⁷⁾

Termín kaplička vývojově souvisí s výrazem kaple. Původně se tak označovalo místo, kde franští králové uchovávali legendární plášť (lat. capella) sv. Martina z Tours.¹⁸⁾ Jméno bylo později přeneseno na malé modlitebni síně v profánních stavbách a také na samostatně stojící sakrální stavby (např. kaple křestní, náhrobní aj), nebo načastí celků (např. chórové kaple, boční kaple). Veřejná kaple směla být zřízena se souhlasem biskupovým po splnění zákonných podmínek.¹⁹⁾ Kaplička má na rozdíl od kaple drobnější rozměr a vnitřní prostor tak malý, že se v něm nemohou shromažďovat věřící. V obcích bez kostela obvykle představuje dominantu v jejich středu, v tomto případě bývá její součástí zvonice.

Poklona je přízemní nebo patrová stavba obdélného nebo segmentového půdorysu. Čelní strana bývá členěna mělkou vpadlinou nebo různě hlubokou nikou, určenou pro obraz nebo sochu světce, jemuž je poklona zasvěcena. Stavba je završena různě tvarovaným štítovým frontonem nebo střechou a vždy s křížem v nejvyšším bodu. Někdy může být subtilnějších rozměrů a může připomínat hranolová boží muka, liší se však od nich obdélným půdorysem, absencí lucerny a tím, že poklona je určena pro čelní pohled, proto se veškerá výzdoba soustřeďuje na průčelí.

Tvrdonice. Trojboká boží muka. Kresba J. Koželuha.

Někdy dosahuje rozměrů kapličky, většinou však nemá vnitřní prostor, do kterého lze vstoupit, nýbrž jen hlubokou nikou. Vyskytují se ovšem poklony s vnitřním prostorem, tím podstatným rozdílem oproti kapličkám je absence oltáře. Poklony se objevují ve vrcholném a pozdním baroku a až na výjimky mají velmi podobný pozdně barokní vzhled, který doznívá ještě hluboko v 19. století.

Kromě vyjmenovaných stavebních typů je nutno zmínit ještě kříže, obrázky svatých, a sochy. A také samostatně stojící zvonice, jejichž prvotní význam byl profánní a ryze účelový, daný ohrohyv patentem Marie Terezie z roku 1751. Všechny sakrální stavbičky bývají umístěny na významných a pověstmi opředených místech²⁰⁾ jakou jsou křížovky, výpady, záhyby cest, návrší a pod. Velmi často je okolí sakrálních objektů doplněno zelení,²¹⁾ především stromy, jejichž výskyt je v místním druhovém složení přirozený. Na jihu Moravy jsou to zvláště lípy, jasany a jilovce (kašany). Stromy byly již v předkřesťanských kulturách pokládány za místa setkání člověka a bohů a pro svůj vegetační cyklus podobný lidskému životu jsou ve všech kulturách antropomorfním symbolem.²²⁾

Hrušky. Obrázek sv. Urbana ve vinohradech.

Hrušky. Socha Archanděla Michaela.

Kostice. Balíkových kaplička.

Hrušky. Socha Archanděla Michaela.

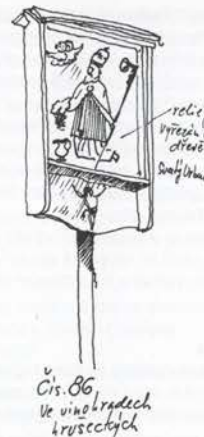
Lanžhot. Lékárníkových kříž.

Terminologické problémy

A jak se projevuje terminologická neujasněnost? Podílejí se na ní tři rozdílná východiska: odborně se snahou jednotlivé stavební druhy a jejich typy klasifikovat a utřídit; církevní dané církevními pravidly; lidový katolicismus.

Boží muka se v lidovém prostředí říká nejen drobným sakrálním stavbám, nýbrž také křížům, neboť prvotní a důležitý je ideový obsah, tedy připomínka Kristova umučení, nikoliv forma. Nejstarší boží muka jsou v podobě sloupů, aby připomínala Kristovu velikonoční obět, a proto se jim říká také pašijový památník. Projevem barokní rekatolizace je zasvěcování božích muk různým světcům, což je zjevný protimluv. Vedla k tomu zřejmě skutečnost, že nikdy bývaly vyplněny obrázky svatých mučedníků. Jak již bylo řečeno, architektura některých čtyřbokých božích muk tvoří přechod k architektuře poklony, takže jejich druhové zařazení může být nejednoznačné. Vodičkem pro klasifikaci může být skutečnost, že *poklona* bývá, narozdíl od božích muk, členěna pouze jedním výklenkem, je postavena na obdelném nebo segmentovém půdorysu a je mohutnější než boží muka.²⁷⁾ Nelze se opírat o kodifikované vymezení pojmu poklona, neboť již citované slovníky tento architektonický typ neznají. Běžně výraz poklona užívá Bohumil Samek v soupisu památek na Moravě²⁸⁾ a ve stejném významu se vyskytuje v rejstříku nemovitých kulturních památek, evidovaných na Moravě. Snad právě proto považují kolegové z Čech termín poklona za moravské specifikum a pokládají nás za výstředníky, když lpíme na tomto pojmu, místo aby-chom přijali termín výklenková kaplička, běžný v Čechách. Vedle uvedeného termínu se tomuto typu stavby v Čechách říká také polní kaplička, patrně podle německého vzoru Feldkapelle. V třídílníku funkčních typů nemovitých památek SW aplikace SÚPP – MonumIS 2000²⁹⁾ je sice v oddíle: „AU drobné stavby a díla“ uvedena pod kódovým označením AU030 výklenková kaplička se synonymy polní kaplička a poklona, v poznámce je však uvedeno, že jde o chybné užití pojmu. Ovšem ani čeští autoři nejsou jednotní, neboť např. Jaroslav Herout pod heslo boží muka zahrnuje také ploché šířkové stavební útvary kasulového obrysu, tedy typ poklony neboli výklenkové kapličky v Čechách.³⁰⁾

Podívejme se na výraz poklona blíže. V Ottově slovníku naučném je pod heslem poklona uvedeno, že ve starém českém právu znamená dobrovolný dar, resp. daň dávanou

Hrušky. Obrázek sv. Urbana ve vinohradech. Kresba J. Koželuha.

Tvrdonice. „Stúpeň“ Panny Marie. Kresba J. Koželuha.

panovníkovi, a je synonymem slova *pocita* (salutatio). Byly tak nazývány daně, dokud měly ráz dobrovolných dávek.²⁷⁾ Z církevního hlediska je poklona úkon, kterým věřící vyjadřuje úctu Bohu, Nejsvětější Trojici nebo Panně Marii. Odtud se patrně v 18. století přenesl na místo, z něhož poutníci poprvé spatřili cíl své cesty²⁸⁾, vždyť většina poutních svatyní byla zasvěcena mariánskému kultu. V lidovém prostředí se poklona nebo „na pokloně“ říká některým sakrálním objektům umístěným na strategicky významných přístupových místech do obce a tvořících kolem ní ochranný kruh.²⁹⁾ Tedy na místech, z nichž lze vzdát úctu místu, do něhož se vstupuje. Příkladem mohou být poklony sv. Peregrina a sv. Kajetána ve Veselí nad Moravou, které stavebním typem připomínají spíše trojboká boží muka. Výše uvedený výklad podporují zápisy z Litomyšle a Políčky o sumách, které si tesaři (! šlo tedy o dřevěné útvary, pravděpodobně kříže) účtovali od postavení poklony za městskou branou.³⁰⁾

Ani termín *kaplička* není jednoznačný. Kromě drobné architektury se tak označuje i jakýkoliv výklenek pro sochu

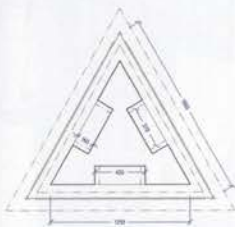
nebo jiné vyobrazení světce. Některé stavby mají rozměry kapličky, a tedy i vnitřní prostor, přesto jsou v moravské uměnovědné literatuře označovány jako poklony, např. poklona sv. Jana Nepomuckého v Miloticích nebo poklona zasvěcená témuž světcovi v Brně. Proč? Ten podstatný rozdíl tkví v tom, že kaplička musí mít oltář, na který lze přinést a položit eucharistii. Všechny ostatní stavby, vyjma božích muk, jsou tedy poklonami. Jak již bylo řečeno, v Čechách označované jako výklenkové nebo polní kapličky, zatímco všechny stavby s vnitřním prostorem bývají označovány jako kapličky prostorové.³¹⁾

Terminologie v zahraničí rovněž není ustálená. Např. v polské odborné literatuře se rozlišují pouze kříže a kapličky. Posledně jmenované se dělí na zděné a dřevěné, které mohou být na stromech, na sloupech nebo mohou být umístěny na zemi.³²⁾

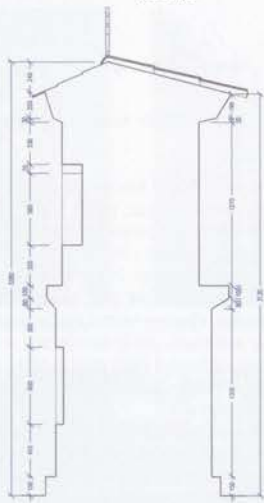
Ani církevní právo nevneše do problematiky stavební typologie jasno, neboť se touto otázkou vůbec nezabývá. Církev užívá termín kulturní statky náboženské povahy nebo církevní kulturní statky a církev skrze ně rozvíjí své

Tvrdonice. Trojboká boží muka.

Tvrdonice. Boží muka, zaměření – půdorys.

Tvrdonice – Boží muka u silnice do Týnce

vyhotovili: Ing. Růžička, Ing. Kozel
terén: prosinec 2002

Tvrdonice. Boží muka, zaměření – řez.

pastorační posláním.³³⁾ Podstatná jsou v tomto smyslu posvátná místa, „určená k bohoslužbě nebo pohřbu věřících zasvěcením nebo žehnáním, které k tomu předepisují liturgické knihy“³⁴⁾, z nichž jsou jmenovitě uvedeny kostely, kaple a poutní svatyně.³⁵⁾ Benedikcionál pak předepisuje speciální žehnací obřady pro tyto typy sakrálních objektů: kostel, kaple, kříž, socha nebo obraz Krista, socha nebo obraz Panny Marie, socha nebo obraz svatých a křížová cesta.³⁶⁾ A lidové prostředí jednotlivé typy libovolně zaměňuje, jak již bylo řečeno výše.

Tento příspěvek si neklade za cíl vyřešení terminologického aspektu, chtěl na něj pouze upozornit. Přístupme proto k výsledkům výzkumu a k vybraným ukázkám katalogu.

Kulturní konotace

Výzkum byl sice zaměřen na jeden region, bez srovnávacího studia by však nebyl úplný, proto mají zjištěné kulturní konotace obecnější platnost pro všechny katolické oblasti u nás.

Všechny drobné sakrální objekty jsou roztroušeny po celém katastru jednotlivých obcí. Jsou mezi nimi tyto druhy: sochy, kapličky, boží muka i poklony a tzv. „stúpký“, to jest obrázky svatých připevněné na dřevěném, dnes častěji na kovovém sloupku, případně na stromě, a nejpočetnější skupinu tvoří kříže. V etnograficky živé oblasti, jakou je Podluží, nesou stavby nesmazatelné stopy svého regionu, především ve výzdobě – šmolkové podrobnáky, názední malba v barevnosti a motivech typických pro region: červená, zelená, žlutá a modrá; motivy – granátová jablka, karafiát, růže, tulipán, kostky (hrozny), rotlinné úponky, ptáčci a pod. V posledních letech lze pozorovat, že názední malbou jsou ozdobeny také podstavce křížů, jak je tomu např. u Lékárníkových křížů v Lanžhotě, Čechových křížů v Týnci nebo nejnověji u kříže v Jochově ulici v Moravské Nové Vsi. Koncem 19. století se na stavby používal materiál z lichtenštejnské knížecí cihelny v Poštorné, který jim rovněž vtiskl nezapomenutelný a neopakovatelný vzhled: glazované i rezné cihly a tvarovky, barevně glazovaná krytina včetně hřebenáčů. Jako příklad může posloužit Balíkových kaplička v Kosticích nebo poklona sv. Vendelína v Ladaně. Nahrazování dožilé glazované bobrovky současnou krytinou s sebou nese ztrátu nejen celkového výrazu stavby, ale také historických souvislostí, jako se tomu stalo ne-

dávno u kostela sv. Michala v Ladaně. Snad lze vyvodit závěr, že drobné sakrální stavby jsou jediné lidové stavby, které nebyly podmíněny hospodářskou funkcí, proto snad nejvlastněji vyjadřují estetické citění svých stavebníků i stavitelů – venkovských zedníků.

Důvody pro postavení byly různé, někdy jsou uvedeny v dedikačním textu se jmény donátorů přímo na podstavci, jindy žijí v ústní tradici, lidových písních starého data (Za Starú Breclavú) i v těch nových od současných lidových skladatelů (Bojanovský kříž od Fanyrna Krši, Súhradská uža od Jožulky Uhrá z Lanžhota) a v povědomí místních obyvatel.

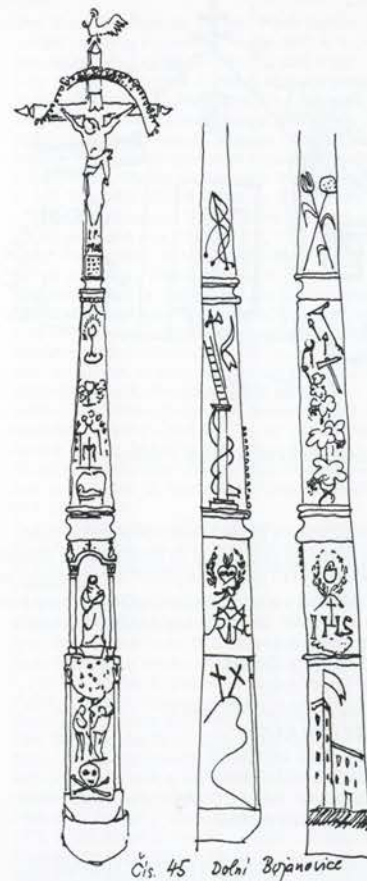
Pro ilustraci uvedme nápis na podstavci Turkova kříže v Mutěnském lese u Dolních Bojanovic:

*Na tomto místě
zemřel dne 20.12.1939 tragickou smrtí
MICHAL TUREK
v mladém věku 21 let.
Zdráv jsem práci v lese nastoupil, nic netušil,
že víc se z tohoto místa domů nevrátím.
Zde těžký strom mne k zemi porazil
a již nikdo mne k životu nezbudil.
Viz, jak smrt zrádně číhá, ani se nenadíš.
Ráno s úsměvem jsem rodný dům opouštěl,
v poledne se sestrou zde poseděl a obědval
a ve čtyři hodiny náhle Pán na věčnost mne odvolal.
Kdo půjdeš okolo a měls mě rád,
zde zastav se a pomodli za mne Otčenáš.*

*Dříměj sladce tichý svůj dočasný sen –
my na Tebe v životě nikdy nezapomenem.
Buď s Bohem, synu nám tak milý
naše srdce stále pro Tebe truchlí.*

Kromě vyjádření víry v křesťanského boha jsou např. výrazem pykání za zlý čin nebo „na usmíření božího hněvu“, či něnou prosbou, kdy např. v Kosticích bezdětní manželé stavěli kříže na křížovatkách, aby si vyprosili dítě, jiné mohly plnit i ochrannou funkci, např. obrázky sv. Urbana ve vinohradech. Pohutek je řada, vybrané jsou uvedeny v ukázkách z katalogu.

Drobné sakrální objekty plní v životě věřícího člověka významnou roli a každodenně mu zprostředkovávají

Čís. 45 Dolní Bojanovice

Dolní Bojanovice. Dřevěný kříž z roku 1908 u kostela.
Kresba J. Koželuha.

Týnec: Kaplička Panny Marie. Kresba J. Koželuha.

Hrušky: Socha archanděla Michaela. Kresba J. Koželuha.

kontakt s duchovním životem. Věřící se při cestě kolem pokřizují, někteří se i pomodlí a do kapličky vhodí drobnou minci jako výraz díků za splněné přání.³⁷ Mnohé nápisy na podstavcích křížů a soch kolemjdoucí přímo nabádají k sebereflexi a modlitbě, jako tento nápis na Račických křížích v Dolních Bojanovicích:

KŘÍŽ TU STOJÍ OSAMĚLÝ
TĚLO PROBODANÉ
ZASTAV SE ZDE DÍTKO DRAHÉ
A POHLÉDNI NA MNE
NENALEZNEŠ UKLIDNĚNÍ
V ŽIVOTĚ SVÉM VLNOBITÍ
DOKUD DUŠE TVOJE ŠTVANÁ
NEPŘÍMKNE SE KE MNĚ

Sakrální objekty jsou cílem procesí v prosebné dny a jiné významné svátky, koná se u nich odpolední bohoslužba slova – nahrazuje požehnání v kostele – ve svátek patronů, jimž jsou zasvěceny. Některé jsou místem zastávek a modliteb při velikonocním hrkání a bývaly jim v mi-

nulosti i při jiných obřadních obchůzkách.³⁸ Kaple nebo zvonice v obcích bez kostela slouží ke květinovým a říjnovým mariánským modlitbám v podvečer, nešporám, a bývá do nich zavěšován dožínkový věnec.

Některé sloužily věrským praktikám. Například v Týnci se zavrtávaly nemoci do památného dubu s obrazem Panny Marie nebo matky mazaly tukem z věčného světla v kapličce bolavé oči svých dětí. Nově postavené dřevěné kříže musely být v noci až do posvěcení hlídány, lidé totiž věřili, že by je čarodějnice ořežaly a třísky použily k otvírání zámků.³⁹

Specifickou funkci mají sakrální objekty na hranicích obcí: upozorňují přichozí, že se blíží k vesnici, a tím, že se pocestný u nich zastaví a pomodlí, vstupuje očištěn a bez zlých úmyslů do obce; v obcích bez hřbitova se u nich konalo kolektivní rozloučení s nebožtíkem⁴⁰; v některých lokalitách ještě dnes u nich vítají vracející se poutníky.

O objekty se starají potomci donátorů, často jen vzdálené příbuzní. Jsou hrdí na tuto svou povinnost a objekty udržují na vlastní náklady v dobrém stavu; na rozsáhléj-

ších opravách se bezúplatně podílejí ostatní věřící dle svých možností buď finančním příspěvkem, nebo prací. Největší počet sakrálních objektů je v Dolních Bojanovicích a jejich okolí zde vyniká pečlivou údržbou a bohatou květinovou výzdobou. V obcích, kde se z povědomí potomků donátorů vytratila povinnost o objekty pečovat nebo žádní potomci nejsou, tento úkol převzala obec a např. v Hlohovci si nechali zpracovat restaurátorský záměr, v němž jsou vyčísleny náklady na opravu všech sakrálních objektů na katastru obce.

Jak víme z minulosti, musel každý věřící, který chtěl postavit boží muka, kapličku nebo vztyčit kříž, požádat o svolení jak světskou vrchnost, tak biskupství.⁴¹ Dnešní demokratické klima podnítilo výstavbu nových objektů, jednak z popudu jednotlivců nebo spolků a na jejich náklady a na jejich pozemku, jednak z popudu katolické církve, která jimi chtěla trvale připomenout přelom milénia. V tomto případě se na stavbu skládají všichni věřící a část prací je odvedena brigádnicky nebo financována mecenáši. Také dnes je zapotřebí svolení vrchnosti, představované příslušným stavbním úřadem, a církev participuje na světicím aktu. Každý takový objekt musí být rituálním způsobem vysvěcen – konsekrován (biskupem) nebo požehnan – benedikován (může i kněz), čímž se stane sakrálním objektem a nese signum sacrum – svátostné znamení.⁴² Bez tohoto aktu by to byla jen obyčejná profánní stavba bez onoho spirituálního přesahu.

Tento příspěvek byl zaměřen pouze na představené aspekty sakrálních staveb. Nabízejí se ještě další úhly pohledu: historický, uměleckohistorický, architektonický, urbanistický, krajinotvorný i hledisko praktických potřeb jejich údržby a oprav aj.; ty však nebyly cílem této studie. Postihnoutí celého kontextu drobných sakrálních statků totiž vyžaduje spolupráci příslušných specialistů.

Věřme, že i další generace budou vnímat sakrální statky jako stopy lidskosti, vypovídající o životních radostech i trápení vzdálených předků, a navazující tak pouto s vlastní minulostí, s vlastními kulturními i sociálními kořeny, a že i pro ně se stanou oněmi drobnými šperky v krajině fyzické i duchovní, bez nichž by představa našeho domova byla pustá.

Poznámky:

- ¹ Srov. Nusek, J. – Svoboda, J. a kol.: Příběh kapliček. Drobné sakrální objekty na Podblanicku. Vlašim 2001, s. 4; „Krajina jako večerní šaty a kaplička – šperk, jež dodá lesku“.
- ² Srov. Hájek, T. – Bukačová, I.: Příběh drobných památek. (Od nezájmu až k fascinaci.) Praha 2001. Srov. dále práce publikované v periodikách Národopisná revue, Jižní Morava, Vlastivědný věstník moravský, Veronica, Malovaný kraj, RegioM, v regionálních tiskovinách a sbornících, např. Světci v lidové tradici, Uherské Hradiště 1995. Dále např. Staré stezky 4–8, Brno 1999–2003. Z produkce v Čechách např. Foud, K.: K soupisu kamenných božích muk na území města Plzně. Zprávy památkové péče 52, 1992, č. 5, s. 24–26. Dále v časopisech Pod Blánkem, Dědictví Koruny české, Kámen, sborníky Tvář naší země – krajina domova 2001 aj.
- ³ Srov. např. Král, A. B.: Boží muka v jižní části brněnského okresu. (Typologie a chronologie). Jižní Morava 6, 1970, s. 86–92. Srov. též: Zapomínaná architektura. Sborník Okresního vlastivědného musea v Blansku 2, 1970, s. 3–8. Srov. též Navrátil, V.: Výzva vlastivědným pracovníkům. Vlastivědný věstník moravský 38, 1986, s. 338.
- ⁴ Jeřábek, R.: Etnické a etnografické skupiny a oblasti. In: Vlastivěda moravská – nová řada, sv. 10. Lidová kultura na Moravě. (Red. J. Jančář.) Strážnice–Brno 2000, s. 21.
- ⁵ Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku. (Red. M. Pavlicová a L. Uhlíková.) Strážnice, ÚLK 1997, s. 124.
- ⁶ Za pomoc s identifikací objektů na Hodonínsku děkuji Ing. Vojtěchu Hromkovi, Ing. Antonínu Maleňákovu a PhDr. Josefu Rampáčkovu, pracovníkům někdejšího Okresního úřadu v Hodoníně.
- ⁷ Tumpach, J. – Podlaha, A.: Český slovník bohovědný, díl II. Praha, V. Kotrba 1916, s. 402.
- ⁸ Srov. Zíbrt, C.: Boží muka. ČL 6, 1897, s. 578. Brož, J.: Boží muka z Plzeňska a Telecka na Moravě. ČL 8, 1899, s. 292–301. Rozum, K.: Boží muka. ČL 8, 1899, s. 414–417. Plaček, P. O.: Boží muka na Pacovsku. ČL 13, 1904, s. 429. Mcelský, J.: O původu Božích muk. ČL 13, 1904, s. 478–479. Zíbrt, C.: Boží muka, ČL 14, 1905, s. 298–299.
- ⁹ Srov. B.: Studijní slovníček architektury. Učební texty vysokých škol. Praha 1954, s. 64. Blažiček, O. a kol.: Slovník památkové péče. Terminologie – morfologie – organizace. Praha 1962, s. 31. Herout, J.: Slabikář návštěvníků památek. Praha 1978, s. 115. Frolec, V. – Vařeka, J.: Lidová architektura. Encyklopedie. Praha 1983, s. 19–20. Blažiček, O. J. – Kropáček, J.: Slovník pojmů z dějin umění. Názevosloví a tvarosloví architektury, sochařství, malby a užitého umění. Praha 1991, s. 34. Srov. též Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska I. Bratislava 1995, s. 46. Nejnověji srov. Chodura, R. – Klimešová, V. – Křišťan, A.: Slovník pojmů sakrálního výtvarného

- umění. Kostelní Vydří 2001, s. 16.
- ¹⁵⁾ Král, A. B.: Boží muka, o. c., s. 86–92. Srov. týž: Zapomínaná architektura, o. c., s. 3–8.
- ¹⁶⁾ Srov. Janík, K.: Boží muka a kapličky na Břeclavsku a Mikulovsku. Jižní Morava 1995, s. 244–252. Srov. též Businský V.: Příspěvek k typologii a racionizaci božích muk. Rukopis. Muzeum AŠ 1995. Signatura 00598.
- ¹⁷⁾ Srov. Vácha, Z.: Středověká drobná architektura na jižní Moravě. Projekt Věda a výzkum. Státní památkový ústav v Brně 2001. Rukopis. Nestránkováno
- ¹⁸⁾ Srov. Mcelský, J.: O původu Božích muk. Český lid 13, 1904, s. 478–479, kde citujem Hájkovu Kroniku českou, 1541, s. 92.
- ¹⁹⁾ Srov. Lane, T.: Dějiny křesťanského myšlení. Praha 1996, s. 93.
- ²⁰⁾ Srov. Zibrť, Č.: O Božích mukách. Český lid 31, 1931, s. 300–301. Cituje Chanovského Správu křesťanskou, Praha 1710: poutníci, když vidí různé obrazy v Božích mukách, se vyptávají na jejich význam a utvrzují se tím ve víře, stejně jako žizníci a hladoví nebo těžkým břemenem obtížení poutníci při pohledu na Boží utrpení si uvědomí, že na pouť životem nelze očekávat jen radosti a lépe pak své trápení snášejí. Srov. též Zibrť, Č.: Boží muka, Český lid 14, 1905, s. 299, kde cituje dílo Jana Třeboňského Kniha naučení a příkladů 1745, s. 58: „Proč po cestách tolik sv. křížů se staví? Aby cestou jdoucí poutníci pohlednouce na kříž, se upamatovali na přehořké umučení a smrt Krista Spasitele našeho a jemu buďto krátkou modlitbičkou aneb pobožným vzdechnutím za tu nám tak velkou lásku prokázanou vděční byli, za druhé aby pekelný duch a zlí lidé toho znamenání sv. kříže se báli a celému okrášku toho města jak lidem, tak dobytku a osení buď skrze povětrí, neb jiný zlý oučinek škoditi nemohli.“
- ²¹⁾ Srov. Scheybal, J. – Scheybalová, J.: Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách. Ústí nad Labem 1985, s. 211.
- ²²⁾ Srov. Ottův slovník naučný XIII. Praha 1898, s. 966. Srov. také Syrový, B.: Studijní slovníček architektury. o. c., s. 169. Dále srov. Máčel, O. – Vajdiš, J.: Slovácko-architektonický vývoj vesnice. Praha 1958, s. 105–106. Srov. Frolec, V. – Vařeka, J.: Lidová architektura. o. c., s. 88. Dále srov. Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I. o. c., s. 229. Srov. také Blažiček, O. – Kropáček, J.: o. c., s. 96. Dále srov. Encyklopedie náboženství. (Red. M. Elser, S. Ewald a G. Murrer) Kostelní Vydří 1997, s. 147. Viz též Dudák, V. – Pošva, R. – Neškudla, B.: Encyklopedie světové architektury. Od menhiru k dekonstruktivismu. Díl 1, A–K. Praha 2000, s. 471–472. Srov. též Chodura, R. – Klimešová, V. – Křížtan, A.: o. c., s. 41.
- ²³⁾ Srov. Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1971, s. 240. Encyklopedie náboženství. (Red. M. Elser, S. Ewald a G. Murrer) Kostelní Vydří 1997, s. 147.
- ²⁴⁾ Ottův slovník naučný XIII., Praha 1898, s. 966. Srov. též Kodex kanonického práva. Úřední znění textu a překlad do

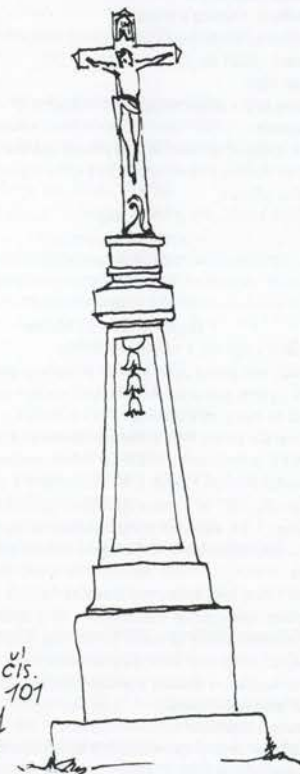
- čestiny. Latinsko-české vydání s věcným rejstříkem. Praha, Zvon 1994, s. 529–531, kán. 1205–1213 a s. 535–537, kán. 1223–1229.
- ²⁵⁾ Frolec, V. – Vařeka, J.: Lidová architektura o. c., s. 19–20. Srov. též Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I. o. c., s. 46. Srov. též Stajnoch, V.: Náčrt problematiky etnoekologických vztahů. Muzejní a vlastivědná práce 31 – Časopis společnosti přátel starožitností 101, 1993, s. 207–227.
- ²⁶⁾ Srov. Máčel, O. – Vajdiš, J.: Slovácko-architektonický vývoj vesnice. Praha 1958, s. 105–106. Srov. též Frolec, V. – Vařeka, J.: Lidová architektura. Encyklopedie. Praha 1983, s. 88. Srov. také Blažiček, O. – Kropáček, J.: Slovník pojmů z dějin umění. Praha 1991, s. 96. Srov. také Brož, J.: Kapličky a výtvarníci lidové na šumavském Podlesí. Národopisný věstník československý 23, 1930, s. 45–63.
- ²⁷⁾ Srov. Royt, J. – Šedinová, H.: Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii. Praha 1998, s. 94–95.
- ²⁸⁾ Srov. Nusek, J. – Svoboda, J. a kol.: Příběh kapliček. o. c., s. 14–15.
- ²⁹⁾ Srov. např. Samek, B.: Umělecké památky Moravy a Slezska 1. Praha 1994, s. 28–29. Telefonicky dne 31.1.2001 potvrdil mou definici a sdělil, že termín byl zařazen do slovníku uměleckohistorické terminologie, který byl připravován v Richterově semináři v 50. letech 20. st.
- ³⁰⁾ www.suppl.cz/apollo/pictures/200071812963741.htm
- ³¹⁾ Srov. Herout, J.: Slabikář návštěvníků památek. Praha, SSP-POP 1978, s. 115.
- ³²⁾ Viz Ottův slovník naučný XX., Praha 1903, s. 24. Srov. též Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1971, s. 468: poklona – staročesky, slovensky, srbochorvátsky = dar. Vzniklo z kloniti – darovati, věnovati (zastoupeno v ukrajinštině, srbochorváčtině a slovinštině), které je příbuzné se staroindickým šranáyati téhož významu. Srov. také Hais, K. – Hodek, B.: Velký anglicko-český slovník II. N–Z. Praha, Leda Academia 1997, s. 2513: tribute ang. =1. daň, poplatek, dávka, tribut 2. poddanství, vazalství, 3. dar, příspěvek, tribut, 4. hold, poklona, uctění, projev úcty, čest, počes, 5. procento rudy nebo odpovídající částka za těžbu; a tribute to = poklona čemu.
- ³³⁾ Srov. Holubová, M.: Putování na Svatou Horu v období baroka. In: Staré stezky 4. Poutní místo. Brno, Památkový ústav v Brně 1999, s. 42. Srov. též Stajnoch, V.: Panna Maria Divotvůrkyně. Nauka o Panně Marii, mariánská ikonografie, mariánská poutní místa. Uherské Hradiště, Slovácké muzeum 2000, s. 43–44.
- ³⁴⁾ Srov. Stajnoch, V.: Náčrt problematiky etnoekologických vztahů. Muzejní a vlastivědná práce 31 – Časopis společnosti přátel starožitností 101, 1993, s. 207–227. Týž Panna Maria Divotvůrkyně. o. c., s. 25.
- ³⁵⁾ Srov. Boček, A.: Poklona. Český lid 31, 1931, s. 73.

- ³⁶⁾ Srov. Nusek, J. – Svoboda, J. a kol.: Příběh kapliček, o. c., s. 16.
- ³⁷⁾ Srov. Seweryn, T.: Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce. Warszawa, PAX 1958.
- ³⁸⁾ Srov. Oběžník o nutnosti a potřebnosti inventarizace a katalogizace církevních kulturních statků. Praha, Sekretariát České biskupské konference 2001, s. 14 a 20.
- ³⁹⁾ Srov. Kodex kanonického práva. Úřední znění textu a překlad do čestiny. Latinsko-české vydání s věcným rejstříkem. Praha, Zvon 1994, s. 529, kán. 1205.
- ⁴⁰⁾ Tamtéž, kán. 1214, 1223 a 1230.
- ⁴¹⁾ Srov. Benedikcionál. Praha, Česká biskupská konference, liturgická komise 1994, s. 59, 86, 90, 93, 96 a 99.
- ⁴²⁾ Jako příklad srov. Noháč, J.: A ona zapomněla.... Hodonín 1922, s. 6–7. Autor popisuje odvozy v Břeclavi a jak ženy a děvčata do pokladničky pod křížem u kostela obětovala peníze, aby jejich syn a milý nebyl odveden. Nebo srov. Hurník, I.: Dětsví ve Slezsku. Praha, Čs. spisovatel 1979, s. 54–55: „Pan magistr.... Jeho myšlenky dostávaly po páté láhvi a po páté písni hloubku. Nabádal k pokrokovosti, vědeckému myšlení, k občanské cti, což ho nutně přivádělo k požadavku sebe-kázně a střídmosti v každém směru. Když zapěl poslední píseň a dopil poslední láhev, vykročil ke Klimkovicům a holi už nežongloval, podlehnul těžké depresi u vědomí, jaká distance zela mezi jeho ideemi a činy tohoto večera. I vlekl se polní cestou, a aby ulehčil svědomí, konal až do Klimkovic milosrdné skutky. Do všech kapliček podél cesty hodil a ke všem křížům a božím mukám přiložil drobnou minci.“
- ⁴³⁾ Srov. Zibrť, Č.: veselé chvíle v životě lidu českého. Praha, Vyšehrad 1950, s. 362: V Boršicích u Strážnice děvčata s věnečky na hlavách a májkami v rukou, se združenou královnou mezi sebou, jdou průvodem ke kapli sv. Jana, zpívající svaté písně. Pomodlí se u kaple a poskládají do ní věnečky a májky.
- ⁴⁴⁾ Srov. SOA Hodonín, fond VMHO.
- ⁴⁵⁾ Srov. Navrátilová, A.: Rituální význam účasti na poslední cestě zemřelých. Národopisná revue 10, 2000, s. 13–14.
- ⁴⁶⁾ Ottův slovník naučný XIII. Praha 1898, s. 966. Srov. také Janík, K.: Boží muka a kapličky na Břeclavsku a Mikulovsku. Jižní Morava 1995, s. 250–251.
- ⁴⁷⁾ Srov. Kodex kanonického práva, o. c., kán. 1206. Srov. také Tretera, R. J.: Církevní právo. Díl první. Praha 1992, s. 74. Srov. též Huphrey, C. – Vítěbský, P.: Posvátné stavby. Praha 1998, s. 60. Postup žehnání srov. Benedikcionál. Praha, Česká biskupská konference, liturgická komise 1994, s. 59–62.

Lanzhot. Levkárnických kříž. Kresba J. Koželuha

u
čís.
101

Lanzhot
u valdžní

UKÁZKA PASPORTŮ

1) Socha sv. Floriána v Hlohovci

Umístění: na horním konci dědiny

Parcela č.: 936/1 dle kn; R.č.: 38821/7-1247

Datace: 1890

Negativy NPÚ v Brně: 14465, Ma 17-18/021

Ikonografie:

Popis: Socha v obvyklém ikonografickém zobrazení. Na čelní straně dřívky vsazena mramorová deska s rytým nápisem a ozdobnou iniciálou příjmení.

*Tuto
sochu nechali postavit
JAN, PETR a MARIE
GARČIC
1890*

Oroduj za nás - Sv. Floriáne

Rozměry: v 382 cm, š 177 cm, hl 177 cm

Materiál: sokl pálená cihla, červeně probarvená omítka, nápisová deska z bílého jemnozrnného mramoru, socha – červená keramika pálená do formy, žerď dřevěná

Historie: Dle dopisu MNV v Hlohovci ze dne 21.4.1964, č.j.

464(64 G, adresovaného KSSPPOP v Brně, nechali sochu postavit jmenovaní donátoři z domu č. 64 a socha patří k tomuto domu.

Asi do roku 1937 se o sochu hlásil jako majitel Arnošt Štěpánek, Hlohovec č. 64, který měl za ženu Garčicovou, nyní tedy socha patří Josefu Kašníkovi, č. 64, který má za ženu dceru Arnošta Štěpánka.

Sochu v roce 1998 restauroval František Pavůček z Pavlova.

Konotace: Kolem pět lip. Každoročně k němu býval prosebný průvod počátkem května na svátek sv. Floriána. V padesátých letech

20. století musel farář žádat písemně odbor vnitřních věcí

Okresního úřadu v Břeclavi o povolení procesí. Dnes se o sochu modlí velikonocní hrkači.

Prameny a literatura:

SOA Břeclav, fond A4 ONV Břeclav 1949-1960, inv. č. 383, karton 80 Břeclavsko. Brno 1969, s. 408.

Spisový archiv NPÚ ŮOB v Brně

Záměr na restaurování. Hlohovec, okr. Břeclav. Zpracoval

1. 6. 1997 František Pavůček, Pavlov Na návisi 83. 42 s.

2) Socha archanděla Michaela v Hruškách

Umístění: U domu č. 275 obchodníka Košuta, parcela č. 1964/1 dle pk, 206 dle kn, R.č.: 0

Datace: po 1904

Negativy NPÚ v Brně: Ma 11-14/022, G 400/31-32

Ikonografie: Koželuha č. 80

M. Snopková: Náboženské tradice. In: Hrušky, občané své obci.

Podivín, 1998, foto z 30. let 20. st. na s. 61.

Popis: Na hranolovém soklu s výraznou profilovanou vyloženou římsovou deskou je na nízkém plintu socha archanděla, který s rozmachem propichává kopím baziliška u svých nohou.

Nápis na čelní straně dřívky, ve vpadlém rámu je text.

*Zde
byl ve výroční den svého narození
22. září 1904 usmrčen
MICHAL BENEŠ
rolník v Hruškách č. 90
jsa stár 35 let
obětuj
za spásu duše jeho otčenáš!*

(na soklu signován F. Štábla Hodonín)

Materiál: pískovec

Historie: Roku 1904 na tomto místě zavražděn Michal Beneš-Kotůč z č. 90 (Kotůč se rodině přezdívalo podle kolečka, kterým dělníci pracující na stavbě železniční dráhy říkali kotůč a Benešovi tento výraz přejali)

Sochu archanděla pořídila vlastním nákladem rodina zemřelého, autorem je F. Štábla z Hodonína. Nápis dle Koželuhyv kresby Zde...35 let. Obětuj za spásu duše jeho Otčenáš – není na kresbě rozložen přesně.

Poškozena v noci z 25. na 26. srpna 1953 po hrušeckých hodech.

Dle knihovni vložky KÚ v Břeclavi byl v roce 1904 postaven kamenný kříž na parcele 1964 (1 náves proti domu čp. 275, parcela st. pl. 323).

Konotace: Vypráví se, že rozvážný hospodář, který neholdoval pití, oslavoval své narozeniny v obecní hospodě (Čechova, nyní je v ní knihovna). V hospodě na Beneše začali slovně dotírat tři hosté, ten se nechtěl hádat a odešel raději domů. U Košutova obchodu ho tři útočníci dostihli a jeden z nich ho probodil. Michal Beneš byl na místě mrtev.

Prameny a literatura:

SOA Hodonín, VMHO 9

Snopková, M.: Náboženské tradice. In: Hrušky, občané své obci. Podivín, Galerie 1998, s. 126, 120.

3) Obrazek sv. Urbana v Hruškách

Umístění: ve vinohradech zv. Hastrmany
Parcela č.: ; R.č.: 0

Datace: poč. 20. století, 1969

Negativy NPÚ v Brně: Ma 10-14/018

Ikonografie: Koželuha č. 86

Popis: Dřevěný sloupek, na jehož vrcholu je připevněna dřevěná deska, chráněná stříškou, s reliéfem světce.

Materiál: dřevo, polychromie

Historie: Část vinohradů byla v šedesátých letech zlikvidována, protože překážela v obdělávání honů. Bratři Antonín a Václav Trpělkovi pořídili nový vyřezávaný dřevěný obrazek sv. Urbana

v roce 1969 a postavili jej u staré studny v Hastrmanech

Konotace: Hlíďa vinohrady, bývá u něj slavnost zarážení hory.

Předseda Slovákého kružku a Svazu zahrádkářů ing. Josef Blažej z č. 285 nechal v roce 1993 zhotovit dvě sošky sv. Urbana v Keramických závodech v Poštorné. Obě byly posvěceny a při zábově vinobraní postaveny v trati vinic zv. Pisky.

Lidově se mu říká Urbánek.

Prameny a literatura:

SOA Hodonín, VMHO 9

Snopková, M.: Náboženské tradice. In: Hrušky, občané své obci. Podivín, Galerie 1998, s. 129.

4) Dřevěný kříž u kostela v Dolních Bojanovicích

Umístění: na parkánu u kostela

Parcela č.: 168 dle kn; R.č.: 2206

Datace: 1908

Negativy NPÚ v Brně: :27045-6, Ma 20/004 a 25/004

Ikonografie: Koželuha č. 45

fotearchiv Libora Tomšeje

Popis: Dřevěný vysoký kříž je pokryt plastickými reliéfy s biblickými motivy a nástroji Kristova umučení. Korpus je plechový, pod ním je kříž datován L.P. 1908.

Materiál: dřevo, polychromie, plech

Historie: Původně stál u polní cesty podél Hrabínků do trati Hloží. Zhotovil místní řezbář František Vymyslický v roce 1905 na přání výměnkářky Františky Hubáčkové. V roce 1946 byl kříž opraven.

Konotace: na návrh Slovákého kružku přemístěn na parkán farního kostela, „aby věřícím i návštěvníkům vesnice připomínal hlubokou víru i pokoru lidového umělce.“ Ke křížům F. Vymyslického se váže píseň „Bojanovský kříž“, slova složil v roce 1952 František Krša, melodii v roce 1956 Michal Komosný.

Prameny a literatura:

Hlavinka, K. – Noháč, J.: Hodonský okres. Brno 1926, s. 133.

Esterka, F. – Ondruš, V.: Dolní Bojanovice. Publikace k 800. výročí první písemné zprávy o trvání obce Dolní Bojanovice.

Dolní Bojanovice 1996, s. 149. O Vymyslickém srov. tamtéž s. 130-131.

Krša, F.: Jak vznikla píseň Bojanovský kříž. Malovaný kraj 11, 1975, č. 2, s. 11.

5) Boží muka sv. Huberta v Dolních Bojanovicích

Umístění: v nejvyšším bodě katastru v trati Hašky

Parcela č.: 980/1, 982, 984 - dle pk, 2503 dle kn; R.č.: 0

Datace: 2000

Negativy NPÚ v Brně: Ma 36/001, 1-4/002

Ikonografie: Mathieu, L.: Vidění sv. Huberta, olej, 1846 z baziliky

v Saint Hubert

Popis: Typ hranolových božích muk na čtvercovém půdorysu. Na čelní straně segmentově klenutá nika, v níž je obraz sv. Huberta. Vzadu vsazena do dřívky leštěná deska s textem:

*KU CTI A CHVÁLE
PÁNA NASEHO
A JEHO SLUŽEBNÍKA
SV. HUBERTA
VĚNUJÍ A O OCHRANU PROSÍ
BOJANOVŠTÍ MYSLIVCI
L.P. 9.7.2000
arch. ČERVENKA JOSEF*

Stanová střecha s křížem ve vrcholu.

Rozměry: 76x76, sokl 91x91 cm, výška 350 cm

Materiál: cihla, omítka, krytina dvojítab bobrovka zašpičatělá

Historie: Postavilo Myslivcecké sdružení Stupava z Dolních

Bojanovic

Chronologie vzniku:

- myšlenka se zrodila v červenci 1999 a utvrdila se na první Hubertské pouti na Hostyně v téměř roce
- 25. 2. 2000 shválen projekt myslivců
- vykoupeny pozemky po cca 70 m² z šesti soukromých parcel poblíž kóty 234 m/n.m., nejvyššího místa katastru
- důvod zvolení místa: jediné vhodné, frekventované, spojnice mezi obcemi, při podzimních honech zde bývá předávka na poslední výlov zvěře
- v dubnu 2000 podána žádost na stavební odbor
- ve stavbě uložen zápis s informacemi o světcově účtě, seznam členů sdružení, mince
- náklady 30 000 Kč

Místní stavitel Josef Červenka čp. 667 předložil tři návrhy – jednu boží muka hranolová, dvojí sloupová a myslivci si z nich vybrali ta hranolová. Postavili je mladší členové sdružení pod

vedením Ivo Nováka, projekt však zjednotili a upustili od profilované kordonové římsy i patky se splávelem. Spotřeba cca 250 cihel, které koupili myslivci, písek poskytl obecní úřad. Stříška – použitá krytina vytvarovaná z větších bobrovek. Kříž vykoval umělecký kovář Petr Zajíc z Hovorán za 1500 Kč, desku s nápisem z leštěné žuly zhotovil kameník Vrána z Prušánek a obrazy sv. Huberta namaloval Božek Bortlík ze Starého Poddvorova podle originálu L. Mathieu: Vidění sv. Huberta, což je olej z roku 1846 z baziliky Saint Hubert. Květinovou výzdobu obměňuje manželka Ing. Lekavého (60 let). Pěči o boží muka si vzal na starost Ing. Lekavý z čp. 74, předseda mysliveckého sdružení Stupava s tím, že ji vždy převezme další předseda.

Posvěcena byla 2. červencovou nedělí 2000 za přítomnosti pomocného biskupa Petra Esterky a za asistence duchovních správců Petra Karase z Dolních Bojanovic a Pavla Nuata z Čejkovic. Asi pět set lidí. Hrála Šohajka. Vedle zasazené dvě lípy *Konotace*: Slavnostní posvěcení 9. 7. 2000 – přišlo procesí ze Starého Poddvorova (zorganizoval Božek Bortlík). V úvodním projevu Ing. Lekavý shrnul historii vzniku božích muk sv. Huberta a poděkoval všem jejich tvůrcům. Zdůraznil, že umístění vyplývá z lidské a sousedské sounáležitosti, neboť leží u důležité spojnice. Mělo by být milníkem pohody, klidu a pokoje. Projev ukončil slovy: „Všem myslivcům a lovcům přeji, aby nám tato kaple připomínala zásady a dobré tradice svatohubertské, které vycházejí z Bohem daných zákonů a zákonů přírody.“

Misto bylo zvoleno i podle toho, že zde mívají při honech svatčiny. Popel, že by ve volbě místa hrála nějakou roli blízká páleníce, prý by byli raději, kdyby tam vůbec nebyla.

Pod božími mukami údajně vede podzemní chodba z obecního sklepa do Čejkovic – při stavbě páleníce asi 3 m hluboký ttrychtř.

Majitelé pozemků, na nichž v trati Hašky boží muka stojí: parcela č. 980/1 – Věra Hromková, čp. 485
982 – Anna Salajková čp. 787 a František Bílek čp. 414
984 – Marie Krupicová čp. 744

S těmito vlastnickými uzavřelo myslivecké sdružení smlouvu o odprodeji části jejich pozemků tak, aby prostor kolem božích muk zabíral cca 2 ary a přešel do vlastnictví mysliveckého sdružení. *Prameny a literatura*: archiv Mysliveckého sdružení Stupava

6) Poklona sv. Vendelína v Ládě

Umístění: křižovatka ulic Růžové a Mlýnské
Parcela č.: 1348 dle pk, 701 dle kn, 560 dle mapy stabilního katastru z roku 1826; R.č.: 16031/7-1333

Datec: 2. polovina 18. století
Negativy NPÚ v Brně: 14207, 91294, Ma 8-9/020
Ikonografie: Foto č. 39 z r. 1961 (R. Jeřábek) v publikaci Podluží. Kniha o lidovém umění. Brno 1962, s. 37. – Záběr ulice s poklonou na původním místě
Popis: Drobná stavbička půlkruhového půdorysu stojí na okraji parku na křižovatce. Průčelí je na nárožích členěno pilastry, původně ryhovanými, s vytoženou římsovou hlavicí. Ryhování bylo při pozdějších úpravách odstraněno. Průčelí je završeno trojúhelníkovým štítem, v ploše zdobeným plastickým motivem mušle a rokaje. Vrchol štítu je osazen dvouramenným křížem. Horní část poklony je prolomena půlkruhově zaklenutou nikou se sochou světce. Spodní část poklony byla oddělena jednoduchou římsou, pod níž byla obdélná vpadlina. Ani toto členění fasády nebylo při pozdějších opravách obnoveno. Stavbička je zastřešena a kryta zeleně glazovanými prejzy. Poklona je zasvěcena sv. Vendelínovi. Polychromovaná keramická socha v nische ho zobrazuje jako mladého pastýře. Neschází ani Vendelínovy atributy: křížem přes prsa má pověšen na pravém boku roh, na levém brašnu a u nohou mu leží dva beránci. Jen o pastýřskou hůl, kterou držel v pravé ruce, již před léty přišel.

Materiál: cihla, omítka, glazované prejzy
Historie: Pozdní barokní poklona pochází z 2. pol. 18. století a je prý výrazem vděku za ukončení dobytčího moru. Dobytčí mor postihl v té době Moravu několikrát: 1752, 1754, 1769, 1770, 1788 a 1793. Zeleně glazovaná krytina a patrně i soška světce pocházejí z knížecích keramických závodů v Poštorné a jsou tedy mladší než vlastní stavba. Jinak na této pokloně není nic specificky podlužického, je lidovou podobou uměleckého slohu, vládnoucího v době jejího vzniku. Původně stála uprostřed dobytčí cesty a byla otočena směrem k Břeclavi, tedy čelem ke směru, z kterého se kolem ní honival dobytek. Když začala překážet rozvíjejícímu se dopravnímu ruchu, byla roku 1974 přemístěna na okraj parku, opravena a v té době bylo zjednodušeno členění průčelí. Její původní polohu dodnes naznačuje vyvýšenina uprostřed křižovatky dnešních ulic Růžové a Mlýnské. Dle mapy stabilního katastru stála vedle cesty.

Konotace: Dříve zde bývalo pastvisko. Vedla kolem ní dobytčí cesta. Kolem rostou ořechy. Dříve v prosebné dny bývalo procesí až ke křížku u nádraží a v den svátku patronů kapliček a soch bývalo u nich požehnání.

Prameny a literatura:

Hošák, L.: Historický místopis země Moravskoslezské. Praha 1938, s. 257–258.

Podluží. Kniha o lidovém umění. Brno 1962, s. 37.

Břeclavsko. Brno 1969, s. 467

Vermouzek, R.: Dobytčí cesta. Jižní Morava 28, 1992, s. 64.

Týž: Provoz na dobytčí cestě. Jižní Morava 30, 1994, s. 62.

Matuszková, J.: Sv. Vendelín, jeho místo v lidové tradici a soupis památkově chráněných vyobrazení světce v okrese Břeclav. Region 95, 1996, s. 48.

Táž: Soupis památkově chráněných poklon v okrese Břeclav.

Region (kulturně-vlastivědná revue okresu Břeclav) 1998, s. 116.

Táž: Kaple sv. Vendelína. Jihomoravský deník, Rovnost,

21. 2. 1998, s. 4.

Táž: Drobná sakrální architektura na Podluží. Národopisná revue 9, 1999, s. 20.

7) Kaplička sv. Terezie se zvonici v Kosticích

Umístění: na křižovatce v centru obce

Parcela č.: 275 – mapa stabilního katastru, 2800/5 – dle kn; R.č.: 30234/7-1312

Datec: 1750, dřevěná zvonice 1857

Negativy NPÚ v Brně: 14205, 91285, Ma 28-35/025 a 12-27/026

Ikonografie:

Popis: Historizující stavba stojí na křižovatce uprostřed obce. Je téměř čtvercového půdorysu s čtyřbokou věží v závěru. Průčelí kapličky bylo členěno nárožními pilastry s římsovou hlavicí a prolomeno na osu pravouhlým vchodem, nad nímž je obdélná deska s minuskulním nápisem: *Ke cti a chvále sv. Terezie R. 1861.*

Ofinsovány trojúhelníkovy štít má v tympanonu pravouhlou niku, v níž je soška sv. Floriána. Boční fasády jsou prolomeny jedním lunetovým oknem s šambránou a klenákem ve vrcholu. Pod oknem úsek parapetní římsy. Podstřešní profilovaná římsa kapličky nese sedlovou střešku, v jejímž vrcholu je jednoramenný kříž.

Rovněž věž je členěna pilastry na nárožích. Vchází se do ní pravouhlým vchodem, protilehlým vchodem do kapličky. Zvonicevé patro je odděleno kordonovou římsou a na každé straně je prolomeno jedním půlkruhově zaklenutým oknem se šambránou, klenákem ve vrcholu a podokenní římsou. Zvonici kryje stanová střeška s křížem a korouhvičkou ve vrcholu. Při opravách v 70. letech byla fasáda zjednodušena, odstraněním římsových hlavic se z pilastů staly leseny, takže stěny kapličky i věže jsou nyní členěny lese- novými rámy. Současné byly otlučeny šambrány s klenákem a podokenní římsy.

Materiál: cihla, omítka, pálená krytina

Historie: Na místě nynější kapličky bývala dřevěná zvonice – je zaznačena na mapě Josefského vojenského mapování z let

1764–1768 a na mapě stabilního katastru z roku 1826 je zakresle- na jako spalný objekt. Kaplička byla postavena na náklady obce v roce 1857 a v roce 1861 byla vysvěcena. Konsistoř dovolila jed- nou do roka – v pondělí na hody – sloužit u kapličky mši. V roce 1868 byly zakoupeny dva zvony a jeden z nich byl za první světo- vé války zrekvírován.

Povrch křižovatky, na níž kaplička stojí, je asfaltový, což je příčinou špatného odvětrávání zdiva a jeho značné vlhkosti zejmé- na v soklové části. V roce 1996 byla tedy zahájena celková oprava, vedená snahou stavbu odvlhčit, proto bylo také památkáři do- poručeno nahrazení betonové mazininy v interiéru cihelnou dlaž- bou. Ke zlepšení vzhledu přispělo odstranění nefunkční konzoly el. vedení a rozhlásového tlapače a vyspravení fasády klasickou vápennou omítkou. V roce 1999 – nové zvony, elektrifikace zvonění. *Konotace*: V obci není kostel a Kostice jsou přifařeny do soused- ních Tvrdonic, u kapličky se odbývají bohoslužby v pondělí na ho- dy (15. 10.) a po nich se jde s průvodem na hřbitov, na Boží tělo a při slavnosti dožíněk. Místní písmák Jakub Darmovzal ve svých pamětech zaznamenal, že v době pondělní hodové mše vyjel jistý hospodář (Třetina z č. 56) s vozem na pole a za rušení bohoslu- žeb dostal od rychtáře pokutu 5 zlatých. Stalo se to prý asi v roce 1870.

1924 zavedeno Boží tělo s mší svatou u kapličky a od ní pak vy- cházel průvod.

SOA Hodonín VMHO – 12 Kostice: „Zvonice“ je asi z poč. 19. sto- letí, původně dřevěná s jedním zvonom. Později byla postavena z cihel. A v roce 1861 k ní byla přistavěna kaplička ke cti sv. Terezie. Při stavbě rozpadlé kapličky se zde hledal poklad kuruc- kého vůdce – marně. Dvakrát do roka se u ní slouží mše – na ho- dy a o Božím těle. V pondělí ráno na hody se celá vesnice sejde na mši u kaple se zvonici a odtud s jde na kerchov. O udržování kaple se stará spolek sv. Terezie.

Původní zvony zrekvírovány v roce 1915, nové pořízeny v le- tech 1922–23. Větší je zasvěcen sv. Josefovi a je na něm nápis: Koupěn v roce 1922. Jeho mluva: „Brav mňa vyryt, panna mňa našta.“ Zvoní se jím při bouřích, požárech, pohřbech, vždy před svátkem a 3 x denně. Menší zvon – umíráček, zvoní se jím země- lému.

V době komunistické vlády musel tvrdonický farář, kam jsou Kostice přifařeny, písemně žádat okresního církevního tajemníka o povolení hodových bohoslužeb u kapličky a průvodu na hřbitov. 2. října 1956, dopisem čj. vnitř. 1257/56 odpovídá tvrdonickému faráři ve věci konání průvodu nečitelně podepsaný vedoucí odbo- ru pro vnitřní věci: „Odbor pro vnitřní věci nebere na vědomí Vaše

oznámení o konání mše a průvodu na hřbitov v Kosticích, protože není pravda, že by v minulých letech se tato pobožnost konala. O tom, že průvod nebyl brán na vědomí Vás můžeme přesvědčit materiálem u zdejšího úřadu. Konali-li se průvod přece, pak vědomě proti zdejšímu rozhodnutí, z čehož by musely být vyvozeny patřičné důsledky." (SOA Břeclav, fond A 4 ONV Břeclav 1949–1960, inv. č. 383, karton 80)

Prameny a literatura:

Státní ústřední archiv v Praze, fond Josefské vojenské mapování – Morava, sekce 122

Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, Praha, cisařský otisk inv. č. 1292

SOA Hodonín VMHO 12 Kostice

Pamětní kniha obce Kostic z r. 1928, s. 383–385.

SOA Břeclav, fond A 4 ONV Břeclav 1949–1960, inv. č. 390 a 383, karton 80

Archiv NPÚ v Brně

Noháč, J.: Břeclavský okres. Brno 1911, s. 209.

Hosák, L.: Historický místopis země Moravskoslezské. Praha 1938, s. 257.

Břeclavsko, Brno 1969, s. 453.

Kostice – dějiny a lidová kultura (Red. J. Janák). Brno 1991, s. 91 a 151.

Matuszková, J.: Soupis památkově chráněných kapliček v okrese Břeclav. RegioM 94, 1995, s. 31.

Táz: Kaplička sv. Terezie v Kosticích. Jihomoravský deník, Rovnost, 26.5.1998.

Mikličová-Studenková, T.: Boží tělo. Malovaný kraj 38, 2002, č. 3, s. 34.

8) Lektvárníkových kříž z roku 1813 v Lanžhotě

Umístění: Tento kříž stojí na hrotu trojúhelníkové Nádražní čtvrti, před domem, kde kdysi bydlela rodina Lektvárníkových.

Parcela č.: 701 – mapa stabilního katastru

2612/3 – die PK; R.č.: 0

Datace: 1813

Negativy NPÚ v Brně: Ma 26-012 až 27-012, Ma 14-037

Ikonomie: Koželuha č. 101

Popis: Na nízké podnoži podstavec s konicky tvarovaným dříkem, jehož stěny jsou členěny lichoběžníkovými vpadlinami, z nichž pod římsovou deskou plasticky vystupuje rostlinný záves. Na tomto podstavci býval dle Koželuhy ikonografie kamenný kříž s kamenným korpusem, který byl v 2. polovině 20. století nahrazen litinovým křížem ze hřbitovního náhrobku. Sokl je barevně

pojednán modrobíle a vpadliny jsou ozdobeny nástěnným ornamentem vycházejícím z místní tradice. Na čelní straně letopočet 1813.

Materiál: cihla, omítka, kámen, litina

Historie: Lanžhotská farní kronika, s. 13, zápis z r. 1813:

„A hle zase ku cti a chvále Boží nechal zmíněný Michal a jeho manželka Marya Tuček z Lanžhota č. 45 udělat ve Skalici kamenný kříž, a sice ten který v poli na dráhách stojí na dlouhí památku obci lanžhotské a pro upamatování smrti našeho Ježíše a spasitele Krista, který nevinnou smrtí za nás na kříži umřel. Kterýžto kříž koštoval dohromady 400 rýnských šajnů Tento kříž byl akorád v hody r. 1813 od podivinského pana děkana posvěcený

Pavel Tuček pudmistr

Jakub Uher konšel

Ondra Černý dtto

Jan Šesták dtto

Tomáš Hubička obecní hospodář

Michal Tuček rychtář

Josef Straka konšel

Martin Krajiček dtto (psáno Kragicček)

Cyril Hekl dtto

Vencel Čermák školní učitel a obecní písař

Roku 1999 jej opravila a vymalovala místní malářka Marie Švirgová. Kříž byl původně kamenný, když jej před lety bouře poškodila, nahradil jej František Vlašic kovovým ze hřbitova. Konotace: Tento kříž stojí na hrotu trojúhelníkové Nádražní čtvrti, před domem, kde kdysi bydlela rodina Lektvárníkových. Lektvárnici byla přezdívka. Tato rodina byla údajně proslulá vařením lekvary z trnek, proto jim říkali Lektvárnici. Z jakého důvodu kříž postavili, není mi známo. Je na něm letopočet 1813 a jde tedy o jeden z nejstarších lanžhotských křížů.

Kříž stojí na začátku tzv. Hrobečkové cesty, polní cesty vedoucí přes železniční trať do Kostic a je v části za tratí lemována řadou hrobů. Na druhém konci cesty se nachází Benešových kříž. O kříž se stará František Vlašic.

SOA Hodonín, VMHO 50 Průvodce po místních památkách:

Lanžhot – chodníkem rovnoběžným (s drahou- dopřáno do datečně rukou) k Brodskému se od nádraží přijde k nové ulici nedávno vzniklé, u posledního domku je kříž. V těch místech se prý nachází v zemi obrovský poklad, zakopaný jedním tureckým bohatěm. Zatáčel se doleva a přijde se ke škole (Lektvárníkových kříž??)

Jožulka Uher pověst o pokladu nezná.

Druhý křížový den šlo prosebné procesí z kostela k božím mukám v Sůhradech, odtud Hlubokou a Vrbkovou cestou

k „Jánu“, ke kříži na počátku nádražní ulice a zpět do městečka.

Prameny a literatura:

Farní kronika s. 13, zápis z r. 1813

Lanžhot-hody 1999, vyd. Ing. Jiří Cypris, nestr.

SOA Hodonín, VMHO 50 Průvodce po místních památkách

Archiv autorky – korespondence s Jožulkou Uhrem

Uher, J. – Vlašic, F.: Kamenný kříž. Lanžhot – hody 1999, nestr.

Vermouzek, R.: Období kapitalismu. In: Lanžhot, příroda a dějiny. Praha 1983, s. 243.

Matuszková, J.: Lektvárníkových kříž v Lanžhotě. Malovaný kraj 39, 2003, č. 2, s. 34, 1 bar. foto oto na zadní straně obálky.

Táz: Němí svědkové života na cestách – na příkladu Lanžhota.

In: Staré stezky 8, 2003, s. 171.

9) Boží muka trojboká v Tvrdonicích

Umístění: na křižovatce cest u kostela směrem k Týnci

Parcela č.: 3058/1 – die pk 466; R.č.: 32687/7-1737

Datace: 1760

Negativy NPÚ v Brně: 14219, 91384, 1113378 – 81, Ma 30 až 32-041, 28-30/044

Ikonomie: Koželuha č. 89

Popis: Oku lahodící stavbička se ukrývá se pod vzrostlou lípou na křižovatce u kostela a ukazuje cestu k Týnci. Architektonicky nepřilíh složitá cihelná stavba stojí na trojúhelníkové odstupňované základně a vyložená kordonová římsa ji dělí na dvě poloviny. Dolní část je na každé straně členěna mělce vpadlým pravouhlým rámem, nad nímž je barevný ornament s ústředním motivem granátového jablčka. Horní polovina božích muk je prolomena hlubšími nikami s ujmými horními rohy. I ony jsou lemovány ornamentální názední malbou, která je v tomto případě rozvinuta na větší ploše, což svědčí o významnějším postavení horních nik i o maláreččině přirozeném citu pro míru. V nikách jsou umístěny olejomalby na plechu. Jednotlivé obrazy znázorňují – Pannu Marii Sedmibolestnou, sv. Floriána a sv. Vendelína. Dolní nika pod obrazem P. Marie je osazena skleněnou destičkou s letopočtem L.P. 1760. Boží muka jsou zastřešena trojbokou střechou, v jejímž vrcholu je dvouramenný kříž. Keramická krytina barevně dotváří malebný vzhled stavbičky, která je pojednána v barvách důvěrně známých – šmolkové modrá podrovnávka, sněhobílé stěny a červená střecha.

Materiál: cihla, omítka, názední malba, keramická krytina

Historie: Barokní boží muka postavili na vlastní náklady v roce 1760 tvrdoničtí obyvatelé jako výraz díků za to, že přežili morovou nákazu. Olejomalby jsou však mnohem mladší. Stavebně byla boží

muka opravena na náklady obce v roce 2000.

Konotace: Malářka Anna Darmovzalová je pravidelně opravuje před červnovými národopisnými slavnostmi Podluží v písni a v tanci. Boží muka dnes stojí uprostřed obce, avšak ještě počátkem 20. století se nacházela na jejím okraji a za nimi se rozkládalo obecní pastvisko Trávníky, později přeměněné na čtvrt nových rodinných domků. V době, kdy se ještě v Tvrdonicích provozovala rovinná pastva, rozdělovali u těchto božích muk obecní pastýři kravák a junák dobytek na krávy a jalovinu, neboť dále je na pastvu hnali odděleně. Tím lze vysvětlit vyobrazení sv. Vendelína, ochránce dobytka a patrona pasáků, v jedné z nik. Sv. Florián měl odvrátit požáry a Panna Maria Sašinská v další nice připomíná oblíbené poutní místo.

Prameny a literatura:

SOA Hodonín, fond VMHO 35 Tvrdonice

Spisový archiv NPÚ v Brně – korespondence z roku 1943

Mapa stabilního katastru z roku 1827

Hosák, L.: Historický místopis země Moravskoslezské. Praha 1938, s. 256.

Matuszková, J.: Sv. Vendelín a jeho místo v lidové tradici. Světci v lidové tradici. Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčejy MKKK konané u Uherském Hradišti v roce 1995. (Red. L. Tarcalová) Uherské Hradiště 1995, s. 257.

Táz: Sv. Vendelín, jeho místo v lidové tradici a soupis památkově chráněných vyobrazení světce v okrese Břeclav. RegioM 95, 1996, s. 49–50.

Táz: Soupis památkově chráněných božích muk v okrese Břeclav. RegioM 96–97, Mikulov 1997, s. 110.

Táz: Boží muka v Tvrdonicích. Malovaný kraj 37, 2001, č. 3, s. 50, foto na zadní straně obálky.

10) Obrázek Panny Marie v Tvrdonicích

Umístění: stál na nejvyšším místě u polní cesty do Hrušek

R.č.: 0

Datace: 2. polovina 19. století

Negativy NPÚ v Brně: Ma 5/042

Ikonomie: Koželuha 88

Popis: Dřevěný sloupek s uzavíratelnou skříňkou ve vrcholu. Ve skříňce polychromovaná dřevorezba P. Marie

Materiál: dřevo

Historie: Říkalo se mu též Mrázův obrázek podle donátora. U cesty do Hrušek je „na stúpku“ obrázek P. Marie. „Dysí sekáci sékili obilv v tem místě. Strhua sa velíká buřka a zahnaua sekáčů dom. Mezi sekáčama byu zbožný muž. Ten uviděu v blesku P. Mariu.

I dau ten stúpek s obrázkem P.M. postavit na tem místě, kde ju uviděu v blasku." Zbožný muž se jmenoval Mráz. Konotace: Obrázek stál u polní cesty do Hrušek za Láničkových křížem, říkalo se zde „u obrázka“, zanikl v 2. polovině 20. století, dnes je v tom místě benzínová pumpa.

Prameny a literatura:

SOA Hodonín – VMHO 35 Tvrdonice

Frolec, V.: Tradiční způsob života a kultura. In: Tvrdonice – příroda, dějiny a lidová kultura podlužácké obce. (Red. J. Janák.) Brno 1986, s. 357.

11) Obrázek Panny Marie Pomocné v Týnci

Umístění: na dubu u kapličky Panny Marie R.č.: 0

Datace: 1757

Negativy NPÚ v Brně: Ma 21 a 23/041

Ikongrafie: viz Koželuha č. 76

Popis: V dřevěném rámu se stříškou je vsazena olejomalba na plechu, reprodukcijící ikonografický typ Panny Marie Pomocné. Materiál: dřevo, plech

Historie: Obrázek zavěšen na strom na památku zjevení Panny Marie v roce 1757.

V roce 1891 vedle památného stromu postavena kaplička, rovněž zasvěcená Panně Marii.

Konotace: Obraz Panny Marie visel na dubu, na němž se dle pověsti zjevila Panna Maria jednomu vojákovi. Na památku zjevení byl na strom zavěšen obrázek Panny Marie Pomocné s letopočtem 1757. Aby byl uchráněn před povětrím, bylo rozhodnuto, že bude přemístěn do farního kostela v Moravské Nové Vsi. Když byl obraz převážen v doprovodu kněží a věřících, průvod dojel nad kostel, koně se zastavili a nemohli pokračovat v cestě. Průvod proto změnil směr a pokračoval k týneckému kostelu, kde byl obraz umístěn na oltáři.

Zpráva o příhodě se rozšířila po celém okolí a lidé věřili, že Panna Maria si Týnec oblíbila a nepřeje si, aby byl její obraz převezena jinam. Po převozu do kostela byl na dub umístěn jiný obraz, malovaný na dřevě. Když dožil, nechal obecní výbor v roce 1859 namalovat nový obraz na plechu. V roce 1938 byl restauro-

ván akademickým malířem Antonínem Tomkem, který v té době v Týnci učil. Obraz visí na dubu dodnes. Pověst o dubu – dub měl rozložitou korunu, nerostl do výšky, suché větve z koruny zasahovaly až do cesty, proto měl být poražen. Když začali kmen dubu řezat pilou, vytékala z rány krev a z koruny se ozval hlas: „Nefež, když nesadíš.“

Typ Panna Marie Hlíde dle pasovské verze obrazu Lucase Cranacha Staršího (z roku 1537), uctívaného od roku 1625 na hlavním oltáři farního kostela sv. Jakuba v Innsbrucku, pasovská verze pochází z roku 1622. Úcta k Panně Marii Pomocnici byla podpořena vítězstvím nad Turky u Vídně v roce 1683. Poutě bývaly v květnu a po svátku Neposkvrněného početí Panny Marie (8.12.). Přicházeli poutníci asi z 20 míst nejen okolních, ale také z Rakouska a z Uher.

Hostec a ohnpara (strupy na hlavě a na obličeji) se léčí zavrtáváním do stromu. Nemocnému se ustříhne trochu vlasů a nehtů a podle povahy se navrtá dírkou do dubu (tvrdá povaha) nebo do lípy (měkká povaha), do ní se vloží ustřížené a zatluče se lískovým kuličkem, uřezaným na Štědrý den po východu slunce. Hostec se zavrtával do stáleté lípy u hřbitova nebo do dubu u kapličky u silnice k Tvrdonicím.

Matky s dětmi, které měly bolavé oči, chodily k týnecké P. Marii, aby je vyléčila. Mazaly dětem oči tukem z věčného světla, kde se prý svítilo máslem. Máslo přinášely hospodyně jako oběť – vždy první, které nastloukaly.

Prameny a literatura:

SOA Hodonín, fond VMHO 36 Týnec

Eichler, K.: Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a v rakouském Slezsku I/2. Brno 1888, s. 369–373

Noháč, J.: Břeclavský okres. Brno 1911, s. 259.

Odehnal, F.: Poutní místa Moravy a Slezska. Praha 1995, s. 120.

Památky místní v Týnci. V Týnci v dědině, zprávy – informace, říjen 1996, č. 9, s. 6–7.

Štajnochr, V.: Panna Maria Divotvůrkyně. Uherské Hradiště 2000, s. 238 a 245.

Prokop, J.: Týnec – jediné poutní místo na Podluží. Pověsti a skutečnosti. Rukopis 2001, s. 4. Publikováno v Malovaný kraj 37, 2001, č. 6, s. 16.

Roubená stodola v Pavlicích

Jaromír Kovárník

Jihomoravské muzeum ve Znojme

Východně od stávající části vesnice rázu „ulicovky“, postavené po obou stranách tzv. císařské cesty z Vídně přes Znojmo a Jihlavu do Prahy, se nachází původní návesní jádro staré obce Pavlice. Na této rázovité návsi se nacházejí jak domy se štítovou orientací, tak okapní zástavba. Vlevo silnice směrem do Boskovskéjany stojí zemědělská usedlost čp. 19 (dnes v majetku rodiny Rudorferovy) se štítovou orientací domu. Její součástí je dodnes dřevěná roubená stodola, která bývala pro tuto část jihozápadní Moravy zcela příznačná. Je pravděpodobně již jedna z posledních, která se na jihozápadní Moravě dochovala.

Stodola je umístěna na konci dvora napříč jako jeho závěr. Jde o typ příčně průjezdné stodoly s delší osou v přibližném směru V-Z. Stodoly postavené napříč dvora v hloubkové ose usedlosti v Čechách přináležely k „franc-kému“ typu (viz Mendl s. 308). Jde o trojstranný dvůr první varianty (viz Frolec s. 14), jehož současná obytná část je štítově orientována shodně jako hospodářská budova, která s ní probíhá souběžně. Uvedené uspořádání staveb a dvora je příznačné pro okolí Jaroměřic nad Rokytnou Moravských Budějovic a Jevišovic. Přední ohraničení tvoří ohradní zeď s vjezdem, u bohatších statků míválynesený oblouk. Dřevěné stodoly byly časté ještě do konce 19.

Roubená stodola v Pavlicích č. 19, okr. Znojmo, umístění v závěru dvora usedlosti.

Roubená stodola v Pavlicích č. 19, okr. Znojmo, pohled na jihozápadní nároží.

Roubená stodola v Pavlicích č. 19, okr. Znojmo, pohled na severní stěnu od SV.

a na počátku 20. století od západní přes severní až po východní Moravu (viz Frolec s. 182, mapa č. 21–22). Stavba byla situována na mírném svahu, proto především západní část spočívá na kamenné podezdívce. Konstrukce je roubená ze silných jedlových trámů, které jsou hraněné otesáním z boků. Horní a dolní části nebyly opracované a proto se místy, ve spárách mezi trámy, zachovala pouze ve zbytkách kůra. Jednotlivé trámy jsou volně vázané, aby úroda (snopy obilí) ve stodole vysychala. Trámy v nárožích jsou svázány čepy (na dlab) jen s mírně přechýlujícím zhlavím. Uprostřed delších stěn (jižní a severní) se nacházejí velká vrata pro vjezd a výjezd vozu.

Po obou stranách mlatu z udusané žlutky se nachází ohrada, která vyděluje dvě prostory pro uložení svezných snopů obilí před výmlatem (uskutečňovaným většinou až v zimním období). Mírně prohloubené místo, kam se skládaly z vozu snopy, se nazývalo „páreň“. Pojmenování mohlo vzniknout z převzatého označení stodoly hornoněmeckého původu vedle „šladla“ také slovem „barna“. Prohloubenina byla vystlána cepovou slámou kvůli lepší-

mu uložení snopů. Mlat od „párni“ oddělovaly deštěné stěny z prken uchycených nahoře do pevně ukotveného trámu, nazývané na jihozápadní Moravě „parkan“. Mimo jiné sloužily k „převívání“ vymláčeného obilí. Tzv. patro tvoří vedle sebe kladená kulatina o průměru do 10 cm.

Stávající střešní konstrukci pokrývá již novodobá cementová krytina asi ze 30. let minulého století. Původně bývaly stodoly na jihozápadní Moravě kryté došky.

Stavba je 15,80 m dlouhá a 5,92 m široká. Výška stěny od spodní hrany dolního trámu až po pozednici činí 2,67 m.

Dřevěné stodoly se vyskytovaly v některých vesnicích této oblasti dokonce po několika, a to ještě v 70. a 80. letech 20. století. Do dnešního dne však byly již zbourány. Je nepochybné, že uvedená stavba by si do budoucna v každém případě zasloužila památkovou ochranu.

Literatura:

Frolec, V.: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno 1974.
Mencí, V.: *Lidová architektura v Československu*. Praha 1980.

GALERIE OSOBNOSTÍ

Dušan Jurkovič (1868–1947)

Matúš Dulla

Slovenská technická univerzita v Bratislavě

„Kdo jest pan Jurkovič?“ – ptal se roku 1909 v Lidových novinách profesor brněnské techniky architekt K. H. Kepka v polemice o tom, kdo má stavět „Národní divadlo moravské“. ¹⁾ Kepka však velice dobře věděl, koho povýšenecky kritizuje za „nedostatky formalismu, t. j. citu pro správné poměry krásy“, „za pouhopouhou snůšku okopírovaných detailů staveb slováckých“, za „bezúčinné harlekiniády, importované přes Vídeň“. Dnes můžeme na Kepkovu otázku lehce odpovědět – Jurkovič je v zahraničí nejznámější slovenský architekt nejenom minulého století, ale celé historie vůbec. ²⁾

O Dušanu Jurkovičovi vyšly dvě rozsáhlé monografie. První napsal profesor bratislavské Univerzity Komenského František Žákavec již v roce 1929, tedy ještě za architektova života ³⁾, druhou Dana Bořutová-Debnárová ⁴⁾ v roce 1993. Ta již hodnotí celý tvůrčí oblouk života a díla tohoto jedinečného tvůrce. Rozdíl v postojích, které obě monografie zaujímají, je rozdílem, který se objevoval v průběhu desetiletí při hodnocení smysluplnosti architektova díla. Vynořuje se tady před námi členitá tvorba osobnosti, která nemůže být měřena jediným měřítkem a kterou není možno redukovat na jediný rozměr. Jurkovičovo dílo je mnohdimenzionálním odkazem nadčasové osobnosti, i když velice těsně vycházelo z daností doby, ve které vznikalo.

Původ

Dušan Samuel Jurkovič se narodil 23. srpna 1868 v obci Turá Lúka. ⁵⁾ Ve věku pěti let se jeho rodina přestěhovala do blízké Brezové pod Bradlom, kde začal mladý Jurkovič chodit do evangelické školy. Tento kraj na hranici tehdejšího uherského Slovenska a Moravy, blízko Vídně i Bratislavy, měl zvláště sebevědomé, vzdělané a agilní obyvatelstvo. To byl kraj, kde se zrodilo slovenské národní hnutí roku 1848. Ani sám Jurkovič nepocházel z ledajakého rodu. Jeho dědem byl učitel, notář, zakladatel uherského družstevnictví Samuel Jurkovič (1796–1873). Jedna

Dušan Jurkovič v dětvanském kroji, 1898. (SNA)

z dědových dcer – Anna Jurkovičová se provdala za Jozefa Miloslava Hurbana a jejich syn literát a prořadá kulturní osobnost Slovenska přelomu století Svetozár Hurban Vajanský byl tedy architektoým bratrancem. Jurkovičova matka Emília se provdala (1858) za Juraje Jurkoviče – z její větve jurkovičovského rodu.

Studia a vlivy

Desetiletý Jurkovič odchází na maďarskou měšťanskou školu do Samorína, potom na nižší gymnázium do Soproně. Když jeho mladšího bratra vyloučili spolu s dalšími slovenskými studenty z bratislavského lycea, poslali rodiče Dušana na Státní průmyslovou školu do Vídně (1884 – 1889). Tady si osvojil základy stavitelské profese a to bylo celé odborné vzdělání budoucího „básníka dřeva“.

Vídeňské podněty vycházely z internacionálního podobou centra monarchie. Mladý člověk již tady, nepochybne z velké míry neuvědoměle, ale intuitivně, vybírá z eklektického kaleidoskopu to, v čem cítí vnitřní opravdovost, a tím je pro něj lidové umění. O tehdejší situaci Jurkovič později napsal: „Rozhlídnime sa len okolo seba. Aké je to všetko neorganické, nehlboké, povrchné. Vlna je asi v tom, že opomínaná je oná báza, na ktorej stavia každé zdravé a silné umenie.“ A nachází řešení: „Nepoznám iného východiska pre nás, ak má byť raz naše umenie organickým výronom národnej svojráznosti národného samobytu, než hľadiet zakotviť v tom, čo náš ľud už vypracoval a pokračovať v prerušenom vývoji jeho umenia“.⁶⁾

První roky na Moravě

V době praxe v létě roku 1887 přichází Jurkovič do Martina, kde obdivuje známou dřevěnou věž v „slovenském stylu“, kterou na výstavě slovenských výšivek postavili podle návrhu architekta Blažej Bully oravští tesáři. F. Zákavec se podle příznivé zmínky J. E. Kouly o této stavbě domníval, že mohla ovlivnit také pozdější orientaci české architektury na lidové a národní umění.⁷⁾

Jurkovič však po skončení studia odchází do Vsetína ke staviteli Michalu Urbánkovi. Na západní straně uhersko-rakouské hranice viděl vysoko vzvednutou vlnu českého a moravského nacionálního patosu. Z charakteru jeho následující architektonické tvorby lze jednoznačně usuzovat, že právě moravské podněty byly rozhodující v raném formování architekta.

Vsetínské působení bychom mohli nazvat „univerzitou“. Jurkovič spolupracuje na některých projektech stavitelovy kanceláře, ale zabývá se hlavně tím, co by se dalo nazvat etnografickým studiem.

Součástí českého národního uvědomování byly národopisné výzkumy, při kterých hrála lidová architektura významnou roli. Vrcholem aktivit na tomto poli byla pražská Národopisná výstava česko-slovenská v roce 1895. Stala se demonstrací historické jednoty „zemí československých“ (Česka, Moravy, Slezska a Slovenska). Na přípravě valašské osady a staveb ze Slovenska⁸⁾ strávil Jurkovič v Praze celý rok. Jeho studium lidové architektury a její reprodukování směřovalo k nejmenším podrobnostem. Jurkovič ještě deset let po výstavě publikuje ve Vídni výsledky této práce a mohlo by se zdát, že ho tato oblast plně nasýtí. Pro něj však byla sice plnohodnotným, ale stále ještě jenom studiem, na konci kterého navrhl samostatný architektonický projekt – rozhlednu na vrchu Brňov (1896). Je to vysoká, zdánlivě vratká dřevěná věž se srubovým jádrem, pavlačemi a s bizarně romanticky navrženými štíty a stříškami.⁹⁾

K rozhledně – tomuto oblíbenému dobovému tématu – se Jurkovič ještě jednou vrátil, když v roce 1912 navrhoval chatu s vyhlídkovou věží na Dobrošově nedaleko Náchoda. Chatu postavili až v roce 1924 a nese jméno A. Jiráska. Už mezi těmito dvěma stavbami můžeme sledovat velkou vzdálenost, kterou prošel umělcův kreativní názor. Na Jiráskově chatě už architekt pokročil od bizarního vrstvení k vybalancované a kompozičně ucelené struktuře. A nebylo to jenom proto, že se za šindelovým pláštěm skrývala železobetonová konstrukce.

V počátcích však Jurkovič pracoval vlastně jenom se dřevem a jeho národopisné repliky byly takto dřevěné. Osvojil si mistrovství lidových stavitelů ztělesněné v tomto materiálu tak, že ho nadšený moravský novinář a básník J. Merhaut označil za „básníka dřeva“.¹⁰⁾

Poustevní na Radhošti

Tohle poetické označení si však architekt vysloužil teprve až po stavbách tzv. Poustevny, které stávl v posledních dvou letech 19. století. Slovo stávl je tady plně na místě, protože při vzniku těchto turistických ubytoven na vrchu Radhošti strávil dlouhé měsíce přímo na stavbě. O tom, jak těsně se Jurkovič přimkl k lidovým stavitelským

vzorům, svědčí i podtitul publikace, kterou o celé stavbě vydal: „Vystavené a zařízené po způsobu lidových staveb na Moravském Valašsku a Uherském Slovensku“¹¹⁾. Architekt chápal zmíněný region jako homogenní a jeho pojetí v tomto smyslu „národní“ architektury bylo inkluzivní – založeno na širokém registru blízkých regionálních vlivů. Uvědomoval si příbuznost karpatské architektury v celém pásu, který se táhl od místa jeho stavby na severovýchod po severních svazích Karpat jako i dovnitř pohoří, do centrálního Slovenska. Antoni Kroh porovnává Jurkoviče se Stanisławem Witkiewiczem – ten však podle něj směřoval k izolované, exkluzivně „zakopiánské“ architektuře. V ní viděl zachovalý relikt prapolské architektury. V Jurkovičově díle vidí však vyšší hodnoty: „Stanisław Witkiewicz i Dušan Jurkovič chodili po tom samém lese, ale každý svými cestami.“¹²⁾

Jurkovič v publikaci o Poustevnách popisuje a kresbami dokládá detaily lidových staveb, které napodoboval: „Nosníky sloupové nesoucí částečně okap a pavlače Maměnků sestavené jsou podle podobných na sanktuariu sv. Kateřiny na hřbitově ve Valašském Meziříčí. Obdobné tvary najdou se na zvonici v Istebném a taky na domech v Karlově v Turci a v Mestečku v stolici Trenčanské.“¹³⁾

Jurkovičovo vyjádření: „Práce tato je jakési zúčtování výsledků mého dosavadního studia lidových staveb a umění výtvarného na Valašsku a Uherském Slovensku. Na základě zkušeností těchto odhodlal jsem se i k praktickému použití našich lidových motivů při stavbě uměle konstruované.“¹⁴⁾ svědčí o tom, že si uvědomoval osobitý, dobově příležitostný charakter vytvořené architektury nejenom z hlediska jí samotné, ale i z hlediska svého tvůrčího vývoje. Vždyť již jenom mezi oběma hlavními stavbami – Maměnkou a Jídelnou, mezi jejichž dokončením je rozdíl jenom jeden rok – vidíme posun. Už S. H. Vajanský postřehl, že Maměnka je příliš „rozčláňovaná [...] Jedálňa zdá sa byť celkovitejšia“.¹⁵⁾ Jídelna aktivněji využívá vnitřní prostor, který je formován na způsob křížení lodí dřevěných kostelů. Skosení rohů směrem k Maměnce, údajně kvůli nedostatku prostoru, je samostatný autorský zásah do komponování hmot.

O secesním charakteru křivek kamenného vstupu s labutěmi není možno pochybovat. Nebyl tady kámen prostředkem přechodu k jiné, ne národopisné, ale univerzálně dobové architektuře – k secesi?

Turistické útulny na Radhošti, v popředí Jídelna, vzadu Maměnka.

Jídelna na Radhošti. (SNA)

Interiér Jídelny na Radhošti.

Typická je tu i výmalba interiéru. Charakteristické architektonické prvky mají své limity v narativnosti a srozumitelnosti – architekt při nich musí dopovědět jejich příběhy (jejich genetický původ opisuje ve zmíněné knize). Malby jsou narativní ve větším rozsahu, mají dokonce „národně-náboženské“ ambice.¹⁶⁾ V Jídelně vyhotovil malíř Karel Štáper podle předlohy Mikoláše Alše čtveřici zbojníků v čele s Jánošíkem a spolu s nimi paradoxně dvojici „světců“ – sv. Václava a boha hory Radegasta.

Vstupní objekt letního koupaliště v Luhačovicích.

Dnes můžeme hodnotit Jurkovičovo rané architektonické úsilí národopisného charakteru se shovívavostí, s jakou se díváme na jeho tehdejší romantickou fotografii v detvanském kroji. Postupem času ztratila svoji osudovost i řada jiných podobných dobových fikcí a staly se z nich půvabné pohádky. I když obdobné koncepce mnohokrát stály na reálných faktech, přece jenom se velice často proměnily v čirou mytologii. Tyto fikce jsou typické pro konstruování nacionálního, o kterém se jaksi automaticky předpokládá, že je nadčasové a fundamentální. Ve skutečnosti je však takřka tendenční babylonskou věží, která sice staví na nějakém existujícím podkladě a dokáže mobilizovat rozsáhlé tvůrčí (ale taky ničivé) síly, avšak z historického odstupu je vidět její svévolné deformace a bizarnost.

Umělec menšího formátu nežli Jurkovič, prostý a praktický řemeslník, by se uspokojil s lineárním plněním programu, který si zvolil. U něj však stále nacházíme inovaci, která se vyhybá důsledné realizaci doktrinálních požadavků a nakonec se dovoluje napojit na živou dobovou uměleckou kulturu. Tou tehdy byly výhonky moderny formované secesním přetavením. Jurkovič na ně dokázal reagovat již v Poustevnách. Jeho vitální národopisné zaujetí a hluboké přesvědčení o zrození umění z lidových zdrojů vytvořily fascinující plody, neporovnatelné se salónními projekty v rustikálním duchu, které pravidelně uveřejňoval vedle Jurkovičových děl vídeňský časopis *Der Architekt*. U něj jakoby kypělo z jeho kreací vnitřní přesvědčení a nadšení,

podle T. Štrause panteistický duch, který přesahuje materiální určenost architektury.

Není pochyb o tom, i když se to málo zdůrazňovalo, že Poustevny byly pro architekta epizodou, po které očekával, že přijde něco vyššího, významnějšího a nepochybně i v uměleckém vývoji nového. Nesvědčí o tom jenom jeho, žel, prakticky po celý život objevující se reptání na nepřízeň doby a nedostatek slibných klientů, ale i jeho nespokojenost s tím, že byl zaškatulkován jako mistr dřevěné architektury, a tím jakoby vypadal ze sféry architektury města.

Slovanské lázně Luhačovice

Na začátku dvacátého století vznikla v Brně myšlenka přestavět některé z moravských lázní na slovanský způsob a neopakovat při tom podobu lázní německých či švýcarských. Dušan Jurkovič, autor obdivovaných Pousteven, byl ideálním architektem na zformování jejich architektonické podoby. Objednávka pro Jurkoviče zněla: „v duchu radhošťském“, ale v Luhačovicích je vlastně jenom menší část staveb tohoto charakteru. Architektova tvořivost se ubírala svébytnou cestou, otvírala nové dimenze a dělala to i ve vícenásobném omezení. Jurkovič vždy trpěl tím, že jenom zřídka dostal k tvorbě osvobozené od silných finančních limitů. Jeho dílo je však ve své podstatě nesmírně svobodné a svébytné. V Luhačovicích mnohokrát jenom představoval, mnohé stavby se později zbouraly a luhačovický podnik skončil vlastně neúspěchem. Ale co je to všechno oproti bravurní vitalitě, překypující kreativitě, plně podřízené autonomnímu tvůrčí, který, i když má před sebou úkol kombinovat zdánlivě nespojitelné – národopis se secesí metropole – se jej dokázal zhostit s mistrovskou jistotou. Pro J. Kotěru byly Jurkovičovy Luhačovice: „*radostným pocitem [...] spojitost s přírodou je úplná [...] fyziognomie přirozená, typická zemi i národu.*“ Architekt se „*nežene za formou národopisní, ... odříká se živých pseudotvarů*“ [...] „*tvorba Jurkovičova je skrz-naskrz umělecká a originální*“¹⁷.

Na architektonických stavbách můžeme dobře rozlišit způsob, jakým se stýká starší národopisný princip s hlavním vývojovým proudem, který směřoval přes secesi k moderně. Luhačovice se dají interpretovat jako zápas obou cest, i jako labutí píseň eklektického etnografismu, symbolizovaná možná labutěmi poblíž vstupu do Janova domu.¹⁸

Janův, dnes Jurkovičův dům v Luhačovicích. (SNA)

Bývalá restaurace v Luhačovicích.
Foto F. Žákavec 1929.

V Luhačovicích vzniklo víc typů staveb. Na prvním místě jsou to objekty „etnografické“ na způsob Pousteven. Sem patří sрубová Chaloupka a drobný objekt letních lázní. Byly tu také ojedinělé, zvláštní objekty, například mlékárna (se „samorasty“), anebo protokubistické inhalatorium¹⁹ – ani jeden z nich se však již nezachoval. Hlavním typem byly hrázdně nadstavy, které v lázních dominují, jako například na ústřední lázeňské budově Janův dům (1902, od r. 1948 Jurkovičův dům). Jistým kompromisem byl další typ, blokové zděné objekty se sekundárním dřevěným dekorem, např. velká vila Jestřábí anebo Slovenský dům.

Pátý typ pozoruhodně anticipuje moderní architekturu tím, že využívá skeletové, lehké dřevěně-skleněné konstrukce. Taková byla např. restaurace (1903, zbouraná začátkem sedmdesátých let) anebo nerealizovaná kavárna Adolfa Polenky (1903).²⁰ Paradoxní je, že z tohoto typu se mimo Luhačovice jako jediný příklad zachoval Spolkový dům v Skalici.

Vstupní část Janova, dnes Jurkovičova domu v Luhačovicích.

Na Janově domě lze vidět na samostatné hmotě schodiště neobvyklou kombinaci: sklobeton vyplňuje celou stěnu v dřevěné konstrukci. Okno se mění na prosklenou plochu a rozpíná se tak, že pohlcuje stěnu. Na nezachované restauraci se podobný jev odehrál dokonce v sešikmených plochách stropní konstrukce. Kavárna měla mít prosklená okna a dveře umístěné v sklobetonových arkýřích. Jurkovič si tady dovolil na rustikálním konstrukčním základě použít skeletový princip gotické katedrály, ale také moderního průmyslového objektu, nebo princip kostry a kůže Miese van der Roha.

Vily v Brně a Praze

Další významnou etapou vývoje k moderní architektuře byly dvě vily, které Jurkovič navrhl pro sebe samého v Brně-Žabovřeskách v roce 1906 a pro dr. Náhlavského v Praze-Bubenči (1908). Obě mají podobnou halu a obě jsou půdorysně tvarovány v duchu anglických vilových

Vlastní vila Dušana Jurkoviče v Brně-Žabovřeskách, ul. J. Nečase 3. Foto T. Škandlík.

Vila Dr. Náhlavského v Praze-Bubenči, ul. Suchardova 8. Foto F. Žákavec 1929.

staveb. Venkovní tvar se prolomuje a z něho vystupují jednotlivé vnitřní objemy, které tak chtějí dát najevo svou funkční samostatnost. Ale tady opět můžeme vidět pozoruhodný oblouk interkulturního spojení – Jurkovičovy malebně členěné střechy, vrstvené na východoslovanský způsob, se tu ve vzácné shodě setkávají s rozčleněným britským půdorysem.

Na jeho vlastní vile v Brně se to projevilo nejvýrazněji. Už není celá dřevěná – jenom na horním poschodí se objevuje hráděná kostra. Vstup je kryt kamennou verandou – opět tu vzniká napětí mezi rustikálním dřevem a kamenem staveb metropolí. „Odezvy na lidové výzdobné motivy postupně stále více ztrácejí přímou vazbu na původní vzory a získávají zprostředkovanou podobu náznaků”.²¹⁾

Další vila, kterou postavil ve velkoměstě, je nejvíce vzdálená od národopisních podnětů. Je postavena z betonu na kamenné podezdívce a je zvláštní internacionální kombinací anglikanizující haly, převýšeného štítu s náznaky organického tvarování vikýřů vzdáleně připomínající Gaudiho s půlvalcově překrytým vstupem, který odkazuje na česko-slovenské žudro. V té době se však již v okolí stavěly vily, které opouštějí motiv ústředního reprezentačního prostoru a jsou postaveny na jakési „přeskupené”, utilitárnější dispozici.²²⁾

Napětí mezi metropolemi Prahou či Vídní na jedné straně a na druhé straně zapadnutou periferii Vsetína, či temných lesů Horního Uherska, odkud se vynořuje silná a příznačná osobnost našeho architekta, je charakteristické i pro jeho další vývoj.

Rekonstrukce zámků

Jurkovič se neubíral přímočarou linií, která se později ukázala jako vývojová linie moderní architektury. Jistěže to bylo způsobeno také skladbou objednávek, které byly architektovi adresovány. Ale zdá se, že za tím byla skryta i jeho vnitřní orientace.

Když pracoval na projektech přestavby zámku pro českého textilního podnikatele J. Bartoně, ohlas představitelů funkcionalistické moderny byl dost zdrženlivý.²³⁾ Bartoň se rozhodl upravit si pro pohodlné bydlení zámek severočeského Nového Města nad Metují. Bylo to tehdy poprvé a naпоследy, kdy se architekt ocitl před finančně neomezenou prací. Snad právě toto bohatství, čitelné přímo v Jurkovičových kresbách, způsobuje váhání při hodnocení ze strany funkcionalistické avantgardy.

Vila – letovisko na Rezku u Nového města nad Metují.

Zámecké parkety pro něj byly opětovným potvrzením bohaté kreativity. Je tu zimní zahrada, kde použil materiál (říční oblázky), díky kterému vytvořil jeden z nejoriginálnějších prostorů zámku. Jeho židle přitom neklamně mluví o době Josefa Hoffmanna a Wiener Werkstätte. Je tu interiér, ve kterém se setkávají těžké barokní stropy s rokokovou malbou stěn a architekt do něj umístil nové zařízení ložnice. Vrcholnou kreaci je tzv. žebrova síň. Místnosti s nízkou valenou klenbou překvapivě dodal vzdušnost tím, že klenbu pokryl hustou sítí poměrně masivních, avšak bílých a jemně strukturovaných žebér.

Architekt vytváří variace mimo linii moderní – tradiční, jeho pole působnosti je vícerozměrné, a tak ho mohou novátoři současně vyzyvat i odsuzovat, mají současně pravdu i nepravdu.

Práce na zámku probíhaly v letech 1908–1913. Souběžně s nimi pracoval samozřejmě architekt ještě i na jiných zakázkách, mezi kterými je pozoruhodná rekonstrukce starého mlýna a pily s názvem Peklo nedaleko Nového Města nad Metují (1909).

Haličské hřbitovy a mohyla na Bradle

První světová válka znamenala zpočátku pro architekta ubíjející nečinnost. Před zvláštní úkol ho postavilo povolání do armády a zařazení do oddělení na výstavbu vojenských hřbitovů v západní Haliči. Dušan Jurkovič dostal na starost pro ostatní nejméně přitažlivý pohraniční horský okrsek okolo Nového Žmigrodu. Vnímal dobře charakter krajiny tak blízké jeho rodným Bílým Karpatům. „Nenasypal a nepískoval jsem plochy hřbitovní, ale dláždil

Zbrojovna síň na zámku v Novém Městě nad Metují, 1913. (SNA)

Most v zahradách zámku v Novém Městě nad Metují, 1914. (SNA)

jsem je přímo maččinovými cihlami, které se za několik dní spojili do živého zeleného koberce, ze kterého vyčnívají rovy, obkládány lomovým kamenem, posázené vršesem a mateří douškou. [...] Když mi kolegové zakládali parky, vysypávali chodníčky pískem, sadili křovinky a květiny, byl jsem rozhodnut, zasadit svůj hřbitůvek do přirozených půvabů divých krás karpatských svahů, jako by ho tam vytvořili neviditelné ruky domácí lidové tradice.“²⁴⁾

Práce na výstavbě hřbitovů se začaly v lednu 1916 a do podzimu podstatnou část z nich dokončili. Na jejich výkresech můžeme vidět, jak se v rychlém sledu formovala jejich konečná podoba. Zralý architekt měl za sebou již fáze hledání a pokusů a teď ze sebe dostává díla, ve kterých je skryta archetypální jistota. Rozmanitost je jenom vnější povrchová slupka, za kterou je cítit stejné členění, zvláštní figurativnost i strukturování kompozice a zdánlivě lehce tvořený detail, za kterým se však skrývá dokonalá znalost materiálu a práce s ním.

Jurkovič nejdříve navrhoval hřbitovy ze dřeva, později, po příchodu italských zajatců – zručních kameníků – také z kamene. „I přes Vídně dostalo se mi hned v začátcích z kruhů architektských již vepřed pochvaly, že pro práce ve dřevě jsem dobrý a na svém místě. Jednak však pracoval jsem podle okolností ve dřevě i v kameni.“²⁵⁾

Při hřbitovech, jakkoliv si Jurkovič svoji tvůrčí svobodu pochvaloval, existovalo přece jenom napětí mezi jeho představou zvnitřněné, humánní architektury, založené na prostých, emotivně působících motivech na jedné straně, a na oficiální představě c. a k. Vídně na straně druhé. Nejvýrazněji se to projevilo při návrhu hřbitova v Grabě.²⁶⁾ Sám uvádí, že původní vzhled hřbitova, známý z kolorované kresby jeho kolegy malíře A. Kašpara, považovali za „příliš nábožensky založený a ryze slovanského charakteru“.²⁷⁾

Pozoruhodný je i způsob, jak architekt spojoval oba hlavní materiály. Zdá se, že nejvyšší hodnoty těchto hřbitovů nejsou jenom v použití dřeva, ale právě v spojení a komplementaritě kamene a dřeva. Kámen je nerostným základem, kterému dává organické dřevo ducha a chrání jej, i když snese mnohem méně. Přitom jej zdobí, ornamentalizuje a dodává mu lidské dimenze (například na hřbitově ve Wyžném Regetowě anebo ve Wirchně). Dřevěné stříšky uzavírají tvary, tvoří úkryt a dodávají všem těmto figurám antropomorfní charakter. Díky nim roztrou-

šené sloupky, kříže a věžičky z dálky připomínají osamělé lidské postavy.

Práce na těchto projektech pro Jurkoviče očividně nebyla trýzní; dlouholetými zkušenostmi měl v sobě vykrystalizovaných mnoho „předloh“. Jistou rukou kreslí vyzrálé tvary půdorysů i detailů, přičemž víckrát opakuje již použité formy s malými obměnami. Převaha opakování je však pozoruhodná právě v daném kontextu. Architekt nepodleh osobitosti úkolu natolik, že by ztratil ze zřetele nejhlubší lidskou tragiku nešťastného člověka – padlého vojáka, pro kterého vlastně tvořil, že by ztratil z horizontu krajinu, do které zasazuje svá díla. Z jednoho i druhého důvodu se obracel k samé podstatě a tomu odpovídá ne inovace, ale právě opakování čistých a vybroušených archetypů.

Architekt však souběžně experimentoval i s oficiální variantou hřbitovů. Chladná monumentalita kamenných objektů si v jeho kreacích udržuje lidskou dimenzi, jak o tom svědčí například hřbitovy Krempna a Wola Cieklinska. Jurkovičovu tvorbu ani v tomto případě nelze posuzovat jenom jedním parametrem. Cestu koncipování architektury nepovažoval za uzavřenou. Dokázal na vysoké úrovni přepracovat i ty principy, které vycházely z oficiálního prostředí. Pro něj je charakteristická ne redukce a prepárování, ale komplexnost a složitý celek. Ne buď – anebo (dřevo či kámen), ale to i ono.

Když se na konci války Jurkovič vrátil z Halic, vrátil se sice domů, ale přichází již do jiné země. Hluboká architektova mravnost a pocit spoluzodpovědnosti za její rozvoj vedou padesátiletého architekta k tomu, aby se přičinil o její obrodu. Přichází na Slovensko, do Bratislavy, do své „užší vlasti“ do funkce komisaře pro památky, ale dlouho v ní nevydrží. Vzniklo totiž dilema: „Čím pozhnanější by mohla být jeho činnost teď, kdy by měla mít na to značnou státní podporu, aby on – tvůrčí duch – [ne] konzervoval staré věci, ale tvořil nové!“²⁸⁾ Odchází proto z oficiálních funkcí, působí jako soukromý architekt, přičemž někdy spolupracuje s českými architekty, kteří po válce přesídlili na Slovensko.²⁹⁾

„V kontextu celé Jurkovičovy tvorby se neustále vynořuje motiv jeho přesvědčení o morální zodpovědnosti za věci veřejné.“³⁰⁾ Jestliže sledujeme dějiny architektury jako zápas výtvarných idejí, tak se nám Jurkovič vytrácí z centra pozornosti. Pakliže však chceme hodnotit morální velikost, občanskou obětavost a velikost příspěvku pozdvíhující

Válečný hřbitov č. 61, Wirchne v Polsku. (SNA)

Válečný hřbitov č. 6, Krempna v Polsku. (SNA)

Válečný hřbitov č. 55, Gładyszów v Polsku. (SNA)

cího kulturní úroveň Slovenska, nenacházíme architekta je mu rovného.

I tak se Jurkovičovi podařilo korunovat díla první tvůrčí fáze pozoruhodnou stavbou nadčasové hodnoty – mohylou generála M. R. Štefánika na Bradle. Mohyla přímo navazuje na díla válečného období a je vlastně završením haličské periody, která byla se všemi svými omezeními vrcholní fází architektonické tvorby. Již v květnu 1919, v den Štefánikovy smrti, se zrodila představa o podobě jeho hrobu a trvalo téměř desetiletí, než byla dokončena. Hned v prvních dnech po havárii byl Jurkovič pověřen zkoncipovat podobu pohřbu jejich pěti obětí (Štefánik zahynul i se čtyřmi italskými piloty, kteří jej doprovázeli) do dočasných

Mohyla generála M. R. Štefánika na Bradle. Foto J. Sláma.

rovů. Stavět se započalo v roce 1927 a 23. září 1928 byla stavba slavnostně odhalena.

Jestli porovnáme Bradlo, které „jakoby vsutku neodvratně uzavíralo vrcholnou etapu Jurkovičovy tvorby“³¹⁾ s obdobnými pomníky oné doby, je zřejmá jeho nadčasovost a archaická monumentalita. Změnou materiálu ze dřeva haličských hřbitovů na kámen se nezměnila vnitřní starobylá, jakoby archetypální hodnota vlastní architektury. Přímocará přirovnání k hřbitovu na Rotundě jenom vzdáleně vystihuje ty hlubinné souvislosti, které při obou dílech cítíme. Pětice vertikál může jedním připomenout malosaj-

ské, či etruské tumuly, jiní ji připodobovali k ponořnému pravoslavnému kostelu. Je to však tak podstatné? Mohli jsme vidět, že Jurkovič se v celé své tvorbě potkával s nějakými přímocarými interpretacemi, ale on sám na ně nealéhal – opakovaně je překračoval tím, že roviny významů, které sám do své architektury vkládal, byly hlubší a strukturovanější.

Mohyly odhalili v roce jeho šedesátých narozenin. Věnoval jí jedno desetiletí svého života. Jeho dílo tu vyvrcholilo v nadčasovém počínu, který se symbolicky vymanol z parametrů aktuální dobové architektury.

Sloh první ČSR

Po první světové válce se architekt rozhodl „*dať svoje sily k dispozícii konsolidačnej práci na Slovensku. Neukojená túha po práci výtvarnej zvíťazila nad všetkým...*“³²⁾ Dostal se do poměrů, které byly zdánlivě velmi příznivé k novým myšlenkám a koncepcím. Postupně se dostává k rozsáhlejším objednávkám, vždyť doposud byly jeho stavby většinou jenom přestavbami anebo dostavbami existujících starších objektů.

Při tom, co se věnoval pracem na návrhu svého životního díla – Štefánikovy mohyly – projektuje i další stavby, ve kterých se střetává jeho praktická stavitelská stránka s dobovými proudy architektury. Tady Jurkovič již nemůže v někdejším romantickém rozsahu a gestu realizovat na bytových a později průmyslových stavbách své dávné národopisné koncepce. Spojil se s architektem Janem Paclem, stavěli například obytné domy pro legionáře první světové války v Bratislavě v duchu poměrně tradičně transponovaného, tehdy obvyklého „slohu“ první ČSR (1923). Jurkovič se nevzdal úplné odkazů na historii ani na lidové stavitelství, ale stávají se tu již jenom margináliemi. Ve své vlastní vile, kterou si postavil v Bratislavě (1923), se vrátil k pozoruhodné žebrované klenbě, kterou kdysi odvažně použil v zámku v Novém Městě nad Metují.

Jeho architektura absorbuje do sebe aktuální podněty, a to nejen čistě výtvarné. Nabízí praktická řešení bytové nouze, už v roce 1921 navrhuje montovaný rodinný dům, později tzv. skládací rodinné domy z cihlárských prefabrikátů, které chtěl vyrábět ve své cihelně v Trnavě. „*Mal som túhu riešiť školu na slovenskej dedine, postaviť niektorému slovenskému kraju strednú školu, založiť charakteristickú slovenskú obec pri kolonizácii; vábilo ma lúštiť úkol slovenských kúpeľov, budovať objekty na slovenských horách...*“³³⁾ Z různých důvodů se však máloco z toho realizovalo. Kvůli pražskému centralismu se na Slovensku prosazovali především pražští architekti, jenom částečně architekti domácí a i to obvykle mladší než Jurkovič. „*Praha a její ministerstva nám berú všetky možnosti existencie a uplatnenia na Slovensku a tvrdí, že nie sme schopní udržať krok. Majú pravdu, zaostávame, ale len jejich vinou.*“³⁴⁾

Tedy již Jurkovič, který ve vzniku nového státu očekával nové nebyvalé perspektivy, viděl, že hlavní proud vývoje architektury prochází mimo něj. Sebevědomý tvůrce se však nevzdával svého přesvědčení a kriticky komentuje,

podle něho protiřečivé, dobové jevy: „*Konstruktivismus, moderní směry vyplývají z nucené spojitosti, hledá se něco levného, ale nepřiznává se to poctivě a namlouvá se to jako vyšší meta umělecká.*“ ... „*Věda – konstruktivismus, purismus v moderní architektuře. Vše na základě vědeckém. Dělá to i já, pokud musím jít s dobou, ale nehlásám něco, co není pravdou.*“³⁵⁾

Jurkovič a funkcionalismus

V této závěrečné fázi jeho tvorby již není možné zcela odlišit, do jaké míry se na posledních architektonických dílech podílel sám Jurkovič a do jaké jeho spolupracovníci. Podle jejich standardní, realistické koncepce by se mohlo zdát, že architekt již přenechává mnoho z koncipování děl na své partnery. D. Bořutová-Debnárová, která nás ve své monografii zasvěceně provázela i tímto obdobím architektova života však předpokládá, že komplexní osobnost Jurkovičova dominovala i při těchto projektech. Pozoruhodné je tu přijímání nových, bezozdobných funkcionalistických podnětů architektem, kterého vnímáme především jako tvůrce milujícího složité celek a integrálně s architekturou spojený bohatý dekor. Na něm se bezpochyby podílel jeho smysl pro praktické a účelné stránky architektonických děl.

Objekty, které vznikly v tomto období, se vyznačují jednoduchou hranolovou hmotovou výstavbou a jejich venkovní charakter tvoří povrch pokrytý keramickým obkladem připomínající holé cihlové zdivo. Příčinou tohoto příklonu byl jen částečně fakt, že architekt vlastnil v Trnavě cihelnu, která vyráběla i tyto keramické výrobky. Určitě však sehrála roli i osobitá úloha, kterou mělo rezné zdivo v pronikání avantgardní architektury do Československa i v pozdějším udržování jakési historické stopy v čase, když se již hlavním povrchem funkcionalistických staveb stala bílá omítka.

Jurkovič tak spolu s J. Mergancem a O. Klimešem postavili pozoruhodné sanatorium pro doktora Koča v Bratislavě (1932). Dvojnásobné zalomení budovy, které umožnilo harmonicky ji uložit do svahu a reagovat na drobnější vedlejší zástavbu, se všeobecně považuje za Jurkovičovo autorské rozhodnutí. Architekt projektoval taky jednoduché a užitární objekty pro Západoslovenské elektrárny i nadstavbu bratislavské administrativní budovy firmy původně od architektů F. Weinwurma a I. Vécseia.

Vrcholová stanice lanovky na Lomnickém štítu. (SNA)

Údolní stanice lanovky na Lomnickém štítu, Tatranská Lomnica. (SNA)

Nejpozoruhodnější ze závěrečného období architektonické tvorby je realizovaný projekt objektů lanovky na Lomnický štít (1936–1939). Jurkovič se tu sice kriticky vyjádřil k dodatečným zásahům ze strany stavebníka (přístavby ke stanicí na Skalnatém plesu), ale jeho přístup k architektuře těchto staveb zůstal i tak jasně čitelný. Jednalo se o čtyři objekty, ve kterých spojil tradici – kamenné zdi a standardní podobu domu se zřetelnou střechou – se střídmým náznakem vnitřních konstrukcí. Nedostalo se mu za to moc uznání. Nadšení stavitelů tohoto rekordního dopravního díla jej kritizovali za to, že nedostatečně navenek vyjádřil moderní lanovkové konstrukce.³⁶⁾ Dnes, když se první úsek lanovky již přestal používat, protože jej nahradila modernější lanovka a tehdejší technické rekordy jsou již jenom dávno překonanou památkou, můžeme právem ocenit architektovo rozvážné nadčasové skloubení nových a tradičních motivů.

Jurkovičův hlavní přínos v tomto období tedy spočívá ani ne tak v stylistické úrovni jeho architektury, ale jak to vyzdvihla D. Bořutová – Debnárová, právě v jeho vnitřním ztotožnění se s její funkcionalními a sociálními rovinnami. Monumentální výtvarnou stránku si ponechal pro specifickou oblast, které se věnoval, často bez naděje na realizaci svých myšlenek – na oblast památníkové tvorby. Reagoval v ní na dobové události (v sérii návrhů pomníků z období druhé světové války, například pomník zavražděným českým studentům (1939), mauzoleum padlým v druhé světové válce (1940), mauzoleum bitvy u Stalingradu (1943), anebo pomník druhého výročí zániku Lidic (1944), hlásil se k česko-slovenské vzájemnosti /pomník B. Smetany, (1940), B. Němcové (1941) v Praze/ i k událostem a osobnostem slovenských dějin (náhrobky a pomníky S. H. Vajanského (1931), J. M. Hurbana, K. Holubyho a J. Šuleka, L. Štúra, nebo Náhrobek slovenským dejateľom z roku 1848, pod kterým byl nakonec rok po své smrti pochován i on sám) a naposled pomníky a náhrobky své rodině a přátelům (mezi nimi i profesorů Žákavcovi, autoru jeho první monografie).

Spor o odkaz

Jurkovič umírá v roce 1947 těsně předtím, než v Československu nastoupilo retrogradní období historizující architektury socialistického realismu. Síly moderní architektury však byly umlčeny jenom zdánlivě. Její představitelé

chápali Jurkovičovo dílo jako překonanou etapu a slepou vývojovou uličku. Bouřlivé období, kterého byl svědkem ve svém stáří a které často bezohledně překonávalo to, co on pomáhal zakládat, málo dbalo na jeho tiché kritické připomínky.

Hlavní linie šla jinou cestou. Díla mladého Jurkoviče se tak stala izolovanou a osamocenou periodou vývoje česko-slovenské architektury. Ale to bylo jenom z hlediska, které považuje za smysluplné jenom ty výkony, které stojí v souvislé vývojové linii. Jakoby pokusy a experimenty neměly svůj smysl, jakoby sny mladosti neměly své poslání nezávislé na tom, co přišlo po nich, a zda obstály v optice zkušené dospělosti.

Porovnávání raných děl s pozdními, ze kterého vychází „mladická“ tvorba jenom jako naivní a předběžná a až po něm přišly domnělé pravé hodnoty, je anachronické. „Těžiště a význam Jurkovičova díla vidíme především v svěžích dílech jeho mladosti“ – píše Tomáš Štraus.³⁷⁾ Tato díla jsou sama o sobě plnohodnotné architektonické artefakty, vypovídající o sobě a o své době. Můžeme se na ni dívat s nostalgickým nadhledem pro její mytologii a iluze, ale nijak nemůžeme ubrat z její existenciální autentičnosti.

Jurkovič je dnes v zahraničí nejznámější slovenský architekt.³⁸⁾ Na památné tabuli na jeho vlastní vile v Brně stojí, že byl zakladatelem moderní české architektury. Jurkovič však byl především veliký tým, že pro něj nevy-mezovala architekturu národnostní determinace. Jeho spojení se Slovenskem nebylo regionální redukcí, on svým géniem a dílem dokázal překročit nacionální předurčenost bez ohledu na to, jestli se dobové příznačně označovala za slovenskou, slováckou, moravskou, československou nebo českou, či slovenskou.

Studie vychází z publikace Dulla, M. – Moravčíková, H.: *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava, Slovart, 2002 a z výzkumného grantu ÚSTARCH SAV 2/1086/22 podporovaného agenturou VEGA.

Poznámky:

³⁶⁾ Podle Žákavce, F.: *Dílo Dušana Jurkoviče*, kus dějin československé architektury. Praha, Vesmír 1929. 331 s., tady s. 93.

³⁷⁾ V časopise *Kepkovy otázky* jenom jednu jedinou Jurkovičovou stavbu – vilu-letovisko na Rezkú publikovaly tyto časopisy a knihy: *Volné směry* 1902, *Der Architekt* (1902), polský

Průčelí Spolkového domu ve Skalici. (SNA)

Architekt (1902), londýské *The Studio* (1909), H. Muthesius (*Das moderne Landhaus*, 1907), A. Karplus (*Neue Landhäuser und Villen in Österreich*), 1908.

³⁸⁾ Viz poznámku 1.

³⁹⁾ Bořutová-Debnárová, D.: Dušan Samo Jurkovič – osobnost a dílo. Bratislava, Pallas 1993. 251 s. Autorka využila větší historický odstup a vyplnila některé Žákavcovy mezery, ale stavěla taky na některých jiných východiscích. Přehodnotila ty etapy, které se ukázaly z vývojového hlediska jako uzavřené („mladý – národopisný Jurkovič“). Dále odsunula ideu česko-slovakismu a svobodnější, i když jenom hypoteticky prozkou-mala podněty z vídeňského studia. V pozdějších fázích zdůraznila architektovo sociální citění, společenskou zodpovědnost a praktický smysl.

⁴⁰⁾ Sám Jurkovič své druhé jméno nepoužíval, proto se i objevuje rozkolísané jako Samuel resp. Samo.

⁴¹⁾ Jurkovič, D.: *Práce lidu našeho*. Slowakisches Volksarbeiten. Les ouvrages populaires des Slovaques. Wien, Ant. Schroll, 1905. 1 + 141 s.

⁴²⁾ Žákavec, F., 1929, c. d. s. 20.

⁴³⁾ Valašskou osadu tvořila valašská chalupa (která byla kopii usedlosti z Nového Hrozenkova), hospoda a skupina hospodářských a jiných staveb (pila, zvonice, sušárna, salaš). Ze Slovenska tady byla kromě čičmanské chalupy (kopie hlavní budovy statku bez hospodářských objektů, kterou podle přesných Jurkovičových měření v Čičmanech zhotovili pražští te-saři) také oravská chalupa (postavili ji lidoví tešaři z Oravy) a kopaničářská chalupa z moravsko-slovenského pomezí.

⁴⁴⁾ Projekt publikoval vídeňský časopis *Der Architekt* 5, 1899, s. 34, který později uveřejňoval i Jurkovičova další díla (např.

- Pustevně na Radhošti, vilu na Rezku, spolkový dům v Skalici anebo lázeňské stavby v Luhačovicích).
- ¹⁵⁾ „Milý můj Dušan je básník dřeva“ – píše J. M[erhaut] v Moravské Orlici 21. října 1899.
- ¹⁶⁾ Jurkovič, D.: Pustevně na Radhošti. Turistické útulny. Pohorské jednoty Radhošť ve Frenštátě. Brno, Nakladatelství A. Piša 1900. (nestr.) 10 s., XVI obr.
- ¹⁷⁾ Kroh, A.: O Szwejk i o nas. Nowy Sącz, Sądecka Oficyna Wydawnicza Wojewódzkiego Ośrodka Kultury 1992. 193 s., tady s. 113.
- ¹⁸⁾ Jurkovič, D.: c. d., 1900, s. 3.
- ¹⁹⁾ Tamtéž, s. 1.
- ²⁰⁾ S. Hurban Vajanský v (nepodepsané) recenzi knihy o Pustevnách (Národní noviny 9. 3. 1901, č. 29.) Žákavec, F.: c. d., 1929, s. 40.
- ²¹⁾ Kotěra, J.: Luhačovice. Volné směry 8, 1904, č. 3., s. 59–76, tady s. 59.
- ²²⁾ V. Kollmann s P. Zatloukalem označují Jurkovičovy luhačovické opusy za vrcholné počiny střeoevropské secese. (Kollmann, V. – Zatloukal, P.: Moravské lázně v proměnách dvou staletí. Práce č. 7. Olomouc, Krajské vlastivědné muzeum v Olomouci a Oblastní galerie výtvarného umění. 1987. 139 s.)
- ²³⁾ Podle Kollmann, V. – Zatloukal, P.: Moravské lázně v proměnách dvou staletí. Práce č. 7. Olomouc, Krajské vlastivědné muzeum v Olomouci a Oblastní galerie výtvarného umění. 1987. 139 s., tady s. 81.
- ²⁴⁾ Podrobněji o Jurkovičových dílech v Luhačovicích Horňáková, L.: Lázně Luhačovice. In: Dušan Jurkovič. Souborná výstava architektonického díla. Katalóg výstavy. Ed. D. Bořutová, A. Zajková a M. Dulla. Bratislava, SAS 1993, s. 54–65.
- ²⁵⁾ Bořutová-Debnárová, D.: c. d., 1993, s. 94.
- ²⁶⁾ U ní byly k ulici a na sever orientovány obsluhující místnosti a do zahrady místnosti obsluhující naturél. (Fuchs, B.: Dušan Jurkovič [se] dostal na hladkou plochu zámečkových parket, která mu byla vždy cizí“. Fuchs to vysvětloval nedostatkem zakázek vhodných pro architektův naturél. (Fuchs, B.: Dušan Jurkovič. Projekt 10, 1968, č. 10, s. 205–207, tady s. 206.)
- ²⁷⁾ Jurkovič, D.: Vojenské hřbitovy válečné. Styl 2 (7), 1921, č. 2, s. 23–24.
- ²⁸⁾ Jurkovič, D.: c. d., 1921, s. 24.
- ²⁹⁾ Krakovské velitelství všechny hřbitovy očíslovalo (dohromady jejich broj v západní Haliči 637). (Broch, R. – Hauptmann, H.: Die westgalizischen Heldengräber aus den Jahren des Weltkrieges 1914–1915. Wien, K. u. k. Militärkommando Krakau 1918, 488 s.) Podrobněji o hřbitovech navržených Dušanem Jurkovičem: Dulla, M. (spolupráce H. Moravčíková a B. Hochel): Vojenské cintoríny v západnej Haliči. Dušan Jurkovič 1916/1917. Správodca. Bratislava, VŠVU 2002. 135 s.
- ³⁰⁾ Jurkovič, D.: Vojenské hřbitovy válečné. Styl 2 (7), 1921, č. 2, s. 23–24, tady s. 24.
- ³¹⁾ Ptá se Ján Slavík v Národných novinách 1921, č. 127 (cituje Žákavec, F.: c. d., 1929, s. 193.)
- ³²⁾ Spolupracoval s F. Krupkom, F. Faulhammerom, J. Mergancom, O. Klimešom, alebo s J. Paclom, ktorý měl stavební firmu v Praze.
- ³³⁾ Szolgovayová, E.: Otázka sociálneho bývania v kontexte tvorby Dušana Jurkoviča. In: Dušan Jurkovič – souborná výstava architektonického díla. Katalóg výstavy. Ed. D. Bořutová, A. Zajková a M. Dulla. Bratislava, SAS 1993, s. 128–138, tady s. 128.
- ³⁴⁾ Tehdejší architekti (J. Hoffmann, A. Loos, J. Kotěra, J. Plečnik) využívali více historické exkurzy, prvky antické architektury, figurální plastiky anebo aktuálnější, módnější výrazové prvky. (Hammer-Moravčíková, H.: Mohyla na Bradle v kontexte střeoevropské memorielnej tvorby. In: Dušan Jurkovič – souborná výstava architektonického díla. Katalóg výstavy. Ed. D. Bořutová, A. Zajková a M. Dulla. Bratislava, SAS 1993, s. 100–109, tady s. 106 a n.)
- ³⁵⁾ Jurkovič, D.: (Předmluva umělcova.) In: Žákavec, F.: Dílo Dušana Jurkoviče, kus dějin československé architektury. Praha, Vesmír 1929, s. XIII – XVI, tady s. XV.
- ³⁶⁾ C. d. s. XV.
- ³⁷⁾ Jurkovičova rukopisná poznámka ze 14. 1. 1935 (SNA FPDJ A4) citovaná podle Bořutová-Debnárová, D.: c. d., 1993, s. 174. Jurkovič užíval zvláštní směs slovenštiny a češtiny, kterou tady ponecháváme bez zásahu i v ostatních citátech.
- ³⁸⁾ Cituje D. Bořutová-Debnárová. (c. d., 1993, s. 201) podle rukopisných poznámek D. Jurkoviče uložených v SNA, FPDJ, A4 (obal Myšlienky).
- ³⁹⁾ Podrobněji viz Maillard, M.: Visutá osobná íanovka Tatranská Lomnica – Lomnický štít. Slovenský staviteľ 9, 1939, č. 6, s. 93–96, č. 8, 131–133, č. 11/12, 175–177.
- ⁴⁰⁾ Štrauss, T.: Na jurkovičovskú tému. In: Provokácie – kritické rozhlady od Dunaja a Rýna. Bratislava, H&H 1996, s. 159–165, tady s. 161. (Původně publikováno v časopise Projekt 14, 1972, č. 1, s. 43–46 a v Magyar Épitőművészeti 1973, č. 4., s. 58–59.)
- ⁴¹⁾ F. Achleitner mluví o takzvaných národně-romantických stylech jako o syntetických produktech individualistických rojků, kteří se pokusili své nezámenitelné osobní styly zakotvit na národní úrovni a staly se z nich národně identifikační osobnosti. (Achleitner, F.: Das semantische Schlamassel. In: Wiener Architektur. Wien, Böhlau 1996, 231 s., tady s. 195.)

Jaroslav Petrů

*Ad multos annos! – In friendship to PhDr. Věra Kovářů
Mit freundschaftlicher Zuneigung für Frau PhDr. Věra Kovářů*

■ The significant life anniversary that PhDr. Věra Kovářů has celebrated in full strength and freshness inspires me to mention that it is not a „jubilee“. This word has been misused for many years, confusing the bibliographies and biographies of famous personalities. So what is the situation about the „jubilee“? It is linked to Hebrew word „jubil“ which means fifty. The fiftieth year was a significant one; even debts were remitted on that occasion.

Nevertheless, I believe that the most important achievement was the work on a truly extraordinary set of documents, listing traditional folk buildings. Over the years, these were surveyed by professor ing. arch. Antonín Kurial and his university students, while PhDr. Věra Kovářů and arch. František Kalivoda published the documents district by district. Completion of this task would undoubtedly be a reason for awarding the authors with the international Herder award. We are aware of the great recognition Dr. Kovářů received for her work at the UNESCO's ICOMOS international symposium in Valtice.

The number of cultural, professional and scientific events that the tireless Dr. Kovářů has taken part in is countless. We congratulate her on these activities cordially and with regard to her anniversary, we cheer her in the old fashion: *Ad multos annos!*

■ Der bedeutende Jahrestag, den Frau PhDr. Věra Kovářů in voller Frische begeht, nötigt uns vornehmlich zur methodischen Anmerkung, dass es sich eigentlich um kein „Jubiläum“ handelt. Seit vielen Jahren wird diese Bezeichnung konsequent missbraucht und dadurch entsteht in den Bibliografien und Lebensläufen unserer hervorragenden Persönlichkeiten Verwirrung.

Wie sieht es also mit dem „Jubiläum“ aus? Es hängt mit dem Wort „Jubil“ zusammen, was hebräisch fünfzig bedeutet. Dies war ein bedeutender Moment, bei dem aus diesem Anlass sogar die Schulden erlassen wurden.

Heute erinnern wir an Frau PhDr. Věra Kovářů. Sie studierte an der Philosophischen Fakultät der Masaryk-Universität in Brünn Ethnografie und Musikwissenschaften. Schon während ihrer Studienzeit arbeitete sie mit dem damaligen Institut für Volkslied, später Institut für Ethnografie und Folkloristik in Brünn, eifrig an der Erforschung und Dokumentierung des Volksschrifttums, der Volkslieder und Volkstänze.

Ich denke jedoch, dass die Arbeiten am ganz außergewöhnlichen Dokumentationskomplex der volkstümlichen Bauten am wichtigsten war, die über Jahre Prof. Ing. Arch. Antonín Kurial mit einem Kreis von Hochschülern vermaß; Frau PhDr. Věra Kovářů gab diesen Komplex in Zusammenarbeit mit Architekt František Kalivoda schrittweise in den einzelnen Kreisen heraus. Die Beendigung dieser Aufgabe wäre zweifellos ein Grund für die Auszeichnung mit dem internationalen Herder-Preis. Wir wissen, wie sehr die Zusammenarbeit von Frau PhDr. Věra Kovářů beim internationalen Symposium ICOMOS in Valtice innerhalb der UNESCO anerkannt wurde.

Von den kulturellen, fachlichen und wissenschaftlichen Veranstaltungen, an denen Frau PhDr. Věra Kovářů unermüdlich teilnahm und teilnimmt, gibt es unendlich viele. Wir gratulieren ihr zu ihrer Tätigkeit aus ganzen Herzen und zu ihrem „Jubiläum“ wünschen wir ihr in althergebrachter Weise: *Ad multos annos!*

Věra Kovářů

*Who made building features and how did they do it
Wer wie Bauelemente herstellte*

■ The Moravian region of Haná with its people and culture have been the subjects of an unusually high interest expressed by historians from as early as the mid-19th century. Today, this interest is still as intense as over 150 years ago. In particular the regional vernacular architecture, with its oldest forms, development of style and characteristic features was the field of research of many renowned experts active in the 19th and 20th centuries. The main focus of researcher's interest were questions

related to the gradual forming and growth of the peasant settlements, along with the influences that were the causes of such architectural evolution. The researchers were also interested in the spatial and layout characteristics of the homesteads, the reasons affecting the vertical growth of the houses as well as the individual architectural features, especially the decorated porches, their shapes and position within the construction of the residential structures.

The person who built the house maintained and developed it and of course lived in it, was usually not of much interest to the researchers, which is rather surprising as a house is entirely the work of human hands.

We are therefore focusing on the production activities related to the construction of homesteads and estates, their maintenance and further building development. To find out as much as possible, we target several spheres of specific questions and problems. Our most important field of interest is the building materials typical for the region of Haná – adobe, timber, straw, wicker, stone and metal. We are also interested in the extent to which building materials were prepared by the local people – non-professionals whose intention was to build a house for themselves and their family. The third sphere of our interest is to investigate some of the activities delegated to professional craftsmen without whom the village structures could not have been built.

According to the postulates formulated by Josef Jančář, the production activities typical for the village house and its construction can be divided into the following categories:

- a) work carried out for one's own benefit and for the life of the family, which were based on craft and knowledge passed from generation to generation;
- b) home production of a larger extent that would supply more users or occasionally even other craftsmen or customers and the profit from which would help support the family;
- c) craft production frequent in villages and small towns that would be the main source of income for the craftsmen's families.

With the help of this classification system, our intention is to assign the production processes related to the folk architecture of Haná to individual categories.

Die Hannakei, ihr Volk und ihre Kultur avancieren bereits ab der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts zum Gegenstand des außerordentlichen Forscherinteresses. Dieses Interesse erlischt auch nach mehr als einhundertfünfzig Jahren nicht.

■ Mit der Erarbeitung der Problematik der volkstümlichen Bauten in der Hannakei, ihren ältesten Formen, der Entwicklung und den charakteristischen Merkmalen befassten sich namhafte Experten bereits im 19. und im nachfolgenden 20. Jahrhundert. Vornehmlich richteten sie ihre Aufmerksamkeit auf Fragen betreffend der Formung und des Wachstums der Bauerngüter sowie der Einflüsse, welche diese Entwicklung verursachten. Sie interessierten sich für die Anordnung der Bauernhöfe, das Vertikalwachstum des Hauses und seine architektonischen Elemente, insbesondere für den Vorbau, seine Form und seine Position gegenüber der Konstruktion des Wohnhauses. Der Mensch, welcher das Haus errichtete, instandhielt, beziehungsweise weiterentwickelte und bewohnte, steht vorwiegend außerhalb des Interesses der aufgeführten Autoren, oder nur am Rand des Forscherinteresses, obwohl das Quartier ein Werk von Menschenhand ist.

Wir verfolgen deshalb die Produktionstätigkeit, verbunden mit dem Bau des Bauernguts, seiner Instandhaltung und der weiteren baulichen Entwicklung, durch das Spektrum einiger Fragen- und Problemkreise. Als wichtigste Kategorie betrachten wir das Baumaterial, das für die Hannakei charakteristisch ist, wie Lehm, Holz, Stroh, Reiser, Stein und Metall. Ferner konzentrierten wir uns auf den Anteil der Besitzer an der Bauelementproduktion – der Hausherrn und Nichtprofessionellen, welche die Unterkunft für sich und ihre Familie bauten. Unser dritter Interessenskreis beschäftigt sich mit einigen Tätigkeiten, mit denen die Handwerker beauftragt wurden, denn ohne sie würden die Bauten in den ländlichen Gebieten nur schwer auskommen.

Wir können die für ein Haus auf dem Land und seinen Bau typische Produktionstätigkeit im Sinne der Postulate von Josef Jančář wie folgt einteilen:

- a) in Arbeiten, die für den eigenen Bedarf und für das Leben der Familie basierend auf den von Generation zu Generation vererbten Fertigkeiten durchgeführt werden,
- b) in die Heimarbeit, die mit ihrem Umfang für einen breiteren Verbraucherkreis oder gegebenenfalls für andere Unternehmer oder Kunden bestimmt war, und der Gewinn aus dieser Produktion war für die Hersteller eine Hilfsquelle zum Lebensunterhalt,
- c) in die Handwerksproduktion, die sich in den Dörfern und Kleinstädten entfaltete und welche die Hauptquelle für den Lebensunterhalt der Handwerkerfamilien darstellte.

Im Blickwinkel dieser Klassifizierung versuchen wir eine Eingliederung der mit der Volksarchitektur der Hannakei verbundenen Produktionsprozesse in einzelne Gruppen.

OVERALL SURVEY OF SETTLEMENTS FLÄCHENERKUNDUNGEN DER SIEDLUNGEN

David Junek

*Brick vernacular architecture of the Czech-Moravian Highlands
Gemauerte Volksarchitektur im Böhmischo-mährischen Hügelland*

■ The hilly and poor region of Polička has attracted the attention of ethnographers from the late 19th century. The features of the local vernacular architecture were so specific that they resulted in the expression "Polička" house becoming common among the professional literature and jargon. The Polička house was an enclosed homestead with a quadrangular yard, sometimes also comprising a polygonal barn. At the same time, the younger brick architecture from the first and second halves of the 19th century was usually omitted. The lack of knowledge of these architectural monuments led to substantial alterations and even total destruction of some of them.

The regional demarcation of Polička region is clear – it included either the domain of the Czech Royal Dowry of Polička town, or in a wider sense the political region of Polička comprising the historic Polička, Bystré and Svojanov domains. It would be very interesting to carry out comprehensive research specialised in the triangular area between the Polička, Litomyšl and Moravská Třebová regions.

The richest estates in the village usually served as an example for the less wealthy people's houses, which were the inspiration for the poor peasants. The large estates of the richest inhabitants usually show a "clean" and rather lavish architectural attitude. Unfortunately, some of these structures are now lost forever. Some of them survived with a preserved historic value – they were not rebuilt but constantly maintained and conserved (elderly people usually lived there and took care of the structures while their children built their own houses nearby). Also the cottage weekenders and non-conformist artists reconstructed and conserved many of the houses – some of them for the better, some for the worse.

My opinion is that photographic documentation and land surveying of the structures can make a relatively cheap contribution to the identification of the fast disappearing fund of brick folk architecture. The documentation of as many structures as possible is very important and its subsequent analysis requires the collaboration of various institutions as well as the co-operation of experts from different fields. The presented report is not a synthesis, but a mere catalogue listing several interesting structures that have not been properly surveyed so far. The author would be grateful for any comments and remarks from his colleagues and also for suggestions or listing of similar estates and settlements.

■ Die hügelige und arme Region von Polička (Politschka) vermochte schon zum Ende des 19. Jahrhunderts die Aufmerksamkeit der Ethnografen anzuziehen. Die örtlichen Spezifika der Volksarchitektur führten dazu, dass der Begriff „Politschker Haus“ in der Fachliteratur heimisch wurde, womit ein geschlossenes Anwesen mit

vierseitigem Hof, manchmal mit angegliederter vielseitiger Scheune, bezeichnet wird. Zum Aschenputtel wurde die jüngere gemauerte Architektur aus der ersten und zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Der Kenntnismangel betreffend der Bedeutung dieser Denkmäler führt zu ihrem Umbau und Verschwinden. Die regionale Begrenzung des Gebiets Politschka ist offensichtlich – sie umfasste die Herrschaft der böhmischen königlichen Leibgedingstadt Politschka, im breiteren Sinne ist es jedoch der politische Kreis Politschka, welcher die einstigen Herrschaften Politschka, Bistrau (Bystré) und Fürstenberg (Svojanov) einbezog. Von höchstem Nutzen wären die Forschungen mit Schwerpunkt auf dem Kontakt dreieck der Kreise Politschka, Leitomischi (Litomyšl) und Mährisch-Trübau (Moravská Třebová).

Die wohlhabendsten Bauerngüter im Dorf waren immer ein Vorbild für die weniger vermögenden, und diese wiederum ein Vorbild für die armen Dörfler. Wenn ausgedehnte wohlhabende Anwesen untersucht wurden, hatte es den Vorteil, auf eine baulich großzügige und „reine“ Konzeption zu treffen. Einige Bauernhöfe sind bereits unwiederbringlich verloren. Andere bewahrten sich ihre Denkmalsubstanz – sie wurden nicht umgebaut, sondern systematisch instandgehalten – in der Regel verbrachten hier die Eltern ihren Lebensabend, die „Jungen haben nebenan gebaut“. Auch die Wochenendhausbesitzer oder alternativen Künstler haben viele Häuser erhalten – hier besser, dort schlechter.

Ich meine, dass die Foto- und Vermessungsdokumentation billig und im Wesentlichen zum Kennenlernen des schnell verschwindenden Bestands der gemauerten Volksarchitektur beitragen kann. Um so viele Objekte wie möglich zu bearbeiten und für die nachfolgende Synthese ist die Zusammenarbeit von Institutionen unterschiedlichen Typus sowie eine Kooperation der Fachbereiche untereinander erforderlich. Der vorgelegte Beitrag kann keine Synthese sein, er ist nur ein Überblick in Katalogform über einige interessante, bis jetzt untersuchte Bauernanwesen. Der Autor begrüßt Anmerkungen der Kollegen und die Aufführung analoger Bauernwirtschaften.

Miroslav Válka

Results of a contemporary survey of village settlements in western Moravia / Erkenntnisse aus der aktuellen Erforschung der Dorfansiedlungen in Westmähren

■ Between 2001 and 2003 a reconnaissance field survey of the current state of the cultural landscape and village architecture was carried out in the western part of the former region of Blansko (area west of the Svitava river) as part of a research project called The Historic Documentation of Village Settlements in the Czech Republic.

The objective of the field study was a survey of natural and geographic characteristics of the locations, including the gathering of available information on the beginnings of the settlements and their development, ethnographic zoning, local-planning and architectural study of contemporary villages including sacral structures and complexes and a study of the current spatial and geographical characteristics of the area.

■ Innerhalb des Forschungsprojektes mit der Bezeichnung „Denkmalsdokumentation der Dorfansiedlungen in der Tschechischen Republik“ wurde in den Jahren 2001 bis 2003 eine Geländerecognoszierung des heutigen Zustands der Siedlungslandschaft und der ländlichen Architektur im westlichen Teil des früheren Kreises Blansko, d.h. in etwa auf dem Territorium westlich vom Fluss Svitava (Zwittawa), vorgenommen.

Das Ziel der Studie bestand in der Erkundung der natürlichen und geografischen Verhältnisse, der Feststellung der verfügbaren Informationen über die Siedlungsanfänge und die Siedlungsentwicklung, in der ethnografischen Rayonierung, dem Studium des Urbanismus und der Architektur eines traditionellen Dorfes, eingeschlossen der Sakralbauten und Sakralobjekte, sowie in der Durchführung der heutigen geografischen Siedlungscharakteristik.

Zuzana Syrová, Jiří Syrový

Lysovice Historic Heritage Zone / Denkmalzone Lysovice

■ Lysovice belonged and still belongs to the most interesting villages of the so-called German linguistic island that emerged from the midst of the entirely Slavonic population during the Great Colonisation in the 13th and early 14th centuries. Even in the 20th century the German community included the villages of Komofany, Lysovice, Zvonovice, Terešov, Hlubočany, Kučerov, Čechyně and Rostěnice.

The spatial characteristics of Lysovice are of an enclosed type; the general layout of the village is not determined only by the road running through it.

The historic situation of the homesteads and estates is clearly determined on the indication drawing of the Stable Cadastral Map, which also shows all their parts. The basic feature of a typical estate was a house built on a polygonal base, usually with a corner porch (Sölder) and adjoining wing containing stables. The barn, which was usually passable transversely, was situated by the backyard road running along the far end of the garden. Some of the yards were closed by a second barn, which was used as a shed.

The typical Lysovice house had three main spaces: the corner entrance hall, from which the room situated in the street wing and a "lower chamber" at the edge of the yard tract could be accessed. The entrance hall also contained a black kitchen, which was sometimes projected into the room as well. A large stove was usually placed in the room, and was operated from the black kitchen. The lower chamber sometimes also had a shallow cellar underneath, which is a residue of the late medieval spatial characteristics of the house as well as the upper chamber situated under the roof frame.

The village structures in the Vyškov region are characterised by an outer clay plaster with a decoration in the shape of arches that was created by forming the wet plaster with hands – the so-called "Murl". When used in the exterior, this decor also had a practical function – it

channelled the rainwater quickly from the surface of the wall. The clay plaster was usually painted with a lime wash and a coloured base.

■ Lysovice gehörte und gehört noch heute zweifellos zu den interessantesten Gemeinden der sogenannten deutschsprachigen Insel, die zur Zeit der großen Kolonialisierung im 13. und zum Beginn des 14. Jahrhunderts inmitten der slawischen Siedlung entstand. Noch im 20. Jahrhundert gehörten zu ihr die Dörfer Komofany, Lysovice, Zvonovice, Terešov, Hlubočany, Kučerov, Čechyně und Rostěnice.

Durch die Außenbegrenzung ist Lysovice dem geschlossenen Typus zuzuordnen, bei welchem nicht nur die durchlaufende Straße den Grundriss der Gemeinde bestimmt.

Die Indikations-skizze des stabilen Katasters mit der Kennzeichnung der einzelnen Segmente präzisiert die historische Gliederung der Anwesen. Das Basisselement des Anwesens bildete das Haus mit abgeknicktem Grundriss, meistens mit einem Eckvorsprung des Sölders mit angrenzendem Stallflügel. Am Weg hinter der Scheuer im hinteren Gartenteil befand sich die Scheune mit zumeist einer Durchfahrt. Die zweite Scheune, die eher den Charakter eines Schuppens hatte und hat, schloss einige Höfe ab. Die Basisselemente des Dreiraumhauses in Lysovice sind die Eckdiele, von welcher die Stube im Straßenflügel und die untere Kammer zum Beginn des Hofflügels betreten werden kann. Von der Diele ist an der Wand zur Stube die schwarze Küche abgeteilt, die oftmals in den Stubenraum abbiegt. Hier befindet sich der von der schwarzen Küche aus bediente Herd. Die untere Kammer liegt ausnahmsweise auf dem Halbkeller, was noch der spätmittelalterlichen Raumgliederung des Hauses entspricht. Zu ihr gehört zudem die obere Kammer im Dachstuhl unter dem Haynbalken.

Die Bauten der Region Vyškov werden durch den dekorativen Lehmputz mit gekrümmtem Flächendekor charakterisiert, das durch Eindrücken der Finger in den nassen Lehmputz entsteht – „Murl“. Bei der

Außenanwendung handelte es sich zweifellos um ein Dekor mit Funktion, welches das Wasser schnell von der Mauerfläche ableitete.

Der Lehnputz wurde mit Kalkanstrich mit farblicher Ebnung versehen.

Olga Floriánová

The current state of village architecture / Aktueller Zustand der Dorfarchitektur

■ The Suchov and Nová Lhota villages as well as the Vápenky settlement belong to the Hornácko (Highlands) ethnographic region. Geographically they are situated in the White Carpathian highland region. Nová Lhota and Vápenky are the highest of all the Hornácko villages, located close to the highest peak of the White Carpathians – Velká Javořina (970 metres). Because of their situation, these villages were relatively isolated from the cultural and civilisation influence that penetrated the region from the lowlands around the Morava (March) river. Suchov lies in the northern part of the White Carpathian range, close to the villages of the Dolňácko (Lowlands) surrounding the town of Uherské Hradiště. The contemporary architecture of the villages studied comprises developments from various periods. Each period is characterised by a typical design of residential structure that creates the overall look and atmosphere of the villages.

Because of their situation in the natural environment of the White Carpathians, the traditional structures in the studied localities are often bought and adapted for recreational purposes by people living in towns and cities. Very often the new owners carry out the reconstruction in an inappropriate way, expressing aesthetic feelings that do not correspond with the intentions of the original owners. The character of the structure is altered to various extents. Some of the adaptations are remorselessly rough and insensitive, without respect for the local building tradition, while others are carried out in a more thoughtful way. Only few of the traditional houses are used for permanent

dwelling. Young people are often leaving the local villages and choose to live in towns due to the absence of employment opportunities in the villages. Many of the traditional structures remain abandoned or are used only as weekend recreational cottages.

The gradual decrease in permanent local inhabitants is very bad for the future as well as the rapid rate of building adjustments bringing ill-assorted and non-functional forms not typical of the local tradition. At the same time the original structures are falling into disrepair fast and before long may disappear altogether.

■ Die Gemeinden Suchov, Nová Lhota und die Ansiedlung Vápenky gehören in die ethnografische Region Hornácko. Geografisch sind sie in der Berglandschaft der Weißen Karpaten eingebettet. Nová Lhota und Vápenky sind die höchst gelegenen Gemeinden von Hornácko, sie befinden sich unweit des höchsten Gipfels des Groß-Jaworina (Velká Javořina – 970 m ü.M.). Aufgrund dieser Lage waren sie vom Kultur- und Zivilisationseinfluss am meisten abgeschnitten, der aus dem Tieflandgebiet Pomoraví heraufkam. Suchov liegt auf den nördlicheren Ausläufern dieses Gebirges, näher zu den Dörfern des Gebiets Dolňácko der Region Ungarisch-Hradisch (Uherské Hradiště).

Die heutige Architektur der untersuchten Dörfer besteht aus einer Bebauung aus unterschiedlichen Zeitperioden. Jeder Zeitabschnitt produzierte einen bestimmten Typ von Wohnhäusern, welche gemeinsam das Gesamtaussehen der Gemeinde festlegten. Weil sich die untersuchten Orte in der Naturlandschaft der Weißen Karpaten befinden, werden die Objekte mit traditioneller Architektur heute oftmals von Leuten aus der Stadt zu Erholungszwecken gekauft und hergerichtet. Somit kommt es in der Mehrzahl der Fälle zu baulichen Eingriffen, die auf völlig anderen Bedürfnissen und einer anderen gestalterischen Empfindung der neuen Eigentümer beruhen, als sie die ursprünglichen Besitzer der Anwesen hatten. Der Verletzungsgrad des Charakters der Bauten ist unterschiedlich. Einige Veränderungen sind von großer

Gefühllosigkeit geprägt, sie respektieren nicht die örtlichen Bautraditionen, andere sind rücksichtsvoller ausgeführt. Nur wenige Objekte des traditionellen Bauwesens werden als ständiges Wohnhaus genutzt. Auch hier zeigt sich die gesellschaftlich allgemeine Erscheinung, und zwar die Abwanderung der jungen Leute aus den ländlichen Gebieten, welche hier unter anderem keine Arbeitsstellen finden. Deshalb bleiben viele Objekte des traditionellen Bauwesens leer stehen, oder sie werden nur an den Wochenenden bewohnt.

In der Zukunft setzt sich der ungünstige Trend des anhaltenden Schwunds der in den Gemeinden wohnenden Bevölkerung und das schnelle Tempo der baulichen Veränderungen fort, die ungleichartige, funktionsmäßig unbegründete und von der örtlichen Tradition weit entfernte Formen auf das Land bringen. Die ursprünglichen Bauten verfallen dabei immer mehr und es ist nur eine Frage der Zeit, bis sie vollständig verschwunden sind.

Pavel Borský, Dagmar Černoušková

*Kopánky Village Heritage Zone in Javorník nad Velickou
Dorfdenkmalszone Kopánky in Javorník nad Velickou*

■ Kopánky is a district of Javorník nad Velickou, a village situated in the Moravian region of Hornácko. In 1995 it was declared a village heritage zone. The heritage zone includes the village development around the reformed church chapel in the north-western part of Javorník and a row of houses built along the road above the chapel. In 2002 the authors of this article carried out a historic architectural survey of the Kopánky district and this activity was supported by the Občanské fórum (Civic Forum) Foundation.

The history of Javorník reaches back as far as the first half of the 14th century. The layout of the original village followed the wide road with developments placed on its sides. The youngest part of the development can be found at the north-western edge of the zone, close to the

reformed chapel built between 1782 and 1783. Kopánky was a peasant district built on communal land – cottages standing along the road with a steep bank restricting the building space. The local name Kopánky first appeared in the historic records in 1833. The first third of the 19th century was the time when most cottages were built here – fourteen of twenty-seven buildings included in the heritage zone. Seven older houses from the 1870s were built on private land situated in a better position on the terrace above the bank of the stream close to the reformed chapel. However, the historic survey did not confirm the architectural continuity of these oldest structures, because especially the roof frames often suffered severe damage or were destroyed by fires that menaced the original thatched roofs. The peripheral walls of all the structures are built of stone combined with adobe bricks – these were used equally by both poor and richer builders.

The heritage zone comprises eight individually standing houses listed as architectural heritage monuments. Seven other objects are to be listed soon, along with the uniquely authentic house No. 166 built in 1810, which contains a well-preserved black kitchen and a clay floor in the room.

■ 1995 wurde Kopánky, ein Teil des Dorfes Javorník nad Velickou in der Region Hornácko, zur Dorfdenkmalszone erklärt. Die Denkmalszone besteht aus der Bebauung im nordwestlichen Abschnitt von Javorník im Umfeld des Toleranz-Bethauses und einigen entlang des Weges über ihm gebauten Häusern. Im Jahr 2002 wurde mit Unterstützung der Stiftung Bürgerforum von den Autoren dieses Beitrags die bauhistorische Untersuchung von Kopánky erstellt.

Die Anfänge von Javorník reichen bis in die erste Hälfte des 14. Jahrhunderts zurück. Das Dorf wurde auf dem Grundriss einer breiten Straße errichtet. Der jüngste Teil der Bebauung befindet sich am nordwestlichen Ende am Toleranz-Bethaus aus den Jahren 1782-1783. Auf den Gemeindegrundstücken in der Linie von Kopánky entstand

das Häuslerviertel. Es bestand aus den Häusern der Kleinbauern entlang des Weges und eingeeignet von der hohen Böschung. Die Bezeichnung Kopánky erscheint 1833 in den schriftlichen Quellen. Gerade im ersten Drittel des 19. Jahrhunderts wurden die meisten Häuser gebaut, insgesamt 14 der 27 Objekte in der Denkmalszone. Die sieben älteren Häuser vom Ende der siebziger Jahre des 18. Jahrhunderts wurden auf Privatgrundstücken in einer günstigeren Lage auf der Terrasse über dem Bachufer in der Nachbarschaft des Toleranz-Bethauses errichtet. Die Untersuchungen bestätigten eindeutig die Baukontinuität bei diesen ältesten Bauten. Insbesondere die Dachstühle wurden bei den häufigen Bränden der ursprünglichen Dacheindeckung mit Stroh zerstört. Die Umfangsmauer ist bei allen Häusern aus Stein, der in der oberen Hälfte der Wände bei den vermögenden und armen Bauherren mit Kotziegeln ergänzt wurde.

In der Denkmalszone sind bis jetzt acht selbständige denkmalgeschützte Häuser erfasst. Ihre Anzahl soll um weitere sieben Objekte vergrößert werden. Zu ihnen soll das außerordentlich authentische Haus Nr. 166 aus dem Jahr 1810 mit erhaltener schwarzer Küche und Lehmfußboden in der Stube hinzukommen.

Mária Havajíková

*The Papradno valley – The gables of Papradno valley
Papradno und die Giebel des Papradno-Tals*

■ Papradno is situated in the northwest of Slovakia. It's one of the most beautiful villages in this locality. It's a place of traditions and folk customs. There are many folk historical buildings there.

The majority of people were farmers, some left for work out of Slovakia.

People used typical material of this region for building houses /places for living and working/. And this was wood, stone was used rarely.

Carpenters/náúristi/ built houses which didn't have schools, only their natural intelligence. Carpenters built 12

wooden buildings per summer. They worked without foundations, only with stone supports in the corners.

Basic oak beam was laid on the floor and then they added massive timbers. They left openings for doors and windows. Gaps between timbers was filled with wood chips /skufníky/.

There were sloping roofs with wooden shingles on timbers. The roof was made without a chimney, because people have only open fire in the main room.

Plans of the house consists of two or three main areas including entrance hall /pitvor/, main room / kitchen, bedroom and working space/, in some cases they still have utility rooms.

Interiors of the cottages were simple, only basic and important furniture, which they used for life. Walls and ceilings were decorated with white clay. Ceiling in the main room was higher, because in this place it was situated with an open fire.

Faith impacted people in architecture and their traditions.

There summer buildings – bačovny in this territory were used for breeding cattle.

We can see traditional architecture in this place, architecture of the people's history.

■ Papradno befindet sich in der Nordwestslowakei und es ist eines der schönsten Dörfer der ganzen Region. Es ist ein Ort der Traditionen und der volkstümlichen Bräuche mit vielen historischen Volksbauten. Die meisten Bewohner waren Landmänner, die sich oftmals im Ausland verdingten.

Die Menschen verwendeten für den Bau ihrer Häuser, in denen sie lebten und arbeiteten, vornehmlich Holz, ein für die ganze Region traditionelles Material. Stein wurde nur in Ausnahmefällen genutzt.

Die Zimmerleute, welche die Häuser bauten, besaßen keine Schulausbildung, sondern nur ihre natürlichen Fähigkeiten und traditionellen Fertigkeiten. Sie errichteten jeden Sommer bis zu 12 derartiger Holzhäuser ohne Fundamente, nur mit Steinstützen in den Ecken. Zuerst

wurde ein Grundtragbalken aus Eichenholz auf den Boden gelegt, auf welchen massive Balken aufgesetzt wurden. Für die Fenster und Türen wurden Öffnungen gelassen und die Spalten zwischen den Balken wurden mit Holzspänen ausgefüllt.

Auf den Balken ruhte das Satteldach, das mit Holzschindeln eingedeckt war. Das Dach besaß keinen Schornstein, denn die Menschen verwendeten nur eine offene Feuerstelle im Hauptraum.

Das Haus bestand aus zwei oder drei Haupträumen mit Diele, in einigen Fällen hatte es auch Wirtschaftsräume.

Die Innenausstattung dieser Häuser war einfach nur mit den nötigsten Möbeln für den alltäglichen Bedarf. Die Wände und Decken wurden mit weißem Kaolin angestrichen. Der Hauptraum besaß wegen des offenen Feuers eine höhere Decke.

Der Glauben und die Frömmigkeit der Bevölkerung hatten auf die volkstümlichen Traditionen und die Architektur in der Region einen großen Einfluss.

REPORTS ON SURVEY RESULTS FUNDBERICHTE

Alena Dunajová

*Farmstead No. 28 in Hnanice
Anwesen Nr. 28 in Hnanice*

■ The research carried out so far indicates that there are certain differences between both individual buildings and individual villages settled by Czech and German ethnic groups. Even though this environment provided for generally problem-free and mutually beneficial coexistence of both nationalities, which obviously influenced each other, the German houses, utility buildings and viticultural structures are considered more articulate and extensive. Differences have been recorded also in the colours used as well as some decorative elements. The natural development of these structures was violently interrupted by the forcible resettlement of the original

inhabitants after World War II. A number of frequently very valuable buildings disappeared due to the policy of the Czechoslovak state. On the other hand, even today we can find buildings in almost unchanged state – as left by the German owners at the end of 1940s. In case of house No. 28 in Hnanice in the Znojmo area, we can see a well-preserved German farmstead even with its landlady – one of the old residents. Even though the farmstead is not listed as a heritage site and the layout of its individual buildings is not typical for settlements in the area between the Dyje and Svratka rivers, it is of an extraordinary documentary value not only in the context of its village known predominantly for the St. Wolfgang Church, but it contributes to the overall understanding and recognition of the historical country life, as well as its cultural, economic and social links.

■ Die bisherigen Forschungen ergaben, dass zwischen den jeweiligen Bauten und auch im Aussehen ganzer Dörfer mit der Besiedlung durch tschechische und deutsche Bevölkerungsgruppen gewisse Unterschiede bestehen. Obwohl dieses Umfeld ein allgemein problemloses und gegenseitig vorteilhaftes Zusammenleben der Angehörigen beider Nationalitäten sicherstellte, die sich untereinander beeinflussten, werden die sogenannten deutschen Häuser mit den Wirtschafts- und Weinbergbauten als gegliederter und ausgedehnter betrachtet. Unterschiede wurden ebenfalls in der Skala der verwendeten Farben und bei einigen Schmuckelementen gefunden. Die natürliche Entwicklung dieser Bauten wurde gewaltsam durch die Vertreibung der ehemaligen Bewohner nach dem Krieg gestört. Infolge der Politik des tschechoslowakischen Staates verschwanden viele der oftmals sehr wertvollen Objekte unwiederbringlich. Andererseits finden wir noch heute Bauten mit fast unverändertem Aussehen, wie sie die deutschen Besitzer zum Ende der vierziger Jahre des 20. Jahrhunderts hinterließen. Im Fall des Hauses Nr. 28 in der Gemeinde Hnanice in der Region Znojmo (Znaim) können wir ein erhalten gebliebenes deutsches Bauerngut sogar mit

seiner Eigentümerin – einer alteingesessenen Bewohnerin, kennen lernen. Obwohl das Objekt nicht zum Kulturdenkmal erklärt wurde und betreffend der Anordnung der einzelnen Gebäude kein direktes Beispiel für den sogenannten Thaya-Schwarzawa-Typ ist, besitzt es nicht nur im Zusammenhang mit der Gemeinde, die durch ihre Kirche Sankt Wolfgang bekannt ist, sondern auch wegen des allgemeinen Kennenlernens und Verstehens der Lebensart auf dem Land, der kulturellen, wirtschaftlichen und sozialen Beziehungen einen außergewöhnlichen Aussagewert.

Jiřina Veselská

*Report of findings concerning timbered house No. 69
Bericht über das Bohlen-Wohnhaus Nr. 69*

■ In 2002, Anna Krupová offered the Wallachian Open-Air Museum her property – timbered house No. 69 in Raškovice for documentation and a possible transfer. It is worth noting that this last owner has a special relationship to this house and keeps searching for all documents related to its history.

The house was surveyed by the Structural & Technical Documentation Department staff in autumn 2002. Some interesting facts were discovered during the processing stage of the ethnographic documentation. These relate not only to the house layout and the functions of different rooms but also the awareness of the village residents and the significance they attribute to it.

The building has a considerable documentation value due to several aspects:

It is a relatively well-preserved example of a timbered house layout, designed from the beginning with the intention to rent out one room („kumorník“) to a tenant.

The deep and unusually located cellar is worth special attention. It created folk tales about the rebel Ondráš – a hero type of numerous local stories – hiding in it. The tales about the hiding place lead us to the conclusion that at the beginning of the 20th century supplies were no longer stored in cellars dug under residential rooms with

direct access to them. The unusual placing was probably proof for the community that this was important for the safety of the famous rebel.

■ Im Jahr 2002 bot Frau Anna Krupová dem Walachischen Freilichtmuseum das Bohlenwohnhaus Nr. 69 in Raškovice, das sich in ihrem Besitz befindet, zur Dokumentation und zum eventuellen Transfer an. Bemerkenswert ist die Beziehung, welche die letzte Eigentümerin zu diesem Haus pflegt, wie sie sich eifrig um alle Dokumente bezüglich der Geschichte des Hauses kümmert.

Die Mitarbeiter der Abteilung für bautechnische Dokumentation haben im Herbst 2002 das Objekt vermessen. Bei der Erstellung der ethnografischen Dokumentation wurden einige interessante Tatsachen festgestellt, die sich nicht nur auf die Anordnung des Hauses und die Funktionen der jeweiligen Räume, sondern auch auf die Bedeutung beziehen, die ihm die Bevölkerung der Gemeinde zumisst.

Das Objekt verfügt mehrfach über einen großen Dokumentationswert:

Es handelt sich um einen recht gut erhaltenen Beleg für die Dispositionslösung eines Bohlen-Wohnhauses, das zum Beginn als Haus mit der Möglichkeit der Vermietung eines Wohnraumes an einen Mieter errichtet wurde – im Raum mit der Bezeichnung „Kammer“.

Besondere Aufmerksamkeit verdient sich die Tatsache, dass der tiefe, offensichtlich unüblich untergebrachte Keller die Sage ins Leben rief, dass sich hier der Aufständische Ondráš versteckt hielt – die Heldengestalt in vielen Sagen der Gegend. Die Sagen über das Versteck lassen den Schluss zu, dass die Methode der Vorratslagerung in Kellern mit direktem Zugang, die unterhalb der Wohnräume ausgehoben wurden, auch zum Beginn des 20. Jahrhunderts in den Gemeinden und ihrem Umfeld noch nicht ganz üblich war. Die Ungewöhnlichkeit stellte sich auch für die damaligen Bewohner einen Beweis für die Bedeutung der persönlichen Sicherheit des bekannten Rebells dar.

Přemysl Mazal

The designers view of the relationship between historic structures and their owners

Über die Beziehung zwischen Denkmalsobjekten und ihren Eigentümern aus dem Blickwinkel des Projektanten

■ Builders, who want to reconstruct their property listed as a historic heritage and protected by the state, can be divided into the following groups:

- romantic characters, who don't mind wet walls and the company of woodworm or longicorn beetles, with limited financial resources and a strong feeling towards their house;
- pragmatic characters, who acquired a "fair-priced" property and treat their listed historic house from the position of an unfettered owner and who think the interfering heritage care experts are trying to restrict their fundamental human rights;
- patrons, belonging to an almost non-existent group, who plan the future use of the property, along with its form and character, with the results of a historic and architectural survey in mind.

In 2000 a client asked me to lead the reconstruction of a house in the folk architecture heritage zone in Pavlov near Dolní Věstonice.

Over the years the house had been neglected and had fallen into disrepair. In the 1960s it was sold as a recreational structure and from then only the most necessary maintenance was carried out (repair of roof covering, new facade paint, etc.).

With the architect's help, the current owners wanted to return the house to its original function as a residence. First it was necessary to stop the ongoing destruction that had begun in the 1950s and continued with the romantic weekend cottager, who preferred the colour of the facade over the serious problems with the house's structure. The objective of the reconstruction was to preserve the historic value of the house to the maximum possible extent. It had to be accepted that this building is not only private property, but also a part of our common cultural heritage.

- Die Bauherren, die ihr vom Staat geschütztes Eigentum renovieren wollen, unterscheiden sich wie folgt:
 - die Romantiker, denen feuchte Wände, die Gesellschaft von Holzwürmern und Bockkäfern nichts ausmachen, die über begrenzte Mittel verfügen und zu ihrem Haus eine starke Beziehung haben,
 - die Pragmatiker, welche das Haus auf einer „günstigen Parzelle“ erwarben, gehen an das Denkmal aus der Position des uneingeschränkten Eigentümers heran und sie verstehen die Eingriffe der Denkmalspfleger als Einschränkung ihrer grundlegenden Menschenrechte,
 - die Mäzene, die eine fast nicht existierende Gruppe darstellen, formulieren erst auf der Basis der bauhistorischen Untersuchung gefühlvoll den Umfang der Nutzung des Objektes, sein Aussehen und seinen Charakter.

Im Jahr 2000 wurde ich von einem Klienten angesprochen, für den ich die Restaurierung eines volkstümlichen Bauwerks in der Denkmalszone für Volksarchitektur in Pavlov bei Dolní Věstonice ausführen sollte.

Das Haus war bis zum Ende der sechziger Jahre sehr baufällig. Damals wurde es als Wochenendhaus verkauft. Ab dieser Zeit wurde es nur erhalten und es wurden nur die notwendigen Instandsetzungsarbeiten vorgenommen (Reparaturen der Dachdeckung, Anstrich der abblätternden Fassade u.a.).

Die jetzigen Eigentümer wollten bei der Rettung dieses Denkmals im Jahr 2000 dem Haus mit Hilfe eines Architekten seine ständige Wohnfunktion zurückgeben. Allerdings war es erforderlich, die Zerstörung zu stoppen, die in den fünfziger Jahren ihren Anfang nahm und mit dem Romantismus der Datschenbesitzer ihre Fortsetzung fand, als die neue Farbe auf der Fassade wichtiger war als die ungelösten Probleme betreffend der Statik. Das Ziel der Restaurierung bestand in der größtmöglichen Bewahrung des Denkmalswerts des Hauses. Hier wurde akzeptiert, dass dieses Denkmal nicht nur Privateigentum, sondern auch unser gemeinsames kulturelles Erbe ist.

Marta Procházková

*Protestant inscriptions on timber buildings and chapels
Innschriften der Protestanten auf den Holzbauten und
Bethäusern*

■ The surroundings of Jimramov in the Czech-Moravian Highlands was a region where a large number of secret Protestants remained after the Battle of White Mountain. After the Toleration Patent was proclaimed, some of the smaller villages openly proclaimed their entirely Protestant beliefs, but before this date, the Protestants would gather only on secret meetings. Compared to Slovakia, where Protestant churches could only be built from wood, the Toleration Patent issued by the emperor Joseph II did not restrict the building material used for the construction of Protestant chapels. The most popular building material in the Czech-Moravian Highlands was stone, just the poorest communities used timber.

Only one timbered chapel was preserved in the Czech Republic – it stands in Velká Lhota near Valašské Meziříčí. The reconstruction of this building was seriously planned many times as well as its transfer to the open-air museum, but was never accomplished due to the lack of financial resources and also the remoteness of the location. Poverty and mountainous terrain thus saved this unique structure.

The insight into the history of Protestant chapels enables us to better understand also the folk architecture surrounding them. The same people who built the houses built the chapel and the same village teacher who painted the numbers on the clock wrote the biblical verse and inscriptions on the walls.

■ Die Umgebung von Jimramov in der Böhmischo-mährischen Höhe (Českomoravská výsočina) war nach der Schlacht am Weißen Berg ein Gebiet, in dem sich eine große Anzahl verborgener Protestanten aufhielt. Nach der Ausrufung des Toleranz-Patents haben sich hier einige kleinere Gemeinden als rein evangelische Ansiedlungen zu erkennen gegeben. Vor diesem Datum veranstalteten

die Protestanten geheime Treffen. Im Gegensatz zur Slowakei, wo die Artikularkirchen nur aus Holz errichtet werden durften, formulierte das Toleranzpatent von Josef II. trotz vieler anderer Restriktionen keine Festlegungen und Einschränkungen für das Baumaterial der Bethäuser. Im Hochland wurde meistens aus Stein gebaut. Nur die ärmsten Kirchengemeinden verwendeten für den Bau Holz.

In Tschechien blieb bis heute nur ein einziges Bethaus aus Bohlenholz erhalten, und zwar in Velká Lhota bei Valašské Meziříčí. Sein Umbau und der Transfer in das Freilichtmuseum wurden einige Male ernsthaft geplant, aber wegen der fehlenden Geldmittel und der Ablegenheit des Ortes kam es zu keiner Realisierung. Die Armut und das Gebirge retteten somit diesen einzigartigen Bau.

Ein Blick in die Geschichte der Toleranz-Bethäuser vermittelt uns ein besseres Verständnis der Volksarchitektur in ihrer Umgebung. Es waren dieselben Menschen, die sie bauten, und es war derselbe Lehrer, der die Ziffern auf die Uhr malte, die Bibelverse und die „Bemerkungen“ an die Wände schrieb.

MINOR STRUCTURES KLEINE BAUWERKE

Jitka Matuszková

*Miniature gems in the cultural landscape
Miniaturschmuck in der Kulturlandschaft*

■ The aim of the work was to survey and map all the minor sacral structures found in the ethnographic region of Podluží and to focus especially on their cultural connotations.

The studied region is located between the confluence of the Morava and Dyje rivers, the border with Slovakia in the east and Austria in the south. One of the common issues the work was intended to illuminate, was the clarification of terminology used to describe the sacral structures in question.

Wayside columns are small passion monuments, usually in the form of a column or a pillar with a lantern where a small sculpture, relief or a painting could be placed, and a cross on top. Wayside columns were often built in settlements, but mainly in fields on crossings of roads and also in the open landscape.

The term *sacellum* is closely connected to the word chapel. The term was used to describe small praying chapels situated in profane buildings and also individually standing sacral structures or their parts. *Sacella* are much smaller than chapels and their interiors are too confined for believers to gather inside. In villages with no church the *sacellum* usually creates a dominant feature in the centre and in such cases it also has a belfry.

Bowers are one or two-storey buildings with rectangular or segmented bases. Their front side is often divided by a shallow alcove or a niche where pictures or statues of saints were placed. The structure is topped with variously shaped frontage or roof, always with a cross at the highest point.

Besides the mentioned types of sacral structure, wayside crosses, pictures or statues of saints and individually standing belfries can also be found across the landscape. Although the research was focused on one region only, it would not have been complete without a comparative study – the determined cultural connotations therefore have a general validity for all the catholic regions in the Czech Republic.

■ Diese Arbeit stellte sich zum Ziel, die kleinen Sakralobjekte in allen Orten der völkerekundlichen Region Podluží unter die Lupe zu nehmen und sich dabei vornehmlich auf ihre kulturelle Konnotation zu konzentrieren. Die Region liegt im Gebiet des Zusammenflusses zwischen der March (Morava) und der Thaya (Dyje), im Osten grenzt es an die Slowakei, im Süden an Österreich. Eines der Probleme, auf welches die Arbeit hinweisen wollte, besteht in der Unklarheit der Terminologie. Die Marterl sind kleine Passionsdenkmäler, die üblicherweise die Gestalt einer Säule oder einer

Pfeilers mit Behältnis-Laterne für die Aufbewahrung einer kleinen Statue, eines Reliefs oder Bildes und oben ein Kreuz als Abschluss haben. Sie standen in den Ansiedlungen, vor allem jedoch auf den Feldern, an Kreuzungen und in der freien Landschaft.

Der Begriff Kapelle hängt entwicklungsmaßig mit kleinen kirchlichen Räumlichkeiten zusammen, in denen Reliquien aufbewahrt wurden. Später wurde die Bezeichnung auf kleine Beträume in den Profanbauten sowie auf allein stehende Sakralbauten oder Teile von Sakralobjekten übertragen. Die kleinen Kapellen sind kleine Bauten mit einem derart winzigen Raum, dass sich die Gläubigen nicht darin versammeln können. In den Gemeinden ohne Kirche repräsentieren sie gewöhnlich die Dominante im Zentrum und in diesem Fall verfügen sie in der Regel über einen Glockenstuhl.

Das Bethaus ist ein Erdgeschoss- oder Einetagenbau mit rechteckigem oder Segmentgrundriss. Die Stirnseite ist gewöhnlich durch eine leichte Zurückversetzung oder verschieden tiefe Nische gegliedert, in der ein Bild oder die Heiligenstatue untergebracht ist. Der Bau findet mit einer verschiedenartig gestalteten Giebelverdachung oder einem Dach, immer mit Kreuz im höchsten Punkt, seinen Abschluss. Außer diesen Bautypen müssen die Kreuze, Bilder und Statuen der Heiligen sowie der allein stehende Glockenturm erwähnt werden. Die Forschung konzentrierte sich zwar auf nur eine Region, sie wäre jedoch ohne Vergleichsstudien nicht vollständig, deshalb haben die festgestellten kulturellen Konnotationen für alle katholischen Gebiete in Tschechien allgemeinere Gültigkeit.

Jaromír Kovárník

*Timber barn in Pavlice
Gezimmerte Scheune in Pavlice*

■ The central common of the old village of Pavlice is situated to the east of the existing village, built along the so-called "Emperor's Road" leading from Vienna through

Znojmo and Jihlava to Prague. On the left side of the road, in the direction to Boskovštejn, stands farming estate No. 19. This complex also includes a timber log barn of a type that used to be a typical architectural feature of this south-western part of Moravia. Timber barns could have been found in other villages in this area as recently as in the 1970's and 1980's. Unfortunately, it is very likely that this barn in Pavlice is probably one of the last structures of its kind remaining in south-western Moravia.

The barn is situated at the end of the farmyard and is placed across the yard so as to close it. The structure was built on gently sloping ground and therefore its western part sits on a stone base wall. The timber construction is built from strong fir beams. Gaps are left between the beams to allow a draught to flow through the barn and help the drying of grain. Two large gates are placed in the middle of the longer sides, big enough for vehicles to go in and out.

The barn is 15.80 metres long and 5.92 metres wide.

This structure definitely deserves to be protected by cultural heritage bodies in the future.

■ Östlich des bestehenden Teils des Dorfes, das entlang der beiden Seiten des sogenannten Kaiserwegs von Wien über Znaïm (Znojmo) und Iglau (Jihlava) nach Prag errichtet wurde, befindet sich der ursprüngliche Dorfplatzkern der alten Gemeinde Pavlice. Links von der Straße in Richtung Boskovštejn steht das Bauernanwesen mit der Konstruktionsnummer 19. Zu ihm gehört bis heute eine gezimmerte Holzscheune, welche für dieses Gebiet des südwestlichen Mährens absolut charakteristisch war. In einigen Dörfern dieser Region traten Holzscheunen sogar noch in den 70er und 80er Jahren des 20. Jahrhunderts auf. Vermutlich zählt diese Scheune in Pavlice zu den letzten erhalten gebliebenen Bauten dieser Art in Südwestmähren.

Die Scheune steht in Querrichtung am Ende des Hofes, den sie sozusagen abschließt. Der Bau war an einem leichten Hang situiert, deshalb ruht insbesondere der westliche Teil auf einer Untermauerung aus Stein. Die

Konstruktion ist eine Zimmermannsarbeit aus starken Tannenbalken. Die einzelnen Balken sind lose verbunden, damit das Getreide in der Scheune trocknen konnte. In der Mitte der längeren Seiten befinden sich zwei große Tore für die Ein- und Ausfahrt. Die Scheune ist 15,80 Meter lang und 5,92 Meter breit.

Der besagte Bau sollte zukünftig in jeden Fall unter Denkmalschutz gestellt werden.

Matúš Dulla

Dušan Jurkovič (1868 – 1947)

■ Two extensive monographs have been published on Dušan Jurkovič. One was written by František Žákavec, a professor at the Univerzita Komenského in Bratislava as early as in 1929, i.e. in the architect's lifetime; the other by Dana Bořutová-Debnárová in 1993. The latter was already assessing the whole life and work of this unique author. The difference in attitudes in these monographs represents the shift in evaluating the meaning of the architect's work during those decades.

Dušan Samuel Jurkovič was born on August 23, 1868, in the village of Turá Lúka and died in 1947 immediately before the „socialist realism“ historicising architectural style was introduced to Czechoslovakia. „The focal point and the significance of Jurkovič's work can be seen mainly in the fresh projects of his youth,“ wrote Tomáš Štraus. These works themselves are complete architectural artefacts – a testament both to themselves and their time. We can view that time with a nostalgic but detached attitude given its mythology and illusions, but we cannot deny its existential authenticity.

Nowadays, Jurkovič is the most recognised Slovak architect abroad. The plaque on his villa in Brno reads that he was the founder of modern Czech architecture. Jurkovič, however, was first of all great in not allowing architecture to be limited by nationality. His connection with Slovakia was not a regional reduction, but rather his genius and work managed to supersede national

designation, regardless of whether it was marked as Slavonic, „Slovácká“, Moravian, Czechoslovak, Czech or Slovak in its time.

■ Über Dušan Jurkovič sind zwei umfangreiche Monografien erschienen. Die erste schrieb noch zu Lebzeiten des Architekten bereits im Jahr 1929 der Professor an der Komenský-Universität Bratislava František Žákavec, die zweite stammt von Dana Bořutová-Debnárová aus dem Jahr 1993. Sie bewertet das gesamte Leben und die Werke dieses einzigartigen Projektanten. Die unterschiedlichen Haltungen, welche beide Monografien beziehen, beruhen auf dem Unterschied, der im Verlauf der Jahrzehnte bei der Bewertung der Sinnhaftigkeit des Werks des Architekten auftrat.

Dušan Samuel Jurkovič wurde am 23. August 1868 im Dorf Turá Lúka geboren und er starb im Jahr 1947 kurz bevor in der Tschechoslowakei die Epoche der historisierenden Architektur des sozialistischen Realismus begann. „Den Schwerpunkt und die Bedeutung des Werks

von Jurkovič sehen wir vornehmlich in den lebensfrischen Werken seiner Jugendzeit,“ schrieb Tomáš Štraus. Diese Werke sind von sich aus vollwertige architektonische Artefakte, die einen Aussagewert über sich selbst und über ihre Zeit liefern. Wir können sie wegen ihrer Mythologie und Illusion aus der nostalgischen Perspektive betrachten, aber wir können ihre existenzielle Authentizität nicht schmälern.

Jurkovič ist heute der bekannteste slowakische Architekt im Ausland. Auf der Gedenktafel an seiner Villa in Brunn steht, dass er der Begründer der modernen tschechischen Architektur ist. Jurkovič war aber vor allem dadurch groß, weil für ihn die Nationalitätendetermination keine Grenze für die Architektur darstellte. Seine Verbindung mit der Slowakei war nicht auf das Regionale reduziert, er vermochte mit seinem Genie und Werk die nationale Vorbestimmung ohne Berücksichtigung dessen zu überschreiten, ob sie sich zeitbezogen als slawisch, mährisch-slowakisch, mährisch, tschechoslowakisch, tschechisch oder slowakisch bezeichnete.

CENA ARCHITEKTŮ

Cena Grand prix Obce architektů pro palmový skleník zámku v Lednici

Obec architektů vypsal v roce 2003 již desátý ročník ceny Grand prix pro nejlepší realizaci roku v oboru architektury. Cenu za rok 2002 v kategorii Rekonstrukce obdržel Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně za realizaci Památková obnova palmového skleníku zámku v Lednici. Tato ocenění získal Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně jako nástupce předchozích odborných organizací státní památkové péče vůbec poprvé ve své historii.

V roce 2002 byla ukončena komplexní památková obnova palmového zámekového skleníku v Lednici, součásti Lednicko-valtického areálu, památky UNESCO. Jde o největší a zároveň jeden z nejstarších historických skleníků na evropském kontinentu. Pochází z roku 1845 a byl navržen architektem Georgem Wingelmüllerem pro Aloise Josefa II. z Liechtensteina. Podélná architektura skleníku je propojena Květinovým sálem s reprezentačními prostory zámku a tvoří jeho neoddelitelnou součást. Po straně konstrukční a materiálové jde nesporně o unikát využívající různorodé materiály od tradičních, jako je kámen a sklo, až po nové a do té doby méně frekventované, z nichž nejvíce zaujme litina či přírodní asfalt. Exteriérovou část tvoří plášť v podobě půlválcového zastřešení skleněnými taškami, který vyrůstá z kamenného soklu a ústí do střešní konstrukce. Skleník je 92,95 m dlouhý, 13,60 m široký a 12,80 m vysoký. Interiér je členěn 44 nosnými sloupky. Žebra nesoucí zasklení jsou vykována ze železa, nosné dřevěné sloupky byly oplášťeny litinovými návleky a zinkovým

olistěním. Pro konzoly zabudované do soklu a pro překrytí otopných kanálků byla rovněž použita litina. Vápenecový sokl je ukončen mramorovou profilovanou římsou. Povrch cihelné dlažby byl pokryt přírodním asfalem. Pro zasklení bylo použito okolo 65 000 šupinových tašek. Po obnově pláště se zachovalo cca 50% tabulek z doby vzniku skleníku, cca 7% z konce 30. let 20. stol., kdy proběhla jeho poslední velká oprava, zbytek jsou tašky recentní. Pro doplnění chybějících tabulek byl použit materiál, který se blíží svou barevností, chemickým složením, ale i parametry propustnosti UV a IR záření původnímu materiálu. Konstrukce skleníku a zejména vegetabilní dekorace byla povrchově pojednána barevnou úpravou. Původní barevnost byla zjišťována restaurátorskými průzkumy a posléze bylo barevné schéma rekonstruováno.

Před zahájením prací v roce 1997 probíhal od roku 1995 komplexní stavebně historický průzkum; na všech součástech stavby byly provedeny také průzkumy stavebně technické, technologické a restaurátorské. Průzkumy byly doplněny archivním badáním, zkoumán byl též rostlinný inventář. Získané informace byly využity při stanovení koncepce obnovy skleníku včetně rostlinného krytu. Na zkoumání rostlinného inventáře a projektu osazení spolupracoval dnešní Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně (na počátku prací Památkový ústav v Brně a posléze Státní památkový ústav v Brně) s Mendelovou lesnickou a zemědělskou univerzitou v Brně. Po vyhodnocení výsledků všech průzkumů bylo s přihlédnutím ke stavebním zásahům, které byly provedeny při poslední velké opravě na konci 30. let 20. stol., rozhodnuto rehabilitovat skleník materiálově i výrazově do podoby z tohoto období.

Skleník byl dříve temperován pomocí horké páry vyráběné spalováním tuhých paliv. V současnosti je jako topné médium používána horká voda ohřívána kotlí na zemní plyn. Systém vytápění je teplovodní dvoutrubkový s nuceným oběhem. Otopnou plochu tvoří svazek trubek umístěných v samostatném kanálu, který je vybaven systémem nucené cirkulace vzduchu. Proudění vzduchu kolem vodní hladiny na dně kanálu zajišťuje zvlhčování interiéru. Automatický systém měření a regulace ovládá čtyři teplotní zóny ve skleníku a systém rozmrazovacích trubek. Regulace teploty topné vody je řízena čidlem vnitřní teploty. Automatický systém zajišťuje kontinuální monitoring vnitřního prostředí skleníku.

ným oběhem. Otopnou plochu tvoří svazek trubek umístěných v samostatném kanálu, který je vybaven systémem nucené cirkulace vzduchu. Proudění vzduchu kolem vodní hladiny na dně kanálu zajišťuje zvlhčování interiéru. Automatický systém měření a regulace ovládá čtyři teplotní zóny ve skleníku a systém rozmrazovacích trubek. Regulace teploty topné vody je řízena čidlem vnitřní teploty. Automatický systém zajišťuje kontinuální monitoring vnitřního prostředí skleníku.

Obnovou prošly všechny prvky stavební i dekorativní povahy. Jedním z nejnáročnějších úkolů bylo odborné ošetření 44 nosných sloupů. Jejich stav byl různý, a to od zachování všech prvků až po obnažení vlastního nosného jádra a samovolné odpojení dekorativních prvků, kdy bylo možné vidět konstrukci sloupů. V první třetině skleníku byl vytipován sloup, který byl podroben předběžnému průzkumu, který měl stanovit optimální způsob vyjmutí z konstrukce skleníku a demontáž na jednotlivé prvky, které měly být následně odborně ošetřeny. V rámci tohoto průzkumu byl vyjmutý sloup mechanicky rozdělen dle členění dekorativními prvky imitujícími bambusový kmen. Bylo konstatováno, že 800 mm vysoký sloup je složen z patky s oktogonální základnou kotvenou pomocí šroubů v cihelné dlažbě, nosného jádra vyrobeného z plně tyčoviny ze

svářkového železa o průměru 70 mm a hlavice, která byla spojena s klenbou skleníku. Nosné jádro bylo od konce patky směrem vzhůru oplášťeno 6 litinovými prvky napodobujícími vzrostlý kmen bambusu. Imitace je detailně provedena včetně postupného zužování kmene. Hlavice je kryta blíže neidentifikovaným zinkovým listovím a květy. Spodní část bambusového kmene byla opatřena přímkyjícími se listy banánovníku. Dekorativní prvky byly spojovány cínováním. Prostor mezi nosným sloupem a výzdobnými prvky byl vyplněn sádrou. Stavba dnešního skleníku původně sloužila jako oranžerie, tzn. že zde byly umístěny pouze rostliny v nádobách a sloupky byly zcela obnaženy, tzn. nebyly zatěžovány vlhkostí z navrhované modelované zeminy. Poté, kdy došlo ke změně využití z oranžerie na skleník, byla dovnitř navedena zemina a sloupky byly zasypány mýty až do výše 0,75 m aniž by byly od zeminy izolovány, což vedlo k tomu, že permanentní vlhkost vztláala hygroskopickou sádrou po celé výšce sloupů a vytvářela ideální korozní prostředí. Narůstající korozní produkty na nosném jádru sloupů postupně vytlačily sádrou a propojily se s korozními produkty narostlými na dekorativních prvcích. V některých případech byl tlak koroze tak silný, že byly dekorativní prvky roztrženy a nosné jádro zůstalo obnaženo.

Největším problémem po demontáži sloupů a jejich náhradě prozatímními kovovými podpěrami bylo stanovení postupu oddělení nosného jádra od dekorativních prvků spojených korozními produkty bez jejich poškození či zničení. Nejprve byla vyzkoušena metoda vyžihání-uvolnění korozních produktů a spálení zbytků sádry s následným hydraulickým stahováním dekorativních prvků z nosného jádra. Tato metoda se neukázala ve všech případech jako výhodná, poněvadž v místech kompaktního propojení jádra s dekorativními prvky hrozilo nebezpečí jejich poškození. Proto byl zvolen opačný postup, tj. prvotní dvanáctihodinové namáčení korozních produktů v 10–15 % roztoku kyseliny solné, opláchnutí vysokotlakou vodou, pasivování a následné vytlačování ve vodorovné poloze nosného jádra sloupů za normální teploty. U všech sloupů se tento postup osvědčil. Oproti původnímu předpokladu, že budou muset být některá nosná jádra sloupů nahrazena novými, prokázal statický výpočet a zkoušky, že je možno všechna (s výjimkou dvou, která byla podrobena destruktivnímu průzkumu) opět po ošetření proti korozi použít. Poněvadž zkušenosti ukázaly, že není možno jako výplň mezi

nosným jádrem a dekorativními prvky znovu použít sádku, hledal se nový materiál. Po vyhodnocení navrhovaných a dostupných materiálů byla vybrána epoxidová pryskyřice, která úplně vyplnila volný prostor a která se ukázala v případě potřeby a budoucího odborného ošetření jako beze zbytku odstranitelná vyžháním v peci. Po restaurátorském ošetření, které spočívalo v mechanickém odstranění korozních produktů, otryskání a pozinkování, byly jednotlivé originální prvky a prvky doplňované po aplikaci čtyřnásobného základního nátěru osazeny zpět na nosné jádro, které bylo následně vráceno na původní místo do skleníku. Poněvadž byly zpět osazovány a vzájemně k sobě připojovány prvky originální a kopie chybějících bylo pro dlouhodobé zajištění trvanlivosti spojení použito lepení namísto původního cinování.

Vegetace byla obnovována tak, aby odpovídala stavu kolem roku 1930. Hlavním podkladem byla bohatá fotodokumentace z let 1890–1947, která umožnila podle snímků obnovit skleník v přesném půdorysném provedení. I rostliny byly použity tak, aby navozovaly atmosféru skleníku třicátých let minulého století. Kosterní rostliny tvoří vyšší patro (palmy, listnaté stromky s ozdobnými listy a případně květy) vytváří prostor hlavní osy, a jsou umístěny podobně jako ve třicátých letech minulého století. Bujný podrost sjednocuje zelený koberec podoboprvý druhů (Selaginella a Soleirolia) se sezónními výsadbami právě kvetoucích nízkých rostlin, které skleníku propůjčují detail a onu historizující atmosféru. Obnovená dispozice dává vyniknout jak rostlinám tak také unikátní kovové konstrukci a členění portálů. Hlavní osa začíná v Květinovém sálu, prochází přes oválný rybníček až k poslednímu portálu, za kterým do roku 1904 stávala barokní kašna nacházející se už vně skleníku na terase katakomb. Dvě další osy tvoří proti sobě stojící portály, které jsou ve čtvrtině skleníku. Uprostřed se nachází mramorová busta knížete z hradníka W. Laucheho nad oválným rybníčkem. Pravidelný tvar jezírka byl modelován vápencovými kameny, sestupujícími na několika místech do vody a lemujícími potok, který vytéká a dotváří tyto partie. Kosterní rostliny jsou všechny původní, nově byly dokoupeny pouze podrostové druhy. Dále byla doplněna kdysi proslulá sbírka cykasovitých rostlin.

Obnova palmového skleníku přispěla nejen k záchraně jeho architektonických, umělecko-historických a technic-

kých hodnot, kvalitativnímu zvýšení jeho prezentační úrovně, ale i snížení nákladů na vytápění. Přímy kladným důsledkem náhrady vytápění tuhými palivy zemním plynem je též výrazné zlepšení ekologických parametrů jeho provozu. Obnovu lze z mnoha důvodů označit za unikátní akci nejen v dějinách české, ale i světové památkové péče. Je to především výjimečné postavení palmového skleníku mezi ostatními stavbami tohoto druhu z hlediska historického i technického a snaha o maximální zachování jeho autenticity v ideové i materiálové rovině, co nutilo všechny, kteří se na jeho obnově podíleli, hledat nová řešení problémů a z nich zvolit to nejlepší. Samozřejmě byly také všechny práce prováděny s ohledem na rostliny, které zůstaly při obnově ve skleníku, aby byl jejich vegetační cyklus narušen co nejméně. Nmalým problémem byla rovněž manipulace s ostatními rostlinami včetně jejich přesazení, vždyť některé zde rostou od založení skleníku a byly zde již vysazeny jako dospělé exempláře, takže dnes jejich stáří přesahuje namnoze i 200 let. Rovněž bylo nezbytné volit všechny použité technologie a materiály tak, aby při restaurování ani v budoucnu jimi nebyly rostliny ohroženy.

Podklady pro přihlášení památkové obnovy skleníku na cenu Obce architektů Grand prix v kategorii Rekonstrukce za rok 2002 připravili za předkladatele – Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně – Vlastimil Sochor a Jarmila Marvanová ve spolupráci s projektanty Ing. Miroslavem Bajerem, CSc., Ing. Stanislavem Buchtou a Ing. Jiřím Hiršem. Přestože nebyli ani zástupci Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně, ani projektanti pozváni na slavnostní předávání cen, spatřují v získaném ocenění nejen ohodnocení své práce ze strany odborné veřejnosti, ale také práce všech, kteří se na obnově skleníku podíleli.

K prezentaci ceny byla následně na zámku v Lednici uspořádána tisková konference, jejíž součástí byla také premiéra dokumentárního filmu Zimní zahrada v Lednici, památková obnova 1997–2002.

Za Národní památkový ústav se na jeho vzniku podíleli Zdenka Kaděrová – námět a scénář a Vlastimil Sochor – odborná spolupráce a komentář.

Vlastimil Sochor

PUBLIKACE

Staré stezky 2003

sborník ze semináře
Editor: Jitka Matuszková
ISBN: 80-85032-95-3
176 stran
50 Kč

Od skromných začátků, kdy se scházela desítky nadšenců, se seminář Staré stezky vyvíjí a stává se platformou skutečně interdisciplinárního bádání, jak naznačují tematické okruhy, jímž byly jednotlivé semináře věnovány (Poutní stezky v roce 1999, Znamení na cestě – Historické cesty – Obchodní cesty v roce 2000, Historické cesty v letech 2001 a 2002), stejně jako přednášející, mezi nimiž jsou archeologové, archaři, historici, architekti, etnografové, geografové, geologové, ekologové. Závěrečné diskuse vyvolaly nutnost poskytnout patřičný prostor řešení teoretických, terminologických a metodologických otázek oboru. Těto problematice je od roku 2001 věnován první jednací blok semináře. Stejně schéma zachovává sborník, jehož letošní osmý ročník přináší v první části studie na téma „Teorie, metodologie a historické bádání o starých komunikacích“. Druhý tematický blok „Historické cesty jako společenský a kulturní fenomén, konkrétní historické komunikace“ přilákal značný počet autorů a je škoda, že mnozí nestihli svůj příspěvek dodat do redakční uzávěrky sborníku.

Jitka Matuszková

Marie von Ebner-Eschenbach

velká moravská spisovatelka
německého jazyka
Text: Jiří Munzar
ISBN: 80-85032-96-1 (Č)
80-85032-97-X (N)
46 stran
120 a 150 Kč

V drobné monografii, která je bohatě vybavena obrazovým materiálem, autor, profesor Masarykovy univerzity v Brně, představuje spisovatelčino dílo v kontextu německy psané literatury v Čechách a na Moravě, uvádí přehledný nástin životních osudů i genealogický rozrod rodiny Dubských z Třebomyslic. Velmi podrobně se zabývá literárním dílem a vztahem slavné ženy k rodné Moravě. Na závěr uvádí přehled českých překladů děl M.E.E. a vybraných prací o životě a díle vydaných v České republice.

Knížka vyšla u příležitosti otevření stálé expozice věnované spisovatelce na zámku v Lysicích (viz též rubriku výstavy na str. 169)

redakce

Zprávy Státního památkového ústavu v Brně 6/2002

Editor: Zdeněk Vácha
ISSN: 1213-2802
ISBN: 80-86752-09-7
německé resumé
150 stran
150 Kč

Další pokračování řady sborníků brněnského památkového pracoviště bylo věnováno především výsledkům poznávání památkového fondu jižní Moravy. Představuje výběr a dílem též průřez badatelskými aktivitami, které jsou nedílnou součástí terénní práce památkových pracovníků. Soustavné poznávání předmětu zájmu je možné bez nadsázky označit jako jednu z hlavních podmínek sine qua non naplňování poslání odborné složky institucionální památkové péče, jímž je kvalifikované zajišťování péče o památky v rámci daném strukturou oboru a legislativou. Památkové ústavy jsou odbornými, ne však vědeckými pracovišti a prostor pro „vědu a výzkum“ je proto logicky limitován. Pro budoucnost oboru bude proto též mj. rozhodující, zda zcela nepodlehne stále většímu tlaku na čistě administrativní pojetí své činnosti.

V minulosti, především v období do II. světové války, bylo sepětí vědy v její akademické podobě a prostředí vysokého školství s památkářskou praxí daleko užší. Není jistě náhodou, že v nepočetném okruhu pracovníků památ-

kové péče byli přední historici umění, znalci či teoretici oboru, kteří měli často širší, hranice této profese přesahující odborný záběr. Tomu odpovídaly i výsledky bádání a v konečném důsledku i jejich prezentace.

Výchozí teze je jednoduchá: povaha památek – jejich jedinečnost a neopakovatelnost – nutně vede při soustavnějším kontaktu s nimi k rozšiřování nových poznatků; mozaika informací se tak postupně skládá do celistvější podoby. Prakticky každý podstatný (v rámci dostupných možností prověřený) a doposud dále nepředaný poznatek je svým způsobem nezastupitelný a hodný sdělení. Zcela s jistotou lze říci, že právě poznatky z oblasti památek získané v rámci činností spojených s péčí o ně mohou být cenným přínosem pro další disciplíny jako dějiny umění a architektury, etnologii, dějiny techniky či obecněji dějiny hmotné kultury, sociologii a mnohé další. Systematické poznávání fondu – bádání – nemělo a nadále nemá charakter nějakého „vedlejšího produktu“, ale musí zůstat jednou ze základních složek činnosti památkových pracovníků.

Rozhodnutí pro tematické zaměření sborníku vyplynulo mj. též ze skutečnosti, že v posledních letech se v souvislosti s pevnější platformou badatelských aktivit v rámci kapitoly věda a výzkum (V&V), kapitoly určené pro tematizované projekty na půdě památkových ústavů, podařilo soustředit řadu dílčích poznatků vhodných pro publikaci. V žádném případě nelze tvrdit, že tyto poznatky by bez zmíněného impulsu nebyly získány. Možnost sumarizace poznatků s využitím finančních prostředků V&V však pobízela k hlubšímu rozpracování témat a jejich shrnutí formou konzistentního výstupu přitom přiblížila výsledky publikovatelné formě. Asi třetina v tomto sborníku publikovaných příspěvků – studií, výzkumných a nálezoových zpráv – je právě výsledkem projektů V&V. Podobné jako v předchozím čísle je připojeno německé resumé.

Sborník předkládá rozsáhlejší i stručné studie, v nichž (s výjimkou jedné „externí“) brněnští památkáři shrnuli nové poznatky získané v průběhu posledních let přímo terénní prací.

Zdeněk Vácha

**Osobní hygiena
na šlechtických sídlech**
katalog k výstavě
Text: Ludmila Dufková
Fotografie: Miroslav Zavadil
ISBN: 80-86752-08-9
96 stran
200 Kč

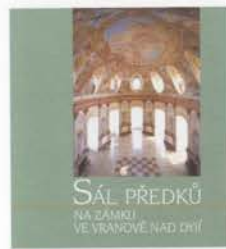
Hygiena – hmotné doklady tělesné kultury a hygieny od středověku do první poloviny 20. století bylo téma zpracované v rámci vědy a výzkumu (viz Dufková, L.: Hmotné doklady tělesné kultury a hygieny v mobiliárních fondech In: Zprávy SPÚ v Brně 6/2002, Brno 2003, s. 11–14). Díky této náročné badatelské práci se podařilo identifikovat řadu vzácných a často nesprávně popsanych předmětů, mnohdy naprávem opomíjených v zámeckých a hradních depozitářích. Aby přinesla tato práce poznání o značných historických, materiálních i výtvarných hodnotách těchto předmětů také širší veřejnosti, byla uspořádána výstava, k níž také vyšel tento výpravný katalog s dvěma sty barevnými vyobrazeními jednotlivých předmětů i sociálních zařazení v zámeckých interiérech.

Katalog obsahuje výčet předmětů z hradů Bitov a Buchlov a ze zámků Buchlovce, Jaroměřice nad Rokytnou, Lednice, Lysice, Milotice, Náměšť nad Oslavou, Rájec nad Svitavou, Telč, Valtice, Vizovice a Vranov nad Dyjí.

Ludmila Dufková

Sál předků na zámku ve Vranově nad Dyjí
Editor: Bohumil Samek
ISBN: 80-85032-89-9 (Č)
80-85032-94-5 (N)
144 stran
250 Kč

Podnětem k vydání této publikace bylo mezinárodní symposium uspořádané tehdejšími brněnskými Památkovým ústavem a správou zámku ve Vranově nad Dyjí 20.–21. října

1995 při příležitosti 300. výročí vzniku freskové výzdoby Sálu předků, kterou vytvořil roku 1695 Johann Michael Rottmayr. Publikované statě představují precizovanou verzi některých proslulých přednesených účastníků „Vranovského setkání“, mezi nimiž byli zástupci Vídeňské univerzity, rakouského Spolkového památkového úřadu, Akademie věd České republiky, Národní galerie v Praze, Masarykovy univerzity v Brně a Památkového ústavu v Brně. Kvůli ucelenějšímu pohledu na stavbu a uměleckou výzdobu Sálu předků byl výběr přednášek doplněn o texty obecnější povahy a kromě podrobné obrazové dokumentace vranovské památky výklad ilustrován dokumenty z domácích i zahraničních sbírkových fondů.

Eva Dvořáková
(Recenze ke knize viz str. 180)

VÝSTAVY

Marie von Ebner-Eschenbach
Žena, spisovatelka a sběratelka
stálá expozice
zámek Lysice

Mimořádně talentovaná Marie, rozená Dubská, se narodila roku 1830 ve Zdislavicích nedaleko Kroměříže. Často pobývala u příbuzných v Lysicích, kde se také seznámila se svým budoucím manželem. Moravský venkov a příběhy zdejších lidí se pak staly tématem mnoha jejích novel, povídek i románů. Jazykem její literární tvorby byla němčina, ale silnou citovou vazbu k jazyku svých chův a vzpomínky na láskyplné prostředí vykreslila v mnoha poutavých pasážích svých děl. Vtipný a svižný jazyk spisovatelku řadí k těm autorům, jejichž díla, byť s malým pousmáním, čteme se zájmem i dnes. V osmnácti letech se provdala za svého bratrance Morize von Ebner-Eschenbach. Ve vztahu založeném na lásce, vzájemné úctě a toleranci rozvinula

hraběnka Eschenbachová svůj všestranný literární talent a mohla se věnovat na tehdejší dobu pro ženu neobvyklým koničkům a zálibám. Proslula jako sběratelka kapesních hodinek. Nejenže hodinky sbírala, ale v hodinářském řemesle se i vzdělávala a získala výuční list. Velkou část své sbírky věnovala státu; dnes je součástí vídeňského muzea hodin. Ale zpět ke spisovatelce. K pochopení výjimečnosti ženy, která svou tvorbou patřila 19. století, nám nejvíce pomohou její deníky a životopisná črta Má dětská léta. O lidské povaze a názorech na problémy světa, na mezilidské vztahy i na sebe samu se dočítáme mezi řádky v knize Aforismy. Pět stovek vyjádřených myšlenek nám ledacos prozradí na inteligentní, talentovanou a emancipovanou ženu, která přestože většinu života prožila v panském prostředí hlavního města rakouské říše nikdy nezapomněla na milovaný kraj svého dětství, nikdy se nestyděla za lásku ke zdejšímu lidu a až do vysokého věku se na Moravu ráda vracela.

V roce 1898 byla vyznamenána nejvyšším rakouským civilním řádem Čestným křížem za literaturu a umění a v roce 1900 ji vídeňská univerzita jako první ženě udělila čestný doktorát.

Národní památkový ústav územní odborné pracoviště v Brně za podpory Rakouského kulturního fóra v Praze a velvyslance Rakouské republiky v České republice pana Klase Doudlebského otevřel v květnu letošního roku na zámku v Lysicích stálou expozici památníku této významné spisovatelky. Kurátorkami výstavy byly PhDr. Jitka Sedlářová a Mgr. Veronika Selucká.

Zmenšenou reprízu výstavy mohli návštěvníci shlédnout i v Brně od 5. listopadu do 5. prosince ve velkém sále Rakouského institutu v Brně na Moravském náměstí. Součástí brněnské reprízy byly i dvě přednášky věnované spisovatelce, jejímu životu a dílu.

Bohdana Fabiánová

Osobní hygiena na šlechtických sídlech

20. června – 30. září 2003

Zámecká kočárovna ve Vranově nad Dyjí
Výstava i katalog byly výstupem vědeckovýzkumného úkolu, jehož řešitelkou byla kurátorka výstavy PhDr. Ludmila

Dufková. Podrobněji se o tématu rozepisuje v odborné stati publikované v minulém čísle našeho časopisu (viz Dufková, L.: Hmotné doklady tělesné kultury a hygieny v mobiliárních fondech In: Zprávy SPÚ v Brně 6/2002, Brno 2003, s. 11–14).

K podobě výstavy lze jen dodat, že navázala na úspěšnou tradici vranovských „velkých“ tematických výstav, které návštěvníkům zpřístupňují depozitáře a umožňují poznat bohatství fondů našich státních hradů a zámků, muzeí a galerií.

Historické květináče

červen – září 2003
zámecká oranžerie
v Lysicích

Na výstavě se návštěvníkům představil historické nádoby na květiny z fajánse, měkké kameniny, porcelánu, hrnčiny a plechu. Byly zapůjčeny ze zámeckých a hradních sbírek.

Veronika Selucká

Jozef Jankovič

5. června – 30. září 2003
hrad Bítov

V roce 10. výročí rozdělení Československa vystavoval na státním hradě Bítově významný slovenský umělec, akademický sochař prof. Jozef Jankovič z Bratislavy. Ministerstvo kultury České republiky zařadilo tuto výstavu mezi akce České a Slovenské kulturní vzájemnosti.

siní i jejich návrat zpět na stěny galerií.

Bítovská výstava byla motem pro dokumentární film, který o tomto významném slovenském umělci natočilo brněnské studio České televize.

Zdena Kaděřová

Hračky několika generací

1. června – 30. října 2003
zámek Lysice

Na této výstavě můžete nahlédnout do světa dětí několika generací 20. století. Najdete zde svou panenku, medvěda, vláček, kočárek nebo člověče nezbol se a zalutujete, že Vaši rodiče tyto krásné hračky neschovali, aby je Vaše děti

Profesor Jankovič (narozen v roce 1937) je všestranný nekonformní umělec, který svou pestrá životní zkušenost přenesl do výtvarných děl. Ústředním bodem Jankovičovy tvorby není hrdina a vítěz, ale trpící, chybující, tragický i směšný, životem se prodávající člověk, stále marně hledající své místo na zemi. Plastiky, grafiky, malby, kromě šperků vše, čím se umělec zabývá, bylo vystaveno v obou sálech jižního křídla hradu.

Kurátorka výstavy, generální ředitelka Slovenské národní galerie Dr. Katarína Bajcurová koncipovala výstavu jako velkou retrospektivu, zahrnující celé tvůrčí období od roku 1960 po dnešek. Bývalý rektor AVU v Bratislavě, krátce i poslanec SNR Jozef Janakovič zažil odraňování svých děl ze Slovenských výstavních

mohly najít v krabici na půdě, v garáži nebo v zádu ve skříni. Takové malé zastavení ve světě nostalgie návštěvníkům zámku připravila majitelka sbírky Milada Kollárová, která o svých hračkách říká:

„Z počátku jsem sbírala hračky hlavně pohyblivé z různých materiálů a z mnoha koutů světa. Časem se mi podařilo objevit zajímavé panenky, knihy, hry a také pohlednice s hračkami a fotografie, které snad nejlépe dokumentují dobu, ze které hračky pocházejí. Desetileté sbírání se pro mne stalo velkým dobrodružstvím, které nemá konec.“ Pro velký zájem zůstanou hračky v Lysicích i v sezoně 2004.

Obrazy Angeliky Schneider-v. Maydell

duben – říjen 2003
obrazárna Arcibiskupského zámku v Kroměříži

Angelika Schneider-v. Maydell se narodila 16. října 1952 v Bielefeldu. Po maturitě a praxi v uměleckém truhlářství přesídlila do Berlína, kde vystudovala Vysokou školu výtvarného umění.

„Po stylistické stránce mám blízko k realismu; většinou

pracují akrylovými barvami na plátně nebo na kartonu. Zvláštní barevnost mě malby vychází z redukované palety s primárními a sekundárními barvami, s černou a bílou a také s míšenými, které z toho vznikají. Formální koncepce mých obrazů, řešených jako série, jako tabula komponovaná podle principu kladení stavebního kamene, jako výřez vyplňující celý formát a také jako motivické řady a sekvence, se vztahuje k obrazové řeči moderních masových médií."

Tolik o sobě sama malířka.

Autorka, která se v minulosti prezentovala především jako figuralistka, se zamilovala do krásné a malebné Telče a do jejího okolí. Z této lásky vznikla řada pozoruhodných zrcadlení krajiny a architektury, která jsou stejně tak odrazem skutečnosti na vodní hladině, jako vyvolanou vzpomínkou, zadní projekci citového vnímání. Mezi těmito telčskými obrazy visela v Kroměříži rovněž zrcadlení kroměřížská, takže další malířčina moravská imprese.

Dvě Angeličina portrétní tabla inspirovaná figurálním individualismem a mimořádným vykreslením vnitřního výrazu postav na obrazech Lucase Cranacha st., která byla mezi vystavenými obrazy, umožnila zase divákovi v prostředí kroměřížské galerie okamžité srovnání při pohledu na originály tohoto německého mistra.

Součástí malířčiny výstavy v Kroměříži bylo i objemné portrétní tablo pocházející z Kostelní Myslové nedaleko Telče a cyklus obrazů inspirovaných tragikou osudu malíře Františka Mořice Nágl, rodáka z Myslové, kde se malířka ocitla díky spolupráci občanského sdružení Phoenix Telč a partnerského německého sdružení Europa-Kulturprojekt Phönix, jehož je členkou. Inspirativní umění této německé malířky není kalkulativní a populistické jako řeč masových médií, o kterých hovoří, autorka je součástí svých obrazů emotivním vztahem ke svým modelům, k člověku, ke krajině, architektuře, i k inspiračním zdrojům. Všechny pocity okouzlení a překvapení, to, čím ji její oko obdarovalo, vrací pravdivě ve svých obrazech.

Samostatnou výstavu Angeličky Schneider-v. Maydell viděl návštěvníci zámku v Telči v roce 2001, v roce 2003 všichni ti, kdo navštívili galerii kroměřížského arcibiskupského zámku. Můžeme se těšit, kde budou mít čest vystavovat její díla v příštích letech.

Michal Vitanovský – mince
květen – září 2003
Kroměříž, biskupská mincovna

Akademický sochař Michal Vitanovský se narodil 3. května 1946 v Klatovech. Po střední odborné škole výtvarné v Praze studoval na Vysoké škole uměleckoprůmyslové v ateliéru profesora Jana Kavana. Je autorem řady pamětních mincí. Jeho díla vlastní přední galerie u nás i v zahraničí.

Ražba klade na umělce specifické nároky dané technologickými zákonitostmi, umělec se musí soustředit na výtvarný námět, na kompoziční a obsahovou kombinaci obrazu a písma, zároveň však respektovat omezení daná malým rozměrem a nízkým reliéfem.

Vitanovského mince, dosud šest realizovaných návrhů k významným výročím, jsou charakteristické sochařským pojetím reliéfu. Pozornost, kterou tento náš přední medailér věnuje české historii má široký rozsah. Nejvíce se cítí být přitahován středověkými tématy a přání vystavovat v Kroměříži nosil v hlavě již dlouho. Biskupská mincovna je jedinou dochovanou stavbou svého druhu na Moravě. Vystavovat v historických prostorách dotčených architektonickým umem minulých staletí, v místech reflektujících genia loci je pro umělce Michala Vitanovského přímou inspirací.

V katalogu z výstavy Osobnosti českého národa o umělci píše Jarmila Hásková:

"...Předností Vitanovského tvorby je, že netvoří tradiční panteon klasických portrétů velkých mužů a žen národa, ale – a to především – že je zasvěceným vykladačem jejich činů. Citlivá volba výrazových prostředků je pak u něho zcela podřízena snaze po autentičnosti. Důraz je kladen na expresi a symboliku, často připomínající pouze mezní události lidského života..."

redakce

Pohraniční opevnění 1938
květen – říjen 2003
zámek Vranov nad Dyjí

Vojensko-historický klub – Hraničářský prapor č. 3 společně se správou zámku realizoval výstavu, jejímiž autory byli Martin Černý, Jan Lakosil a Martin Ráboň.

Od počátku třicátých let minulého století pracovali armáda i politici tehdejšího Československa na koncepci obrany státu, která by zemi ochránila před nebezpečím vpádu nepřátelských vojsk. Po nástupu Adolfa Hitlera k moci v Německu a po důkladném posouzení všech alternativ se v roce 1935 rozběhla rozsáhlá a zcela zásadní modernizace armády a společně s ní na hranicích rovněž výstavba mohutného systému opevnění. Měla pomoci získat čas a zajistit vhodné podmínky při případné mobilizaci československé branné moci, chránit strategické prostory před vpádem nepřítelů a umožnit plánovaný ústupový manévra armády.

Opakované diskuse o opevnění a jeho významu v případě „řádně“ vedené války jsou stálá kdyby, za kterými činí tečku Mnichovská dohoda. Československé hraniční opevnění však zůstává fenoménem dějin národa, který měl touhu bránit svou vlast a betonové zbytky obranné linie zůstávají svědkem tragického selhání, jež vyústilo do padesáti let totality.

Kolektiv autorů vytvořil malou, ale velmi poutavou a didaktickou výstavu, která zmapovala historii 105 pevnostních objektů v prostoru Slavonice – soutok Moravy a Dyje.

Mottem expozice se stala slova prvního prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka: „Humanita není totožná s pacifismem za každou cenu, s pacifismem pasivním. Válka obranná je mravně dovolená a nutná. Humanita vylučuje jen válku útočnou.“

redakce

Velký formát

7.–17. července 2003
zámecká jízdárna ve Valticích

Již osmý ročník malířského sym-
pozia uzavřela vernisáž svých děl
desítky výtvarníků z České repub-
liky (Mikoláš Axmann, Andrea
Forsterová, Vladimír Franz, Aleš
Havlíček, Aleš Hudeček, Jan
Pospíšil, Jiří Surůvka a Katarína
Szanyiová) a ze Slovenska
(Paulína Chrenková a Vladimír
Popovič). Bohužel nemohla kvůli
nemoci přijet paní Irena Ráček
z Rakouska. Organizátorem akce
byl akademický malíř Jan Pospíšil.

Malíři se ve valtické jízdárně
sešli poprvé v roce 1992 a za tu
dobu je na zámku deponováno ví-
ce než 80 velkoformátových ob-
razů. Organizátoři si letos položili
otázku, co s díly dál, a uvažují
o výstavě obrazů vytvořených během osmi setkání v dru-
hém podlaží zámku. Plátna velká šest až deset metrů čtve-
rečních nejsou určena pro běžné výstavní síně, proto pře-
jeme organizátorům, aby se jim podařilo expozici Velkého
formátu realizovat.

redakce

Památky seznamu světového dědictví UNESCO v Maďarsku
25. září – 10. října 2003
foyer NPÚ ÚOP v Brně
nám. Svobody 8

UNESCO je nositelem celosvětových snah o zachování nej-
významnějších přírodních, kulturních a uměleckých hodnot
pro následující generace. Každá země předkládá meziná-
rodní komisi své návrhy na zařazení nejceněnějších součás-
tí národního bohatství na tento prominentní seznam. Po-
vinností správců všech zapsaných míst je pečovat o za-
chování jejich autenticity a zachovávat jejich jedinečnosti.
Objekty zapsané na tento seznam se ocitají pod supervizí
mezinárodního týmu a jejich protežování se stává věcí ce-
losvětového významu.

Malá putovní panelová výstava, která byla zhotovena
pro Maďarský komitét pro světové dědictví, umožnila br-
něnským návštěvníkům poznání takto sledovaných lokalit
v Maďarsku a vedle známých míst, která mnozí navštívili,
získat poznatky o lo-
kalitách skrytých dří-
ve jen v srdcích
Maďarů.

První dvě památ-
ky, Budapešť a tra-
diční vesnice Hollókő,
byly do společnosti
vyvořených přijaty

v roce 1987. Dosud jich je celkem osm. Kromě již jmeno-
vaných jsou to dále:

- krápníkové jeskyně Aggtelek a Slovenský kras
(společná nominace se SR)
- benediktinské opatství Pannonhalma
- národní park Hortobágy
- raně křesťanský hřbitov Pécs/Sopiane
- kulturní krajina jezer Fertő/Neusiedlersee
(společná nominace s Rakouskem)
- vinařská kulturní krajina oblasti Tokaj

Musíme však mít na zřeteli, že nejen krásy zapsané na
mezinárodním seznamu jsou hodny pozornosti a ochrany.
Péče o celé národní bohatství je vizitkou každého národa
a v globalizovaném světě a spojené Evrope jedinou sprá-
vnou cestou k zachování národní identity.

redakce

Hrady a zámky na jižní Moravě

25. – 29. září 2003
Francie, zámek Condé
(zájezd do Picardie a Ile de France)

Územní odborně pracoviště v Brně ve spolupráci s odo-
bovou organizací uspořádalo pro své zaměstnance zájezd
do oblasti Picardie a Ile de France s cílem poznat zejména
památky typické pro tuto oblast Francie – zámky a kated-
rály. Impulsem pro cestu do Francie bylo pozvání majitele
zámku v Condé en Brie, které se k nám dostalo prostřed-
nictvím agentury Green and Gold. Majitel zámku pan
Aymeri Pasté de Rochefort nabídl prostory svého sídla

k představení jihomorav-
ských hradů a zámků fran-
couzské veřejnosti.

Podobné prezentace jsou
většinou velmi nákladné
především díky dopravě.

Společně s pořádací
agenturou nás napadlo
spojit užitečné s příjem-
ným. Ve čtvrtek 25. září
na večer jsme tedy naložili do
autobusu putovní výstavu
o objektech ve správě br-
něnského památkového

pracoviště, krabici s malovanými erby z Bítova, propagační
materiály, drobné občerstvení, dva šermíře, dva hudebníky
a v neposlední řadě 38 zájemců o krásy francouzských pa-
mátek. Po noci strávené v autobuse nás vítala katedrála
Notre-Dame v Remesi a po ní bazilika Saint-Rémi.
Odpoledne jsme navštívili jeden z typických podniků na
výrobu šampaňského vína. Gigantické rozměry francouz-
ských katedrál nebyly pro většinu účastníků překvapením,
30 m hluboké křídovcové sklepy s 18 kilometrovými chod-
bami nás však přece jen trochu zaskočily.

Po náročném dni nás čekal večer na zámku v Condé.
Malebný zámek uprostřed vesnice připomínal svoji atmo-
sférou Milotice. Jeho interiéry nečekaně bohaté na mo-
biliář se honosí díly věhlasných autorů (Watteau, Oudry,
Servandoni, Boucher) i zajímavou historií spojenou se
jmény jako Richelieu, Mazarin či Jean de la Fontaine.
Zatímco si brněnští památkáři prohlíželi zámek, ochutnáva-
li již francouzští hosté moravská vína. Poté se všichni spo-
lečně sešli v historických sálech, které jsou v Condé využí-
vány právě pro podobné společenské akce. Po slavnost-
ním úvodu si návštěvníci mohli prohlédnout výstavku, ale
také projekci o krásách jižní Moravy a samozřejmě pokra-
čovat v ochutnávce vín a několika moravských specialit.
Největší úspěch měly podle ohlasů moravské koláče a mo-
ravský muškát. Večer probíhal ve velmi srdečném duchu.
Následující víkend mohli návštěvníci zámku shlédnout kromě
zámecké instalace naší výstavky, projekci a vystoupení

šermířů a hudebníků. Byly jim také poskytovány propagační materiály a informace o hradech a zámcích na jihu Moravy. Celkem se prezentace zúčastnilo kolem 250 osob. Věříme, že jsme je přesvědčili o krásách naší země, o bohatosti interiérů našich objektů, o naší pohostinnosti a o snaze přilákat francouzské turisty na Moravu.

Druhý den pokračoval nabitý program zájezdu. Katedrála v Soissons není tak věhlasná jako ta v Reměši, ale svojí architekturou i vyzdobou renešankou v mnohem předčí. Pověděla nám o ní mnoho zajímavého francouzská památkářka, která nás doprovázela i do opatství Svatého Jana na Vinicích v Soissons a do opatství v Longpont. Obě tyto památky nás uchvátily přesto nebo právě proto, že se jedná o torza. Dojem umocňovalo slunečné počasí s modrou oblohou, od níž se odrážely osamělé kostelní štíty i sloupky vyrůstající z travnaté plochy. Historie těchto staveb sahají až do 11. století byla stejná jako u řady dalších památek ve Francii poznamenaná francouzskou revolucí.

Další zastávka byla v Compiègne, mohutném sídle slavných francouzských vládců, především Napoleona I. a Napoleona III. Zde si přišli na své zejména ti, které zajímal způsob instalace, restaurování, textile apod. Setkali jsme se zde s přístupy značně odlišnými, např. s různými skleněnými zábranami, které naznačují, že tu počítají s velmi neukáznými návštěvníky.

Ubytování bylo tento den na okraji francouzské metropole, a tak není divu, že vzor únavy jsme neodolali a strávil jsem tři hodiny ve večerní Paříži zářící tisíci světy a pulsující životem.

Nedělní program začínal opět zámekem, nebo spíše dvěma. V Chantilly je totiž kromě záměckého sídla a parku také zámek, který sloužil pro koně. Jsou zde tedy konírny, jízďárny a také prostory, v nichž je vystaveno velké množství předmětů souvisejících s tematikou chovu koní. Časově omezený návštěvník měl tedy těžkou volbu, zda má po prohlídce interiérů pokračovat v obrazárně (Clouet, Poussin, Wateau, Ingres, Delacroix, Corot, Raphael, Carrache, Van Dyck atd.) nebo navštívit největší muzeum s živými koňmi na světě včetně ukázky koňské drezury.

Městečko Senlis, které bylo dalším cílem našeho putování, mělo tuto neděli den otevřených dveří. Město, jehož historický ráz korunovaný katedrálou Notre-Dame nenarušuje snad jediný necitlivý zásah, nám nabídlo kromě svých

krás také různá vystoupení, koncerty, výstavy, animace ale také restaurace a kavárny s mnoha specialitami. Ze Senlis se nám moc nechtělo, čekalo nás však ještě Chaalis. Torzo kláštera s kostelem, jenž momentálně prochází celkovou rekonstrukcí, nás již tolik nezaskočilo, překvapením pro nás bylo muzeum, které v bývalém opatství založila rodina, která budovu získala v 18. století. Je zde nashromážděné neuvěřitelné množství nábytku, obrazů, soch, tapiserií a dalších uměleckých předmětů, z nichž by si mnozí přítomní naši kasteláni rádi vybrali pro své instalace. Součástí muzea je také expozice věnovaná Jeanu Jacquesovi Rousseauovi. Tato osobnost nás provázela i do romantického parku v Ermenoville, kde byl slavný filozof po své náhlé smrti pochován. My jsme tu ukončili bohatý den a začali se smířovat s tím, že naše cesta končí.

S Francií jsme se rozloučili v Nancy a bylo to loučení těžké. Čekala nás dlouhá cesta přes Německo domů, a tak jsem jen lehce přičichl ke krásám tohoto města. Komplex tří náměstí v Nancy je od roku 1983 součástí světového kulturního dědictví UNESCO. Katedrála, bývalý vévodský palác, středověké brány – to všechno jsme si stačili prohlédnout jen letmo. Utrpělo nás to v tom, že se sem musíme ještě vrátit.

Čtyři a půl dne je poměrně krátká doba, my jsme však během ní zažili mnoho setkání nejen s francouzskými památkovými odborníky, s neopakovatelnou atmosférou země ale také nová setkání mezi sebou samými, mezi kolegy, kteří se znají z pracovního prostředí a vlastně toho o sobě moc neví. Slibili jsme si, že budeme usilovat o to, aby tato cesta nebyla první a zároveň poslední svého druhu. Myslím, že mohu jménem všech účastníků zájezdu poděkovat všem, kteří akci podpořili, kteří od začátku věřili v její úspěch i těm, kteří přispěli ke zduaru večera v Condé.

Eva Dvořáková

Vranovská kamenina

26. září – 31. prosince 2003

Lobkovický palác na Pražském hradě

Úspěšná repríza výstavy, kterou společně realizovaly Státní památkový ústav v Brně, Moravská galerie v Brně a Jihočeské muzeum ve Znojmě a která měla v roce 1999 premiéru v záměcké kočárovně ve Vranově nad Dyjí

a na podzim téhož roku ji hostila Moravská galerie v Brně, se stala pilotní výstavou Národního muzea, které tímto počinem otevřelo Lobkovický palác výstavám ze sbírek muzeí a galerií celé České republiky. Vystavovat na Pražském hradě znamená prezentovat výstavu nejen v konkurenčním prostředí nepřeledného množství kulturních nabídek v Praze, ale nabídnout krásu svých sbírek i tisícům návštěvníků, kteří zamíří po Starých záměckých schodech nahoru směrem k Jiřskému klášteru a dále ke svatovítské katedrále nebo již sestupují dolů k Malé Straně. Národní muzeum nabídlo své prostory a doufáme, že se na Hradě setkáme brzy při prezentaci sbírek z hradů a zámků. Prvním krokem by mohla být malá výstava církevních textilií v exkluzivním prostředí kaple Lobkovického paláce, o kterou Národní muzeum projevílo zájem.

redakce

Barokní sochařství na Moravě

stálá expozice

zámecká oranžerie v Miloticích

Dne 17. října tohoto roku byla po zdoluhavém oddalování konečně v obou oranžeriích státního zámku v Miloticích u Kyjova otevřena stálá expozice barokního sochařství na Moravě.

Soubor vybraných odlišků a několika originálů představuje informativní obraz sochařství 17. a 18. století na moravském území. Jsou tu zastoupení sochaři, jejichž díla se podílejí na výzdobě architektur, spoluvytvářejí prostředí veřejných prostranství, záměckých zahrad nebo obohacují – jako solitery – naši krajinu. Výběr je uveden díly Michaela Zúrna mladšího a končí reliéfy Ondřeje Schweigla. Vystavena jsou tu díla Baldasara Fontany, Giovannioho Giulianioho, Lorenza Mattiellioho, Johanna Bernharda Fischera z Erlachu, Jana Sturmery, Antonína Rigy, Jana Jiřího Schaubergera, Ignáce Lengelachera, Jáchyma Günthera, Jiřího Antonína Heinze, Josefa Leonarda Webera, Kašpara Obera, Severina Tischlera, Ondřeje Zahnera, Josefa Winterhaldera staršího a Gottfrieda Fritsche.

Autorem expozice je Miloš Stehlík, z jehož projevu, předneseného při otevření oranžerií, vyjímáme závěrečnou část.

Píše se rok 1948, tři roky po válce. Sepisují památky města Mikulova a tak zvanou Temnou branou se dostávám do areálu zámku vypáleného ustupující německou armádou. Monumentální prostor nástupního schodiště, zbavený stropu, se otevírá do modré oblohy. Z trosek sochařské výzdoby schodiště vyprošťují torza Lengelacherových putů: zbyly pouze dvě hlavy. Ve výraze živé a radostné, svědčí kdysi bohaté kulturní éry mikulovského dietrichsteinského sídla.

Co druhá světová válka zničila, klid následujících let měl napravovat. V památkovém fondu barokního sochařství vystavlo po válce množství nutných záchranných prací od konzervačních úkonů až po rozsáhlé rekonstrukce. Z Památkového úřadu pro Moravu a Slezsko se během let stal Státní památkový ústav s pobočkou v Brně, pak Státní památková správa a následně – na dlouhá léta – Krajské památkové středisko. V oboru restaurování památek se projevil náležitá potřeba založit ateliéry a uměleckořemeslné dílny. Spolu s restaurováním malířských děl a grafických listů /papírů/ se rozvíjela činnost sochařského oddělení, v jehož pracovní náplni se výrazně uplatnilo pořizování náhrad barokních kamenných soch. Odlišky /výdušky/ byly prováděny především na bázi umělých pryskyřic s použitím lukoprenových forem. Tento druh kopií se totiž v největší míře přibližuje originálu v jeho původní podobě. Bylo několik důvodů, proč až do chvíle splnutí ateliérů s uměleckořemeslnými dílnami byla tato činnost oddělení originálů výraznou složkou pracovního památkového střediska, umístěného právě zde, v miloticích oranžeriích.

Na potřebu pořizovat odlišky sochařských děl upozornil již roku 1937 V. V. Stěch ve svém příspěvku pro Zprávy památkové péče, kde poukázal na tuto okolnost nikoliv jako na nově vznikající typ muzejní expozice, ale jako na možnost uchovat tvarovou podobu mizejících sochařských děl s připomínkou tohoto počínání v Paříži, Londýně nebo v Norimberku.

Je nutné si totiž uvědomit, že originální sochařská díla byla a jsou ohrožována jednak člověkem, jenž ze znechlosti nebo zlovolnosti ničí, jednak dnešním narušeným ovzduším v prostředí, pro které sochy vznikly, a ve kterém jsou umístěny, a konečně stárnutím materiálu. Kamenné skulptury vytvořené původně většinou pro exteriér a nyní přemístěné do interiéru oranžerií ve formě odlišky se ovšem dostávají do jiných obsahových vztahů. Jako by se

vracely do prostředí sochařovy dílny, kde vznikly a odkud teprve byly přeneseny na určité místo.

Před čtvrt stoletím, kdy soubor tehdy provedených faksimilií barokních soch měl být představen veřejnosti v obou oranžeriích, byla expozice zdůvodněna zejména vysokou kvalitou originálu. V současné době, kdy sochy především v exteriérech přetrvávají v daleko tíživějších podmínkách než tomu bylo dříve, třeba uvažovat o rozhodnutí provádět do budoucna faksimilie rovněž z jiného hlediska. Je totiž otázka, zda se pořízené odlitky za určitou dobu nestanou jediným dokladem kdysi existujícího originálu.

Střílecký hřbitov tvořil na Moravě bezpochyby jeden z nejvýznamnějších souborů barokního sochařství spatěného s osobností sochaře Gottfrieda Fritsche. Zmizení andílčích figur, a to originálů – neboť zcizitel byl velmi dobře informován o tom, které dílo je původní – ovlivnilo nutnost po dokončení stavebně technických úprav areálu provést jejich instalaci na původním místě ve formě faksimilií.

Nedávná krádež sochařské výzdoby stříleckého hřbitova není první, ani poslední na území Moravy. Kde začít s výpočtem ztrát jdoucích do řady desítek? Kde nyní splhají postavičky silénů, ještě nedávno umístěné na pylonech v zámecké zahradě v Budišově u Třebíče? Kam se podělili andílci z podstavce sochy sv. Jana Nepomuckého v Pouzdranech, z balustrové ohrádky ve Viníčcích Šumicích, nebo v Letonicích, ze sochy Immakulaty v Pačlavičích, nebo ze sousoší P. Marie v Dolních Věstonicích? Konečně i v Miloticích postrádáme erb

Serenyiů zdobící altán v bažantnici a dvojici andílků z mariánské statue na návsí. Na andílky z Tuřan nebo z Morkovic se můžeme jet podívat do aukční síně Dorothea do Vídně, ostatní, jež zmizely, bychom mohli najít možná v zahradách rodinných domů, až už na tomto území, nebo za hranicemi.

Ale my pomineme tyto cesty a hledání a uděláme jen několik kroků, abychom shlédli vybraná díla barokního sochařství zde, v milotických oranžeriích. Ony skulptury, které uvidíme, se již, jak doufám, tu zabydly. Jsou to, až na výjimky, odlitky. Ale i ty mají – k naší potěše – schopnost evokovat formální i obsahovou sílu svých originálů, takže nám mají co říci.

Miloš Stehlík

Kromě podrobněji zmíněných výstav se na hraděch a zámcích ve správě brněnského územního odborného pracoviště Národního památkového ústavu uskutečnily již tradiční a velmi populární výstavy květin Kamélie v Rájci nad Svitavou na přelomu února a března, Lilie v červnu ve Vranově nad Dyjí, koncem léta Rájecké jifinky a Podzim na Pernštejně. Krom toho měla krátkodobější výstavy na objektech i řada známých i méně známých malířů, sochařů a fotografů; v Jaroměřicích nad Rokytnou obohatil program hudebního festivalu Petera Dvorského o výtvarný rozměr letošní jubilat sochař a řezbář Jiří Netík, v Lysicích vystavovali Magdalena Říčná, Radko Fabián, Pavel Čech a Radomír Šmeral, v Uherčicích Petr Daniel, ve Vizovicích Jaromír Gargulák a Pavel Tasovský. Všechny tyto drobnější výstavy vždy obohacují návštěvu památkových objektů a patří často k důvodům návštěv opakovaných a tradičních.

RECENZE

Křivohlaví, Kateřina a Pavel: Dřevěný tolerantní kostel ve Velké Lhotě. Velká Lhota 2003.

U příležitosti 220 let postavení evangelické modlitebny ve Velké Lhotě na Valašsku vyšla publikace věnovaná poslední dřevěné stavbě tohoto typu u nás. Autoři, kteří působí v tamějším sboru ČCE, zde nejen pečlivě shromáždili dosavadní zjištění, ale vydali se za pamětníky, posbírali po okolí staré fotografie, prošli archivy a především iniciovali podrobný dendrochronologický průzkum stavby. Výsledkem je přesná datace srubu včetně sakristie a kryté předsíně, datovat se podařilo i některé části mobiliáře, průzkum vyvrátil místní pověst o nejstarší lavici v kostele apod. Další kapitoly knihy jsou věnovány i osobám farářů, kteří zde působili, můžeme si tedy přečíst i obsahově a jazykově pozoruhodné úryvky z kázání spisovatele-kazatele Jana Karaříata.

Tolerančním modlitebnám dosud nebyl věnován odpovídající zájem. Publikace Křivohlavých dokazuje, že neprávem. K dobrému dobytí knihy jistě přispívá i vysoká úroveň výtvarného zpracování, což u knih Českobratrské církve evangelické, soustředících se především na obsah, nebývá samozřejmostí.

Marta Procházková

Bohumil Samek (ed.): Sál předků na zámku ve Vranově nad Dyjí, Brno 2003

Na podzim roku 1995 uspořádal Památkový ústav v Brně mezinárodní konferenci „Vranovské setkání“, která přivedla do Vranova české a rakouské odborníky na období baroka a především specialisty na dílo architekta Johanna Bernharda Fischera z Erlachu a malíře Johanna Michaela

Rottmayra. Vnější důvod k setkání – 300 let od dokončení této mimořádné stavby – poskytl příležitost k zaznění mnoha podnětných referátů a diskusních příspěvků. Poměrně dlouhá doba od data konání tohoto vědeckého symposia k vydání publikace však nakonec přinesla nesporné klady – jako tehdejší účastník si pamatuji mnohé vyslovené otázky, na něž nikdo odpověď neznal a tehdy také patrně znát nemohl. Čas věnovaný archivnímu a ikonografickému (či obecně interpretativnímu) zkoumání se ukázal jako nepromarněný – pokud by vznikla kniha o vranovském zámku již v roce 1996 ve formě konferenčního aktu, patrně by přinesla pouze přehled dosavadního bádání s vytyčením badatelských problémů, naopak tato nová publikace má dle mého soudu trvalejší platnost. Rozumné bylo rovněž rozhodnutí omezit předmět zkoumání na sál předků – pokud by zde měly být otištěny i další zajímavé příspěvky, které na konferenci odezněly, např. věnující se otázkám autorství druhé stavební fáze barokní přestavby vranovského hradu, značně by byla ohrožena konciznost předložené publikace. Při našem psaní bychom neměli zapomínat, že kritériem vědeckosti je nejen věcná správnost, ale také novost poznatků – ať už v rovině technologických a archivních zjištění či nové interpretace. Domnívám se, že zásluhou všech autorů byl tento imperativ plně dodržen – nesmírně sympaticky působí, s jakým zaujetím pro věc autoři o problému referují, jak se snaží znovu promýšlet všechna známá fakta, konfrontovat je s novými zjištěními a dobrat se nových závěrů. Díky svému tázání umožňují čtenáři odkrýt překvapivá sdělení. Ač každý z nich pracuje metodologicky odlišně, jejich práce má nakonec většího společného jmenovatele než předmět zkoumání a příspěvky se tak vzácně doplňují. Tak například historik T. Kroz s porozuměním píše nejen o reálných dějinách rodu, ale také o oněch mytologických předcích, jejichž obraz je ovšem pro vznik interiérové výzdoby sálu neméně důležitý. Pokud navíc dnes neznáme výchozí libreto této výzdoby, je společným úkolem historika a historika umění tento program alespoň zčásti rekonstruovat. H. Lorenz podává ucelený výklad o vzniku sálu z umělecko-historického hlediska, přičemž mohl využít nedávno nalezené situační zaměření sálu z norimberského archivu (Moser von Filseck, 1710–1720), umožňující odpovědět na otázku po zapojení sálu do organismu středověkého hradu. Technologicky zaměřená studie D. Novotné exaktně potvrzuje umělecko-

historickou hypotézu o původní podobě zastřešení sálu a o její zásadní změně kolem roku 1740 – v souvislosti s další přestavbou původního hradu. F. B. Polleross vysvětluje ideové předpoklady pro vznik takového sálu i výtvarnou tradici u této výjimečné stavby. I. Schemper-Sparholz poprvé předkládá ikonografii štukových polí v sálu předků a zdůvodněný návrh odlišné datace soch na schodišti sálu. Rottmayrovými freskami se zabývá nedávna diplomantka vídeňské univerzity M. Lux, mimořádně cenná je především shrnující ikonografická studie Věňky Orlinskí-Raidl, propojující ve svém výkladu architekturu, malířství i sochařství. K velkým kladům publikace náleží bohatá obrazová příloha, která zahrnuje fotografie výzdoby, reprodukce technických výkresů, starých plánů a vedut ad. Podstatnou roli sehrál editor i překladatelka v dalším nelehkém úkolu – prezentovat zjištěné poznatky srozumitelnou formou – zatímco zkušební autoři se s tímto požadavkem vyrovnali snadno, jediným překladatelským problémem zůstal poněkud zamlžený text Margaretě Lux, u něhož jsou patrné známky první větší publikované práce v české podobě je však mnohem jasnější než v originále. Zde také mám jako recenzent drobnou výhradu k formulaci při popisu fresky – M. Lux na s. 86 uvádí, že „draperie zakrývá balustrádu fresky“, ač se zde žádná balustráda nenachází, a to dle české i německé architektonické terminologie. Další kritické poznámky jsou rovněž jen marginální – je snad jen škoda, že se autor studie o významové rovině sálu F. B. Polleross neseznámil s nedávno publikovaným článkem J. Kroupy, jenž nově interpretuje vranovský sál předků jako stavebníkovo obrovské „magické studio“. Polleross přesto nezávisle na J. Kroupovi dospívá k velmi podobné představě o ideovém zakotvení vzniku tohoto díla. U článku D. Novotné bych uvítal použití přesnějšího zaměření sálu. Ke vzniku sálu snad jen drobnost – na jiném místě předkládám tezi o předobrazu tohoto jedinečného díla v rámci šlechtické barokní kultury na Moravě: Dle mého soudu jím měl být oválný sál s dvojicí sala terren, který

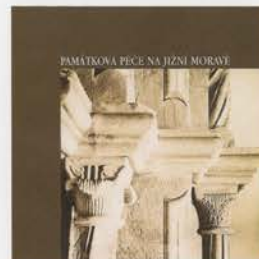
měl být vybudován v roce 1688 pro knížete Jakuba Mořice Maxmiliána Liechtensteina nad jeho sídelním městem – Moravským Krumlovem. Sál, jenž měl mít takřka totožné rozměry s vranovskou stavbou, však nakonec – patrně vinou požáru v roce 1690 – nebyl dobudován. Rovněž není patrně náhodné, že právě o Johannu Bernhardu Fischerovi si korespondoval stavebník vranovského sídla s tímto moravskokrumlovským Liechtensteinem, pro nějž Fischer také prokazatelně pracoval.

Monografii „Sál předků na zámku ve Vranově nad Dyjí“ se tak plní dlouhodobý publikační záměr – vytvářet bohatou a stratifikovanou nabídku tiskovin, určených pro různé vrstvy čtenářů – od informačních letáků přes drobné tiskoviny o dějinách objektu až po specializované studie, monografická čísla Zpráv Památkového ústavu v Brně apod. Slouží ke cti brněnského pracoviště i příslušných správ objektů, že vranovský zámek a hrad Pernštejn patrně jako jedni z mála zpřístupněných památkových objektů v České republice nabízejí svým návštěvníkům takový výběr tiskovin, u dalších objektů je absence těchto monografií dána zřejmě hledáním vhodného autorského zázemí.

Ocenění za kvalitní dílo si zaslouží především editor svazku Dr. Bohumil Samek, Dr. Mag. Věnceslava Orlinskí-Raidl z vídeňské univerzity za překladatelskou i organizační práci v česko-rakouském prostředí, jakož i manželé Janičkovi ze správy státního zámku ve Vranově nad Dyjí, kteří byli nejen vstřícnými hostiteli vranovského setkání v roce 1995, ale také pravidelně přispívali svou pomocí a radou ke vzniku této knihy.

Brněnské územní odborné pracoviště NPÚ tak opět prezentovalo linii kvalitní vědecké monografie, jež čtenáři umožňuje nejen pochopit vznik sálu z technického, historického a uměleckohistorického hlediska, ale srozumitelně podává vysvětlení hodnot pro současného diváka a odkrývá mu intenci tohoto uměleckého díla.

Tomáš Jeřábek

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
územní odborné pracoviště v Brně

Adresa redakce:

Palackého 34, 612 00 Brno
Tel.: 549 522 853
e-mail: fabianova@brno.npu.cz
Rozesílka a objednávky:
klusonova@brno.npu.cz

www.pamatkybrno.cz